

DİL

araştırmaları

uluslararası hakemli dergi

Sayı: 6 Bahar 2010

Ankara

Dil Araştırmaları/Language Studies

Uluslararası Hakemli Dergi

ISSN: 1307-7821

Sayı: 6 Bahar 2010

Sahibi/Owner

Avrasya Yazarlar Birliği adına
Yakup DELİÖMEROĞLU

Yayın Yönetmeni/Editor

Prof. Dr. Ahmet Bican ERCİLASUN

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü/Editorial Director

Doç. Dr. Ekrem ARIKOĞLU

Yayın Danışma Kurulu/Editorial Advisory Board

Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN • Prof. Dr. Mustafa ARGUNŞAH • Prof. Dr. Sema BARUTÇU ÖZÖNDER • Prof. Dr. Ahmet BURAN • Prof. Dr. İsmet CEMİLOĞLU • Prof. Dr. Hülya ÇENGEL • Prof. Dr. Nurettin DEMİR • Prof. Dr. Hayati DEVELİ • Prof. Dr. Musa DUMAN • Prof. Dr. Tuncer GÜLENSOY • Prof. Dr. Güler GÜLSEVİN • Prof. Dr. Ayşe İLKER • Prof. Dr. Günay KARAĞAÇ • Prof. Dr. Leylâ KARAHAN • Prof. Dr. Metin KARAÖRS • Prof. Dr. Yakup KARASOY • Prof. Dr. Ceval KAYA • Prof. Dr. M. Fatih KIRIŞÇIOĞLU • Prof. Dr. Zeynep KORKMAZ • Prof. Dr. Mehmet ÖLMEZ • Prof. Dr. Mustafa ÖNER • Prof. Dr. Mustafa ÖZKAN • Prof. Dr. Nevzat ÖZKAN • Prof. Dr. Çetin PEKACAR • Prof. Dr. Osman Fikri SERTKAYA • Prof. Dr. Vahit TÜRK • Doç. Dr. Cengiz ALYILMAZ • Doç. Dr. İsmail DOĞAN • Doç. Dr. Bilgehan Atsız GÖKDAĞ • Doç. Dr. Zühâl YÜKSEL • Yrd. Doç. Dr. Ferhat TAMİR

Yazı Kurulu/Executive Board

Yrd. Doç. Dr. Dilek ERGÖNEÇ AKBABA • Yrd. Doç. Dr. Gülcan ÇOLAK BOSTANCI • Yrd. Doç. Dr. Figen GÜNER DİLEK • Yrd. Doç. Dr. Feyzi ERSOY • Yrd. Doç. Dr. Habibe YAZICI ERSOY • Yrd. Doç. Dr. Yavuz KARTALLIOĞLU • Yrd. Doç. Dr. Veli Savaş YELOK • Dr. Hakan AKÇA • Dr. Hüseyin YILDIRIM

Düzeltili/Redaction

Ekrem ARIKOĞLU • B. Yavuz PEKACAR

İngilizce Danışmanı/English Language Consultant

Yrd. Doç. Dr. Cemal ÇAKIR

Web sayfası sorumluları/Web page designers

Erkan KARAGÖZ • B. Yavuz PEKACAR

Yönetim Merkezi/Management Center

Hacettepe Mahallesi Hamamönü Sk. No: 24 Altındağ/ANKARA

İletişim Bilgileri/Correspondence Address

Doç. Dr. Ekrem ARIKOĞLU - Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü Teknikokullar / ANKARA
Tel: +90 312 202 14 20

e-posta: dilarastirmalari@gmail.com

web sayfası: www.dilarastirmalari.com

Abonelik/Subscription

Fiyat: 10 TL

Yurt içi Yıllık Abone Bedeli: 20 TL

T.C. Ziraat Bankası Başkent Şubesi – Şube Kodu:1683

Hesap No: 47095325-5001

Posta Çeki Hesabı: Avrasya Yazarlar Birliği No: 53 23 008

e-posta: kardeskalemler@gmail.com

Yayın Türü/Type of publication

6 aylık, yerel süreli

Tasarım/Design by

İbrahim Sağlam +90 532 460 96 41

Baskı/Printed by

Sistem Ofset Ağaç İşleri Sanayi Sitesi 521. Sk. 32-34 İvedik/ANKARA
Tel: +90 312 395 81 12

• **Dil Araştırmaları**, EBSCO Publishing tarafından taranmaktadır.

BU SAYININ HAKEMLERİ

Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun

Prof. Dr. Leylâ Karahan

Prof. Dr. Hlyâ engel

Prof. Dr. etin Pekacar

Prof. Dr. Hayati Develi

Prof. Dr. Mehmet Kara

Prof. Dr. Ayşe İlker

Doç. Dr. Cengiz Alyılmaz

Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu

Yrd. Doç. Dr. Ferhat Tamir

Yrd. Doç. Dr. Figen Güner Dilek

Yrd. Doç. Dr. Yavuz Kartallıoğlu

İçindekiler Contents

Sayı: 6
Bahar 2010

Makaleler/ Articles

Tâhir Ken'ân'ın “Kavâid-i Lisân-ı Türkî” Adlı Eseri Üzerine Leylâ Karahan	9-22
Orhun Yazıtlarındaki içik- Üzerine Mustafa Öner	23-27
Türkçe ve Moğolcaya Kelime Sonunda Açık Hece / Kapalı Hece Açısından Bir Bakış Feyzi Ersoy	29-45
Harezmi Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu Mustafa Argunşah	47-60
Kazak Türkçesinde İsim Çekim ve İşletme Eklerindeki Kalıplaşmalar Hülya Arslan-Erol	61-86
Çeviri Yazılı Metinlerde Türkçenin Ünsüzleri Yrd. Doç. Dr. Yavuz Kartallıoğlu	87-146
Standart Türkiye Türkçesinin Ünlü ve Ünsüz Parça Sesbirimlerini Tespit Etmede Kullanılabilecek Kelime Çiftleri Serap Karakılıç Akı-Fatma Soyttürk Hamza Gülhan Türk	148-174
Afganistan Türkmençesi Metinlerinde - TI Geçmiş Zaman Eki Rıdvan Öztürk	175-180
Uluslararası Fonetik Alfabe-II Çev. Çetin Pekacar-Figen Güner Dilek	181-202
{-Matı(N)} Gerundiumu Üzerine Talat Tekin (Çev. Ümit Özgür Demirci)	203-210
“Moğolların Gizli Tarihinde” Türkçe Unsurlar V. İ. Rassadin Çevirenler: Reshida Adzhumerova Arş. Gör. Emine Atmaca	211-216

İçindekiler Contents

Sayı: 6
Bahar 2010

Değerlendirme ve Tanıtımlar/ Reviews

Tavkul, Ufuk (2009), 219-226
*Kafkasya'da Kültürel Etkileşim –
Sosyo-linguistik Bir Araştırma, Türk Dil
Kurumu Yayınları, Ankara, 144 s.,
ISBN: 978-975-16-2206-8*
Hüseyin Yıldız

Şirin User, Hatice (2009) 227-228
*Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı
Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi, Kömen Yay.
Konya, 548 s. ISBN: 978-975-6527-37-5*
Ekrem Arıkoğlu

Paşa YAVUZARSLAN, 229-231
*Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü,
Tiydem Yayıncılık, Ankara, 2009, VII+333.
ISBN: 978-605-5881-23-8*
Yavuz Kartallıoğlu

Öner, Mustafa, Kazan-Tatar 232-233
*Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil
Kurumu Yay. Ankara, 2009, 358 s.*
Araş. Gör. Yasin Şerifoğlu

Dr. Nergis BİRAY, Türkiye'deki 234-236
*Afgan Kazakları Ağzı, Türk Dil Kurumu
Yayınları; 935, Ankara, 2009, 500 s.,
ISBN 978-975-16-2125-2*
Cemile Kınacı

ADAMOVIĆ Milan, 237-239
(Çeviren Aziz Merhan)
*Floransalı Flippo Argenti'nin Notlarına Göre
(1533) 16. Yüzyıl Türkçesi, Türk Dil Kurumu
Yayınları, Ankara. 2009. ISBN 978-975-16-2126-9*
Araş. Gör. Ömer Yağmur

ABDULLA, KAMAL, Dilçiliye 240-243
*Seyahet. Dilçi Olmayanlar İçin Dilçilik, Bakı,
2010, 200 s. ISBN :978 9952 28 032 6.*
Aysun Demirez Güneri

Redhouse, James W., 246-250
(Hazırlayanlar: Prof. Dr. Recep Toparlı,
Uzm. Betül Eyöğçe Yılmaz, Uzm. Yaşar Yılmaz)
*Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye, Ankara,
Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, 726 s.,
ISBN 978-975-16-2154-2* Erkan Karagöz

Makaleler
Articles

Tâhir Ken'ân'ın “Kavâid-i Lisân-ı Türkî” Adlı Eseri Üzerine

Leylâ Karahan*

Özet: Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Tâhir Ken'ân tarafından yazılmış bir kavâit (gramer) kitabıdır. Dört defterlik bu kitabın, birinci defteri 1889, diğerleri 1893 yılında yayımlanmıştır. Aynı dönemde yazılan birçok kavâit kitabından hacim ve muhteva bakımından farklı olmakla beraber, yeterince tanınmamıştır. Kitapta, Türkçenin ses, yapı, anlam ve söz dizimi özellikleri, edebî metinlerden seçilmiş çok sayıda örnek ile ayrıntılı olarak incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Tâhir Ken'ân, kavâit, gramer

“On Tâhir Ken'ân's “Kavâid-i Lisân-ı Türkî”

Abstract: Kavâid-i Lisân-ı Türkî is a grammar book written by Tâhir Ken'ân. The first book of this four-volumed work was published in 1889, and the other books were in 1893. Although it is different both in size and in content from the other grammars written at that period, this book has not been recognized enough. In this book the phonetic, semantic, and syntactic features of Turkish were examined in detail by means of samples taken from literary texts.

Key Words: Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Tâhir Ken'ân, grammatical rules, grammar

GİRİŞ

Türk gramercilik tarihi, Kâşgarlı Mahmut'un Dîvânü Lügâti't-Türk adlı eseri ile başlar. Esas itibarıyla bir sözlük olan bu eser, aynı zamanda 11. yüzyıl Türk dünyasının ortak yazı dili Karahanlı Türkçesinin ve çeşitli Türk diyalektlerinin grameri olma özelliğine de sahiptir. 14. yüzyılda Mısır-Memlûk sahasında Kitâbü'l-İdrâk li-Lisânî'l-Etrâk, El-Kavâninü'l-Küllîye li-Zabtî'l-Lügâti't-Türkiyye gibi sözlük-gramerler yazılır (Ercilasun 2007: 384-389). Batı Türkçesinin bilinen ilk grameri ise 1530'da Bergamalı Kadri'nin yazdığı Müyessiretü'l-Ulûm'dur. Aynı yüzyılda Muhyi-i Gülşenî'nin zamirlerle ilgili

* Prof. Dr. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

risalesi, yapım ve çekim eklerini işlediği Bünyâd-ı Şî'r-i Ârif adlı eserinin hatime bölümü, Türkçeyi konu alan diğer çalışmalardır (Koç 2004: 2007). Bu yüzyıldan itibaren Batılı araştırmacıların da Türkçe ile ilgili çeşitli gramer kitapları yazdığı görülür (Dilaçar 1971: 128-130, Kartallıoğlu: 2005).

19. yüzyıl, Türk gramerciliği bakımından verimli bir dönemdir. Bu dönemde birçoğu okullarda okutulmak üzere çeşitli “kavâit” kitapları yazılmıştır. Bunlardan ilki, Ahmet Cevdet Efendi ile Keçecizade Mehmet Fuat Efendi’nin birlikte hazırladıkları Kavâid-i Osmâniyye (1851) adlı 143 sayfalık gramer kitabıdır (Dilaçar 1971: 130; Özkan 2000: 4). Eser Almancaya da çevrilmiş, ayrıca Bulgar Türkolog J. Gruev, bu eserden faydalananarak 1864 ve 1867’de İstanbul’da 2 baskısı yapılan Osmanska Gramatika adlı kendi eserini yazmıştır. Kavâid-i Osmâniyye, Josip Dragomanovic tarafından Hırvatçaya da çevrilmiştir, ancak bu çevirinin tarihi bilinmemektedir (Çauşeviç 1999: 267-269). Ahmet Cevdet Paşa’nın Medhal-i Kavâid (1851), Kavâid-i Türkiyye (1875), Kütahyalı Abdurrahman Fevzi Efendi’nin Mikyâsü’l-Lisân Kıstâsü’l-Beyân (1847’de yazmış, ölümünden sonra, 1881’de basılmıştır.), Abdullah Râmiz Paşa’nın Lisân-ı Osmânî’nin Kavâidini Hâvi Emsile-i Türkî (1866), Süleyman Hüsnü Paşa’nın İlm-i Sarf-ı Türkî (1875) (Dilaçar 1971: 131), Ali Nazimâ’nın Lisân-ı Osmânî (1884), Selim Sâbit’in Nahv-ı Osmânî (1881), Mihrî’nin Mutavvel Sarf-ı Osmânî (1888), Ahmet Râsim’in Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmânî (1890), Şemsettin Sâmî’nin Nev-Usûl Sarf-ı Türkî (1892), Ömer Sıtkı’nın Mükemmel Kavâid-i Lisân-ı Osmânî (1894), Manastırlı Mehmet Rıfat Efendi’nin Hâce-i Lisân-ı Osmânî (1895) (Dilaçar 1971: 132) 19. yüzyılda yazılan gramer kitaplarından bazılarıdır.

KAVÂİD-İ LİSÂN-İ TÜRKÎ

İzmirli bir fikir adamı, yazar ve eğitimci olan Tâhir Ken’ân’ın (1863-1927) (hayatı hakkında bkz. Huyugüzel: 1982, 2000; Karahan, Gürsoy: 2004) “*Kavâid-i Lisân-ı Türkî*” adlı eseri, aynı dönemde yazılmış benzerlerine göre daha az bilinen bir gramer kitabıdır. Eser, hacmiyle, muhtevasıyla ve başka bazı özellikleriyle diğer gramer kitaplarından birtakım farklılıklar ve üstünlükler arz etmesine rağmen meselâ Ahmet Cevdet Paşa’nın eseri kadar tanınmamıştır. Bunda, belki de eserin İstanbul dışından bir yazara ait olmasının rolü vardır.

Kavâid-i Lisân-ı Türkî, 4 defterden meydana gelmiştir. İmlâ, ses, hece, kelime, terkip, cümle, kelâm, noktalama, edat, isim, sıfat, zamir, mastar, fil konularının işlendiği eserin birinci defterinin ilk baskısı 1889’da İstanbul’da yapılmış, 1893’teki ikinci baskıda birinci ve ikinci defter birleştirilmiştir. Aynı yıl üçüncü ve dördüncü defter de birleştirilerek yayımlanmıştır. Tâhir Ken’ân, eserini hazırlarken çeşitli kaynaklardan faydalanmış ve bu kaynakların

ve yazarlarının isimlerini eserinde zikretmiştir. Bu isimlerden biri, Türk dili ile ilgili ilk ders kitabını yazan ve kitabı uzun yıllar okutulan Ahmet Cevdet Paşa'dır. Tâhir Ken'ân, “*Cevdet Paşa Hazretlerinin kavâid kitabında muharrer olduğu gibi*”(67), “...devletlü Cevdet Paşa Hazretlerinin Kavâid-i Osmâniyyelerinde...”(176) gibi ifadelerle Ahmet Cevdet Paşa'nın gramerini bazı konuları teyit için referans olarak göstermiştir. Yine “*Saâdetli Ebuzziyâ Tevfik Beyefendi Hazretlerinin lügat kitabında aynı bendenizin tasavvur ettiğim üzere....*”(21) derken “Lügat-i Ebuzziyâ”dan faydalandığı anlaşılmaktadır. Tâhir Ken'ân, Mekteb-i Sultânî'de Farsça hocası olan Muallim Feyzi Efendi'nin lügatine de başvurmuş, Türkçe kelimelerde *te* ve *tı* harflerinin kullanılışıyla ilgili açıklamasında “*tı ile yazılmalan elfâzın aslı dahi te ile mazbût bulunduğu Muallim Feyzi Efendi Hazretlerinin 'usûl'lerinde mukayyedir.*”(17) diyerek bu esere atıfta bulunmuştur. “*Nâci Efendi Hazretlerinin mecmûalarında dahi mukayyedir*”(67), “*Zîrâ'dan evvel ve sonra 'ki' getirilemeyeceği Mecmûa-i Muallim'de muharrerdir*”(121) derken Muallim Nâci'nin Mecmûa-i Muallim'ini kastetmektedir. Tâhir Ken'ân, öğrencilik yıllarında Şemsettin Sâmî'nin kitabını okuduğunu, bu kitaptan çok faydalandığını belirtir ve “*Lisân-ı Türkî'nin imlâsını telâffuzumuza tatbik husûsunda en ziyâde gayret gösteren*”(175) sözleriyle Şemsettin Sâmî'yi över. Ayrıca eserdeki bazı ifadeler, yazarın Selânikli Fazlı Necib Bey'in sarf kitabından (177), “*Saâid Beyefendi Hazretlerinin Mekteb-i Sultânî takrîrlerinden*” (222), Zihni Efendi'nin el-Müntehab'ından (236) ve Tâlim-i Edebiyat'tan da (222) faydalandığını göstermektedir.

KAVÂİD-İ LİSÂN-İ TÜRKÎ'NİN EĞİTİM TARİHİ

BAKIMINDAN ÖNEMİ

Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Türk eğitim tarihinde, bir ders kitabı olması dolayısıyla önem taşır. Birinci kitabın başındaki “*tahsîl-i i'dâdî erbâbına göre*”(5) ifadesinden de anlaşılacağı üzere eser, Tâhir Ken'ân'ın, 1892-1896 yılları arasında İzmir Mekteb-i İ'dâdîsinde inşa ve kitabet muallimliği yaptığı sırada okuttuğu bir ders kitabıdır (Karahan-Gürsoy 2004: IX-XII).

Tâhir Ken'ân, eserinin başlarında ana diliyle düşünmenin önemini anlatır. Ona göre bir insan, yabancı bir dili ne kadar iyi bilirse bilsin “tahayyülât” ve “tefekürât”ını ana diliyle yapmaktan vazgeçemez.

“*İnsan sonradan öğreneceği bir lisânda o kadar ileri gitmek hayli müşkildir. Meğer ki pek küçük iken lisân-ı aslîsini terk edip müddet-i medîde sâir bir dil ile mütekellim bulunmağa mecbûr ola. Ma'lûmdur ki bir kimse ecnebi bir lisânı ne kadar güzel tahsîl eylese, tahayyülât ve tefekkürâtını yine zebân-ı aslîsine tevîk etmekten pek de vazgeçemez: Çok def'a görülür ki pek a'lâ Türkçe konuşmakta bulunan bir ecnebi biraz hiddet edecek olsa, derhâl lisân-ı aslîsi*

üzere tefevvühe başlar.” (7)

Dili doğru kullanmada, dil kurallarının öğrenilmesi lüzumuna da işaret eden ve “*kâidesiz kelâm dâimâ perîşândır*” diyen Tâhir Ken’ân, dilde “*kâidesizlik belâsı*”nı şöyle anlatır:

“*Ba’zı kimselerin hîn-i tekellümde sık sık ‘anlaşıldı mı?, şey, hani, meselâ, filân ilh.’ gibi ta’bîrlerle silsile-i elfâzı kat’etmesi ve tasvîr edeceği mes’eleği gûyâ lisân-ı hâl ile anlatmak istermiş gibi, bin türlü evzâ ve hareket ihtiyâr eylemesi sarf edeceği sözlerin câhili bulunmasından değil, belki -kâidesizlik belâsı- onları terkîb ve tensik husûsunda dûçâr-ı müşkilât olmasındandır.*” (7)

Tâhir Ken’ân, “*bir lisâna bi-hakkın âşinâ olma*”nın “*o lisân üzere gerek takrîren gerek tahrîren -kâide tahtında- ifâde-i merâm edebilmekle*” (7) olduğunu ifade eder.

Kavâid-i Lisân-ı Türkî, aşağıda sıralanan özelliklerden dolayı iyi bir ders kitabıdır.

Eser, öğretici bir üslûpla yazılmıştır.

Yazarının öğretmen oluşu, eserin üslûbunu da etkilemiştir. Kitapta her konu mutlaka örneklerle ve açık ifadelerle anlatılmıştır. Öğretme endişesinden kaynaklanan “*denilemez, kullanılamaz, dikkat olunmalıdır, pek de hoş değildir, şîveye dikkat lâzım geliyor*” sözleriyle biten uyarı cümlelerine ve “*demek oluyor ki*” sözüyle başlayan açıklama cümlelerine eserde sık sık rastlamak mümkündür. Yazarın, okurlarına hitap ediyormuş, onlarla konuşuyormuş izlenimi bırakan üslûp özelliği, eseri anlamayı kolaylaştırmaktadır.

Eserde, çok sayıda örnek kullanılmıştır.

Bir gramer kitabının örneksiz olamayacağı, gramer öğretiminin de örneksiz yapılamayacağı bilinen bir husustur. Tâhir Ken’ân’ın eserinde çok sayıda örnek bulunmaktadır ve örnekler genellikle metin hâlinindedir. Eser, bu özelliğiyle döneminin diğer eserlerinden farklıdır.

Örnekler edebî eserlerden seçilmiştir.

Eserdeki örneklerin çoğu edebî metinlerden seçilmiştir. Böyle örneklerin sayısı 550 civarındadır. Eserde edebî metinlerden alınmamış örnek sayısı yok denecek kadar azdır. Hâlbuki meselâ daha önce yazılmış olan Ahmet Cevdet Paşa’nın kitabında sadece kelime örnekleri bulunmaktadır. Birkaç kurmaca örnek dışında cümle ve metin örneği yoktur. Süleyman Hüsnü Paşa’nın İlmi Sarf-ı Türkî adlı eserinde basit cümle örnekleri verilmiştir (Toparlı, Yücel 2006).

Tâhir Ken'ân, örnekler için, çok sayıda şair ve yazarın eserine başvurmuştur. Bunlardan aşağıda isimleri verilenler arasında padişah şairler, eski ve yeni divan şairleri, kadın şairler ve yabancı yazarlar da bulunmaktadır:

Ahmet Mithat Efendi, Âkîf Paşa, Ali Ruhi Bey, Ârif Hikmet, Âsım, Avnî, Aynî, Bâkî, Cevdet Paşa, Cevrî, Ebubekir Kâni, Ebuzziya Tevfik, Edhem Pertev Paşa, Eflâtun, Ekrem, Enderunî Osman Bey, Es'ad Muhlis Paşa, Fâzıl, Fehim, Fitnat Hanım, Fuzûlî, Hâletî, Hâlit, Hâmi-i Âmidî, Hâmit, Hayâlî, Hoca Tahsin, İbn-i Kemal, Jules Verne, Kâmî, Koca Râgıp Paşa, Mehmet Ârif Aynî, Muallim Feyzi Efendi, Münif Paşa, Nâbi, Muallim Nâci, Nâmık Kemal, Naif, Nâzım, Nedim, Nef'î, Nergisî, Nevres-i Kadim, Neylî, Osman Bey, Pertev Paşa, Râsim, Ref'et, Reşit Paşa, Sâbit, Sabri, Sâdullah Paşa, Safâ, Saîd, Seyyit Vehbi, Sinan Paşa, Sultan Selim, Sultan Süleyman, Sultan Veled, Şemseddin Sâmî, Şeref Hanım, Şeyh Gâlip, Şinâsi, Tâhir Bey, Tâlip, Usûlî, Vâli-i Âmidî, Vâsıf, Voluney, Zihni

Eserdeki örnekler, özenle seçilmiştir.

Tâhir Ken'ân, örneklerin sadece anlattığı konuyla ilgili olması ile yetinmemiş, anlamına dikkat etmiş, bunun için de eserinde sıradan örnekler kullanmamıştır. Eserdeki örneklerin çoğu meşhur mısralar, felsefi sözler, mesajlı mısra ve cümlelerdir. Yazar, böylece bir taraftan dili edebî eserler yoluyla öğretirken, diğer taraftan da bu örnekler vasıtasıyla öğrencilere edebî zevk, estetik duygusu kazandırmaya ve Türk edebiyatını ve edebî kültürü tanıtmaya, öğretmeye çalışmıştır. Aşağıda eserde geçen bu tür örneklerden bazıları verilmiştir:¹

Halk içinde mu'teber bir nesne yok devlet gibi

Olmaya devlet cihânda bir nefes sıhhat gibi (Sultan Süleyman, 137).

Elbette gider gelen cihâna (Fuzulî, 76).

Bâkî kalan bu kubbede bir hoş sadâdır (Bâkî, 116).

Zannetme ki şöyle böyle bir söz

Gel sen dahi söyle böyle bir söz (Şeyh Gâlip, 125).

Bir kerre dokunsa teline sâz-ı derûnun

Bin türlü nevâzişle düzelmez bozulunca (Fitnat Hanım, 104).

Çeşm-i insâf kadar kâmile mîzân olmaz

Kişî noksânını bilmek kadar irfân olmaz (Tâlip, 133).

1 Altı çizili kelimeler, örneklerin hangi konuyla ilgili olarak verildiğini göstermektedir.

Mevlâna, Mevlâna söylediğin sözleri dikkatle dinledim. Fikrinde ziyâyı şafaktan yapılma güller; nûr-ı sihirden dökülme yâseminler açılıyor (Nâmık Kemal, 46).

Dünyâda haysiyet var ise ancak fazîlet ve vicdândan ibârettir (Nâmık Kemal, 79).

Beşerde dâim olan kemâldir, cemâl mütehavvil olur. Eserde kâim olan makâldir, meâl münkal olur (Nâmık Kemal, 117).

Ne nesl iledir ne sâl iledir

Ne câh iledir ne mâl iledir

Beğim ululuk kemâl iledir (Nâmık Kemal, 89).

Humârı var mey istemem

Uzun gider ney istemem

Hulâsa bir şey istemem

Fakat gönül şen olmalı (Safâ, 131).

Ey aşk! ne hoş revânım oldun!

Kim cânım içinde cânım oldun

Etinse ne beis ömrümü telh!

Bir lezzet-i câvidânım oldun! (Recâizâde Ekrem, 55)

Eyvâh ne yer kaldı ne yâr,

Gönlüm dolu âh ü zâr kaldı

Bâki o enîs-i dilden eyvâh,

Beyrut'ta bir mezâr kaldı (Abdülhak Hâmit, 91).

Tâhir Ken'ân'ın örneklerin içeriği konusundaki hassasiyetini gösteren bir başka örnek, altında müellifin adı bulunmayan, muhtemelen kendisine ait olan şu cümledir:

“Çalışkan bir tâlib için en büyük bahtiyârlık âlî hocaların halka-i tederisinde bulunabilmekden ibârettir. Çünkü kamer ziyâyı güneşden istinâre ettiği gibi şâkirdân dahi parlak parlak fikirleri üstâdından iktibâs eyler” (40).

Eserde okurun ilgisini çekecek anlatım yollarına başvurulmuştur.

Tâhir Ken'ân, gramer kitaplarında görülen sıkıcı didaktizmi yumuşatmak

için olmalı, dipnotlarda ilgi çekici anekdotlar kullanmıştır. Harflerin anlatıldığı bölümde şu öğrenci-öğretmen diyalogu, bunlardan biridir:

"Mekteb muallimlerinden biri derste bi'l-münâsebe Türkçede esâsen s (sin) harfi mevcûd olmadığını iddiâ etmiş. Talebeden biri de ona karşı 'Sesler kesilse söylemese kimse söz sana 'mısrâ'ını inşâd ederek kemâl-i zarâfetle kendisine takdîm eylemiş imiş"(18).

Bir münasebetle yazar, şu öğrencilik hatırasını nakleder:

"Eser-i mezkûr yeni neşrolunduğu zamân fakîr mektebde şâkird bulunuyordum. Ta'tîl günlerimizde, dersimizden hâric, fâideli kitâblar mütâlâasıyla vaktimizi geçirmek mu'tadımız olduğundan, böyle mühim bir eseri dahi okuyup müstefîd olmak tabîi idi. Aldık, okuduk " (175-176).

Eserde, yanlışlar gösterilerek doğrular öğretilmeye çalışılmıştır.

Aynı zamanda bir öğretmen olan Tâhir Ken'ân, eserinde uyguladığı bu yöntemle, okurların o konuya dikkatini çekmek istemiştir. Arapça kelimelerin çokluk şekilleriyle ilgili *"Ahbâb yanlışdır, habîbin cem'i ehibbâdır... Ebnîyeler, eşyâlar, akrabâlar, fukarâlar yanlışdır(204);* -İlk ekiyle ilgili *"Arabî, Fârisî masdarlara getirilmez. Meselâ İslâmlık, noksanlık, hıyânetlik" vesâire denmez (146);* ki bağlacının yeri ile ilgili *"Zîrâ'dan evvel veyâ sonra 'ki' getirilemeyeceği Mecmûa-i Muallim'de muharrerdir. Üdebâdan ba'zıları 'zîrâ'yı müteâkip "ki" getirmişlerdir (121-122);* "lâzım" kelimesiyle ilgili *"nene lâzım yerine nene gerek gibi ta'bîrler soğuk ve mehcûrdur" (140);* cümle başı edatlarıyla ilgili *"Sıyga-i atfiyye alan cümleleri "ammâ, ancak, fakat, lâkin" edatlarından biri ta'kîb edemez, zîrâ bu edatlarda ma'nâ-yı istidrâk mahsûstur diyenler varsa da üdebâmızdan ba'zıları bu kavle ehemmiyet vermiyorlar"(173) şeklinde uyarılarda bulunmuş, hatta dil yanlışlarını yazar ismi vererek eleştirmiştir. Meselâ Namık Kemal'in "Ümîdim yalnız onun merhametindedir. Bir de şâyed bu kadar hâlis, bu kadar şedîd muhabbetin bir ma'nevî te'sîri, bir rûhânî cazîbesi olabilir(124) cümlesinde "şâyed" kelimesini yanlış kullandığını belirtir. Muallim Nâci'nin "Bu adam çelimsiz, nahif idi. Hastalıklı gibi duruyordu" cümlesindeki "hastalıklı" kelimesi için de "pek de hoş görülüyor" ifadesini kullanır (147).*

Eserde bazı konuların daha iyi anlaşılması için pratik yollar gösterilmiştir.

Tâhir Ken'ân, eserinde özellikle bazı tartışmalı konuların daha iyi anlaşılması için ipuçları vermiştir. Meselâ "ne" ile bağlanan cümlelerde yüklem olumsuz olup olamayacağı hususu ile ilgili eserde şu açıklamayı yapar:

"Ne'ler dâhil oldukları cümleden kaldırılıp yerlerine 'gerek' harf-i atfi getirildiği hâlde eğer meâl-i ibâre muhtel olmazsa mutlakâ nefî ile netice verilir.

Eğer ma'nâ bozulursa o hâlde isbât ile nihâyetlenmesi icâb eder. Meselâ Kemâl Bey merhûmun '...galebâtını Fâtih unvânını ihtisâs edecek kadar teksîr ettiği hâlde ne Şarkda ne Garbda devleti hudûd-ı tabîiyyesinden hârice çıkarmadı...' veyâ Ekrem Beyefendi Hazretlerinin: 'İşte bu bir hayâl fakat ne hasâfâte ne de zevk-i selîme muvâfık olmadığı...' ibârelerindeki ne'ler kaldırılıp yerlerine 'gerek' lâfzı getirilecek olsa -şîveye o kadar muvâfık olmamakla berâber- yine ma'nâ aynı hükmü muhâfaza edeceğinden, nefy ile nihâyet bulma zarûrîdir. Hâlbuki Nâbi'nin;

'Ne dâiyye-i tedârik-i evkât et,

Ne dağdağa-i telâfî mâ-fât et'

beytindeki "ne"ler kaldırılıp yerine "gerek" getirilse ma'nâ büsbütün bozulur" (166).

Yazar, hangi tür isim tamlamalarında birinci unsurun ilgi hâli eki alamayacağı ile ilgili de şu ölçüyü verir:

"Muzâfun-ileyh "mübtedâ" ve muzâf "haber" hâline ircâ olunduğu hâlde ma'nâ çıkarsa o terkîb-i izâfideki "In"ın mahzûfiyeti muzâfun-ileyh muzâfın nev'ini bildirdiği için olduğuna hükmedilir. Meselâ: "Gül çiçeği" terkîbi "gül çiçektir" terkîbine kalb olunduğu taktîrde bir ma'nâ ifâde edeceği cihetle terkîb-i mezbûrdaki "In"ın mahzûfiyeti "nev" beyânı maksadına mebnî olduğu anlaşılır" (225).

KAVÂİD-İ LİSÂN-İ TÜRKÎ'NİN DİL TARİHİ

BAKIMINDAN ÖNEMİ

Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Türk dili tarihi bakımından da önemli bir eserdir. Döneminde yazılan gramer kitaplarının bazıları *Lisân-ı Osmânî* terimini kullanırken eserine *İlm-i Sarf-ı Türkî* (1876) adını veren Süleyman Hüsnü Paşa, *Nev-Usûl Sarf-ı Türkî* (1892) adını veren Şemsettin Sâmî, *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* (1885) adını veren Hâlit Ziya Bey gibi Tâhir Ken'ân da *Türk* kelimesini kullanarak yazdığı esere *Kavâid-i Lisân-ı Türkî* adını vermiştir.

"Şu nâciz eser lisân-ı Türkînin kavâid-i esâsiyyesi nâmına zabtı lâzım gelen fevâidi câmi olmağla Kavâid-i Lisân-ı Türkî ismiyle tevsîm edildi"(6).

Bilindiği üzere aynı dönemde yazılmış Kavâid-i Osmâniyye, Lisân-ı Osmânî, Nahv-ı Osmânî, Mutavvel Sarf-ı Osmânî, Amelî ve Nazarî Tâlim-i Lisân-ı Osmânî, Hâce-i Lisân-ı Osmânî gibi eserlerde Türk ismi kullanılmamıştır.

Tâhir Ken'ân'a göre, Türkçenin kaynağı Çağataycadır (17). Çünkü eserin yazıldığı dönemde Türkçenin en eski yazılı belgeleri henüz bilinmemektedir.

Tâhir Ken'ân, yazı dilimizin İstanbul Türkçesine dayanması gerektiğini *"Her lisânın fasîhi mensûb olduğu devlet ve milletin -merkez-i ictimâ-i tabîiyyesi*

olan- pây-i tahtta tekellüm edilir. Binâen-alâ-zâlik Türkçenin mi'yâr-ı fasâhati dahi İstanbul şive-i telâffuzu olmak lâzım gelir(8) sözleriyle anlatır. Onun İstanbul Türkçesine en yakın ağzın Rumeli ağzları olduğunu belirtmesi ilgi çekicidir. "İstanbul şîvesine en yakın tekellüm eden Osmanlılar -Selânik başta olmak üzere- Rumeli vilâyet-i şâhânesi ahâlîsidir" (11).

Eserde Anadolu ağzlarıyla ilgili bilgiler vardır.

19. yüzyılda Anadolu ağzları alanındaki çalışmalar yeni başlamıştır ve yeterli değildir. Dönemin bazı gramerlerinde Anadolu ağzları hakkında kısa kısa bilgiler vardır. Kavâid-i Lisân-ı Türkî'nin de seslerle ilgili bölümünde, Anadolu ağzlarından söz edilmiştir. Eserde Doğu Karadeniz Bölgesi ağzlarındaki kelime başında korunan *t* ile kelime başında *b*'den değişen *p* ünsüzü hakkında şu bilgi verilmiştir: "Asyâ-yı sağırın (ya'nî Anadolu'nun şimâlinde bâ-husûs Karadeniz sevâhilinde Lâzistân cihetlerinde meskûn olan Osmanlılar *b, d* harflerini *p, t* gibi tasavvut ederler. Meselâ beklemek, dökmek gibi kelimeleri peklemek, tökmek sûretinde telâffuz ederler". Anadolu'nun çoğu yörelerinde yazı diline göre hayli ileri olan *t>d* ve *k>g* değişmesi hakkında da "Anadolu'nun cenûb ve garbında (ya'nî Akdeniz mâilesinde) bâ-husûs Konya gibi dâhilî ve şark cihetlerinde bulunan Türkler dahi -ekseriyetle- tı'ları *d, ve kef*'lerin umûmunu kâf-i Arabî gibi tasavvut ederler"(10) şeklinde bilgiler bulunmaktadır. Tâhir Ken'ân eserinde İstanbul Türkçesine aykırı kullanımlar konusunda da uyarılar yapmıştır. "gelesi, gidesi, diyesi, göresi"(123), "şuncağız, buncağız, oncağız, şuracıkta, buracıkta oracıkta"(218) gibi yapıların İstanbul Türkçesine uygun olmadığını belirten yazar, emir çokluk 2. şahıslarda "gidiniz, geliniz" yerine "gidin, gelin" kullanımıyla ilgili olarak da "gidin, gelin" şeklindeki yapıların "isti'mâli câiz ise de İstanbul şîvesine göre hoş değildir" (269) ifadesini kullanmıştır.

Eserde 19. yüzyıl Türkçesinin telâffuzuna dair bilgiler bulunmaktadır.

Bu tür bilgiler aynı dönemde yazılmış gramer kitaplarının bazılarında da çeşitli oranlarda yer almıştır (Konuyla ilgili geniş bilgi için bkz. Ercilasun 2007: 247-284). Eserin yazıldığı dönemde, aydınlar arasında yoğun imlâ ve alfabe tartışmaları olmaktadır. Tâhir Ken'ân da bu tartışmaların dışında kalmaz. "Türkçeye âşinâ olmayan bir ecnebi yalnız hurûfumuzun vezâîfini öğrense acabâ yazılarımızı doğruca okuyabilir mi? Ne gezer. Çünkü sûret-i hattımız ancak lisânî öğrendikten sonra seçilebilecek hâldedir (28) diyerek imlâ ve telâffuz arasındaki farklardan yakınır. Amacının "Türkçeyi doğru söyleyip dürüst yazmak"(8) olduğunu belirten Tâhir Ken'ân, eserinde telâffuzu yansıtmayan imlâ geleneğini eleştirir ve bu imlâyı savunanları "lisânımızın intizâmına hizmet etmekten ziyâde imlâmızın kargaşalığına sebebiyet veriyorlar"(19) diyerek suçlar. Tâhir Ken'ân

“hareke-i resmîyyenin (sırf Türkçe kelimelerden) vücûdu kalkarsa o zaman her kelime okunduğu gibi yazılabileceği...” (19) görüşündedir.

19. yüzyıl Türkçesinin imlâdan anlaşılamayan telâffuz özellikleri hakkında eserde bulunan bilgilerden bazıları şöyledir:

a. Kelime başındaki ünsüzü *tı* ile yazılan bazı kelimelerde bu ünsüz *d* okunur.

“Şu hâlde bugünkü şîve-i telâffuzumuza göre *sat*’ların taklîli ve ekser *tı*’ların *te-dal*’a *ibdâl* ve *irca*’ı *matlûb* olan *inzibâta* hayli hizmet eder. Çünkü “durmak” deyip dururken onu *turmak* yazmakta ne muhassenât olabilir?” (17)

b. Ünlüsü daima *ye* veya daima *vav* ile yazılan bazı ekler, dudak uyumuna uygun okunur.

“Fiillerin *mevadd-ı arızıyyesince* her ne kadar *tagayyürâtı* mûcib olacaksa da yine bu gibi *ye*’ler yerine *vav* isti’*mâl* edivermek her hâlde daha muvâfık görülüyor. Nitekim bir vakitten beri *erbâb-ı kalemden* birçokları ‘görülür, durulur’ yazmaktadır” (22).

“-lu *mâ-kablinin* harekesi *mazmûm* olursa, isti’*mâl* edilir. Meselâ ‘us’ kelimesine ‘l’ getirerek ‘usl’ yazacak olsak yine ‘uslu’ telâffuz edeceğimizden artık imlâyı telâffuza uydurmak daha münâsibdir” (148).

“‘sun’ imlâsı eski usûle göredir. Şimdi ‘sin’ tercih olunmaktadır” (270). (Bu açıklama, *olmasun* kelimesi ile ilgili dipnotta yapılmıştır.)

c. İmlâda bulunan damak *n*’si, telaffuzda diş *n*’sine çevrilir.

Zamir bahsinde *bana, sana, ona* kelimeleri için dipnotta “*bana sana ona* (nun ile) tarzında numûne arzına cesâret edemedik” (249) ifadesi kullanılmıştır.

ç. Batı kökenli kelimelerde kalın ünlülerin yanında bulunan *l* ünsüzü ince söylenir.

“‘Ye’ hareke-i harfiyyesinin *hurûf-ı sakîleden* birine *lühûkunda* hâsıl ettiği *sadâ*, Avrupa lisânlarından hemân hiçbirinde mukâbili bulunmayan kaba bir şeydir” (21).

d. İmlâda kelime başındaki veya ilk hecedeki ünlüsü *ye* ile gösterilen kelimelerde bu harf *e* okunur.

“Bu okunmaz *ye*’lerin külliyyen terki münâsib olacak gibi görülüyor” (22) açıklaması “*virmek, dinir, imiş, ider, yimek, yir*” örnekleri ile ilgili olarak yapılmıştır.

e. Kelime içinde *d* ile yazılan bazı ünsüzler *t* şeklinde okunur.

“Bu gibi kelimeler eskiden beri *d* ile “çağıldı, takırdı” ilh. sûretinde yazılmakta ise de İstanbul şîvesine nazaran *t* ile yazılması telâffuza daha muvâfık düşüyor” (256).

f. *Hangi* ve *hanı* kelimeleri, *hangi* ve *hani* şeklinde telâffuz edilir.

"Zann-ı âcizâneme kalırsa 'hangi'yi bâ-husûs İstanbul'da -yerlilerden- hiçbir ferd 'hangi', veyâ hani'yi 'hanı' diye telâffuz etmez"(176).

g. Bugün tek şekilli olan -tırak eki, 19. yüzyılda çok şekillidir.

"-tirek hafif, -tırak sakîl kelimât-ı vasfîyyeye lâhik olur, edât-ı teşbîhtir: sarımtırak, acımtırak, ekşimtirek, yeşilimtirek"(103).

h. Çift ünsüzle biten bazı alıntı kelimelerde telâffuz sırasında ünsüzler arasına ünlü getirilir.

"Nahv, kaht, afv gibi bazı bir heceli Arabî kelimeleri Türkçede -âheng-i telâffuza sakîl geldiklerinden "sekte"ye uğramışlardır. Biz bunları ekseriyâ 'nahiv, kahıt, af' sûretinde tahrîk ve teheccî ederiz"(29).

Eserde çoklu şekillerle ilgili kurallar verilmiştir.

Geniş zaman kipinde kullanılan -Ar, -Ir, -r eklerinin hangi yapıdaki fiillere ne şekilde geleceği ile ilgili kurallara eserde geniş bir şekilde yer verilmiştir (273-275). Bu kurallardan biri şöyledir:

"Mâdde-i asliyye dört harfli ve bir heceli olursa son harf fetha ile harekelenerek muzâri edâtı olan ma'lûm r ilâve edilir: ölçmek: ölçer, ürkmek: ürker, dürtmek: dürtir, sürtmek: sürter"(274).

Kelimelerin sonundaki tonsuz ünsüzlerin ünlü ile başlayan ek aldıklarında ortaya çıkan tonlulaşma olayı hakkında eserde bulunan bilgilerden bazıları şunlardır:

"İsm-i mücerredin âhirinde "k" bulunursa -'gök' gibi bir heceliler istisnâ olmak üzere- kâf-ı Fârisîye tebdîl edilir: ördek, ördeği; zevzek, zevzeği".

"İsm-i mücerredin âhirinde "ç" bulunursa -koç, suç gibi bir heceliler müstesnâ olmak üzere- "c"ye ibdâl olunur: kerpiç, kerpici; erkek, erkeci"(221).

Eserde bazı kelimelerin kullanım sıklığı hakkında da bilgiler vardır.

"'Değîn'in şu aralık isti'mâli azalmaktadır"(116).

"'Tâ şura, tâ şurada, tâ o, tâ orada' telâffuzu ağır olduğundan isti'mâli hemân metrûk hükmündedir"(218).

"'Görmek: görmeklik, anlamak: anlamaklık' vesaire. Bu sûret biraz külfetli olduğundan mecbûriyet elvermedikçe kullanılmaz"(146).

"'Bencileyin' gibi teşbîh için olan eski ta'bîrler şimdi mehcûrdur"(149).

"Farazâ: İsti'mâli azalmaktadır"(130).

Eserde etimolojik bilgilere yer verilmiştir.

Tâhir Ken'ân, eserinde bazı kelime ve eklerin kökeni ve yapısı hakkında

yorumlar yapmıştır. Aşağıda örneklerini verdiğimiz etimolojik açıklamaların bir kısmını, Türkoloji'nin bugün ulaştığı noktada doğru kabul etmek mümkün değildir.

“Nitekim: *Bunun ne-teg-kim (ne gibi ki)den olduğu dahi mervîdir*”(156).

“Nasıl: *ne-asıl*”(157).

“Niçin: *Ba'zân 'için' edâtına dâhil olur. O hâlde –fakat nazımda- “e”si hazfedilerek “için”in dahi “i”si giderek “niçin” sûretinde îrâd edilebilir*”(163).

“Nere: *Aslı ne yer olmak ihtimâli varsa da bundaki re, sonra'daki 'ora'daki 're=ra'nın aynı gibi görülüyor*”(156).

“ Niçe: *ne-içreden muhaffef olsa gerek ...ne-ce olması dahi muhtemeldir*”(167).

“İçin : *Fârisîden alınmış olan i ile çün'den mürekkebdir*” (86).

“Böyle: *bu-ile (99), şöyle: şu-ile*”(125.)

“Hele: *Arabîde harf-i istîfham olan “”hel” den muharref olsa gerektir. Ha-öyle'den muhaffef olması dahi muhtemeldir*” (180).

“Heyâ: *Lisân-ı avamdaki heyâ, hey-ağa'dan muhaffeftir*” (183).

“Haydut: *hay-tut!*”(214).

“Saksı: *-sI gâlibâ vaktiyle –Fârisîdeki van gibi zarf-ı mekân edâtı dahi oluyormuş. Çünkü ma'lûm olduğu üzere sâk=kök demek olup “sI ile terekkebü orada köklük ma'nâsını ifâde etmiştir*”(123).

Tâhir Ken'ân, “*elma*” kelimesini alıntı kabul etmiş (23), *olalı* kelimesindeki *-li* ile *İzmirli*'deki *-li*'yi aynı ek olarak değerlendirmiş (148), hatta *dolu* kelimesinde de aynı eki görmüştür (149). *-sI* iyelik eki ile ilgili bölümde *gelesi, gidesi, diyesi, göresi* (123) örneklerini verirken, *-sI* ekinin yapısında iyelik eki gördüğü anlaşılmaktadır.

Eserde Türkçenin anlam özelliklerinden de bahsedilmiştir.

Tâhir Ken'ân eserinde kelimelerin anlam özellikleri ile ek ve edatların işlevleri üzerinde durmuş, anlam bilgisinin bazı konularına değinmiştir. Bu konular, dönemin gramer kitaplarında fazla yer bulmamıştır.

Eş anlamlı kelimeleri (*elfâz-ı müterâdife*) “*birkaç lafız bir ma'nâya delâlet ederse o gibi kelimelere müterâdif denir*”(30) şeklinde tanımlayan Tâhir Ken'ân, anlam biliminin tartışma konularından biri olan “bir dilde eş anlamlılığın olup olamayacağı” hususundaki görüşlerini, “*erbâb-ı lisândan ba'zıları müterâdifeyi inkâr edip müterâdif zannolunan kelimât bi's-sıfât mütebâyindir, demişler*”(30) cümlesiyle açıklar.

Eserde, çok anlamlı kelimeler (*elfâz-ı müteşâbihe: baş kelimesinin*

teşbîhen birçok ma'nâya mevzû olması gibi, 30), temel ve yan anlamlı kelimeler (Müteşâbihenin delâleti ya hakîkîdir, ya mecâzî. Bir şeyin aslına delâleti meselâ "baş" kelimesinin insân başına işâreti hakîkî ve "re'is" ma'nâsına meselâ 'yeniçeri başı' denildiği zamân mecâzîdir, 30), yansıma kelimeler (lafz-ı tabîi: esvâtı takliden telâffuz edilen kelimelerdir, 29), somut ve soyut isimler (ism-i zât, ism-i ma'nâ, 198) gibi anlam bilgisini ilgilendiren konulara da değinilmiştir.

Tâhir Ken'ân, soru cümlesine bağlı olarak verilen kısa ve uzun cevap cümleleri arasındaki anlam farklarını kitabında şöyle açıklamıştır:

"Allâhın inâyetinden mi ümîdi kestin? istihâm-ı tevbîh-âmizine cevâben 'kesmedim' cümlesi kâfi iken bilâkis 'Hayır Allâhın inâyetinden ümîdi kesmedim' sûretinde cevâb verilmesi gibi ki müsnedün-ileyhin tekrâr edilmesi ta'zîm içindir" (38).

"Filâna kim hakâret etti? suâle "ben" cevâbı kâfi iken tehdîd için 'ben hakâret ettim' diye müsnedin tekrâr edilmesi gibi" (38).

Ne zamirinin "istib'âd, istihkâr, istihfâf, istislâb, istiğrâb, istiksâr, istihzâ, istizâh, i'zâm, inkâr, ihânet, ihmâl, beyân-ı acz, tahzîr, tahsîn, tahfîz, tedhîs, ta'zîr, tefhîm, takdîr, takdîs, temdîh, tenfîr, tevbîh, sürûr, mübâlâğa" (159-162) başlıkları altında 26 işlevinden söz edilmiş ve her işlev için örnek verilmiştir.

Eserde, eklerin, ünlemlerin (66), *ne* (158), *daha* (118), *kadar* (133), *gibi* (137), *ki* (142), *kim* (144) vb. kelimelerin anlam ve işlevleri bol örnekle ayrıntılı bir şekilde işlenmiş, *cümle* ile *kelâm* ve *kelime* ile *lâfız* arasındaki farklar (32) üzerinde durulmuştur.

Sonuç

Kavâid-i Lisân-ı Türkî'nin yayımlandığı 1889 yılından önce aynı yüzyılda başka gramer kitapları da yazılmıştır. Tâhir Ken'ân'ın bu eserlerden faydalandığı kendi ifadelerinden anlaşılmaktadır. Ancak Kavâid-i Lisân-ı Türkî, bunların hepsinden hacim, muhteva, örnekler, konuları işleyiş tarzı ve üslup bakımından farklı ve üstün özellikler taşır. Buna rağmen yeterince tanınmaması, Türk dili ve Türk eğitim tarihi için bir eksikliklerdir.

Kaynaklar:

- ÇAŞEVİÇ, EKREM (1999), Kavaidi Osmanîye'nin Hırvatça Tercümesi, 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı -1996, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 267- 277.
- DİLAÇAR, AGOP (1971), Gramer: Tanımı, Adı, Kapsamı, Türleri, Yöntemi, Eğitimdeki Yeri ve Tarihçesi, Ankara: Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten 1971.
- ERCİLASUN, AHMET BİCAN (2007), Makaleler, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERCİLASUN, AHMET BİCAN (2007), Türk Dili Tarihi (4. Baskı), Ankara: Akçağ Yayınları.
- HUYUGÜZEL, ÖMER FARUK (2000), İzmir Fikir ve Sanat Adamları (1850-1950), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- HUYUGÜZEL, ÖMER FARUK (1982), İzmir’de “Türkçe Yazmak Çığır” ve Necip Türkçü’nün Fikirleri, İzmir: Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Dergisi I, 107-133.
- KARAHAN, LEYLÂ -ÜLKÜ GÜRSOY (2004), Tâhir Ken’ân, Kavâid-i Lisân-ı Türkî, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- KARTALLIOĞLU, YAVUZ (2005), Klâsik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KOÇ, MUSTAFA (2004), 16. Yüzyılda Türkçe Yazılmış “İzhâr-ı İzmâr-ı Mâ-Tekaddem ve Keşf-i İstâr-ı Mercî’ün-ileyh-i Mübhem” Adlı Zamir Kitabı, V. Uluslararası Türk Dili Kurultayı, 20-26 Eylül 2004, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2005-2021.
- ÖZKAN, NEVZAT (2000), Ahmet Cevdet Paşa-Fuat Paşa, Kavid-i Osmâniyye, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- TOPARLI, RECEP, DİLEK YÜCEL (2006), Süleyman Hüsnü Paşa İlm-i Sarf-ı Türkî, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Orhun Yazıtlarındaki *içik-* Üzerine

Mustafa Öner

Özet: Orhun Yazıtlarında geçen *içik-* “bağımlı olmak; iltihak etmek; iltica etmek” fiili, metnin genel siyasî ve askerî söylemi bakımından büyük önem taşımaktadır. İsimden fiil yapımı eki -k/-k ile türeyen bu fiilin yapısı (*iç* > *içik-*) aynı dönemde kullanılan *açık-* “aç olmak”; *birik-* “bir olmak”; *tağık-* “dağa çıkmak, dağa kaçmak” *taşık-* “dışarı çıkmak” gibi fiillerle biçim olarak denktir.

Anahtar Sözcükler: Orhun Türkçesi, *içik-* “bağımlı olmak”, Türkçe köken bilgisi.

On the *içik-* in Orkhon Inscriptions

Abstract: The verb *içik-* “to submit, enter, capitulate; to submit to a foreign ruler” which was cited in Orkhon Inscriptions, has a great importance in terms of general political and military declaration. As a denominal verb, *içik-* (*iç* > *içik-*) is morphologically equal with verbs such as *açık-*, *birik-*, *tağık-*, *taşık-*.

Key Words: Orkhon Turkic, *içik-* “to submit, enter, capitulate; to submit to a foreign ruler”, Turkic etymology

1. Orhun bölgesindeki Göktürk yazıtlarında 13 kez geçen *içik-* “bağımlı olmak; iltihak etmek; iltica etmek” (ORKUN-SÖZLÜK) fiili, düşman egemenliği konusunda çok uyarıcı bir söylemi olan bu yazıtların söz varlığında büyük bir önem taşımaktadır. Üç büyük yazıtın genel konu olarak dile getirdiği esaret döneminde, Türk devlet egemenliğinin kalmadığı ve Tabgaç egemenliği altına girildiği sık sık bu *içik-* fiili ile anlatılmıştır. Bu yazıda *içik-* fiilinin bu söylem içindeki kullanımına, anlam yapısına ve dolayısıyla köken bilgisine değinmek istiyoruz.

2. Bu *içik-* fiili Orhun yazıtlarında şu cümlelerde geçer:

◆ yağı bolup itinü yaratunu umaduk yana **içikmiş** (KT D 10; BK D 9) ◆ kara türğiş bodun kop **içikdi** (KT D 38) ◆ **içikigme içikdi** bodun boltı (BK D 37) ◆ **қаннн қодуп табғақа** yana **içikdi** (T 2) ◆ **қанннн қодуп içикдиñ** (T 3) ◆ **içikdük** üçün teñri ölütmüş erinç (T 3) ◆ **қағанқа kırқыз** bodun **içikdi** yükünti (T 28) ◆ **елтерш қағанқа ічі<киñ>** (Ç 1) ◆ yana **içik** ölmeçi yitmeçi sen tidim

yiçe işig küçüg birgil tidim (ŞU D 5) ◆ sıñarı bodun **içikdi** sıñarı b[odun]a kirti (ŞU D 6-7) ◆ anta bodun **içik[di]** (ŞU G 10) ◆ [...] **içik[medi]** (ŞU B 5) ◆ kırıya on okça kirti anta **[içik]di** (Ta G 3-4) ◆ anta **[içik]di** [...] [ö]lt[i] (Ta G 4).

Aynı *içik-* fiilinin *faktiv* (oldurgan) biçimi de metinlerde vardır:

içger- “itaat altına almak, bağımlı kılmak, kendi siyasal oluşumuna dahil etmek, ilhak etmek”.

◆ arķış idmaz tiyin süledim k[...]t **içgertim** (BK D 25) ◆ az [b]o[dunuğ alt]ım [...] **içgertim** (BK D 26) ◆ **içgerip** yana yorıdım (ŞU K 7) ◆ basmıl yağıdıp ebimrü bardı anı **[iç]germedim** (ŞU G 4) ◆ türk bodunuğ anta **içgertim** (Ta D 8) ◆ [...] **içgerip** igdir böl[ük ...] (Ta G 3).

Bu *içger-* fiilinin yazıtlarda yaygın olan siyasi anlamının yanı sıra Eski Türkçe devrinde gündelik hayatta da kullanıldığı anlaşılmaktadır: *kız bərişip kelin içgerip* (TT VI 311) “karşılıklı olarak kız verip gelin alıp” (bk. EDPT 25).

Nitekim *içik-* fiilinin *içik-* > *içikin-* > *içgin-* dönüşlü gövdesine de rastlamaktayız:

içg(i)n- “bağımlı olmak”

◆ karlıkuğ **içgintükin** sançdı (KÇ 20) ◆ karlık anın turup [...] **içg(i)nti** (KÇ 21)”

Böylesi *içgin-* ve *içger-* gibi gövdeleri bulunan *içik-* esas fiili, Eski Türkçe ile ilgili başlıca sözlük yayınlarında şu şekilde verilmiştir:

Drevnetyurkskiy slovar’: *içik-* “1. İtaat etmek, boyun eğmek // Harfen: “içe gitmek” 2. Teslim olmak, pes etmek. (DTS, 201).

G. Clauson: *içik-* “Bir düşmana veya yabancı bir hükümdara teslim olmak, boyun eğmek” (EDPT, 25).

3. Söz konusu ettiğimiz *içik-* biçiminin yapısı dolayısıyla yöneldiğimiz, isimden fiil yapma eki *-k / -k* ile Göktürk, Eski Uygur ve Karahanlı metinlerinde hep olma bildiren (*intransitif*) anlamda bazı fiiller türemiş olduğunu biliyoruz:

<i>açık-</i> “aç olmak”,	<i>birik-</i> “bir olmak”,
<i>çavık-</i> “ünlenmek, tanınmak”,	<i>kinik-</i> “geç kalmak”
<i>muñuk-</i> “sıkıntılanmak”	<i>tağık-</i> “dağa çıkmak, dağa kaçmak”
<i>tarık-</i> “daralmak”,	<i>taşık-</i> “dışarı çıkmak”,
<i>yağık-</i> “düşman olmak”	<i>yazık-</i> “yaz olmak”

(bk. ALYILMAZ, 386-388; ÖNER, 65-67).

Bizim söz konusu ettiğimiz *içik-* fiilinin de aynı ekle oluştuğu, Göktürk filolojisinin daha başlangıç döneminde V. Thomsen tarafından belirlenmiştir ve bu alanın sonraki uzmanları da aynı görüşü paylaşmıştır (THOMSEN, 59/36; KONONOV, §188; EDPT, 25; ERDAL, 495).

Buradaki isimden fil yapma ekinin dil tarihi içinde kalıplaştığı ve üretkenliğini yitirdiği görülüyor. Nitekim genel olarak isimden fil yapımının böyle ekli biçimden uzaklaşıp analitik bir yapıya doğru yöneldiğini ve ekler yerine yardımcı fiil kullanımının daha da arttığını belirliyoruz (bk. ÖNER-2006). Nitekim buna bağlı bir olgu da *içik-* fiilinin XI. yüzyıldan sonra artık kullanımdan düşmüş olmasıdır (krş. CLAUSON, 25).

4. Söz konusu ettiğimiz fiilin kökeni olan *iç* ismi ise Göktürk metinlerinde şu anlamlarda kullanılmaktadır:

iç: 1. iç, dahil, derun. 2. astar. 3. edatlık anlam: içi, arası. (DTS, 201).

Bu ismin bir türevi olan *iç-re* > *içreki* sıfatı metinlerde “içteki, içindeki; özel, saraya mensup” anlamıyla geçmektedir (TEKİN-2000, 244).

Bu yükselmiş anlam tabakasını gösteren en iyi örnek şu cümlede görülmektedir:

◆ tabğaç kağanda bedizçi kelürtüm, bedizettim. meniñ sabımın sımadı. tabğaç kağanıñ içreki bedizçig ıtı (KT G 12).

ET. *içreki* terimi Eski Bulgar Türkçesi *içirgü* “saraya ait” unvanıyla birleştirilmiştir (User, 560). Eski Türklerdeki ikili egemenlik düzenini yansıtan *iç buyruk* “kağan karargâhındaki buyruk” ve Oğuzlardaki *İç Oğuz-Dış Oğuz* adlandırmaları *içik-* fiilinin dayandığı *iç* “merkezî; saraya mensup” kökenine ait siyasî anlama işaret etmektedir.

Böylece *içik-* fiilinin kökeni olan *iç* kavramını anlam bilgisi bakımından, “saray”, “iktidar” ve “devlet” gibi soyut (*metafor*) anlamlarında da görmüş oluyoruz.

5. Göktürkçe metinlerde bu *iç* kavramın zıt anlamlısı (*antonim*) olan *taş* “dış” sözünden **taşık-** 1. Dışarı açılmak; 2. Dışarı çıkmak; 3. Sefere çıkmak (DTS, 540) türevi de vardır:

◆ amğa korgân kışlap yazıña oğuzğaru sü **taşıkdıımız** (KT K 8) ◆ ilki sü **taş[ık]mıš** erti (BK D 32) ◆ türgiş kağanı **taşıkımıš** tidi on oğ bodunı qalısız **taşıkımıš** (T 30) ◆ kağan sü **taşıkdı** on oğ süsi qalısız **taşıkdı** tir (T 33) ◆ siz **taşıkıñ** çigig taşığırıñ timiș men **taşıkayın** timiș kür budıklı ıda qabışalım timiș (ŞU D 10-11)

Bu *taşık-* fiilinin kökü olan “*taş*” isminin “*iç*” kavramıyla tam bir zıtlık (*antonim*) anlamıyla kullanıldığı da göze çarpıyor:

◆ ıda **taşda** kalmış küberanıp yeti yüz boltı (T 4) ◆ öz içi **taşın** tutmuş teg biz (T 13) ◆ içre ben bulğayın **taşdıntan**....[] temiş (ŞU G 4) ◆ **taşdıntan** üç çarluğ üç ıduğ [...] t²wr²... [öt]ük(e)nte ben [...] anta t[okıdım] (ŞU G 4-5) ◆ için **taşın** adınçığ bediz urturtum (KT G 12; BK K 14)

Yine *taş* isminin zarf şekli olan *taşra* da şu örnekte bizim aradığımız politik anlamıyla kullanılmış gibidir:

◆ kağım kağan yiti yigirmi erin taşkımış. taşra yorıyur tiyin kü eşidip balıkdağı tağıkımış tağdağı inmiş (KT D 11-12; BK D 10-11).

Ayrıca *taşık-* fiiliyle yakın anlamda kullanılan buradaki *tağık-* “dağa çıkmak” fiiline de dikkat çekelim. Tarih boyunca devlet egemenliğinin düz alanlarda daha rahat sağlandığını vurgulamak gerekir. Dağlara çekilen (*tağıkımış*) unsurların bilinçli olarak bu alanları mücadele alanı yaptığı anlaşılıyor. Tabgaç egemenliğindeki Türkler de “dışarı yürüyerek” merkezden, yabancı egemenliğinden kurtulup bağımsızlaşmış (*taşıkımış*) hale gelmiştir.

6. Burada tartıştığımız *içik-* sözünün köken incelemesinden çıkan sonuçlar şöyle sıralanabilir:

Göktürk metinlerinde görülen *içik-* fiili, *iç* isminden türeyen olma (*intransitif*) anlamlı bir fiildir. Yine olma anlamı taşıyan *-k/-k* ekiyle başka fiilerin de olma anlamı bildirmesi V. Thomsen’den beri bilinen bu etimolojiyi desteklemektedir (bk. *açık-* “aç olmak”, *birik-* “bir olmak”, *çavık-* “ünlenmek, tanınmak”, *édik-* “iyi olmak”, *kinik-* “geç kalmak”, *muñuk-* “sıkıntılanmak”, *tağık-* “dağa çıkmak, dağa kaçmak”, *tarık-* “daralmak”, *taşık-* “dışarı çıkmak”...)

Söz konusu *içik-* fiilinin kökeni olan *iç* ismi bilinen ve bugünkü Türk yazı dillerinde de var olan anlamının yanı sıra, henüz Göktürk devrinde bile “saray, merkez” anlamlarıyla “otorite, iktidar” kavramına genişlemiştir. Bu isimdeki kavramdan da yararlanarak *içik-* fiilini “kendi özgürlüğünü düşmana vererek teslim olmak” biçiminde anlayabiliriz.

Kül Tigin anıtındaki ibret verici şu nefis ifadelerde, bu “otoriteye boyun eğmek” anlamı açıkça görülüyor:

“kağanlıg bodun ertim, kağanım kanı, ne kağanka işig küçüg birür men tir ermiş. ança tip tabgaç kağanka yağı bolmış. yağı bolup itinü yaratunu umaduğ yana içikmiş.”(KT D 9-10)

Böylece *içik-* fiilindeki “iç olmak” anlamı, “Tabgaç’ın içi olmak”, yani “Tabgaç’ın otoritesi altına girmek, düşmanın iktidarına boyun eğmek” diye anlaşılır.

Göktürk metinlerinde aynı morfoloji ile kurulan *taşık*- “dışarı çıkmak” fiili de *iç* sözünün zıt anlamlısı (*antonim*) olan *taş* “dış” sözüne dayanırken, metinlerin söylemi içinde “özgürlüğünü kazanmak, düşmanın otoritesinden, ‘iç’inden, yani düşmanın iktidarından kurtulmak” diye anlaşılabilir.

Kaynaklar:

- ABDULLİN İ.A., VAHİTOVA S.B., GAZİZOVA F.M., GAYNANOVA L.R., GANİYEV F.E., MÖHEMMEDİYEV M. G., HANBİKOVA Ş.S., EHMETİYANOV R.G., AHUNCANOV G.H., MİNGULOVA R.R. *Tatar tēlēññ añlatmalı süzlēğ* I:1977, II:1979, III:1981, Kazan.
- ALYILMAZ, C. (2004) *Eski Türkçenin Söz Varlığının Düz ve Ters Dizimi*. Ankara:”Kurmay”.
- BK BİLGE KAGAN YAZITI.
- CLAUSON, G. (1972) *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. London: “Oxford University Press”.
- Ç ÇOYR YAZITI.
- DLT (1972) *Divanü Lugat-it-Türk Dizini*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları 368”.
- DTS Drevnetyurkskih slovar’ (1969) V. M. NADELYAEV (vd.) Leningrad: “NAUK”.
- ERDAL M. (1991) *Old Turkic Word Formation, A functional approach to the lexicon*, vol.2, Wiesbaden.
- KARAAĞAÇ, G. (2002) *Dil, Tarih ve İnsan*. Ankara: “Akçağ”.
- KÇ KÜL İÇ ÇOR YAZITI.
- KONONOV, A.N. (1980) *Grammatika yazıka tyurkskih runičeskih pamyatnikov VII-IX vv*, Leningrad “Nauka”.
- KT KÜL TİĞİN YAZITI.
- ORKUN, H. N. (1988) *Eski Türk Yazıtları*. Ankara.
- ÖNER, M. (2006) Türkçede İsimden Fiil Yapımı Üzerine Notlar. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*. Cilt 3, Sayı 1, Mak.7, 60-76. (<http://mtad.humanity.ankara.edu.tr>)
- RÄSÄNEN, M. (1957) *Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen*, Helsinki.
- ŞU ŞİNE USU YAZITI.
- T TONYUKUK YAZITI.
- TA TARYAT YAZITI.
- TEKİN, T (1968) *A Grammar of Orkhon Turkic*. Indiana University, Bloomington.
- TEKİN, T (2000) *Orhon Türkçesi Grameri*, Ankara: “Türk Dilleri Araş. Dizisi 9”.
- THOMSEN, V (2002) *Orhon Yazıtları Araştırmaları* (Çev. Vedat Köken) Ankara: “Türk Dil Kurumu Yayınları 815”
- USER, H. Ş. (2007) Byzantinoturcica’da Kayıtlı İslam Öncesi Türk Unvanları Hakkında Notlar. *Tunca Kortantamer İçin*, İzmir:”Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları 6”
- USER, H. Ş. (2009) Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları Söz Varlığı İncelemesi. Konya: “KÖMEN”.

Türkçe ve Moğolcaya Kelime Sonunda Açık Hece / Kapalı Hece Açısından Bir Bakış*

Feyzi Ersoy*

Özet: Türkçe ve Moğolca arasında pek çok ses denkliği mevcuttur. Bu ses denkliklerinden biri de Türkçe kelime sonu kapalı hecelerin Moğolcada açık hece ile ifade edilmesidir. Türkçe *er* ~ Moğolca *ere* “erkek”, Türkçe *ak-* ~ Moğolca *aki*- şeklindeki bu tarz örneklerin sayısı az değildir. Araştırmacıların bir kısmı son sesteki ünlüyü aslı görmüşler, bir kısmı ise son sesteki ünlünün sonradan ortaya çıktığını düşünmüşlerdir. Çuvaşça da bu denklikte Eski Türkçe ile paralellik göstermiştir. Ele aldığımız 96 örneğin 58’inde Çuvaşça örnekler de yer almıştır. Çalışmamızda denklik gösteren kelimeler, isimler ve fiiller başlığı altında iki grupta değerlendirilmiştir. Denkliği oluşturan kelimeler dikkate alındığında Türkçede son seste bir ünlü düşmesi çok da mantıklı görünmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, Moğolca, Çuvaşça, Açık hece, Kapalı hece

A Glance at Turkish and Mongolian in Terms of Word-Final Open/Closed Syllable

Abstract: There are many phonologic equivalences between Turkish and Mongolian. To illustrate, word-final closed syllables in Turkish have open syllabic equivalences in Mongolian. There are many examples of this such as Turkish *er* ~ Mongolian *ere* “erkek”, Turkish *ak-* ~ Mongolian *aki*. Some of the researchers consider that these word-final vowels are primary, while others argue that they appeared subsequently. Chuvash language is similar to Old Turkish in terms of this equivalence. Examples from Chuvash language are also provided for the fifty eight of the ninety-six examples. In the study, the equivalences are evaluated under two categories namely nouns and verbs. After the examination of the equivalences, a word-final vowel loss in Turkish seems highly unreasonable.

Key Words: Turkish, Mongolian, Chuvash, Open Syllables, Closed Syllables

* Yrd. Doç. Dr. Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü.

Türkçe ile Moğolca arasında var olan ses denkliklerinden biri de Türkçe kelime sonundaki kapalı hecelerin Moğolcada açık heceye karşılık gelmesidir. İki dil arasında *ab/aba* “av”, *boz/boru* “boz”, *er/ere* “er, erkek” gibi isim ve *ak-/aki-* “akmak”, *çak-/çaki-* “çakmak”, *kez-/kerü-* “gezmek” gibi fiil türünden birçok kelimede bu denklige rastlamak mümkündür.

Altayistikle ilgilenen araştırmacılar zaman zaman bu konuya dikkat çekseller de¹ denkligi oluşturan kelimelerin listesi *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça* başlıklı çalışmamıza kadar tam olarak verilmemiştir.² Bu çalışmada hem konuyla ilgili görüşler üzerinde durulacak hem de daha önce yukarıdaki çalışmada kapsam gereği listesini vermekle yetindiğimiz kelimeler değerlendirmeye ve sınıflandırmaya tabi tutulacaktır.

Denklige uyan kelimeleri başlıca isimler ve fiiller adı altında sınıflandırmak mümkündür:

A. İsimler:

Aşağıda verilen 48 isim cinsinden örnekte Klasik Moğolcada açık hecelerde genellikle *a/e* ünlüsünün kullanımı dikkat çekmektedir. *a/e* ünlüsünün sona gelerek açık hece oluşturduğu örnek sayısı 32’tür. Bu, isimler ile ilgili örneklerin % 66.6’sı demektir. Geriye kalan 16 örnekte Moğolca açık hecelerin onu *ü* ile (15, 17, 26, 27, 31, 34, 35, 36, 40, 44)³, dördü *i* ile (2, 9, 30, 43) ikisi ise *u* ile (28, 29) bitmektedir.

İsim için bir araya getirdiğimiz örnekler şunlardır:⁴

1. Uyg. *ab / av* “av” (EUTS, s. 1), KM. *aba*, ÇM. *ab* “av, süreklilik” (L, s.3) (Räsänen 1969: 1; Poppe 1994: 74; Şçerbak 1997: 94; Tekin 2003c: 356; Starostin vd. 2003: 512)

2. DLT. *adaş* “arkadaş, dost”, KM. *adali*, ÇM. *adil* “aynı, özdeş, eş” (L, s.15) (Starostin vd. 2003: 273; Tekin 2003c: 359)

3. Uyg. *ant* “yemin, and” (EUTS, s. 11), KM. *anda*, ÇM. *and* “yeminli kardeş, kan kardeşi, arkadaş” (L, s. 68) (Gülensoy 1973: 112, 2007 I: 69; Poppe 1994: 132; Starostin vd. 2003: 302), Çuv. *ant* “ant, yemin” (Räsänen 1969: 20; Tekin 2003c: 366)

1 Bkz. Poppe 1994, Doerfer 1976, Menges 1995, Temir 1994, Tekin 2004 vd.

2 Bkz. Ersoy 2008: 261-276.

3 Rakamlar, örnek numaralarını işaret etmektedir.

4 Açık/Kapalı hece denkliği için buraya aldığımız örneklerin pek çoğu, araştırmacılarca başka denklikleri göstermek için eşleştirmede kullanılmıştır. Bizim örneklerden sonra yaptığımız atıflar, ilgili dillerdeki kelimeleri bir vesile ile (genetik ilişki veya ödünçleme) birbirleriyle bağlantılı gören araştırmacıları işaret etmektedir.

4. DLT. *ayak* “çanak, kâse, kadeh”, KM. *ayag-a(n)* 1, ÇM. *ayaga(n)* “bardak, çanak, tas, yemek tabağı” (L, s. 37) (Räsänen 1969: 11; Gülensoy 1973, 2007 I: 92: 112; Şçerbak 1997: 95; Starostin vd. 2003: 510; Tekin 2003c: 374)

5. DLT. *aygır, adgır* “aygır”, KM. *acirg-a(n)*, ÇM. *azraga* “aygır, damızlık at...” (L, s. 99) (Räsänen 1969: 6; Clauson 1993: 223; Şçerbak 1997: 94; Tekin 2003c: 359; Németh 2003: 28), Çuv. *ййр* “aygır” (ÇRS, s. 50) (Gombocz 1912: 29; 1991: 138; Gülensoy 2007 I: 93)

6. Uyg. *azıg* “azı dişi” (EUTS, s. 19), KM. *arag-a*, ÇM. *araa* “azı dişi, çarkın dişi” (L, s. 76) (Poppe 1994: 128; Şçerbak 1997: 103; Starostin vd. 2003: 315, 316), Çuv. *urla* ay. (Tekin 2003c: 375; Gülensoy 2007 I: 97)

7. Uyg. *baram/barım* “mal, servet, varlık” (EUTS, s. 22), DLT. *bar* “var, mevcut” (1991: 66), KM. *barag-a (n)*, ÇM. *baraa* “varlık, varlar, şeyler, nesneler...” (L, s. 131),

8. DLT. *bek* “muhkem, kavi, pek, sağlam, sıkı”, KM. *beki*, ÇM. *beh* “pek, güçlü, sıkı, sağlam, sert, katı, gürbüz, iri yarı, güçlü, dayanıklı” (L, s. 153) (Räsänen 1969: 68)

9. DLT. *berk* “muhafaza edilmiş, tahkim edilmiş, sağlam”, KM. *berke*, ÇM. *berh* “berk, pek, güç, çetin, zor, yüklü, külfetli zahmetli, karmaşık” (L, s. 159) (Clauson 1993: 229; Şçerbak 1997: 106), Çuv. *parka* 1 “sağlam, berk” (Gülensoy 1973: 112; Róna-Tas 1975: 202; 1982: 77, 78; Fedotov 1996, I, s.386; Starostin vd. 2003: 1079)

10. DLT. *biz* “biz” (1991, s. 97), Çuv. *epйр* “biz” (ÇRS, s. 636), KM. *bide(n)*, ÇM. *bid* “biz” (L, s. 164)

11. DLT. *bok* “bok” (1991: 101), Uyg. *bok* “bok” (EUTS, s. 31), KM. *bagasu(n)*, ÇM. *baas(an)* “bok, dışkı, gübre, hayvan tersi” (L, s. 108).

12. DLT. *boz* “boz”, KM. *boru*, ÇM. *bor* “boz, gri, kır, kahverengi” (L, s.194) (Gombocz 1991: 118; 1912: 10; Räsänen 1969: 82; Gülensoy 1973: 113; Clauson 1993: 222, 228; Poppe 1994: 35; Şçerbak 1997: 109; Tekin 2003a: 11; Starostin vd. 2003: 376)

13. DLT. *bögür* “böbrek”, KM. *böger-e*, ÇM. *böör* “böbrek, testis, taşak” (L, s. 200) (Şçerbak 1997: 109), Çuv. *püre* “böbrek” (Fedotov 1996, I, s. 461; Starostin vd. 2003: 1102)

14. DLT. *börk* “başlık, külah, börk”, KM. *bürkü*, ÇM. *bürh* “yaz şapkası” (L, s. 242) (Räsänen 1969: 71)

15. DLT. *bugday* “buğday”, KM. *budag-a(n)*, ÇM. *budaa* “tahıl, hububat,

darı, lapa, ayıklanmış ve dövülmüş buğday, yemek, öğün” (L, s. 207) (Clauson 1993: 222; Şçerbak 1997: 110), Çuv. *pŕi* “kara buğday” (Fedotov 1996, I, s.400), *pŕi* “lapa” (Fedotov 1996, I, s.405)

16. DLT. *buz* “buz”, KM. *mösü(n)*, ÇM. *mös(ön)* “buz” (L, s. 860) (Gülensoy 1974a: 248; Şçerbak 1997: 111), Çuv. *pŕ 1* “buz” (ÇRS, s.278) (Starostin vd. 2003: 933, 934)

17. Uyg. *çızığ* “çizgi” (EUTS, s. 41), KM. *cirug-a 2*, ÇM. *zuraa* “çızık, çizik, çizgi” (L, s. 1638)

18. Çuv. *çir-çŕ* “hastalık” (ÇRS, s. 595), *çirlŕ* “hastalıklı” (ÇRS, s. 595), KM. *çilege*, ÇM. *çilee* “rahatsızlık, hastalık, yorgunluk, bitkinlik” (L, s. 293)

19. Türk. *çük* “erkeklik uzvu” (KTS, s. 54), KM. *çibe*, ÇM. *çiv* “çük, penis...” (L, s. 280)

20. DLT. *em* “kadının dişilik aygıtı”, KM. *ama(n)*, ÇM. *am(an)* “ağız” (L, s. 56) (Poppe 1994: 145; Tekin 2003c: 365), Çuv. *ani* “kapı ve pencere sürgülerine benzer bazı eşyalarda bulunan delik” (Fedotov 1996, I, s. 46)

21. DLT. *er* “er, erkek, adam”, KM. *ere*, ÇM. *er* “er, adam, erkek, koca, cüretli, cesur, yiğit”... (L, s. 511) (Gülensoy 1974a: 244; Şçerbak 1997: 115), Çuv. *ar* “erkek” (Gülensoy 1973: 113; Poppe 1994: 125; Starostin vd. 2003: 312)

22. DLT. *erk* “saltanat, sözü ve buyruğu geçerlik, kudret, iktidar”, KM. *erke*, ÇM. *erh* “hak, ayrıcalık, güç, otorite, yetki” (L, s. 522) (Räsänen 1969: 48; Gülensoy 1974a: 245; Poppe 1994: 192; Şçerbak 1997: 115), Çuv. *irŕk* “hürriyet, serbestlik” (Fedotov 1996, I, s. 170)

23. DLT. *ikkiz* “ikiz”, KM. *iker-e*, ÇM. *ihet* “ikiz, ikizler” (L, s. 641) (Şçerbak 1997: 119), Çuv. *yŕkŕ* “ikiz, ikiye ayrılmış, çatal” (Gombocz 1912: 3; Räsänen 1969: 39; Fedotov 1996, I, s. 191; Gülensoy 2007 I: 429)

24. DLT. *ingek* “inek”, Çuv. *ŕne* “inek”, KM. *ünŕy-e(n)*, ÇM. *ünee* “inek” (L, s. 1559) (Fedotov 1996, I, s. 151; Starostin vd. 2003: 619, 620)

25. Türk. *is*, KM. *isü*, ÇM. *is* “is, kurum” (L, s. 666) (Starostin vd. 2003: 580)

26. DLT. *kaç* “kaç” (1991, s. 243), KM. *kedü(n)*, ÇM. *hede(n)* “ne kadar, kaç tane, kaç kez, biraz, birkaç, az bir kaç kez” (L, s. 704)

27. Uyg. *katıg 1* “katı, sağlam” (EUTS, s. 113), KM. *hatagu*, ÇM. *hatuu* “katı, sert, sağlam, güçlü, sadık, bağlı, sıkı...” (L, s. 1455) (Clauson 1993: 229; Şçerbak 1997: 137), Çuv. *hutŕ* “katı, sert, sıkı” (Starostin vd. 2003: 785, 786)

28. Uyg. *kazık* “kazık” (EUTS, s. 115), KM. *gaçugu*, ÇM. *gatsuu* “kazık, direk” (L, s. 543)

29. DLT. *koy* “koyun”, KM. *honi(n)*, ÇM. *hon’* “koyun...” (L, s. 1487) (Räsänen 1969: 279; Gülensoy 1973: 116; Poppe 1994: 112; Clauson 1993: 223; Şçerbak 1997: 139)

30. DLT. *köt* “göt, arka” (1991, s. 367), Çuv. *kut* / *kot* “arka, kış, göt” (ÇRS, s. 198), KM. *ketü*, ÇM. *het* “arkasında, ötesinde, ilerde, aşırı” (L, s. 734)

31. DLT. *kök* “gök rengi, lâcivert”, KM. *köke*, ÇM. *höh* “mavi, gök mavisi, yeşil, kül rengi, koyu, karanlık” (L, s. 765) (Clauson 1993: 228; Şçerbak 1997: 128; Gülensoy 2007 I: 377), Çuv. *kïvak* “mavi, gök, boz” (Räsänen 1969: 287; Gülensoy 1973: 104; Poppe 1994: 89; Fedotov 1996, I, s. 245; Starostin vd. 2003: 714)

32. DLT. *kudruk* “kuyruk”, KM. *hudurg-a(n)*, ÇM. *hudraga* “atın sağrısı, atın kuyruğundan geçen eyer kayışı” (L, s. 1513) (Poppe 1994: 31; Şçerbak 1997: 142), Çuv. *hüre* “kuyruk” (Gombocz 1912: 33; 1991: 141; Fedotov 1996, II, s. 377; Starostin vd. 2003: 814)

33. DLT. *kuz* “güneş görmeyen yer, gölgeli yer” (1991, s. 391), DLT. *kerü* “geri” (1991, s. 305), KM. *kerü*, ÇM. *her* “bir dağın kuzey yamacındaki orman, kuz yerdeki orman” (L, s. 730)

34. DLT. *küç* “kuvvet, zor, güç, zulüm”, KM. *küçü(n)* 1, ÇM. *hüç(in)* “güç, kuvvet, gayret, çaba, enerji, sağlamlık” (L, s. 784) (Starostin vd. 2003: 730)

35. DLT. *öz* “öz, kendi, nefis; can, ruh, gönül”, Çuv. *var* 2 “iç, orta” (ÇRS, s. 64), KM. *örü*, ÇM. *ör* “iç, dahili, iç taraf, kalp, karın, kroner atardamar” (L, s. 1003), (Poppe 1994: 128; Starostin vd. 2003: 1064)

36. Çuv. *pïv, pü* “vücut, beden”, KM. *bey-e(n)*, ÇM. *biye* “beden, vücut, fizik, organizma, sağlık, sıhhat” (L, s. 151) (Fedotov 1996, I, s. 416)

37. DLT. *taş* “taş, kaya”, Çuv. *çul* “taş”, KM. *çilagu(n)*, ÇM. *çuluun* “taş” (L, s. 291) (Räsänen 1969: 466; Gülensoy 1973: 115, 2007 II: 865; Poppe 1994: 27; Şçerbak 1997: 154; Fedotov 1996, II, s.421; Starostin vd. 2003: 1373, 1374)

38. Uyg. *til* “dil” (EUTS, s. 156), KM. *kele(n)*, ÇM. *hel(en)* “dil” (L, s. 713) Çuv. *çilhe* “dil” (ÇRS, s. 589)

39. Uyg. *tiş* “diş” (EUTS, s. 157), Çuv. *şil* “diş”, KM. *sidün*, ÇM. *şüd(en)* “diş” (L, s. 1083) (Tekin 2003b: 241-245)

40. DLT. *toz* “toz”, Çuv. *tusan* “toz” (ÇRS, s. 498), KM. *toru* “toz, uçuşan toz...” (L, s. 1276)

41. DLT. *tün* “gece”, *tüne-* “gecelemek”, KM. *tüne(n)* “karanlık, koyu”

(L, s. 1316), (Starostin vd. 2003: 1443), Çuv. **tūtīm** “koyu, karanlık” ? (Fedotov 1996, II, s. 224)

42. Uyg. **tür** (EUTS, s. 169), KM. **düri**, ÇM. **dür** “tür, biçim, şekil, taslak, görünüş, sima ...” (L, s. 447) (Şçerbak 1997: 160), DLT. **türlüg** “türlü”, Çuv. **türli** “türlü” (Starostin vd. 2003: 1387),

43. KB. **tüs** “renk, güzel, koku”, Çuv. **tš** “renk, çiçek”, KM. **cisü(n)**, ÇM. **züs** “renk, tös, hayvan veya insan rengi, görünüş, özellik, nitelik, cilt, ten, deri” (L, s. 1643) (Fedotov 1996, II, s.222)

44. DLT. **ul** “duvar temeli”, Uyg. **ul** “dip, zemin” (EUTS, s. 172), KB. **ul** “temel”, KM. **ula** 1, ÇM. **ul** “taban, ayak veya ayakkabı, tabanı, temel, esas” (L, s. 1339) (Şçerbak 1997: 161; Starostin vd. 2003: 1492), Çuv. **ura** “ayak” (ÇRS, s. 514)

45. DLT. **urug** “tane, tohum, evin”, Çuv. **vřĩ** “tane, tohum, buğday”, KM. **ür-e**, ÇM. **ür** “tohum, tahıl, meyve, sonuç, ürün, evlat, soy, nesil, soy sop” (L, s. 1561) (Fedotov 1996, I, s. 109; Starostin vd. 2003: 1187)

46. DLT. **yaş** “yaş”, Çuv. **šul** “yaş, yıl”, KM. **nasu(n)**, ÇM. **nas** “yaş, yaşanan yıl, ömür, çağ, devir” (L, s. 885) (Ramstedt 1922: 26; Starostin vd. 2003: 961; Tekin 2003ç: 377)

47. DLT. **yudruk**, KM. **nidurg-a**, ÇM. **nudraga** “yumruk...” (L, s. 903) (Gombocz 1912: 34; 1991: 145; Clauson 1993: 229; Şçerbak 1997: 125; Poppe 1994: 63; Starostin vd. 2003: 991; Tekin 2003ç: 377, Gülensoy 2007 II: 1176), Çuv. **čimř** “yumruk” (ÇRS, s. 583), **čışki** “yumruk” (ÇRS, s. 599)

48. DTS. **yürek**, KM. **cirüke(n)**, ÇM. **zürh(en)** “yürek, kalp” (L, s. 1640) (Clauson 1993: 229; Şçerbak 1997: 126), Çuv. **čře** “yürek” (Gülensoy 1973: 111, 2007 II: 1194; Fedotov 1996, II, s.414; Starostin vd. 2003: 1555)

Yukarıda isim cinsinden verilen 48 denklikten 30’unda Çuvaşça örnekler de mevcuttur. Çuvaşça, bu 30 örneğin tamamında Eski Türkçe ile benzerlik göstermektedir. Yani, denkliği oluşturan örnekler Çuvaşçada açık hece taşımamaktadır. Denkliğe uyan kelimelerin leksik dağılımı ve Çuvaşça kelimelerin bu sayı içindeki yeri ise bir tablo yardımıyla şöyle gösterilebilir:

İSİMLER	Adet	Çuvaşça örnek sayısı
İnsan vücudu ve organlarla ilgili isimler	10	9
Hayvanlar ve hayvanlarla ilgili isimler	4	3
Eşya isimleri	2	-
Renk ve renklerle ilgili isimler	3	2
Sayı isimleri	1	1
Bitki isimleri	2	2
Yer-yön isimleri	2	1
Tabiatla ilgili isimler	3	3
Sıfatlar	4	2
Zamirler	1	1
Diğer isimler	16	6
TOPLAM	48	30

Tabloda da görüldüğü gibi insan vücudu ve organlarıyla ilgili isimler, geri kalan gruplara göre sayıca biraz daha fazla miktardadır. Hayvan isimleri ise bu açıdan ikinci sırada yer almıştır.

48 örnekten sekizi Swadesh'in temel kelime listesinde (100'lük liste) de bulunan kelimelerdir. Bunlardan beşi, insan vücudu ve organlarıyla ilgili isimlerdir (*ağız, dil, diş, kalp, beden*). Diğer kelimeler ise *biz, taş* ve *erkek*'tir.

B. Fiiller:

Fiiller için vereceğimiz örnek sayısı da 48'dir. Çuvaşça kelimeler, bu denkliklerin 28'inde yer almıştır. İsimlerle fiillerin sayısının eşit çıkması ve bunların içinde Çuvaşça kelimelerin de isimlerdeki miktarla hemen hemen aynı olması ilginçtir.

Aşağıda verilen 48 fiil cinsinden örnekte de tıpkı isimlerde olduğu gibi Klasik Moğolcada açık hecelerde genellikle *a/e* ünlüsü kullanılmıştır. Fakat isimlerde 33 olan *a/e*'li açık hece sayısı fiillerde 23'e düşmüştür. Bu rakam, fiil örneğinin yaklaşık yarısıdır. Fiillerde açık hecelerin geri kalanının onu *u* ile (7, 13, 16, 23, 26, 27, 35, 37, 40, 44), sekizi *i* ile (2, 3, 8, 10, 19, 20, 36, 41) yedisi ise *ü* ile (9, 14, 21, 22, 38, 39, 43) bitmektedir.

Fiiller için denklige uyan örnekler şunlardır:

1. DLT. *adır-* “ayırmak”, KM. *acira-* 1, ÇM. *acra-* “ilerlemek, ileri gitmek, öne geçmek; geri çekilmek; üst kişilerden uzak durmak...” (L, s. 99)

(Tekin 2003c: 360)

2. Uyg. **ak-** “akmak” (EUTS, s. 6), DLT. **ak-** “akmak” (1991: 5), KM. **aki-**, ÇM. **ahi-** “akmak, ileri gitmek, gelişmek, öne ilerlemek, artmak”, (L, s. 41) (Tekin 2003c: 362; Gülensoy 2007 I: 58), Çuv. **yuh-** “akmak” (ÇRS, s. 643)

3. DLT. **alk-** “bozmak, mahvetmek, yiyip bitirmek, batırmak” (1991: 20), KM. **alki-**, ÇM. **alhi-** “dövmek, vurmak, çarpmak” (L, s. 52)

4. DLT. **as-** “asmak”, **asıl-** “asılmak”, KM. **asa-** 3, ÇM. **asa-** “asılmak, yapışmak, sarılmak...” (L, s. 88) (Poppe 1994: 185), Çuv. **us-** / **os-** “sarkıtmak, tartmak” (Fedotov 1996, II, s. 289; Starostin vd. 2003: 1126)

5. DLT. **bert-** “berelemek”, **bertin-** “berelenmek”, **bertil-** “burkulmak” (1991: 85), KM. **berte-**, ÇM. **berte-** “bertilmek, incinmek, yaralı, sakatlanmış...” (L, s. 160)

6. Uyg. **biç-** “biçmek” (EUTS, s. 27), DLT. **biç-** “kesmek, biçmek” (1991: 87), KM. **biça-**, ÇM. **byats** “bölünmüş, parçalar hâlinde, toz hâlinde, küçük parçalar hâlinde” (L, s. 162)

7. DLT. **boğ-** “boğmak”, KM. **bogu-**, ÇM. **boo-** “bağlamak, boğmak, ilıştirmek...”, (L, s. 177), (Şçerbak 1997: 107), Çuv. **pñ-** 1 “boğmak, boğazını sıkamak” (Fedotov 1996, I, s.393; Starostin vd. 2003: 1101)

8. DLT. **bürün-** “bürünmek”, Çuv. **pirke-** , KM. **büri-**, ÇM. **büre-** “bürümek, kuşatmak, örtmek, kaplamak, sarmak, döşemek” (L, s. 239) (Starostin vd. 2003: 385, 386), Çuv. **pñ-** 2 “daraltmak, büzmek” (ÇRS, s.288)

9. DTS. **büt-** , KM. **bütü-**, ÇM. **büte-** “bitmek, oluşmak, şekillenmek...” (L, s. 245) (Şçerbak 1997: 111), Çuv. **pñ-** “bitmek, sona ermek” (Fedotov 1996, I, s. 426)

10. DLT. **çak-** “çakmak, eriştirmek, kıskırtmak”, KM. **çaki-**, ÇM. **tsahi-** “çakmak, çakmak taşından ateş çıkarmak, şimşek gibi birden çıkmak, parlamak” (L, s. 260) (Şçerbak 1997: 112; Starostin vd. 2003: 421)

11. Çuv. **çar-** “durdurmak, engellemek” (ÇRS, s. 579), KM. **torg-a**, ÇM. **torgo-** “durdurmak, tutturmak, yakalatmak...” (L, s. 1274)

12. Çuv. **çñ-** “izin vermek, müsamaha etmek, dayanmak, tahammül etmek”, KM. **çida-**, ÇM. **çada-** “yetmek, dayanmak, yapabilmek, yenebilmek”... (L, s. 282) (Róna-Tas 1975: 203; 1982: 88, 89; Fedotov 1996, II, s. 405)

13. Uyg. **çiz-** (EUTS, s. 42), Çuv. **şır-** “yazmak” (EUTS II, s. 154), KM. **ciru-**, ÇM. **cura-** “çizmek, çizgi çizmek veya resim yapmak, kazımak küremek, tırmalamak, kibrit çakmak” (L, s. 1638), (Räsänen 1969: 193)

14. Uyg. **çök-** “çökmek” (EUTS, s. 43), KM. **çökü-**, ÇM. **tsöhö-** “umutsuzlanmak, çökmek, umudunu yitirmek” (L, s. 321) (Starostin vd. 2003: 450), Çuv. **şük- 3** “yıkılmak, düşmek, çökmek” (ÇRS, s. 401)

15. DTS. **er-** “ermek, varmak, ulaşmak”, KM. **ire-**, ÇM. **ire-** “gelmek, varmak, ulaşmak...” (L, s. 660)

16. Uyg. **kan-** “kanmak, kandırılmak, inandırılmak” (EUTS, s. 110), KM. **hanu-**, ÇM. **hana-** “kanmak, doymak, memnun olmak, doymak...” (L, s. 1435) (Şçerbak 1997: 133), DLT. **kan-** “su veya başka şeylere kanmak”, KB. **kan-** “kanmak, doymak” (Starostin vd. 2003: 643)

17. DLT. **kat-** “katmak, karıştırmak, katılaşmak, sert olmak”, KM. **hata-**, ÇM. **hata-** “katmak, kurumak, katıp veya kuruyup kalmak” (L, s. 1455) (Şçerbak 1997: 137), Çuv. **hut-** “sertleşmek, katılaşmak, donmak” (Fedotov 1996, II, s. 385)

18. DLT. **kegir-** “geğirmek”, KM. **kekere-**, ÇM. **hehre-** “geğirmek, hıçkırmak” (L, s. 711) (Şçerbak 1997: 126), Çuv. **kakır-** “geğirmek” (ÇRS, s. 136) (Starostin vd. 2003: 633, 634)

19. DLT. **kert-** “kertmek”, KM. **kerçi-**, ÇM. **herçih** “kesmek, kıymak, dilimlemek, parçalamak, kertmek...” (L, s. 725) (Şçerbak 1997: 127), Çuv. **kart-** 1 “kertmek” (Räsänen 1969: 257; Fedotov 1996, I, s. 231; Poppe 1994: 32)

20. DLT. **kew-** “gevelemek, gevirmek, gevşetmek”, KM. **kebi-**, ÇM. **hive-** “geviş getirmek, çiğnemek” (L, s. 700) (Räsänen 1969: 244), Çuv. **kavle-**, **kevele-** “çiğnemek, geviş getirmek” (Fedotov 1996, I, s. 210; Starostin vd. 2003: 667)

21. DLT. **kez-** “gezmek, dolaşmak”, KM. **kerü-** 2, ÇM. **here-** “gezinmek, dolaşmak” (L, s. 731) (Gombocz 1912: 5), Çuv. **kas-** 2 “gezmek, dolaşmak” (Fedotov 1996, I, s. 234)

22. DLT. **kez-** “gezmek, dolaşmak” (1991, s. 310), KM. **kesü-**, ÇM. **hese-** “gezmek, gezinmek, dolaşmak...” (L, s. 733)

23. DLT. **kır-** “kazımak, bir şeyi kökünden çıkarmak, kırmak”, Çuv. **hır-** “kazımak, tırmıkla toplamak”, KM. **kiru-**, ÇM. **hyara-** “kırmak, küçük parçalara bölmek, ezmek korkusu olmak, korkmak, ürkmek” (L, s. 752) (Starostin vd. 2003: 679), Çuv. **hıra-** 2 “korkmak” (ÇRS, s.547)

24. DTS. **kırk-** “kırmak”, KM. **kirga-**, ÇM. **hyarga-** “kesmek, budamak, kırmak, biçmek” (L, s. 750) (Gülensoy 1973: 104; Şçerbak 1997: 139; Starostin vd. 2003: 792), Çuv. **kırtmış** “kesilmiş; yelesi kesilmiş yaramaz at” (Fedotov 1996, I, s. 260)

25. DLT. *kıs-* “kısaltmak, daha kısa yapmak, kısarak çalmak, kıstırmak”, KM. *kisa-*, ÇM. *hyasa-* “engellemek, engel olmak, set çekmek, mani olmak” (L, s. 752) (Starostin vd. 2003: 680, 681)

26. DLT. *kıy-* “sözden dönmek, kıymak, eğrilemesine doğramak” (1991, s. 324), KM. *kidu-*, ÇM. *hyada-* “kıymak, kesmek, kıymak, kılıçtan geçirmek, katletmek, boğazlamak, öldürmek, yok etmek, yıkmak” (L, s. 739)

27. DLT. *saç-* “saçmak”, KM. *saçu-*, ÇM. *satsa-* “saçmak, yaymak, bölmek, ayırmak, sepmek, eğmek, dağıtmak, püskürtmek” (L, s. 1018) (Räsänen 1969: 392; Poppe 1994: 100; Şçerbak 1997: 144; Starostin vd. 2003: 1325)

28. DLT. *sağ-* “sağmak”, KM. *saga-* 1, ÇM. *saa-* “sağmak, süt sağmak” (L, s. 1019) (Poppe 1994: 48; Şçerbak 1997: 144), Çuv. *su-* 2, *siv-* “sağmak (inek)” (Fedotov 1996, II, s. 53; Starostin vd. 2003: 1198)

29. DLT. *san-* “saymak, sayılmak, sanmak”, KM. *sana-*, ÇM. *sana-* “düşünmek, düşünüp taşınmak, ummak” (L, s. 1038) (Poppe 1994: 48; Şçerbak 1997: 144), Çuv. *sun-* “istemek, arzu etmek, dilemek” (Fedotov 1996, II, s.62), Çuv. *su-* I / *siv-* “saymak, hesaplamak, bilmek, sanmak” (Fedotov 1996, II, s. 53)

30. DTS. *sek-* “sekmek, zıplamak”, Çuv. *sik-* “sıçramak, zıplamak”, KM. *sege-*, ÇM. *sege-* “sekmek, seğırtmek, sekerek koşmak, tırıs gitmek, hızlı gitmek, tırıs kalkmak” (L, s. 1059) (Starostin vd. 2003: 1201, 1202)

31. DLT. *sezik* “sezme, seziş”, KM. *sere-*, ÇM. *sere-* “sezmek, uyanmak, ayıkmak, ayılmak...” (L, s. 1069), (Poppe 1994: 48; Şçerbak 1997: 144; Starostin vd. 2003: 1219; Gülensoy 2007 II: 761), Çuv. *sis-* “sezmek, hissetmek” (Fedotov 1996, II, s.52)

32. DLT. *sik-* “sıkıkmak”, KM. *saga-* 2, ÇM. *saa-* “sıkıkmak, kısaltmak, büzmek, daraltmak, küçültmek, azaltmak, indirmek...” (L, s. 1019)

33. DLT. *sid-* “siymek, işlemek”, Çuv. *šiv-* “işemek”, KM. *sige-*, ÇM. *šee-* “siğmek, işlemek, çiş yapmak, su dökmek” (L, s. 1087) (Räsänen 1969: 421; Poppe 1994: 50; Fedotov 1996, II, s. 448), Çuv. *šik-*, *šiv-* ? (Starostin vd. 2003: 1327, 1328)

34. DLT. *sik-* , KM. *sig-* 1, ÇM. *šaa-* “yumruklamak; sokmak, çakmak (çivi, kazık) (L, s. 1084) (Starostin vd. 2003: 1244)

35. Uyg. *sok-* “sokmak, basmak...” (EUTS, s. 137), Çuv. *ših-* “sokmak, oymak, delmek” (ÇRS, s. 355), KM. *cogu-*, ÇM. *zoo-* “sokmak, çakmak, kakmak, içine sokmak, arasına sıkıştırmak, takmak, düzenlemek” (L, s. 1648)

36. DLT. *sor-* “sormak”, KM. *sori-*, ÇM. *sori-* “sınamak, denemek,

sormak, imtihan etmek, yoklamak” (L, s. 1130) (Starostin vd. 2003: 1310)

37. DLT. *sor-* “sormak”, KM. *soru-*, ÇM. *soro-* “sormak, soğurmak, emmek, yutmak, içme çekmek...” (L, s. 1131) (Şçerbak 1997: 147; Starostin vd. 2003: 1275)

38. Uyg. *sök-* 1 “sökme, koparmak” (EUTS, s. 138), KM. *sekü-*, ÇM. *söhö-* “sökme, çekme, açmak, yukarıya kaldırmak...” (L, s. 1064) (Şçerbak 1997: 147)

39. Uyg. *sön-* “sönme, dinmek” (EUTS, s. 138), KM. *sönü-*, ÇM. *sönö-* “sönme, ateş bitmek, tükenmek, ölmek, can vermek...” (L, s. 1134) (Poppe 1994: 111; Şçerbak 1997: 147), Çuv. *sün-* “sönme” (Räsänen 1969: 430; Fedotov 1996, II, s.70; Starostin vd. 2003: 1292)

40. Uyg. *sün-* “gevşemek, hafiflemek” (EUTS, s. 141), DTS. *sun-*, KM. *sunu-*, ÇM. *sunu-* “sünme, yayılmak, büyüme, uzamak, sarkmak” (L, s. 1143) (Şçerbak 1997: 147)

41. DLT. *tep-* “döğmek, vurmak, tepmek”, Çuv. *tap-* “tepmek, itmek, vurmak (ÇRS, s. 442), KM. *dabi-*, ÇM. *davi-* “atı mahmuzlamak, dürtmek” (L, s. 337)

42. DLT. *tid-* “geri koymak, menetmek” (1991: 612), Çuv. *çar-* 1 “engellemek, durdurmak” (ÇRS, s. 579), KM. *çara-*, ÇM. *tsara-* “engellemek, önlemek...” (L, s. 265)

43. DLT. *tiz-* “dizmek”, KM. *dürü-*, ÇM. *düre-* “koymak, itmek, sokmak, dürtmek...” (L, s. 449) (Starostin vd. 2003: 403)

44. DLT. *tüş-* “düşmek, inmek (1991, s. 677), KM. *dusu-*, ÇM. *dusa-* “damlamak, damlalar hâlinde düşmek, damla damla çıkmak, sızmak” (L, s. 439)

45. Uyg. *on-* “sağlamak, onarmak, tedavi etmek” (EUTS, s. 95), KM. *ana-* 1, ÇM. *ana-* “onmak, iyileşmek; (yara) sağalmak, iyileşmek, kapanmak” (L, s. 67)

46. DLT. *öl-* “ölmek” (1991: 456), Çuv. *vil-* “ölmek” (ÇRS, s. 79), KM. *ala-*, ÇM. *ala-* “öldürmek, katletmek, kesmek, boğazlamak” (L, s.42)

47. DLT. *uk-* “anlamak”, KM. *uha-*, ÇM. *uha-* “anlamak, bilmek, kavramak, öğrenmek” (L, s. 1372) (Räsänen 1969: 511; Clauson 1993: 228; Starostin vd. 2003: 1490)

48. DLT. *ürk-* “ürkmek”, KM. *ürge-*, ÇM. *ürgec* ? “ürkmek, korkmak, ürkütülmek, korkutulmak” (L, s. 1562) (Räsänen 1969: 522; Şçerbak 1997: 162; Starostin vd. 2003: 1060), Çuv. *ürh-* “ürkmek” ? (Fedotov 1996, I, s. 156)

Yukarıda isimler ve fiiller diye iki grupta verdiğimiz Türkçe ve Moğolca arasındaki bu “son ses” denkliği için çeşitli görüşler öne sürülmüştür. Araştırmacıların konuyla ilgili görüşleri temel olarak ikiye ayrılabilir. Bunlardan birinci grup kelime sonundaki ünlünün (açık hece) orijinal olduğunu düşünenlerdir. Ramstedt, Poppe, Menges ve Doerfer gibi isimler ilk grupta yer alırlar ve Türkçede erken bir dönemde son sesteki ünlünün düştüğü görüşündedirler. İkinci gruptaki isimler ise son sesteki ünlünün ikincil olduğunu, yani sonradan ortaya çıktığını düşünürler. Bunlar arasında ise Clauson, Şçerbak ve Sevortyan gibi isimler mevcuttur (Dorfer 1976: 21).

Poppe, konuyla ilgili görüşlerini dile getirirken ilk hece dışındaki ünlü sisteminin en iyi Moğolcada korunduğunu belirtmiş; Türk dillerinde vurgusuz hecelerdeki kelime sonu ünlülerinin kaybolduğunu; Moğolcada ise pek çok hâlde ilk heceden sonraki ünlülerin asli niteliklerini koruduklarını söylemiştir. Ör. Mo. *boro* < *bora* “gri” = ET. *boz*. ay. (1994: 180). Poppe ile aynı görüşü paylaşan Ahmet Temir ise bazen ortak kelimelerde belirli ayrılıklara rastlandığını ifade etmiş, bu ayrılıklardan birini de Moğolca kelimelerin sonundaki hecelerin yaşaması, Türkçede ise vurgusuz hecelerin düşmesi olarak göstermiştir (1994: 296). Her iki araştırmacının da meseleyi Türkçede vurgusuzluktan kaynaklanan bir hecenin düşmesi şeklinde yorumladıkları görülmektedir. Türkçede kelime vurgusunun genellikle son hecede bulunması araştırmacıların bu görüşlerine şüpheyle yaklaşabileceğimizi düşündürmektedir.

Poppe, ayrıca, bir çeşit ünlü sokulmasıyla Türkçede kelime sonu ünsüzleri arasında ikincil ünlü meydana çıktığını söylemiştir. Bu tür sokulmaların bulunduğu kelimelerin sonunda kelime sonu ünlüsünün kaybolması sebebiyle “gayri münasip” ünsüz grupları oluştuğunu belirten Poppe şu örneği vermiştir: Moğ. *umta*- “uyumak” = Kaz. *umut*- < **umt*- < **umta*- “unutmak”. Metatezle ilişkilendirerek Moğ. *gudurga* < **kudurka* “kuskun” = ET. *kudruk* < **kudurk* < **kudurka* “kuyruk” örneğini veren Poppe’ye göre Türkçenin ilk heceden sonraki ünlü sistemi, Moğolcanın ünlü sistemiyle karşılaştırıldığında oldukça aşınmış görünmektedir (1994: 180).

Son sesteki ünlünün asli olduğuna inanan isimlerden biri olan Dorfer de, aşağıdaki zaman tablosunda bu ünlünün Türkçede düşme tarihini göstermiştir. Buna göre, sondaki ünlü Türkçede 0-500 yılları arasında düşmüştür (1974: 7):

	-1000	-500	0	500 (Halaçça ayrılıyor)	1000
Türk.	A. p-/A >	B. f-/A >	C. h-/A >	D. h-/ -Ø >	E. Ø-/ -Ø
	(pere)	(fere)	(here)	(her)	(er)
Moğ.	p-/A.....>			f-/A	h-/A

Doerfer'in yukarıdaki tablosunda hem kelime başı **p*'nin hem de hece sonundaki açık hecenin gelişim şeması verilmiştir. Ona göre milat sıralarında **p*'yi artık *h* yapan Türkçe, kelime sonundaki açık hecelerini ise hâlâ korumaktadır. 500'lü yıllarda ise sondaki açık heceler de artık düşmüştür. Doerfer'in verdiği tarihlere belki şu noktada itiraz edebiliriz. Çuvaşçanın bilindiği gibi milat sıralarında Türkçenin ana kolundan ayrıldığı kabul edilir. Örnekler arasında gösterdiğimiz Çuvaşça kelimelerden hiçbirinin kelime sonunda Moğolca gibi açık hece taşımadığı dikkat çekmektedir. Çuvaşça bu konuda Eski Türkçe ile paralellik gösterir. Hâlbuki birkaç örnekte de olsa, ilgili Çuvaşça kelimelerde açık hecenin izlerine rastlamamız gerekmez miydi? Eğer Doerfer'in şemasındaki gibi Türkçede kelime sonunda bir açık hece dönemi düşünecek isek eldeki veriler ışığında bu dönemin Çuvaşça ayrılmadan önce sona ermiş olması, yani sondaki ünlünün düşmüş olması gerekirdi.

Son sesteki ünlünün asli olabileceğine inanan araştırmacılardan Menges, uzun ünlülerin Türkmen ve Yakut lehçelerinde korunduğuna dikkat çekerek, Altay dillerindeki iki heceli kelimelere karşılık gelen Türkçe kelimelerdeki uzunluğu telafi uzunluğu olarak değerlendirmiş ve Türkmenceden *göȫk* “mavi” ve *āb* “av” örneklerine karşılık Moğolca *köke* ve *aba* örneklerini vermiştir (1995: 75). Tekin ise ünlü uzunluğunun Ana Türkçede “secondary origin” olabileceğini söylemiştir. Fakat **köke*, **aba* gibi iki heceli kelimelerin son ünlüsünü yitirdiğinde birinci ünlünün uzamasının sebebinin anlamanın zor olduğunu belirten Tekin, sondaki ünlünün kaybolmasının bir telafi uzunluğuna yol açıp açamayacağı sorusu üzerinde durmuştur. Tekin daha da önemli olarak Türkçede kısa ünlülü olup da Moğolcada yine de iki heceyle karşılanan kelimelerin varlığına işaret etmiştir. GT. *kat-* ~ Moğ. *hata-*, GT. *koç* “koç” ~ Moğ. *huça*, GT. *ul* “temel” ~ Moğ. *ula*, GT. *sık-* “sıkmak” ~ Moğ. *siha-* gibi örnekler veren Tekin “Bu örneklerde niçin telafi uzunluğu meydana gelmemiştir?” sorusunu sormuştur. Menges'in teorisinin kabulü durumunda bu sorulara cevap verilemeyeceğini belirten Tekin, Ana Altayca düşünülen şekillerin ilk hecelerinde bulunan ünlülerin orijinal uzun ünlü olduklarını iddia etmiş ve şöyle bir tablo çizmiştir (2004a: 74):

Ana Altayca **āba* “av” > Ana Moğ. **aba*
 > Ana Türk. **āb*
 Ana Altayca **kōke* > Ana Moğ. **köke*
 > Ana Türk. **kōk*

Tekin, kökteki uzun ünlüden sonra gelen ünlünün düşmesi hadisesinin Türkçede oldukça yaygın olduğunu da belirterek şu örnekleri vermiştir (2004: 74):

Hak. *pūr* “kurt” < **bōri* (krş. Trkm. *bōri* “kurt”)

Yak. *bāy*- “zenginleşmek” < **bāyu*- (krş. Trkm. *bāya*- “zenginleşmek” < **bayu*-)

Yak. *kūr*- “kurumak” < **qūrı*- (krş. Trkm. *gūra*- “kurumak” < **qurı*-)

Tekin’in birçok konuda olduğu gibi aslında burada da Ramstedt ve Poppe’ye yakın görüşte olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Fakat dikkat edilirse o Ana Türkçe döneminde bile Türkçe için son seste (Moğolca ile ortak olan kelimelerde) açık hece düşünmemektedir. Onun verdiği örneklerde de görüldüğü gibi Ana Altayca biçimler bir kolda açık heceli gelişirken diğer kolda kapalı hece şeklinde tezahür etmiştir.

Konuyla ilgili son çalışmaların birinde İbrahim Taş, meseleye Kutadgu Bilig’de yaklaşmaya çalışmıştır. Kutadgu Bilig’de Ana Altayca açık hecelerin izlerini arayan Taş, bunların Türkçede tamamen kaybolmadığı görüşündedir. Ona göre açık heceler Türkçede en iyi şekilde bazı tek heceli ve belirli eklerle türemiş çok heceli fiillerin geniş zamanı ile belirli sayıdaki çok heceli türetmelerde korunmuştur (2008: 355). Taş, Türkçe için **adı*- “almak”, **alı*- “almak”, **bodu* “boy, kabile”, **tuta*- “tutmak” gibi çeşitli yıldızlı kökler düşünmektedir (2008: 360-362)

Sonuç olarak, eldeki veriler ve yapılan yorumlar dikkate alınınca şunları söylemek mümkündür:

1. Başta verdiğimiz listelerden ve rakamsal değerlerden de anlaşılabileceği üzere denkliği oluşturan kelimelerin isim ya da fiil cinsinden olmaları, denklik için bir anlam ifade etmemektedir. Denkliğe uyan 48 isim, 48 de fiil örneği mevcuttur.

2. Toplam 96 denklikte 58 Çuvaşça kelime de yer almıştır. Bunların 30’u isimlerde, 28’i ise fiillerde geçmektedir. Çuvaşça kelimeler, denklikte Klasik Moğolcayla değil Eski Türkçe ile uygunluk göstermektedir. Eski Türkçede kapalı heceli olup da Çuvaşça ve Klasik Moğolcada açık heceli olan yalnızca bir örneğe rastlanmıştır (ET. *berk*, KM. *berke*, Çuv. *parka*).

3. Klasik Moğolca açık heceyi oluşturan ünlünün niteliği bakımından ortaya şöyle bir sonuç çıkmaktadır: Açık heceyi genellikle *a/e* ünlüsü oluşturmaktadır. İsimlerde 32, fiillerde 23, olmak üzere toplam 55 örnek *a/e* ile bitmektedir. *u/ü* ile biten açık hece sayısı 29, *ı/i*’li açık hece sayısı ise 12’dir. Anlaşılan o ki açık heceyi oluşturan ünlü genellikle geniş olmaktadır. Bir tablo yardımıyla rakamları şu şekilde gösterebiliriz:

	Açık heceyi oluşturan ünlü		
	a/e	u/ü	ı/i
İsimlerdeki sayısı	32	12	4
Fiillerdeki sayısı	23	17	8
Toplam	55	29	12
Toplam sayıya (96) oranı	% 57.29	% 30.20	% 12.50

4. 96 denklik içerisinde Swadesh'in 100 kelimelik temel kelime listesinden 9 kelime de yer almaktadır. Bunların biri fiil (*öldür-*), geri kalanları ise isimdir (*ağız, dil, diş, kalp, beden, biz, taş, erkek*). Bu dokuz temel kelime, Türkçenin en eski yazılı belgelerinden beri gelişimini takip edebildiğimiz kelimeler arasındadır. Bu kelimelerden hiçbirinin açık ünlü ile biten şekillerine metinlerde rastlanmamıştır.

5. Doerfer'in zaman tablosunda milat sıralarında Türkçe, kelime sonundaki açık heceleri hâlâ korumaktadır. 500'lü yıllarda ise sondaki açık heceler de artık düşmüştür. Milat sıralarında Genel Türkçeden ayrıldığı düşünülen Çuvaşçadan bu noktada bahsetmeyen Doerfer'in verdiği tarihlerin yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Eğer Doerfer'in şemasındaki gibi Türkçede kelime sonunda bir açık hece dönemi düşünecek isek eldeki veriler ışığında bu dönemin Çuvaşça ayrılmadan önce sona ermiş olması, yani sondaki ünlünün düşmüş olması gerekirdi.

6. Gerek Türkçe için gerekse Moğolca için yazılı kaynakların ne kadar eskiye gittiği malumdur. Türkçe için 6-7., Moğolca için 13. yüzyıla kadar gittiği bilinen yazı dili tarihi ve aradaki farkı oluşturan yaklaşık 500 yıllık süreç, aslında sağlıklı yorum yapmayı da güçleştirmektedir. Bir kez daha belirtelim ki bilinen yazı tarihimiz içinde (Hunlardan kalan kelimeler de dahil) denkliği sağlayan kelimelerin sonda açık heceli biçimleri bulunmamaktadır. Türkçe kelimelerin karşılığında gösterdiğimiz Moğolca kelimeler de yazılı kaynaklarda 1225'ten daha erken bir tarihe ait değildir.

7. Türkçede vurgusuz hecelerin düştüğü görüşü, Türkçe gibi vurguyu genellikle son hecede taşıyan bir dil için çok da inandırıcı gelmemektedir. Türkçe ve Moğolca gibi sondan eklemeli dillerde uzun şekillerden ziyade kısa şekillerin asli olması daha makuldür. Uzun şekillerin, genellikle, vurgudan ya da yeni kelime yapma gibi başka sebeplerden dolayı ortaya çıkması beklenir.

8. Konuyla ilgili en mantıklı açıklama, kanaatimizce Tekin'in yaptığı Ana Altaycadaki açık heceli biçimlerin Ana Moğolcaya yine açık hece ile, Ana Türkçeye ise kapalı hece ile geçmiş olabilecekleri görüşüdür. Çuvaşça örneklerde bile, ortak kelimelerde açık heceye rastlamamız bu görüşü destekler görünmektedir.

Kısaltmalar:

ÇM.	Çağdaş Moğolca
Çuv.	Çuvaşça
DLT	Divanü Lûgat'it-Türk (Atalay yayını)
DTS	Drevnetyurkskiy Slovar'
EUTS	Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü
KB.	Kutadgu Bilig (Arat yayını)
KM.	Klasik Moğolca
L.	Lessing
Moğ.	Moğolca
Uyg.	Eski Uygur Türkçesi

Kaynaklar:

- ARAT, Reşit Rahmeti**, *Kutadgu Bilig III (İndeks)*, (Hazırlayanlar: Kemal Eraslan, Osman F. Sertkaya, Nuri Yüce) TKAE Yay., İstanbul 1979.
- ATALAY, Besim (1991)**, *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi IV (Endeks)*, (3. baskı), TDK Yay., Ankara.
- CAFEROĞLU, Ahmet (EUTS)**, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- CLAUSON, Sir Gerard (1993)**, (Çev. Günay Karaağaç), “14. Yüzyıl Moğolcasındaki Türkçe Unsurlar”, *EÜ Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, 1993, VII, s. 215-234. (“The Turkish Elements in 14th Century Mongolian”, *CAJ*, 5, 1960, s. 301-316.)
- ÇRS (ÇRS, 1982): Çñvaşla – Virñsla Slovar'**, Moskova, 1982 .
- DOERFER, Gerhard (1976)**, “Proto-Turkic: Reconstruction Problems”, *TDAY Belleten 1975-1976*, Ankara, s. 1-59.
- DTS: Drevnetyurksiy Slovar'**, Akademia Nauk SSSR, Leningrad, 1969
- ERSOY, Feyzi (2008)**, *Türk-Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, Yayımlanmamış Doktora Tezi (Danışman: Prof. Dr. Ahmet B. Ercilasun).
- FEDOTOV, M. R. (1996)**, *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, Çeboksarı, 2 c.
- GOMBOCZ, Zoltan (1912)**, “Zur Lautgeschichte der altaischen Sprachen”, *KSz*, 13, 1912, s.1-37.
- GÜLENSOY, Tuncer (1973)**, “Moğolların Gizli Tarihi'ndeki Türkçe Kelimeler Üzerine Bir Deneme”, *Türkoloji Dergisi*, C. V/1, s. 93-105, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (1974)**, “Eski ve Orta Türkçede Moğolca Kelimeler ve Moğolca-Türkçe Müşterek Kelimeler Üzerine Notlar”, *Türkoloji Dergisi*, C. VI/1, s. 235-259, Ankara.
- GÜLENSOY, Tuncer (2007)**, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, TDK Yay., 2 Cilt, Ankara.
- KTS: Kıpçak Türkçesi Sözlüğü**, (Haz. Recep Toparlı, Hanifi Vural, Recep Karaatlı), TDK Yay., Ankara 2003.

- LESSING, F. D., *Moğolca-Türkçe Sözlük*, (Çev. Günay Karaağaç), TDK Yay., 2 C., Ankara, (Mongolian-English Dictionary, Berkeley and Los Angeles, 1960)
- MENGES, Karl Heinrich (1995), *The Turkic Languages and Peoples*, Wiesbaden, (2. Baskı), 248 s.
- NÉMETH, Gyula (1912), “Die türkisch-mongolische Hypothese”, *ZDMG*, 66, s. 549-576.
- Németh, Gyula (2003), “Şaman Kelimesinin Kökeni üzerine (Türkçe-Moğolca Ses Tarihi İçin Birkaç Not)” (Çev. Özlem Nemutlu), *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, Sayı: 16, Yaz 2003, s. 27-34.
- POPPE, N. (1994), *Altay Dillerinin Karşılaştırmalı Grameri*, (Çev. Zeki Kaymaz), Fatih Ofset, İstanbul, 296 s. (*Vergleichende Grammatik der Altaischen Sprachen, Teil: 1, Vergleichende Lautlehre*, Wiesbaden, 1960).
- RAMSTEDT, G. J. (1922), “Zur frage nach der stellung des tschuwassischen”, *JSFO*, 38, s. 3-34.
- RÄSÄNEN, Martti (1969), *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*, Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura, 1969-1971.
- RÓNA-TAS, A. (1975), “The Altaic Theory and the History of a Middle Mongolian Loan word in Chuvash”, *Researches in Altaic Languages*, s. 201-211.
- RÓNA-TAS, A., *Studies in Chuvash Etymology*, Szeged 1982, 240 s.
- RÓNA-TAS, A. (1982), “Loan-Words of Ultimate Middle Mongolian Origin in Chuvash”, *Studies in Chuvash Etymologies*, Szeged, s.66-134.
- STAROSTIN, Sergei - DYBO, Anna - MUDRAK Oleg (2003), *Etymological Dictionary of the Altaic Languages*, 3 cilt, Leiden.
- ŞÇERBAK, A. M. (1997), *Ranniye Tyurksko-Mongol'skiye Yazıkoviye Svyazi (VIII-XIV BB.)*, Sankt-Peterburg.
- TAŞ, İbrahim (2008), “Ana Altayca Gövde Sonu Ünlülerinin Kutadgu Bilig'deki İzleri”, *Turkish Studies*, Volume 3/1 Winter.
- TEKİN, Talat (2003a), “Zetacism and Sigmatism in Proto-Turkic”, *Talat Tekin, Makaleler I, Altayistik*, Ankara, s. 1-37.
- TEKİN, Talat (2003b), “Turkic tiş, Chuvash şKl, Mongolian şidün”, *Talat Tekin, Makaleler I, Altayistik*, Ankara, s. 241-245.
- TEKİN, Talat (2003c), “Altaic Etymologies: I” *Talat Tekin, Makaleler I, Altayistik*, Ankara, s. 356-375.
- TEKİN, Talat (2003ç), “Turkic yurt = Mongolian nutug”, *Talat Tekin, Makaleler I, Altayistik*, Ankara, s. 377-382.
- TEKİN, Talat (2004), “Notes on an introduction to Turkic studies” *Talat Tekin, Makaleler II, Tarihi Türk Yazı Dilleri*, Ankara, s. 72-85.
- TEMİR, Ahmet (1994), “Moğolca ile Türkçe İlişkileri”, *TDAY Belleten* 1989, Ankara, s. 295-300.

Harezm Dönemi Metinlerinde e/i Sorunu*

Mustafa Argunşah*

Özet: Türkçede kapalı e sesinin varlığı meselesi yüz yılı aşkın bir süredir tartışılmaktadır. Bu sesin tarihî metinlerde tespiti ve transkripsiyonlanması konusunda henüz birlik sağlanamamış, kimi araştırmacılar i ile gösterirken kimileri de é'yi tercih etmişlerdir. Bu makalede, adı geçen sesle ilgili tartışmalara değinilmiş, Harezm dönemi metinlerinde e/i meselesi üzerinde durulmuş, dönemin eserlerinin dökümü yapılmış, *Muinü'l-Mürîd* esas alınarak bu sesi taşıyan kelimeler karşılaştırılmış ve sonuçları değerlendirilmiştir.

Anahtar kelimeler: kapalı e fonemi, Karahanlı Türkçesi, Harezm Türkçesi, Mu'inü'l-Mürîd

In Harezm Period Texts e/i Problems

Abstract: The existence of sound/vocal of closed e has been argued over a hundred years as a problem. Also there is not any consensus of determination of this vocal in historical texts or transcribing it. A number of researchers indicate the vocal as 'i' and some of them prefer 'é'. In this article we referred to related discussions, approached the problem of e/i in the texts of Harezm, sorted texts of said period, compared the words of Muinül Mürîd which include this vocal and evaluated the results.

Keywords: closed e phoneme, Karahan Turkish, Harezm Turkish, Muinül Mürîd.

1. Giriş:

Türkçede sekiz ünlü yanında dokuzuncu bir ünlü olarak kapalı e'nin varlığı konusu, V. Thomsen'in 1896'da açık e yanında ikinci bir e sesinin varlığını ileri sürmesiyle tartışma konusu oldu ve yüz yılı aşkın süredir tartışılmaya devam

* Bu makale, 29 Mayıs – 1 Haziran 2006 tarihleri arasında Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen "Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Sempozyumu"nda sunulan bildirinin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş biçimidir.

** Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, KAYSERİ argunshah@erciyes.edu.tr

ediyor. Araştırmacı, çalışmasında kimi kelimelerdeki ünlülerin e ile i arasında üçüncü bir sese sahip olduğunu kabul etmeye kendisini daha yakın hissettiğini, özel bir işareti olmadığı için bu sesin bazen e bazen de i ile gösterildiğini, düşündüğü kapalı e'yi her zaman tutarlı olarak pek kullanamayacağı için şimdilik bu varsayımı, transkripsiyon yaparken göz önüne almak cesaretini gösteremediğini belirtir (Thomsen 2002: 36-37). V. Thomsen, yıllar sonra Yenisey Yazıtlarında daha önce b olarak okunan işaretin aslında kapalı e'yi işaret ettiğini bildirerek bu sesin varlığını resmen kabul etti. Bu işaretin transkripsiyonunu è ile yapan araştırmacı, bu ünlünün yazılı olarak belirtilmediği durumlarda ise noktasız e ile göstermeyi tercih etti (Thomsen 2002: 308). V. Thomsen araştırmasının sonucunda, Yenisey Yazıtları'ndaki *èki* 'iki', *èl* 'aşiret', *èş* 'arkadaş', *èt-* 'yapmak, düzenlemek', *bèl* 'bel', *bèş* 'beş', (*yèti* 'yedi'), *yètmış* 'yetmiş', *kèş* 'kuşak (?)' kelimelerinde kapı e ünlüsünü kesin olarak tespit ettiğini duyurdu (Thomsen 2002: 313). Uygur yazmaları üzerinde çalışan K. Thomsen de Uygur harfli metinlerde *et-* ve *it-* fiillerinin iki ayrı biçimde yazılmasının bir kapalı e'ye işaret olduğu kanaatini taşır (Thomsen 1987: 193).

Daha sonra metin yayımı yapan araştırmacıların kimisi bu sesin varlığını kabul etmiş, kimisi de eldeki verileri yeterli görmeyerek reddetmiştir. Bu ünlü üzerinde yapılan tartışmaları bildirimizde tek tek anmayacağız. Çünkü ileri sürülen görüşleri bir yana bırakın, yalnız çalışmaların adını saymak bile bildirimizin sınırlarını aşmaktadır. Bu konu son yıllarda ülkemizde müstakil çalışmalarda yeniden ele alınmıştır. Emine Yılmaz (Yılmaz Ceylan 1991: 151-165), Musa Duman (Duman 1999: 65-103), Orhan Yavuz (Yavuz 1991: 271-306), Timur Kocaoğlu (Kocaoğlu 2003: 266-281, Kocaoğlu 2004: 57-66), Mehmet Dursun Erdem - Münteha Gül (Erdem-Gül 2006: 111-148) konuyu çeşitli tarihî dönemler ve Anadolu ağızları açısından ele almış ve değerlendirmişlerdir. Kocaoğlu, *Codex Cumanicus*, *Muhakemetü'l-lügatayn* ve *Meninski Sözlüğü*'nden seçtiği örneklerle kapalı e'nin varlığını ispatlamaya çalışmıştır.

Bağımsız bir yazı konusu etmeseler de metin yayımlarında veya kimi çalışmaların ses bilgisi bölümlerinde kapalı e konusuna değinilmiş ve yazarlar kendi görüşlerini aktarmışlardır (Németh 1939: 515-531, Emre 1946: 487-4979, Arat 1953: 306-313, Gabain 1988: 34, Mansuroğlu 1957: 215-223, Korkmaz 1979: 67-77). Semih Tezcan (Tezcan 1994: 11) ve Marcel Erdal (Erdal 2004: 52) bu sesin tartışılmasının gereksiz olduğunu, kapalı e yerine i sesinin kullanılmasını doğru bulmadıklarını ifade etmişlerdir. Bu sesin bir fonem olup olmadığı da tartışılmış, bazı araştırmacılar bu sesin fonem olduğunu kabul ederken bazıları da reddetmiştir. Türkiye Türkolojisine genel olarak baktığımızda, son dönemlerde bu sesin varlığı kabul görmeye ve metin yayımlarında kullanılmaya başlandığını görmekteyiz.

Çalışmamızda Harezmi dönemi metinlerindeki kapalı e foneminin durumu

üzerinde duracağız. Bu sebeple bu dönem dilinin kaynağını oluşturan Karahanlı dönemi Türkçesinde bu sesin varlığı konusundaki görüşlere kısaca değinerek asıl konumuza girmek istiyoruz.

2. Karahanlı Türkçesinde /è/

Harezmi Türkçesinden önce, Orta Asya'nın müşterek dili olan Karahanlı Türkçesi metinleri üzerinde de bu tartışmalar yapılmıştır. Reşid Rahmeti Arat, *Atebetü'l-Hakayık*'ta kapalı e'nin varlığına karşı çıkmış, *Kutadgu Bilig*'de de bu sese yer vermemiştir. Arat, *Atebetü'l-Hakayık*'taki e/i yazımlarının bir bölümünü müstensih hatalarına, bir bölümünü de “o devirde ayrı şivelerde inkişâf etmekte olan ünlü değişmelerinin yazı diline alınmağa başlamış olması”na (Arat 1992: 120) bağlamıştır. Arat, *Atebetü'l-Hakayık*'ta e yerine i yazılan ve 305 yerde geçen 56 kelime tespit etmiş ve bunları tabloda göstermiştir.

Divanü Lügati't-Türk'ü Türkçeye çeviren Besim Atalay, kapalı e sesinin varlığını kabul etmiş, “Gerek yazma ve gerek basma nüshalarda ‘yèldirdi’ kelimesinin ilk harfinde hem üstün, hem esre vardır. Bu, bizim anladığımıza göre “kapalı è”ye işaret olsa gerektir. Nitekim biz daima bu yolda yazıyoruz.” (Atalay: 1999: 98) demiştir. *Divan*'da geçen çift harekeli diğer örnekleri de değerlendiren Atalay, kimi zaman üstün kimi zaman esre ile gösterilen e seslerinin de üstünle esrenin ortasında bir sesle söylenmesi gereken kapalı e sesi olduğu görüşündedir (Atalay 1999: 99).

Orhan Yavuz da DLT'deki kapalı e meselesini ele almış, kimi kelimelerin hem üstün hem esreli olarak harekelendiğini, bunların kapalı e olarak düzeltilmesi gerektiğini belirtmiş, arkasından DLT'de kapalı e sesi taşıdığını kabul ettiği 125 kelimeyi anlamlarıyla birlikte liste hâlinde vermiştir (Yavuz 1991: 283-292).

Mecdut Mansuroğlu, Karahanlı Türkçesinde kapalı e sesinin varlığını kesin olarak kabul eder ve bunu iki gerekçeyle açıklar:

“1. e'nin yazılışında i ~ä arasında sık sık kaymalar (fakat hiçbir zaman insicamla yazılan *i yahut *ä için değil) vardır.

2. KB'in bir el yazması (bk. BROCKELMANN, Osttürkische Grammatik..., 59) *e'yi çoğunlukla fethalı ye ile transkribe eder. (İstinsah şekli mi?) Buna göre bu çalışmada *e muntazaman e ile transkribe edilmiştir [krş. UAJb XXIX (1957), 215-223'teki makalem].” (Mansuroğlu 1988: 136-137).

3. Harezmi Türkçesinde /è/

Karahanlıcadan Çağataycaya geçiş dili olan Harezmi Türkçesi üzerinde çalışanlar kapalı e sesinin varlığını kabul etmektedirler. Janos Eckmann, *Nehcü'l-Ferâdis*'in Yeni Cami nüshasında bazı kelimelerde rastlanılan, ilk hecedeki i

bu konuda kesin bir hükme varmanın zor olduğunu, metnin hareke sisteminin meseleyi büsbütün karıştırdığını söylemiş, fişlediği ilk 50 sayfalık kısımda e/i meselesindeki karışıklığı ortaya koymak için şu kelimelerin imlalarını kaç kere geçtikleriyle birlikte liste hâlinde vermiştir: *berü, elig, emdi, eşit-, er, ev, ey, ne, teg, teg-, tegme; bir-, iki, il, ilek, hiç, mini, sini, ti-, yir, yiti*. Karamanlıoğlu yaptığı metin yayımında kapalı e sesini göstermemiş, kelimeleri /e/ veya /i/ olarak okumayı tercih etmiştir (Karamanlıoğlu 1968: 64-65).

Nuri Yüce, harekesiz bir eser olan *Mukaddimetü'l-Edeb*'de kapalı e ünlüsünün başta elif+y, kelime içinde y, bir kelimede (*bërne* “hediye”) y+üstün ile yazıldığını belirtmiş (Yüce 1993: 15) ve şu kelimeleri kapalı e ile okumuştur: *bêg, bêgsin-, bêl, bêr-, bêrne, bêsi, bêslegü, bêsre, bêş, dêr- ~ têr-, êdin-, êge-, êgin, êgri, êktil-, êl, êlegim, êlt-/êlet-, êlleş-, êmçile-, êmçilik, ên-, ênçlik, êndür-, êşdür-, êniş-, êr, êriktür-, êrin-, êrki, êrnük, êrte, êsne-, êş, êşer-, êşit-, êşleş-, êt-, êtig, êv, êv-, êvek, êvlen-, êvrül-, êvür-, êvüş-, êvüt-, kêç, kêç-, kêce, kêcelet-, kêçrüş-, kêçse-, kêçün-, kêdin, kêş, kêşlik, kêşirt-, kêşrû, kêrdek, kêrtü, kêrtün-, nême, nêmerse, nêrse, sêrgi-, sêz-, sêzig, sêzingü, tê-, têt, têt-, têtger, têr-, têrkeştür-, têtik, têtve, têtü, yê-, yêdür-, yêgü, yêl, yêler-, yêmlen-, yêş, yêş-, yêrlü, yêrügle-, yêrünç-*.

4.1. Mu'inü'l-Mürîd ve diğer eserlerde /ê/'nin durumu

Aşağıdaki tabloda, diğerlerine nispeten daha küçük bir eser olduğu için 14. yüzyıl Harezmi Türkçesi metni olan *Mu'inü'l-Mürîd*'deki ilk hece /e/ ve /i/ seslerinin imlasının dökümünü yapacak, daha sonra dönemin diğer eserleri *Mukaddimetü'l-Edeb*, *Nehcü'l-Ferâdis* ve *Kıyasü'l-Enbiyâ*'nın yayımlarında bu sesin okunuşuyla karşılaştıracakız. Tablonun başında kelimeler yorumlanmayarak /e/ ile okunmuş, ‘Sonuç’ bölümünde bize göre kelimenin okunması gereken biçimi gösterilmiştir. Tablo ile ilgili değerlendirmeler aşağıda yapılmıştır. Rakamlar kelimenin bu imla ile kaç kez geçtiğini göstermektedir.

Eserlerin kısaltmaları şunlardır:

MM: *Mu'inü'l-Mürîd*

ME: *Mukaddimetü'l-Edeb*

NF: *Nehcü'l-Ferâdis*

KE: *Kıyasü'l-Enbiyâ*

MM’de ilk hecesinde e/è bulunan kelimelerin dökümü şöyledir:

Kelime	y ile	y’siz	üstün	elif	toplam	ME	NF	KE	SONUÇ
beg	1	1	-	-	2	bèg	bèg	beg	bèg
bekle-	3	2	-	-	5	bekle-	bekle-	bek	bèkle-
bel	3	-	-	-	3	bèl	bèl	bèl	bèl
belgür(t)-	-	1	-	-	1	belgürt-	bèlgür-	belgür-	bèlgür(t)-
belürt-	-	1	-	-	1				bèlürt-
ber-	74	9	-	-	83	bèr-	bèr-	bèr-	bèr-
beril-	7	-	-	-	7	bèril-	bèril-	bèril-	bèril-
beş	1	29	-	-	30	bèş	bèş	bèş	bèş
eçkü	-	1	-	-	1			eçkü	eçkü
eçi	1	-	-	-	1				èçi
eder-	-	-	-	medli	1			eder-	eder-
edgü	-	2	1	-	3	edgü	edgü	edgü	edgü
edük	-	1	-	medli	2	edük		edük	edük
eg-	1	-	-	-	1	eg-		eg-	èg-
egil-	-	-	1	-	1	egil-		egil-	ègil-
egin	-	1	-	-	1	ègin	ègin	egin	ègin
ek-	-	9	-	-	9		ek-	ek-	èk-
ekeçi	-	1	-	-	1				ekeçi
ekin	-	5	-	-	5	ekin	ekin	ekin	èkin
ekinç,	-	6+6	-	-	12	ikinci	èkinç	èkinç	èkinç
ekinçi	1	-	-	-	1		èkinçi		èkinçi
ekindü	3	-	-	-	3		èkindü	èkindü	èkindü
ekki	62	-	-	-	62	iki	èki	èki	èkki
ekle-	-	1	-	-	1		èkki	èkki	ekle-
eksi(t)-	-	2	-	-	2	eksit-	eksit-	eksil-	eksil-
eksük	-	4	-	-	4	eksük	eksük	eksük	eksük

el “el”	1	14	3	-	18	el	el	el	èl
elig	-	7	-	-	7	elig	elig	elig	èlig
elig “50”	-	1	-	-	1		ellig	ellig	ellig
emdi	5	4	-	-	9		èmdi		èmdi
emget-	-	1	-	-	1	emget-	emget-	emget- -	emget-
er “erkek”	4	20	3	-	27	er	er	er	èr
er- “var-“	7	-	-	-	7			er-	èr-
er- “i-“	51	2	-	-	53	èr-	er-	er-	èr-
eren	-	7	-	-	7				èren
eren “er”	-	1	1	-	2	eren	eren	eren	èren
ermes	12	-	-	-	12		ermes	ermes	èrmes
erte	-	1	-	-	1	èrte	erte	erte	èrte
es-	-	-	1	-	1	es-	es-	es-	es-
esen	-	2	-	-	2			esen	esen
esrü-	-	1	-	-	1	esrü-	esrü-	esrüt-	esrü-
eşit-	-	32	-	-	32	eşit-	eşit-	işit-	èşit-
et	-	-	1	-	1	et	et	et	et
et-	5	-	-	-	5	èt-	èt-	et-	èt-
ew	1	-	-	-	1	èw	ew	ew/v	èw
ewrül-	-	2	-	-	2	ewrül-	ewrül-	ew/vrül-	ewrül-
ewür-	-	4	-	-	4	ewür-	ewür-	ev/wür-	ewür-
eye “iye”	-	-	1	-	1		eğe	eye	eye
keç-	2	16	-	-	18	keç-	keç-	keç-	kèç-
keçe	2	-	-	-	2	kèce	kèçe	kèçe	kèçe
keçil-	-	1	-	-	1				kèçil-
keçür-	1	1	-	-	2	keçür-	keçür-	keçür-	kèçür-
keç	-	2	1	-	3			keç	kèđ
keç-	-	4	-	-	4	ked-	keç-	keç-	ked-
kedik	-	5	-	-	5	keğik	keğik	keğik	kedik
kedin	11	1	-	-	12	kèdin	keğin	kèđin	kèđin
kel-	15	18	1	-	34	kel-	kel-	kel-	kèl-
keltür-	-	2	-	-	2	keltür-	keltür-	keltür-	kèltür-

kemiş-	-	3	-	-	3	kemiş-	kemiş-	kemiş-	kemiş-
kendü	-	1	-	-	1	kendü	kendü	kendü	kendü
keñit-	1	-	-	-	1	kêñrit-	kêñ	kêñ	kêñ
kerek	-	64	-	-	64	kerek	kerek	kerek	kerek
kerek-	-	2	-	-	2		kerek-	kerek-	kerek-
kes-	-	1	1	-	2	kes-	kes-	kes-	kes-
kesil-	-	3	-	-	3	kesil-	kesil-	kesil-	kesil-
ket-	8	6	-	-	14	ket-	kêt-	kit-	kêt-
keter-	5	-	-	-	5	kiter-	keter-	kiter-	kêter-
ketür-	-	24	-	1	25	ketür-		ketür-	kêtür-
keydür-	-	1	-	1		keydür-	keydür-	keydür-	keydür-
kez-	-	2	-	-	2	kez-	kez-	kez-	kez-
men	1 (mini)	6	-	-	7	men	men	men	mèn
meñ	-	1	-	-	1			meñ	mèñ
meñi	-	-	1	-	1	meñü	meñgü	mengü	meñi
meñiz	2	1	-	-	3	meñizlig	meñizlig	meñizlig	mèñizlig
meñze-	-	3	-	-	3	meñze-	meñze-	meñze-	mèñze-
ne	44	-	-	2	46	ne	ne	ne	nè
neçe	23	-	-	-	23		neçe	neçeme	nèçeme
ne-(e)rse-	-	-	-	2	2	nërse/ ne erse	neerse/ nerse	neerse	nè(è)rse
neñ	-	-	-	7	7			neñ	nèñ
neteg	4	10	-	-	14	neteglik	neteg	neteg	nèteg
seç-	-	5	-	-	5	seç-		seç-	seç-
sekkiz	-	2	-	-	2		se(k)kiz	se(k)kiz	sekkiz
seksen	-	-	1	-	1		seksen	seksen	seksen
sen	6 (sini)	34	1	-	41	sen	sen	sen	sèn
sew-	-	1	1	-	2	sew-	sew-/v-	sew/v-	sew-
sezig	1	1	-	-	2	sèzig	sezik	sezig	sèzig
te-	55	3	2 (teyü)	60	tè-		te-/tèn-	tè-	tè-
teg	49	-	-	-	49	tèg	teg	teg	tèg

teg-	8	2	-	-	10	tég-	teg-	teg-	tég-
tegi	3	-	-	-	3		tegi	tegi	tégi
tegme	4	-	-	-	4	tegme	tegme	tegme	tégme
tegrü	4	1	-	-	5	tegrü	tegrü	tegrü	tégrü
tegür-	8	-	-	-	8	tegür-	tegür-	tegür-	tégür-
tek	1	-	-	1	2	tek	tek	tek	ték
telim	4	8	-	-	12		telim	telim	télim
telük	2	-	-	-	2	tilük		telük	télük
teñ	-	1	-	1	2	teñ		teñ	teñ
teñiz	1	1	-	-	2	teñiz		teñiz	tèñiz
teñri	-	1	-	-	1	Tañrı	Tañrı	teñri	Teñri
ter-	1	-	-	-	1	tèr-	tèr-	tèr-	tér-
teri	1	-	-	-	1	teri	teri	teri	tèri
terk	-	3	-	-	3	terk	terk	terk	terk
tetik	-	1	-	-	1	tétik	tetik	tetik	tétik
tewe	15	-	-	-	15	tèwe	tewe	tew/ve	tèwe
ye-	19	1	2	-	22	yè-	ye (yé?)	yè-	yé-
yeg	8	-	-	-	8		yeg	yég	yég
yegirmi	6	5	-	-	11	-	yigirmi	yègirmi	yègirmi
yegrek	-	4	-	-	4			yègrek	yègrek
yel	3	-	1 (y+)	-	4	yèl	yèl	yèl	yèl
yel-	1	-	-	-	1		yèl(dür-)	yel-	yèl-
yen-	2	-	1	-	3			yèn-	yèn-
yer	18	7	2	-	27	yer	yer	yèr	yèr
yerlen-	-	1	-	-	1			yèrlen-	yèrlen-
yet-	2	15	2(esre)	19		yet-	yet-	yet-	yèt-
yetig	-	1	-	-	1	ye/itig	yitig	yitig	yétig
yetiz	-	-	1	-	1	yetiz	yetiz		yétiz
yetmiş	-	3	-	-	3		yetmiş	yètmiş	yètmiş
yetti	2	-	-	-	2		yeti, yetti	yèti/yètti	yètti
yetür-	-	11	1	-	12	yetür-	yetür-	yetür-	yètür-

4.2. Mu'inü'l-Mürîd'in Değerlendirmesi:

1) **Yalnız y ile yazılanlar:** bel, beril-, eçi, eg-, ekinç/ekinçi, ekinçi, ekindü, ekki, er- (II), ermes, et-, ew, keçe, keñit-, keter-, neçe, nedin, n'et-, teg, tegi, tegme, tegür-, telük, ter-, teri, tewe, yeg, yel-, yetti.

2) **Yalnız y'siz yazılanlar:** belgürt-, belürt-, eçkü, egin, ek-, ekeçi, ekin, ekle-, eskit-, eksi-eksü-, elig, ellig, emget-, erken (I) erte, esen, esiz, esrû-, eşit-, ewrül-, ewür-, keçil-, keø-, keøik, keltür-, kemiş-, kendü, kerek, kerek-, kesil-, keydür-, kez-, meñ, meñze-, seç-, sekiz, senlik, teñri, terk, tetik, yerlen-, yetik, yetmiş.

3) **Yalnız üstünle yazılanlar:** egil-, es-, et, meñi, seksen, yetiz.

4) **Yalnız elifle yazılanlar:** ne-(e)rse, neñ.

5) **y'li + y'siz yazılanlar:** beg, bekle-, beş, emdi, keç-, keçür-, keøin, ket-, men, meñiz, neteg, sezik, teg-, tegrü, telim, teñiz.

6) **y'li + üstünle yazılanlar:** yel (3 kez y, 1 kez y+üstün).

7) **y'li + elifli yazılanlar:** ne (y ile 43, elifle 2), tek (1'er kez).

8) **y'siz + üstünlü yazılanlar:** eğgü, eren (II), et, keç, kes-, menlik, sew-, yetür-.

9) **y'li + y'siz + üstünle yazılanlar:** el, kel-, sen, te-, yer.

10) **y'siz + elifle yazılanlar:** eđük (1 kez y'siz, bir kez medli elifle), ketür- (24 kez y'siz, 1 kez elifle), teñ (1 kez y'siz, 1 kez elifle).

4.3. Mu'inü'l-Mürîd'in Yazımı Üzerine Sorular:

1. Yalnız y ile (1 numara) yazılan kelimelerin ilk hecesi /i/ veya /è/ ile; yalnız y'siz (2 numara), üstünle (3 numara) veya elifle (4 numara) yazılan kelimelerin ilk hecesi /e/ ile mi okunmalıdır?

2. Aynı kelimenin hem y'li hem de y'siz yazılmış biçimleri bulunmaktadır (5 numara). Bu kelimelerden y'li yazılanları /i/ veya /è/ ile, y'siz yazılanları /e/ ile mi okunmalıdır? Aynı metinde aynı kelimenin birden fazla biçimde okunması doğru mudur? Aynı sorular 6, 7, 9 numarada dizilen kelimeler için de geçerli midir?

Ayrıca aynı kökten türemiş kimi kelimelerin /i/ ve /è/'li yazımları mevcuttur. Örnek: ig- ~ egil-, ekin ~ ikinci "çiftçi", kiç- ~ keçil-, kil- ~ keltür-, miñiz ~ meñze-, sen ~ sini, yig ~ yegrek vb. Bu örneklerden /i/ ile yazılanları /è/, /e/ ile yazılanları /e/ ile okumak doğru mudur?

3. Dönemin diğer eserlerinde /è/ ile okunan bir kelimenin burada y'siz yazılımı tespit edildiğinde /e/ ile okunması doğru mudur? Yoksa dönemin diğer eserleriyle karşılaştırmalar yaparak değerlendirmek yerinde olur mu?

Cevaplar:

1. Arap harflerinde /è/ sesini gösterecek bir işaretin olmaması yazıcıları zor durumda bırakmış, Türkçe kelimelerin yazımında bu sesleri göstermek için farklı tutumlar sergilemelerine sebep olmuştur. Yazıcılar bu sesin /i/ tarafında mı yoksa /e/ tarafında mı olduğu konusunda kesin bir karara varamamış olmalı ki, kimi zaman /i/ye daha yakın algılayarak y ile yazmış, kimi zaman /e/ye daha yakın algılayarak üstün veya elifle yazmışlardır. Kararsız kaldıkları zamanlarda ise herhangi bir işaret koymaktan kaçınmışlardır.

MM’de yazıcı kimi kelimelerde tutarlı davranmaya çalışmıştır. Sonuçta bazı kelimeler tamamen y’li, bazıları ise tamamen y’siz yazılmıştır. Fakat MM’deki sonuçları aynı dönemin diğer eserleriyle karşılaştırdığımızda yazıcılar arasında farklı tutumların olduğu görülmektedir. MM’de yazıcının y’siz yazdığı bir kelimenin diğer eserlerde y’li örnekleri bulunmaktadır. Demek ki kelimenin hangi işaretle yazıldığı çok önem taşımamaktadır. Türkçenin birincil kapalı e sesleri vardır. Bunlar nasıl yazılmış olurlarsa olsunlar Harezmi Türkçesinde kesin olarak /è/ işaretiyle gösterilmelidir. Bir de dönemlere göre değişebilen ikincil kapalı e sesleri vardır. Bu sesler de dönem içerisinde değerlendirilmeli ve /è/ ile okunmalıdır.

Yalnız y’siz (2 numara), üstünle (3 numara) veya elifle (4 numara) yazılan kelimelerin ilk heceleri /e/ veya /è/ ile okunabilir. Bunlar da yine oluşturulacak kapalı e listelerine bakılarak düzenli biçimde /e/ veya /è/ okunmalıdır.

2. MM metninde (ve diğer metinlerde) aynı kelimenin hem y’li hem de y’siz örneklerine rastlanmaktadır. Yazıcı kapalı e’nin yazımında tereddüt ettiği için zaman zaman y’li, zaman zaman y’siz, hatta üstünle yazmıştır. Kelimenin bir kez bile y ile yazılması onun bütün metinde /è/ okunması gerektiğini gösterir. NF’de yazıcının y üzerine tekrar üstün koyması da bunu desteklemektedir.

Aynı kökten türemiş kelimelerden birisinde dahi /i’li yazım tespit edilmişse kökteş kelimelerin tamamı ne ile yazılırsa yazılsın /è/ ile okunmalıdır. Mesela, yukarıdaki tabloda *yèt-* fiilinin /i/ ile yazımı tespit edilmesine rağmen bu kökten türeyen *yètür-* fiilinin eldeki verileri kelimenin açık /e/ ile yazıldığını göstermektedir. Biz, *yèt-* fiilinden hareketle *yètür-* fiilinin hangi işaretlerle yazıldığına bakmaksızın /è/ ile okunması gerektiği sonucuna varmaktayız. Bu mantıktan hareketle, *ég-* / *égil-*, *ék-* / *ékil-* / *ékin*, *él* / *élig*, *ér* / *éren*, *kêç-* / *kêçil-* / *kêltür-* / *kêtür-*, *mênj* / *mêniz* / *mênze-*, *yèt-* / *yètür-* de eldeki bir veriden hareketle /è/ ile okunmuştur.

3. MM’de sürekli y’siz veya üstünle yazılan kelimeler, dönemin diğer eserlerinde bir kez bile y’li yazımlarına rastlanmışsa dönem metinlerinin tamamında /è/ ile okunmalıdır. Yani kelimenin hangi imla ile yazıldığı önemli değildir. Özellikle birincil kapalı e seslerinin yazımına bakmaksızın dönemin

bütün metinlerinde /è/ ile okunması, ikincil kapalı e seslerinin ise dönem metinleri karşılaştırılarak tespit edilmesi ve bütün eserlerde /è/ olarak okunması gerekir.

4.4. Genel Tablonun Değerlendirilmesi:

Kapalı e konusunu tartışırken Harezmi Türkçesi eserlerinin her birini tek tek mi ele almalıyız, yoksa bütün eserlerindeki verileri birlikte mi gözden geçirmeliyiz? Her ne kadar, dönem dilinin karışık bir yapı gösterdiği ve ağız özelliklerinin yansıtıldığı biliniyorsa da, kanaatim yukarıdaki tablonun bir bütün olarak ele alınması ve sorunun bu yöntemle çözülmesidir. Çünkü örnekler bize göstermektedir ki, aynı eserde bile kelimenin birden fazla yazımıyla karşılaşılmaktadır. Bu durumlarda o kelime için her defasında farklı bir tavır almamız gerekmiyor. Yani o eserde kelime bir defa bile y’li veya esreli yazılmışsa bu kelime kapalı e ile okunmalıdır. Fakat y’siz veya üstünle yazılan kelimelerin de açık e okunacağı anlamı çıkarılmamalı, dönemin diğer eserlerine bakılarak bir tavır belirlenmelidir. Yukarıda dört eserin okunuşundaki verileri ortaya koyduk. Şimdiye kadar tek tek eserlerde kapalı e okunması önerilen kelime sayısından daha fazlası ortaya çıktı.

Tabloyu dikkatle incelediğimizde aynı dönemde yazılmış eserlerde aynı kelimenin /e/, /i/ ve /è/ biçiminde okunduğu görülmektedir. Hatta aynı metinde aynı kelimenin bile ikili okunduğu ve dizinlerde birbirlerine gönderildiği tespit edilmiştir. Bazı örnekler şöyledir:

NF bèg ~ KE beg
NF bèlgür- ~ KE, ME belgür-
NF èl ~ KE el, elig
NF èllig ~ KE ellig “50”.

Sonuç:

1. Kapalı e foneminin varlığı tartışma konusu olmaktan çıkarılmalı ve herkes tarafından kabul edilmelidir.

2. Kapalı e foneminin hangi kelimelerde yer aldığı tartışmalarını bitirmek için, Yenisey metinlerinden başlayarak çağdaş lehçelere kadar ilk hecesinde /è/ bulunan bütün kelimeler tespit edilerek bir listesi hazırlanmalı ve bundan sonraki metinler bu listeyi dikkate alarak okunmalıdır. Bu çalışmada birincil /è/ sesleri yanında dönemlere ve lehçelere göre değişen ikincil /è/ sesleri de tespit edilmelidir.

Kaynaklar:

- ARAT, Reşid Rahmeti (1992), *Atebetü'l-Hakayık*, TDK Yayınları, Ankara.
- ARAT, R. Rahmeti (1953), "Türkçe Metinlerde e/i Meselesi", *Rocznik Orientalistyczny*, S. XVII, s. 306-313. Yeni yayını için bk. ARAT, Reşid Rahmeti (1987), *Makaleler C. I*, (yayına hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), TKAE Yayınları, Ankara, s. 334-341.
- ATA, Aysu (1997), *Nâşirü'd-dîn bin Burhânü'd-dîn Rabgûzî, Kışaşı'l-Enbiyâ (Peygamberler Kışası), II Dizin*, TDK Yayınları, Ankara.
- ATA, Aysu (1998), *Nehcü'l-Ferâdis III Dizin-Sözlük*, TDK Yayınları, Ankara.
- DUMAN, Musa (1999), Klâsik Osmanlı Türkçesi Döneminde i/e Meselesine Dair", *İlmî Araştırmalar*, S. 7, İstanbul, s. 65-103.
- EMRE, Ahmet Cevat (1946), "Türkçede Bulanık e (è) Fonemi", *Türk Dili-Belleten*, C. III/6-7, s. 487-497.
- ERDAL, Marcel (2004), *A Grammar of Old Turkic*, Brill-Leiden-Boston.
- ERDEM, Mehmet Dursun - GÜL, Münteha (2006), "Kapalı E (è) Sesinin Anadolu Ağızları Açısından Eski Anadolu Türkçesindeki Durumu", *Karadeniz Araştırmaları*, S. 11 (Güz), s. 111-148.
- GABAİN, A. von (1988), *Eski Türkçenin Grameri* (çev. Mehmet Akalın), TDK Yayınları, Ankara.
- KARAMANLIOĞLU, Ali F. (1968), "Nehcü'l-Ferâdis'in Dil Hususiyetleri I", İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XVI, İstanbul, s. 64-65.
- KOC AOĞLU, Timur (2003), "Tarihî Türk Lehçeleri Metinlerinin Transkripsiyonlanmasında Kapalı e/i Meselesi", *Türk Kültürü*, S. 483-484 (Temmuz-Ağustos), s. 266-281.
- KOC AOĞLU, Timur (2004), "Ali Şir Nevâyî'nin Türkçe Ünlü Sesler Üzerindeki Açıklamaları (Kapalı É/İ Meselesi)", *Ali Şir Nevâyî'nin 560. Doğum, 500. Ölüm Yıl Dönümlerini Anma Toplantısı Bildirileri (24-25 Eylül 2001)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 57-66.
- KORKMAZ, Zeynep (1979), "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", *Türkoloji Dergisi*, C. VIII, Ankara, s. 67-77.
- MANSUROĞLU, M. (1957), "Das geschlossenen e im Karahanidischen Türkisch", *UJb*, 29/3-4, s. 215-223.
- NEMETH, J. (1939), "Zur Kenntnis des geschlossenen e im Türkischen", *KCSA I*, 515-531.
- ECKMANN, János (1985?), *Nehcü'l-Ferâdis II Metin*, (Yayınlayanlar: Semih Tezcan-Hamza Zülfikar), TDK Yayınları, Ankara.
- TEZCAN, Semih (1994), *Süheyl ü Nev-bahar Üzerine Notlar*, Simurg Yayınları, Ankara.
- THOMSEN, K. (1987), "Türkçe'de Kapalı 'E'", (çev. Günay Karaağaç), *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 51 (Aralık), 193-196.
- THOMSEN, V. (2002), "Vilhem Thomsen Tarafından Çözülmüş Orhon Yazıtları" (özgün adı: Inscriptions de l'Orkhon déchiffrées par Vilh. Thomsen, 1896), *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, (çeviren ve yayıma hazırlayan: Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara, s. 36-37.
- THOMSEN, Vilh. (2002), "Yenisay Yazıtlarındaki İyi Değerlendirilememiş Bir Harf" (özgün adı: Une lettre méconnue des inscriptions de l'Iénisséi par Vilh. Thomsen, 1913-1918), *Orhon Yazıtları Araştırmaları*, (çeviren ve yayıma hazırlayan: Vedat Köken), TDK Yayınları, Ankara.
- YAVUZ, Orhan (1991), Türkçe'de 'Kapalı E'", *S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, s. 271-306.
- YILMAZ CEYLAN, Emine (1991), "Ana Türkçede Kapalı e Ünlüsü", *Türk Dilleri Araştırmaları 1991*, s. 151-165. Yeni yayını için bk. Emine Yılmaz (2007), *Turcology in Turkey* (Selected papers), Szeged, s. 521-539.
- YÜCE, Nuri (1993), *Mukaddimetü'l-Edeb*, TDK Yayınları, Ankara.

Kazak Türkçesinde İsim Çekim ve İşletme Eklerindeki Kalıplaşmalar

Hülya Arslan-Erol*

Özet: İsim çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar Türkçenin her döneminde yaygın olarak görülmüş olup günümüz Türk lehçelerinde de sıkça karşımıza çıkmaktadır. Kazak Türkçesinde isim çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar hal eklerinin büyük bir kısmında, çokluk, iyelik ve aitlik ekinde tespit edilmiştir. Kalıplaşmaların hangi eklerde, hangi örneklerle ortaya çıktığı, kalıplaşma sonucunda ortaya çıkan kelime türleri incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkçesi, ek kalıplaşması, isim çekim eki, isim işletme eki, iyelik eki, aitlik eki.

Inflexible Suffixes In Case Endings and Endings In Kazakh Turkish

Abstract: Inflexible suffixes in case endings and endings that have been seen all period of Turkish, are faced in modern Turkish dialects widely. Inflexible suffixes was seen in many of case endings, plural ending, possessive suffix and pronominal suffix in Kazakh Turkish. It was investigated that in which suffixes and with which examples was seen inflexible suffixes, and the sort of the words that were appeared after becomed inflexible.

Keywords: Kazakh Turkish, inflexible suffixes, case ending, ending, possessive suffix, pronominal suffix.

Daha önce hazırlamış olduğumuz “Kazak Türkçesinde Fiil Çekim ve İşletme Eklerindeki Kalıplaşmalar”¹ adlı çalışmanın bir devamı olarak, bu çalışmamızda Kazak Türkçesindeki isim çekim ve işletme eklerinde gerçekleşen kalıplaşmalar ele alınmıştır.

“Bir çekim veya yapım ekinin bilinen gramer kurallarına bağlı belirli bir işlev ya da işlevlerle değil de eklendiği söz ile beklendiğinden ayrı yeni bir anlam oluşturacak biçimde birleşip kaynaşması” (Korkmaz 2003: 157) şeklinde tanımlanan ek kalıplaşmaları, Türkçenin her devrinde ve her grubunda yaygın olarak görülür. Kazak Türkçesinde de fiil çekim ve işletme eklerinde olduğu gibi

* Yrd. Doç. Dr., Kilis 7 Aralık Ü, Fen-Edebiyat Fakültesi., Türk Dili ve Edebiyat Bölümü, hulyaarslanerol@hotmail.com

¹ Gaziantep Ü, Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 7, sayı 2, 2008, s.355-366.

isim çekim ve işletme eklerinde yaygın olarak karşımıza çıkmıştır.

İfade edilmek istenilenin daha kısa yoldan anlatılması çabası olan eksiltmeye eğilimli olma, dilin en fazla ihtiyaç duyduğu isim türünden kelimeler olan zarfları türeten ekler bakımından sınırlılık, bazı eklerin işlekliliğini kaybederek arkaik birer şekil olarak yaşamaya devam etmeleri gibi sebeplerle (Korkmaz 2003: 157-158) ortaya çıkan ek kalıplaşmaları, dilde yeni kavramları karşılamının başka bir yolu olarak kullanılmıştır.

Yeni kavramlara yeni adlar bulunurken dilin var olan söz hazinesindeki kelimelere yeni anlamlar yüklemek veya var olan ekleri farklı fonksiyonlarla kullanarak eski kök ve gövdelerden yeni kelimeler yaratmak gibi yollar tercih edilmiştir. Yeni kavramlara adlar, dışarıdan müdahale ile, türetme ve birleştirme gibi yollarla bulunabileceği gibi, dışarıdan hiçbir müdahaleyi kabul etmeyen, adeta dilin canlı bir varlık olduğunun kanıtlarından biri gibi duran kalıplaşma yoluyla da bulunabilir. İsim çekim ve işletme ekleri de aslında cümle içinde kelimeye nüans katan, kelimenin anlamında kalıcı bir değişiklik yapmayan eklerken farklı fonksiyonlarda, adeta yapım ekleri fonksiyonunda kullanılarak yeni kavramlara ad olmaları sağlanmıştır. Bu yeni adlandırmada hiçbir şekilde dile dışarıdan bir müdahale söz konusu değildir.

Muharrem Ergin (1985: 131, 161, 226), isimlere gelen çekim eklerinden çokluk ekini yapım eklerine yakın olması, iyelik ekini ise yapım ve çekim eki arasında bir fonksiyon üstlenmesi sebebiyle ayrı olarak değerlendirmiş, aitlik ekini de kalıplaşmaya yatkınlığından dolayı hem isimden isim yapan ekler içinde hem de çekim eklerinden sonra geldiği, iyelik eki gibi yardımcı ses aldığı, aitlik gibi bir çeşit iyelik fonksiyonu taşıdığı için çekim ekleri içinde, işletme eki olduğunu belirterek ele almıştır. Zeynep Korkmaz (2003: 160-164) da hal eklerindeki kalıplaşmaları ad çekim eklerindeki kalıplaşmalar, çokluk ve iyelik eklerindeki kalıplaşmaları da işletme eklerindeki kalıplaşmalar olarak göstermiştir. Hazırladığımız çalışmada kalıplaşmalar buna göre, isim çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar şeklinde iki ana başlıkta ele alınmıştır.

1. İSİM ÇEKİM EKLERİNİN KALIPLAŞMASI

Bilindiği üzere çekim ekleri isimler ile isimler veya isimler ile filler arasında geçici ilişkiler kurulmasını sağlayan eklerdir. Bu şekilde cümle örgüsü içindeki kelimelerin birbiriyle bağlantıya geçmesini, anlam aktarımının tam olarak gerçekleşmesini sağlarlar.

İsimler, kendilerine tabi olan, bağlı olan unsurlarla ve kendilerinin tabi olduğu, bağlı olduğu unsurlarla olmak üzere iki şekilde diğer kelimelerle ilişkiye geçerler. İsim işletme eklerinden iyelik eki birinci şekilde bir ilişki kurarken, isim çekim eklerinden hal ekleri ikinci şekilde ilişkiler kurarlar. Hal ekleri, isimleri

isimlere, edatlara ve özellikle de fiillere bağlarlar. Bu bağlanma ileriye doğru, kendisinden sonra gelen kelimelere bağlanma şeklindedir. Türkçede kapsamı geniş olan ekler kapsamı dar olan eklerden sonra gelirler. Çekim eklerinden olan hal eklerinin kapsamı, isim işletme eklerinden olan çokluk ve iyelik ekinin geniş, aitlik ekinin ise dardır (Ergin 1985: 226-227). Kazak Türkçesinde hal eklerindeki kalıplaşmalar da buna göre olmuştur. Yönelme, bulunma, ayrılma, eşitlik ve vasıta hali ekindeki kalıplaşmaların bir kısmı iyelik eki almış isimlerde olmuştur. Aitlik ekindeki kalıplaşmaların bir kısmının ise bulunma hali eki almış isimlerde olması yine bunu göstermektedir. Nevzat Özkan (2001: 165) Türkçede hal eklerindeki kalıplaşmaların muhtemelen Moğolcanın etkisiyle zamirlerde hal eklerinin üst üste gelmesi ve Türkçe-Moğolca hal eklerinin yan yana kullanılmalarıyla başladığı, isim çekim eklerinden eşitlik eki -ca'nın bir yapım eki gibi kullanılması ve yine isim çekim eklerinden -ga yönelme hali ekinin kalıplaşmasıyla devam ettiği kanaatindedir. Eşitlik hali ekinin hem tarihi hem de günümüz Türk lehçelerinde en yaygın kalıplaşan eklerden biri olması ve hatta ekin çekim eki olarak yaygın şekilde kullanıldığı tarihi metinlerde bile zamirlere eklendiğinde kalıplaşması bunu desteklemektedir.

İsim çekim eki alan kelimeler içinde yer, zaman, miktar vb.yi ifade eden isimlerden özellikle isimleri fiillere bağlayanlar kalıplaşmaya daha eğilimlidirler. Bunların cümle içinde zarflara ve edatlara yaklaşan fonksiyonlarla kullanılmaları, anlam alanlarındaki değişikliği kolaylaştırmış ve kalıplaşmaya uğramalarını sağlamıştır (Korkmaz 1994: 5). 13.yy.dan itibaren bu türden kelimeler yaratan eşitlik, vasıta ve yön gösterme ekleri çekim eki fonksiyonlarını kaybederek kalıplaşmış, bunların boşalttığı çekimler sentaktik kanaldan yapılmaya devam etmiştir (Öner 1999: 12).

1.1. Yönelme Hali Eki (-ga / -ge / -a / -e)

İsimle fiili yönelme ilişkisiyle birbirine bağlayan yönelme hali ekinin Kazak Türkçesinde kalıplaşmasıyla çoğunlukla zarf türünden, ayrıca sıfat türünden kelimeler ortaya çıkmıştır. Türkiye Türkçesindeki *körü körüne*, *sıcağı sıcağına* örneklerinde olduğu gibi kelime grupları şeklindeki kalıplaşmalar da görülür.

Kazak Türkçesinde yönelme hali eki tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra -ğa / -ge, tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra -qa / -ke, 1., 2., 3. teklik şahıs iyelik eki almış isimlerden sonra ise -a / -e'dir (Öner 1998: 129, Koç 2004: 204). Yönelme hali ekindeki kalıplaşmalar da bu ekler çerçevesinde olmuştur.

al / ald 'ön', *alğa* 'ileri, ileriye doğru' (KT-TTS) [Ağaç tasasının şığa eñbektep *alğa* jılıdım. (KTTS)]. *beker* 'boşuna, boş yere, nafile' (KT-TTS), *bekerge* 'boşuna, boşu boşuna, nafile, öylesine' (KTTS). *bir* 'bir', *birge* 'birlikte,

beraber' (KT-TTS). *bos* 'boş', *bosqa* 'boşuna, boşu boşuna, nafile' (KT-TTS). *ézir* 'şimdi, şu anda, hazır', *ézirge* 'şimdilik' (KT-TTS) [Menen *ézirge* sırıñdı jasıra tur, tübinde eñ paydalıq isiñ men bolam. (KTTS)]. *jad* 'yad, hafıza, akıl', *jatqa* 'ezbere' (KT-TTS). *qazır* 'hazır, şimdi, şu anda', *qazirge* 'şimdilik, hali hazırda' (KT-TTS). *keş* 'akşam', *keške* 'akşam, akşamleyin' (KT-TTS). *öz* 'öz, kendi', *özge* 'başka, kişinin kendinden başkası' [Onı *özge* éyelder qostay jöneldi.] (KTTS). *tek* 'boş, boşuna, bedava', *tekke* 'boşuna, boşu boşuna, nafile, öylesine' (KT-TTS). *zor* '1. kocaman, iri, büyük 2. güçlü, kuvvetli', *zorğa* 'güç halde, zar zor, zoru zoruna' (KT-TTS).

İyelik eki almış isimlerden sonra kullanılan -a / -e yönelme hali ekinin de şu örneklerde kalıplaştığı tespit edilmiştir.

al / ald 'ön', *aldı aldına* 'kendi başına, ayrı ayrı, intizamsız' [*Aldı aldına* ketedi, Qosılmaydı énderi; Qulağımnan ötedi, Qur ayğay salğan sénderi.] (KTTS). *jay* 'serbest, rahat' (KT-TTS), *jayına* 'kendi başına, kendi bildiğine' (KTS). *jeti* 'yedi' (KT-TTS), *jetisine* 'her hafta, haftada bir' [Tırnaqtı *jetisine* bir ret siyretpey alıp otıruw kerek. (KTTS)]. *juma* '1. cuma 2. bir hafta', *jumasına* 'her hafta, haftada bir' (KT-TTS). *köp* 'çok', *köbine* 'çoğunlukla' [Suwı mol jerde erkin ösken tuqımdı Betpaqdalağa ékelip ekkende, ol *köbine* jergilikti jağdayğa tözimsiz boladı.] (KTTS).

KTTS, KT-TTS, KTLS, KTS gibi sözlüklerin taranması sonucunda tespit edilen bu örnekler yanında KKT'de yönelme hali ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış *artqa*, *astqa*, *éreñge*, *künge*, *üstke* örnekleri de verilmiştir (Iskakov 1974: 353).

1.2. Bulunma Hali Eki (-da / -de / -ta / -te)

Kalıplaştıktan sonra kelimeyi isim, zarf ve edat türünden kelimeler haline getiren bu ek, Kazak Türkçesinde yalın haldeki kelimeler ve iyelik eki almış kelimelerde kalıplaşmıştır. Edat türünden ortaya çıkan kelimeler daha çok iyelik eki almış şekillerindeki kalıplaşmalarda görülür. Bulunma hali ekini doğrudan alarak kalıplaşmış bazı kelimelerin kökleri zaman ifade eden ve az veya çok anlam kaymasına uğrayarak zarfa dönüşen kelimelerdir. *Aqırda*, *alğaşqıda*, *azanda* vb. Kazak Türkçesinde ünlülerden ve tonlu ünsüzlerden sonra -da / -de, tonsuz ünsüzlerden sonra -ta / -te şeklinde kullanılan ek, yalın haldeki isimler ve üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış isimlerde kalıplaşmaya uğramıştır.

abaysız 'dikkatsizce; dalgınca', *abaysızda* 'hiç beklenmedik bir sırada, ansızın' [İt *abaysızda* qolınan şığıp ketti.] (KT-TTS). *aqır* 'son, ahir', *aqırda* '2. Nasıl olsa, nihayet, her nasılsa, eninde sonunda, fark etmez, önemi yok' [Zér şığatın isqırса, Sur jılannıñ tilinen. Eki közden ayrılıp, Ajal taptı *aqırda*, Sol jartastıñ tübinen.] (KTTS). *alay / olay* 'öyle, onun gibi', *alayda* 'oysa, oysaki,

halbuki, ancak' (KT-TTS) [Muhıyıtñıñ Qayırbek üyine kelgeni bir bul emes. *Alayda*, mına séndi bölmesin körüwi birinşı ret. (KTTS)]. *al* / *ald* 'ön', *alda* 'önde, ileride; gelecekte' (KT-TTS). *al* / *ald* 'ön', *alda-jalda* 'şayet' (KTS). *alğaşqı* / *édepki* 'ilk, evvelki, başlangıç' (KT-TTS), *alğaşqıda* 'ilkinde, önce' [Onın olay oylağanın *alğaşqıda* bilmegen eken.] (KTS). *anda-sanda* 'bazı bazı, ara sıra' [Pélenşe sonday bir oquwı tereñ, ülken molda ustaptı, şırağım, kün jılıda, jumıs bolmağan waqıtta, *anda-sanda* ğana barıp sabaq alıp tur.] (KTTS). *añdawsız* 'farkedilmeden, usulca' (KT-TTS), *añdawsızda* 'birden, aniden' [Bir tülki kele jatıp, *añdawsızda* quyrıǵı qaqpangǵa túsip qaldı, quyrıǵın üzip, özi éreñ qutıldı.] (KTTS). *arman* 'arzu, maksat, emel', *armanda* 'pişman, kayǵılı, arzusu yerine gelmeden' [*Armanda* ketti.] (KTS). *azan* 'ezan', *azanda* 'sabahleyin' (KTTS). *bayaǵı* 'daha önceki', *bayaǵıda* 'eskiden, evvelden' [Şıdamay ólenimniñ tayaǵına, Jeñilip eñ Bayburıl *bayaǵıda*, Ospan, Maqıs seniñ de esiñde me? Jem túsip, aqsañanın ayaǵına.] (KTTS). *bayqawsız* 'dikkatsiz', *bayqawsızda* 'aniden' [*Bayqawsızda* birew onıñ aqsañǵa sozǵan qolınan ustay aldı.] (KTTS). *bertin* 'yakın, beri, bu taraf' (KTS), *bertinde* 'son zamanlarda, yakın tarihlerde, geçenlerde' (KT-TTS) [Ékem jas küninen añşılıqtı késip qıp, *bertinde* ğana qoyǵan eken. (KTTS)]. *bir* 'bir', *birde* 'bazen, bazı zamanlar' [Atıstıñ da berekesi qaşa bastadı. *Birde* tasırlap jiýi atılsa, *birde* siyrep barıp jalǵız oq tars etedi.] (KTTS). *birde-bir* 'hiçbir, hiçbir suretle' [Küzdi küni qaz qaytar kezde qazaq jazuwşılarınıñ *birde-bir* "Şalqarga kelmeytinine" tañdanadı eken.] (KTTS). *ejel* 'eski', *ejelde* 'eskiden, önceden, vaktiyle' (KT-TTS) [Sendе jalşılardıñ *ejelde* siñgen eñbegi bar. Taban aqı, manday teri bar. (KTTS)]. *erte* '1. erken 2. eskiden, önceden' (KT-TTS), *ertede* 'eskiden, evvelce, daha önce' [Omar aqsaqal *ertede* Qostanay degen kisi bolǵan eken deydi.] (KTTS). *édet* 'âdet' (KT-TTS), *édette* 'usule göre, göreneǵe göre, geleneǵe göre' (KTS); 'alışılágelen' (KT-TTS) [Etti sarqıldıtpay, jay qaynatıp pisirüw kerek, qattı qaynaǵan et *édette* öte qattı bolıp pisedi. (KTTS)]. *él* '1. güç, kuvvet 2. hal, durum' (KT-TTS), *élde* 'yine de, gene de' [Anaya, Saǵan ne boldı? *Élde* birew renjitti me?] (KTTS). *éldeqayda* '(I) çoktan (II) nereye, uzaklara' [Qumırsqalar *éldeqayda* jol salıp, sol salǵan jolmen küzektegi pisken ösimdikter dénderin uyasına tartıp jatqan kezi eken.] (KTTS). *élgi* 'demin, biraz önce', *élgide* 'deminki, az önceki' (KT-TTS). *épsétte* 'hemen' [Kökirek tolǵan qayǵı men qasiret, oy tolǵan küdik pen qorqınış *épsétte* jol boldı.] (KTTS). *éri* 'biraz öte, biraz uzak', *éride* 'önceleri, eski zamanlarda, eskiden' (KT-TTS) [Bul tek kana 1869 jılı tap bolǵan sayasat emes, munıñ tóri *éride*, sonaw Nuralı hannıñ kezinen bastalǵan edi ğoy. (KTTS)]. *éşeyin* / *énşeyin* 'hiç, boş, esassız' (KTTS), *éşeyinde* 'genelde, genel olarak' (KT-TTS) [*Éşeyinde* munday ayaq astınan aqtarıla salǵan sır Erjan jüregine éser etpey öte şıǵar edi. (KTTS)]. *éwel* 'evvel', *éwelde* 'daha evvel' (KTS); 'evvelde' (KT-TTS) [*Éwelde* bitew jaraşa isine awırǵan bas, endi jandı küyzelte solqıldap,

Töleşti tösekke qaytadan sulattı. (KTTS)]. *ézel* ‘ezel’, *ézelde* ‘önceden, eskiden, vaktiyle’ (KT-TTS) [*Ézelde* quday tağala haywannıñ janınan adamnıñ janın iri jaratqan. (KTTS)]. *ilüw* ‘nişanlı görmeye giderken damadın götürdüğü hediye’, *ilüwde* ‘çok seyrek, bazen, arada sırada’ (KT-TTS) [Niyazbay qızıl tazını *ilüwde* bir bolmasa, bul toğayğa ékelmeytin.] (KTTS). *jayşılık* ‘sükunet, huzur’, *jayşılıqta* ‘özel bir durum yokken, her şey yerinde iken’ (KT-TTS) [*Jayşılıqta* minezge bay, sabırlı kapitan ébden tütep alıptı. (KTTS)]. *jaz* ‘yaz’, *jazda* ‘yazın, yaz mevsiminde’ (KT-TTS). *jıl* ‘yıl’, *jılta* ‘her yıl’ (KT-TTS) [*Jılta* ol qıs taqalğanda qaladan basın alıp qaşarday boladı. (KTTS)]. *jılta-jılta* ‘her yıl, yılda bir’ (KT-TTS) [-Qoy, onıñ bekerşilik, dem alamız, balalar *jılta-jılta* üyde qamalap otırmaq pa? (KTTS)]. *jöpeldemede* ‘birden, hemen, aniden, alelacele’ (KT-TTS) [Sen adamnıñ tuwğanın kördiñ be? – dedi. *Jöpeldemede* awızğa söz tüspey, - Joq! – dep kelte qayırdım. (KTTS)]. *juwıq* ‘yaklaşık, yakın, civarında’ (KT-TTS), *juwıqta* ‘yakın günde, yakın vakitte, kısa zamanda’ [*Juwıqta* sizdiñ apañız osında bolıp, bizdiñ üyge qonıp ketken.] (KTTS). *juwir* ‘yakın’, *juwırda* ‘yakında, yakın günlerde’ [*Juwırda* Ombı ölke tanuw müwzeyiniñ qorımen tanışqanımda, erekşe bir al’bom közime tüsti.] (KTTS). *qalay* ‘nasıl’, *qalayda* ‘nasılsa, ne olursa olsun, muhakkak, her hâlükârda’ (KT-TTS). *qapı* ‘gafil, dalgın, habersiz’, *qapıda* ‘kazara, yanlışlıkla, istemeden, aniden’ (KT-TTS). *qapılıs* ‘beklenmeyen, umulmadık bir anda’, *qapılısta* ‘beklenmeyen, umulmadık bir anda’ (KT-TTS) [Saya sekildi suluw qızdı *qapılısta* qolına qondırdı. (KTTS)]. *kapısız* ‘hazırlıksız, gafil’, *kapısızda* ‘ansızın, aniden’ (KT-TTS) [Olar jaw panalağan üydi qorşap, *kapısızda* nemisterdi qolğa tüsirdi. (KTTS)]. *qapıya* ‘üzüntülü, pişman, kederli’ (KTTS), *qapıyada/qapelimde* ‘ansızın, beklenmedik anda’ (KT-TTS). *qaşan* ‘kaçan, ne zaman’, *qaşanda* ‘her zaman, daima’ (KT-TTS) [Qıstan ariq şıqqan nemese awırğan qoydıñ jünü *qaşanda* ajarsız keledi. (KTTS)]. *qaysıbir* ‘bazı, herhangi bir’, *qaysıbirde* ‘bazen, ara sıra’ (KT-TTS) [*Qaysıbirde* oylap otırsañ adam ömirinde bir-aq ret oñbay qatı aşuwlanañ tırızdı. (KTTS)]. *kem* ‘eksik, noksan’, *kemde-kem* ‘bazı bazı, ara sıra, çok az, seyrek’ [Osı mañayda osı mektepten bilim almağan, térbiye körmegen adam *kemde-kem* dep jür gıoy.] (KTTS). *key* ‘bazı, kimi, gâh’, *keyde* ‘bazen, ara sıra’ [*Keyde* bolmasa, men qızdıñ üyine köp barmaytınmın.] (KTTS). *key-keyde* ‘ara sıra, bazı bazı, kimi vaqıt, arada bir’ (KT-TTS) [Jaydarı, jarqın Gülsim *key-keyde* öziniñ muğalim ekenin umıqtanday bop, bizben ézildesip, jadrap kületini bar. (KTTS)]. *kezek* ‘sıra, kuyruk’, *kezekte* ‘bundan sonra, gelecek sefere’ (KTTS). *qudanda* ‘dünür olduktan sonra oluşan akrabalık durumu’ [Sol tustağı elderden *qudandalar*, jek-jattar tabıladı.] (KTTS). *kün* ‘gün’, *künde* ‘hergün’ [Ol *künde* jaman kiynip, jabayı kisi bolıp şéhérdi, bazardı aralap jüredi eken.] (KTTS). *layım* ‘daima, her zaman’, *layımda* ‘her zaman, devamlı’ (KT-TTS) [*Layımda* eliñniñ mañdayına bitken erkek ulı bol. (KTTS)]. *lez* ‘çabuk, tez’, *lezde*

‘alelacele, çabucak’ (KT-TTS) [Bala üyretkendi *lezde* qağıp alıp, körsetkenin biljıtpay orındaytınına közi jetken soñ traktordı balanıñ qolına berip, özi soqanıñ basın ustadı. (KTTS)]. *mu* ‘bu’, *mundayda* ‘bu halde, bu durumda’ (KT-TTS) [*Mundayda* şıdamıñ yete me, awruwhanağa lezde-aq jettim. (KTTS)]. *ol* ‘o’, *onda* ‘1. orada 2. o zaman 3. öyleyse, o durumda’ [*Onda* sen dem al.] (KT-TTS). *sol* ‘bu, şu o’, *sonda da* ‘öyle olsa bile, gene de’ [Ağaştıñ arasına kire ökpek jelden qutıldım, *sonda da* toñğan denemniñ türşigüwi basıla qoymadı.] (KTTS). *taban* ‘ayak tabanı’, *tabanda* ‘hemen, derhal’ [Kök biyeni *tabanda* bawızdap tastaydı.] (KTTS). *zamat* ‘vakıt, zaman’, *zamatta* ‘bir anda, hemen, çarçabuk’ (KT-TTS) [Eralı degen jigit, tatar jigiti Ğaynullin ekewi *zamatta* on şaqtı jawdı sulatıp saldı. (KTTS)].

Bu hal ekindeki kalıplaşmaların bazıları, üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış isimlerde olmuştur.

aqır ‘son, sonraki, ahır’, *aqırında* ‘sonunda, nihayet’ (KT-TTS) [*Aqırında* Alpamıs özi barıp uşırdı, Aybatımen qorqıtıp, Qaytadan jerge túsirdi. (KTTS)]. *aqıyqat* ‘hakikat, gerçek’, *aqıyqatında* ‘aslında, hakikaten’ (KT-TTS). *anıq* ‘hakiki, gerçek’, *anığında* ‘doğrusu, aslında’ (KT-TTS) [Bul *anığında* ğajayıp dastan emes pe? Munday dastandı köpten beri tıñdağan emespin. (KTTS)]. *ara* ‘ara’, *ara-arasında* ‘bazı bazı, ara sıra’ (KTTS). *arqa* ‘arka’, *arqasında* ‘sayesinde, himayesinde, yardımıyla’ [Ékesinin *arqasında*] (KT-TTS). *ay* ‘ay’, *ayında* ‘her ay, ayda bir defa’ (KT-TTS) [Egerde kelse, küninde bir méртеbe, bolmasa jumasında bir, eñ bolmasa *ayında* bir öziñnen öziñ esep al. (KTTS)]. *ayında-jılında* ‘ara sıra, çok seyrek, ayda yılda bir’ (KT-TTS). [Bul jaqqa hat-habar, ğazet-jurnal *ayında-jılında* bir-aq keledi desti. (KTTS)]. *durıs* ‘doğru, dürüst’, *durısında* ‘hakikaten, esasen, aslında, doğrusu, gerçekten’ (KT-TTS) [*Durısında*, orıs eñbekşileri qazaq eline özderimen birge orıstıñ eginşilik késibin de, médeniyetin de ala keldi. (KTTS)]. *erteñ* ‘yarın’, *erteñinde* ‘ertesi gün’ (KT-TTS) [*Erteñinde* ol jumısqa şıqqan joq. (KTTS)]. *eseb* ‘hesap’ (KTLS), *esebinde* ‘olarak, gibi’ [Déri *esebinde* paydalandım.] (KT-TTS). *jay* ‘hal, ahval, durum’ (KTS), *jayında* ‘hakkında, hususta’ [Jolda Qayırbaev tıñğa kelgen adamdar *jayında* ayta otırıp, osı Pavel İyvanoviç jayın erekşe maqtap aytqan edi.] (KTTS). *jıl* ‘yıl’, *jılunda* ‘her yıl, yılda bir’ (KT-TTS). *jön* ‘vaziyet, hal, durum’ (KT-TTS), *jöninde* ‘hakkında, hususunda’ [Ékesi Qasım töre, ağaları Esenkeldi, Sarjannıñ bul *jöninde* ustağan jolı oğan jumbaq.] (KTTS). *qalp* ‘şekil, kalıp’, *qalpında* ‘eski halinde, değışmemiş’ (KT-TTS) [Biz sıylaymız atamızdıñ saltın da, Birew ıssı, birew beyim salqınğa, Señseñ börık, kiyiz qalpaq, taqıya, Şekpen, tımaq – béri de öz *qalpında*. (KTTS)]. *kem* ‘eksik, noksan’, *keminde* ‘aşğarı, en az, en azından’ (KT-TTS) [Burın ay sayın *keminde* bir ret hat alıp turuwşı edi, endi odan da ayırıldı. (KTTS)]. *negiz* ‘esas, temel’, *negizinde* ‘aslında, gerçi, aslına bakınca’ (KT-TTS) [Semey, *negizinde* stuwdentter qalası. (KTTS)]. *şama*

‘tahmini ölçü, miktar’, **şamasında** ‘tahminen, takriben, yaklaşık, aşağı yukarı’ [sağat eki-üş **şamasında**] (KT-TTS). **şın** ‘doğru, gerçek, hakikat’, **şınında** ‘doğrusu, hakikati, gerçeği’ [**Şınında**, Jambıl öziniñ aqındıq démetken balasına atalıq, asa qatal şın közimen qarağan. (KTTS)]. **şındıq** ‘gerçek, hakikat’, **şındığında** ‘aslında, esasında, doğrusu’ (KT-TTS). **tegi** ‘galiba, herhalde’, **teginde** ‘herhalde, aslında’ (KT-TTS) [**Teginde**, sizdiñ bir tilşiğe renjigen jayñız bar-aw?! (KTTS)].

Bulunma hali ekinin sıfat-fil eki -ğan / -gen üzerine gelmesiyle ortaya çıkmış zarf-fiillerde de kalıplaşmalara rastlanmıştır.

éyt- ‘söylemek’, **éytpegende** ‘öyle olmamış olsaydı’ (KTS); ‘yoksa, aksi halde’ [Waqıtım joq, **éytpegende** senimen barar edim. (KT-TTS)]. **mıqta-** ‘1. sağlamaştırmak 2. var gücüyle çalışmak’, **mıqtağanda** ‘taş çatlasa’ (KT-TTS) [Köl suwı onşa tereñ de emes. Şet jağı **mıqtağanda** kisiniñ beluwarınan keledi. (KTTS)].

Yönelme hali ekinin yalın isimlerde kalıplaşmasına dair KTTS, KT-TTS, KTLS, KTS gibi sözlükleri tarayarak tespit ettiğimiz bu örnekler yanında KKT’de bulunma hali ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış **artta**, **asta**, **üste**, **janada**, **tünde** örnekleri de verilmiştir (Iskakov 1974: 353).

1.3. Ayrılma Hali Eki (-dan / -den / -tan / -ten / -nan / -nen)

Türkçenin en eski yazılı belgelerinde kalıplaşmaya başlamış olan bu ek, yön adları ve zarflar yapmıştır (Korkmaz 1994: 14). Kazak Türkçesinde altı ayrı şekli olan ayrılma hali eki, kalıplaşarak zarf ve edat türünden kelimeler yaratmıştır. Türkiye Türkçesindeki gibi tonlu ünsüzlerden sonra -dan / -den, tonsuz ünsüzlerden sonra -tan / -ten olarak kullanılan ek, teklik I.ve II. şahıs ile çokluk II. ve III. şahıs iyelik eki almış kelimelerden ve geniz ünsüzlerinden olan m, n, ñ ünsüzlerinden sonra benzeşmeyle -nan / -nen olarak da kullanılmaktadır (Arslan 1996: 60, Koç 2004: 205, Ercilasun 2007: 454).

beluwar ‘bel’, **beluwardan** ‘beline kadar’ (KT-TTS) [Altı jawınger **beluwardan** keletin qar üstinde eñbektep baradı. (KTTS)]. **bir awız** ‘bir ağız’, **bir awızdan** ‘bir ağızdan, ittifakla’ [Keñeske qatısuwşılar **bir awızdan** oblıs éyelderin, qız-kelinşekterin teknikanı jalpı meñgerüwge şaqırıp ündew qabıldadı.] (KTTS). **bir** ‘bir’, **birden** ‘aniden’ [Sol jaq, diyrektor kabinetinde, aşıq tereze aldında turğan beytanıs jigitte ekewiniñ de közi **birden** qadala ketti.] (KTTS). **bir-birden** ‘tek tek’ (KTTS). **birinşi** ‘birinci’, **birinşiden** ‘öncelikle, evvela, ilkin’ (KT-TTS) [Sondıqtan onı awlaw eki jağınan birdey paydalı, **birinşiden**, onıñ terisin dayındaw edéwir tabıs beredi. (KTTS)]. **ejel** ‘eski’, **ejelden** ‘ezelden, geçmişten, vaktiyle’ (KT-TTS) [Bizdiñ qazaq **ejelden** meymandos halıq. (KTTS)]. **ekew** ‘ikisi birlikte, iki tane’, **ekewden** ‘ikişer, çift, ikiz’ [Eki ana üş ret **ekewden**

tuwğan.] (KTTS). *ekinsi* ‘ikinci’, *ekinsiden* ‘bununla birlikte, buna ek olarak’ (KT-TTS). *éb* ‘hep’, *ébden* ‘hepten, tamamiyle’ [Ol isten *ébden* ümit üzdim.] (KTS). *éldeqaydan* ‘nereden’ [*Éldeqaydan* keldi?] (KTS). *él* ‘hal, durum’, *élden* ‘birazdan’ [Japar: “Qanşa kögerip tursa da qırdıñ şöbindey bolmas. Bizdiñ qırdıñ topırağı as malğa”, -dep *élden* jersinbey jatır.] (KTTS). *éwel* ‘evvel’, *éwelden* ‘eskiden, eskiden beri’ (KTTS). *qaşan* ‘ne zaman’, *qaşannan* ‘ne zamandan, eskiden, daha evvelden’ [Balañız suwretti *qaşannan* saladı?] (KTTS). *kenet* ‘beklenmedik anda, akılda yokken, aniden’, *kenetten* ‘aniden, beklemeden, akılda yokken’ [*Kenetten* telefon şıldır ete qaldı.] (KTTS). *keyin* ‘sonra’, *keyinnen* ‘son zamanlarda, sonradan, daha sonra’ (KT-TTS) [Olar *keyinnen* qazaq tilinde şıǵarılğan maydandıq ǵazetterde qızmet etti. (KTTS)]. *lajsız* ‘naçar, çaresiz’, *lajsızdan* ‘çaresizlikten’ (KTTS). *mana* ‘biraz önce’, *manadan* ‘deminden beri’ [Manadan ünsiz otır.] (KT-TTS). *nelik* ‘niçin’, *nelikten* ‘niçin’ [Kimgе qarsı qaruw kötergenimizdi oylamay *nelikten* dosqa külki, duşpañǵa taba boluw jolına tüstik?] (KTTS). *sol* ‘şu’, *sonan* ‘o zamanlardan beri, ondan sonra, bugüne kadar’ (KT-TTS) [Muhametjan *sonan* keyin Aral teñizi jaǵına barıp, muǵalim boladı. (KTTS)]. *sol* ‘şu’, *sondıqtan* ‘onun için, o sebeple’ [Qaraşa awılına munday kiyimler tek jıyın-toyda ǵana kiyiledi, *sondıqtan* tozuwdı bilmeydi.] (KTTS). *şarasız* ‘çaresiz, naçar’, *şarasızdan* ‘çaresizlikten, gayri ihtiyari, ister istemez’ [*Şarasızdan* köndi.] (KT-TTS). *tipten* ‘bilhassa, pek çok’ (KTS) [Al, aqıldı, bilimdi adamlar *tipten* köp. (KTTS)]. *tosın* ‘birden, ani, beklenmedik’, *tosınnan* ‘aniden, birdenbire, rastgele’ (KT-TTS) [*Tosınnan* qoyılğan osı bir suraq Mahmetti selt etkizdi. (KTTS)]. *töten* ‘olağanüstü, fevkalade’, *tötennen* ‘beklenmedik anda ve yerde birden bire, aniden’ (KT-TTS) [*Tötennen* kelgen şaqıruw qaǵazǵa tañdana qaraymın. (KTTS)]. *üş* ‘üç’, *üş-üşten* ‘üçer üçer’ (KT-TTS) [Altıbaqan quruw. Altı sıırıqtı *üş-üşten* basın qosıp, mosı aǵaş térizdendirip baylaydı. (KTTS)].

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış kelimeler üzerine gelerek kalıplaştığı da tespit edilmiştir.

etbette- ‘yüzükoyun yatmak’ (KTTS), *etbetinen* ‘yüzükoyun, yüzüstü’ (KT-TTS) [Ǵabdolla *etbetinen* jatıp, qalıñ kitaptı qaq jarıp aşıp éndete oqıydı. (KTTS)]. *jalpaq* ‘yassı, yayvan’, *jalpaǵınan* ‘yan yan, yanından’ (KT-TTS) [Qattı zaqımdaǵan balıqtar jüzüwge şaması kelmey suw betinde *jalpaǵınan* tüsip jatadı. (KTTS)]. *jalpasınan* (tüs-) ‘aniden yere düşmek, yere serilmek’ (KT-TTS) [Jıyırma mıltıqtıñ dawsı qulaq tundırdı. Qojan topıraq üstine *jalpasınan* tüsti. (KTTS)]. *jastay* ‘çocukken, genç yaşta’, *jastayınan* ‘küçüklüğünden, çocukluğundan beri’ [Serik *jastayınan* ülken Mergen şaldıñ qolında, kolhozda öskен.] (KTTS). *jüre* ‘dizüstü oturuş şekli’ (KT-TTS), *jüresinen* (otur-) ‘çömelmek, çömelerek oturmak’ (KTS). *qatar* ‘sıra, dizi’, *qatarınan* ‘1. aynı anda, birden 2. sırayla’ [*qatarınan* üş ret] (KT-TTS). *kelte*

‘uzun olmayan, kısa’, **keltesinen** ‘kısa yoldan, kestirmeden’ (KT-TTS) [-Ötügwe mümkün emes, - dedi ol batırğa *keltesinen*, özi mılıqtı atuwğa dayarlanıp jatır. (KTTS)]. **şalqa** ‘sırtüstü’, **şalqasınan** ‘sırt üstü’ [*Şalqasınan* tüsip uyıqtap jatır.] (KTTS). **šet** ‘1. kenar, uç 2. dış, taşra, ücra, uzak’, **šetinen** ‘1. hep, tümü, hepsi, baştan sona kadar’ [Üyler *šetinen* jaña.], ‘2. israf etmeden, hesaplı olarak’ (KT-TTS). **tez** ‘çabuk, tez’, **tezinen** ‘hemen, beklemeden’ (KTTS). **tik** ‘dik’, **tiginen** ‘dikey, dikine, diklemesine’ (KT-TTS) [Budkanın qabırğasına taqtaydı *tiginen* şegelegende barlığı tömen qarap turadı. (KTTS)].

Bu ekteki kalıplaşmalardan bir kısmının sıfat-fiil eki üzerine gelip zarf-fiil eki oluşturarak da gerçekleştirildiği görülür².

buljıt- ‘tam kendisi gibi yapmak, hiç farksız olarak yapmış olmak’ (KTS), **buljıtpastan** ‘değiştirmeden, aynen’ (KT-TTS) [Munı estip: - Qup, ata, dep bala küldi, Tüserin istiñ sétin bala bildi. Aytqanın *buljıtpastan* bérin istep, Téwekel, teñiz jaqqa bala jürdi. (KTTS)]. **qara-**‘bakmak’, **qaramastan** ‘rağmen, karşın’ [*Şarşağanına qaramastan*] (KT-TTS). **otır-** ‘oturmak’, **otırar-oturmastan** ‘oturur oturmaz, hemen, çabuk’ [*Otırar-oturmastan* söyley bastadı.] (KT-TTS). **şıq-** ‘çıkmaq’, **şığar-şıqpastan** ‘çıkmadan hemen önce’ (KT-TTS) [Eki ay boldı. Kün *şığar-şıqpastan* turadı. (KTTS)]. **üz-** ‘1. koparmak, 2. kesmek’, **üzbesten** ‘aralıksız olarak, daima, sürekli, mütemadiyen’ (KT-TTS) [Armiyadan qaytqannan bastap, Mahmet *üzbesten* partiya – sovet qızmetinde istep keledi. (KTTS)].

Ayrılma hali ekindeki kalıplaşmalardan ikisinin de eşitlik eki olarak kalıplaşmış *belşe ve qarğaday* sözleri üzerinde olduğu tespit edilmiştir.

belşe ‘bel’, **belşeden** ‘beline kadar’ (KT-TTS) [Egindi keşip *belşeden* Eñbekpen ötti jas küni. Milliyondarmen ölşengen onıñ jiyğan astıǵı. (KTTS)]. **qarğaday** ‘genç, küçücük’, **qarğadayınan** ‘küçüklükten beri’ (KT-TTS).

KTTS, KT-TTS, KTLS, KTS gibi sözlükleri tarayarak tespit ettiğimiz bu örnekler yanında KKT’de ayrılma hali ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış *basınan, qateden, keñinen, qırınan* örnekleri de verilmiştir (Iskakov 1974: 353).

1.4. Eşitlik Hali Eki (-şa / -şe, -daq / -day / -dey / -tay / -tey)

Türkçede hal ekleri ve yapım ekleri arasında olmak üzere genellikle iki ayrı şekilde değerlendirilen eşitlik hali eki, eşitlik, gibilik, benzerlik, görelilik, kadarlık ifade eder. Türkçede eşitlik hali olarak kullanılan çekim eki -ça ile isimden isim yapım eki olarak kullanılan -ça³ arasında bir geçiş söz konusu olup

2 Zarf-fiil eklerindeki kalıplaşmalar için bk. Hülya Arslan-Erol (2008), “Kazak Türkçesinde Fiil Çekim ve İşletme Eklerindeki Kalıplaşmalar”, Gaziantep Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, cilt 7, sayı 2, s. 359-363.

3 Bunların bir kısmı Farsça’dan Türkçe’ye geçen ve küçültme ifade eden -ça eki ve bir kısmı da Türkçe’de küçültme ifade eden -çak ekinden çıkmış olup zamanla karışmış, hatta kelimenin hangisiyle türetildiğinin tespiti imkansız hale

geçiş, çekim ekinden yapım ekine doğru olmuş, çekim eki her çeşit kelimeye eklenerek kalıplaşmış, bir yapım ekine dönüşerek nesne adı, sıfat, zarf ve zamir türünden kelimeler yaratmıştır (Korkmaz 1995: 55, 72-73, Korkmaz 2003: 162).

Kazak Türkçesinde -şa / -şe yanında aynı fonksiyonda kullanılan *teg* edatının ekleşmiş hali *-daq / -day / -dey / -tay / -tey* ekinde de kalıplaşmalar görülür. Kalıplaşmaların sonucunda yaygın şekilde yeni bir kavrama ad olan isimler ortaya çıkmış, bunun yanında sıfat, zarf ve edat türünden kelimeler de oluşmuştur. -şa / -şe ekinin kalıplaşmasıyla daha çok isim ve zarflar, -day / -dey ekinin kalıplaşmasıyla ise sıfat ve zarflar ortaya çıkmıştır. -Day / -dey ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkan isimlerde ya kökteki anlamın en belirgin özelliği öne çıkartılarak yeni bir anlam yaratılmış, ya zaman bildirilmiş ya da kökteki anlam kuvvetlendirilerek devam ettirilmiştir.

Kazak Türkçesinde zarf yapımında kullanılan belli başlı eklerden olan -şa / -şe eki, isimlerin teklik, çokluk ve iyelik eki almış şekillerine, dönüşlülük zamirlerine ve bazı belirsizlik sıfatlarına eklenerek zarflar oluşturur (Isakov 1974: 352). Bu sebeple bazı gramer kitaplarında ek, hal ekleri içinde değil, zarf türeten yapım ekleri veya isimden isim yapan ekler içinde gösterilmiştir (Öner 1998: 46, Koç 2004: 189, 221).

-şa / -şe

adam ‘adam’, *adamşa* ‘insanca, insan gibi’ (KT-TTS) [Sizben *adamşa* söylesüwge bolar ma eken? –dedi moldağa ottı közin qadap. (KTTS)]. *aq* ‘ak’, *aqşa* ‘para; beyaz renkli, akça’ (KT-TTS). *ala* ‘ala’, *alaşa* ‘çeşitli renkte yünden dokunan kilim’ (KT-TTS) [Taqtay eden, esikten töрге deyin tösewli *alaşa*, mol jayılgan oyulı tekemet, tört büktelgen körpeler. (KTTS)]. *artıq* ‘artık, fazla’, *artıqşa* ‘hususı, özel, başka’ (KT-TTS). *awız* ‘ağız’, *awızşa* ‘mülhaza, izahat, sözlü açıklama, şifahi olarak anlatma’ [Oğan *awızşa* da tüsinik tapsırmalar berilip jatır.] (KTTS). *ayırıq* ‘yol ağzı, yol ayrımı’, *ayırıqşa* ‘bilhassa, ayrıca’ [Érbir obrazdıñ nağız haraqterli pişinin *ayırıqşa* körsetüwdiñ ornına uwaq-tüyek nérseler aralap ketken.] (KTTS). *bar* ‘var’, *barşa* ‘hepsi, bütün’ [Bala ösirüw *barşa* jannıñ maqsatı.] (KTTS). *basqa* ‘başka’, *basqaşa* ‘başkaca’ [Al, mine kitap tipti *basqaşa*, ajarınan ayrılmaydı, suw jaña küyinde jarqıraydı da turadı.] (KTTS). *bel* ‘bel’, *belşe* ‘bel’ (KT-TTS) [Batpaqtar sorıp *belşeni*, Qan bastı etik julıgın. Tuwğan jer añsap ölşedi, Adımın érbir ulınıñ. (KTTS)]. *bılay* ‘böyle’, *bılayşa* ‘öylesine, böylece’ (KT-TTS) [Balıqşı kölge kelip qarmaq saldı. Barmaqтай bir balıqtı ustap aldı. Kümistey apaq balıq tilge kelip, *Bılayşa* balıqşığa qolqa saldı. (KTTS)]. *birneşe* ‘birkaç, biraz’ (KT-TTS) [Sayan sabaqtan qolı bos kezderin paydalanıp tağı da *birneşe* model’ jasadı.

(KTTS)]. **bügin** ‘bugün’, **büginşe** ‘sadece bir gün için, bir günlük’ (KT-TTS) [Tumarşa, **büginşe**, meniñ oyımdı bölme, dosıma arnap küy şertem. (KTTS)]. **düm** ‘sık, balta girmemiş orman’, **dümşe** ‘cahil, bilgisiz, nadan’ (KT-TTS). [Anığında bar Qarqaralı duvanınıñ şın **dümşe** bayı osı Alşınbay. (KTTS)]. **endi** ‘bundan böyle; öyleyse, böylece’ (KTTS), **endeşe** ‘öyleyse, demek ki’ (KT-TTS) [Öziñe tiymegen ekem, **endeşe** qaqtıqpa, aғayın. (KTTS)]. **esim** ‘isim’, **esimşe** ‘sıfat-fiil, partisip’ (KT-TTS). **éldenese** ‘birkaç kez, birçok, bir hayli’ [Ol şetelde **éldenese** ret boldı.] (KT-TTS). **ézir** ‘hazır, şimdi’, **ézirşe** ‘şimdilik’ [Mésele **ézirşe** tıyanaqtı şeşile qoyğan joq.] (KTTS). **han** ‘han’, **hanşa** ‘prens, han sülalesinden olan hanım’ (KTS) [Ertegide érqaşan da zulımdıqtı édilettek jeñedi ğoy, élgı suluw **hanşa** ölmey ajaldan aman qaladı. (KTTS)]. **jaq** ‘yay; çerçeve, köşe’, **jaqşa** ‘parantez’ (KT-TTS) [Tap sol kezde qoljazbanıñ birinşi betindegi eki sözdi közim şalıp qaldı: “Jol”, ekinşisi – **jaqşanıñ** işindegi “Éñgime”. (KTTS)]. **jambıl** ‘sur, kale’, **jambılşa** ‘erken olgunlaşan bir çeşit kavun’ (KT-TTS). **jaña** ‘yeni, çağdaş’, **jañaşa** ‘farklı biçimde, değişik şekilde’ [Jumis tértibin **jañaşa** qurdıq.] (KT-TTS). **jazba** ‘yazı’, **jazbaşa** ‘yazılı’ (KT-TTS) [**Jazbaşa** derekteri joq ertedeği qazaq tarihi üşin arheologiya ğılımınıñ roli asa zor. (KTTS)]. **jay** ‘sıradan, önemsiz, basit’, **jayşa** ‘öylesine, sebepsiz’ (KT-TTS) [Keybirewleri şılım tartadı, ekinşileri **jayşa** dem alıp otır. (KTTS)]). **jeke** ‘bağımsız, ayrı, kendi başına’, **jekeşe** ‘kelimelerde tek kişiyi veya varlığı bildiren biçim, çokluk karşıtı’ (KT-TTS) [**Jekeşeniñ** ornına köpşe, köpşeniñ ornına jekeşeni qoldanuwxılıq öleñderde jiye kesdesedi. (KTTS)]. **jurt** ‘halk, millet’, **jurtşa** ‘diğerleri gibi, herkes gibi’ (KT-TTS) [Usınğan bir tostağan qımızdı ol basqa **jurtşa** kötere salıp jutınıp otırmaydı, jerge qoya sala éñgimege kirisedi. (KTTS)]. **qazır** ‘şimdi, şu anda’, **qazırşe** ‘şimdilik, şu an için, bugün için’ (KT-TTS) [Kelin ekewiñe **qazırşe** bir bölmeli péter jetpey me? Bala-şağañ köbeygende özgertip, ülkeytip alasındar ğoy degen-di. (KTTS)]. **qalqan** ‘kalkan’, **qalqanşa** ‘Omurğalı hayvanlar ile insanlardaki salğı bezi’ [**Qalqanşa** bez orğanizmnıñ ösüwin damuwin, zat almasuwı, retteydi.] (KTTS). **qanşa** ‘ne kadar’ [Sırmaqtıñ jiyek jibin iyirüw aldında odan istelgeli otırğan buyımınıñ kölemine **qanşa** metr nemese **qanşa** qulaş kerektigin aldınala esep tep şamalaydı.] (KTTS). **qanşama** ‘çok, pek çok, hudutsuz’ [**Qanşama** adam süygeninen ölidey ayırıldı bul soğısta.] (KTTS). **kewde** ‘göğüs, gövde’, **kewdeşe** ‘1. yün yelek’ [Bala öziniñ paltosın, **kewdeşesin** tazalaydı. (KTTS)], ‘2. bluz’ [**Kewdeşesi** (bluzkası) aq. (KTTS)] (KT-TTS). **qısqa** ‘kısa’, **qısqaşa** ‘kısaca, özetle, kısa bir şekilde’ (KT-TTS) [Jora İyvanov meniñ qalay jaralanğanımdı **qısqaşa** aytıp berdi. (KTTS)]. **qos-** ‘katmak, ilave etmek’ (KTS), **qosımşa** ‘(I) ilave olarak, daha da’ [**qosımşa** qun], ‘(II) ek, söz ve cümle arasında ve sonunda kullanılan ek’ [**Qosımşalardıñ** köpşiligi dıbıstıq jağınan özgergiş, türlengiş keledi.] (KTTS). **kökirek** ‘göğüs’, **kökirekşe** ‘atlet, fanila, iç gömleği’ (KTS); ‘yelek’ (KT-TTS) [Üstimdeği qalıñ

jadağayımın işinen tigilgen toqtısaqtıñ terisinen kişkene *kökirekşem* bar edi. (KTTS)]. *köp* ‘köp’, *köpşe* ‘çokluk anlamı bildiren gramer kategorisi’ (KT-TTS). *kösem* ‘önder, lider’, *kösemşe* ‘özne’ [*Kösemşeler* etistiktıñ amaldıq janama türine jatadı, olar istıñ qaytıp boluw amalın, tésilin bildiredi.] (KTTS). *quba* ‘sarışın (insan)’, *qubaşa* ‘beyazımsı sarı’ [Men sizge qasiret bolıp jabısқан sol Kelbetpin, - dep qız bas kiyimin qolına alıp edi, onıñ *qubaşa* öñi Médiydiñ közine ayday körinip ketti.] (KTTS). *quyın* ‘kasırğa, hortum’, *quyınşa* ‘acil, çabuk, fırtına gibi’ (KT-TTS) [Şabdar at *quyınşa* buldırıp kele jattı. Ayşa atınıñ basın irikpey jiberdi. (KTTS)]. *kül* ‘kül’, *külşe* ‘hemen yoğrulan hamurdan ateşe gömülerek pişirilen ekmek’ [Üyde bir tüyir dén qalmadı. Bir kişkene un ber, balama *külşe* pisirip bereyin, - dedi şeşem.] (KTTS). *mañday* ‘alın’, *mañdayşa* ‘1. kapı çerçevesinin üstü 2. kapının üstü, üst tarafı 3. levha’ (KT-TTS) ; ‘İki eşiğın üst tarafını sıkıştırın geniş ağaç’ (KTTS) [Mekemeler men turğan üylerdiñ de *mañdayşalarına* urandar qağılğan. (KTTS)]. *ne* ‘ne’, *neşeme* ‘birçok, nice, ne kadar çok’ (KT-TTS) [Oñğarbaev *neşeme* tabın jılqınıñ qoñın sılıp alıp jemedi! (KTTS)]. *ol* ‘o’, *onşa* ‘o kadar, pek fazla değil’ [Bul *onşa* uzaq ta jol emes, apa, özimizdiñ oblistı on aynalğanday-aq, - depti jawinger.] (KTTS). *orın* ‘yer’, *orınşa* ‘eskisi gibi, değışmemiş’ [Béri de *orınşa*.] (KT-TTS). *orta* ‘orta’, *ortaşa* ‘orta hallı’ [Aqılbaydıñ oquw-bilimi, awılда oqığan musılmanşa eskışe okuwdıñ *ortaşa* dérejesi boladı.] (KTTS). *oydum* ‘oyuk (yer)’, *oydımşa* ‘gamze’ (KT-TTS). *özge* ‘başka’, *özgeşe* ‘başkaca, ayrıca, bilhassa’ [Éne, Vol’f te körindi. Kündegiden *özgeşe* kiyingen.] (KTTS). *tay* ‘tay’, *tayınşa/tayşa* ‘bir yaşını geçmiş, iki yaşına girmemiş dana’ [Jalgız-aq jüni tüspegen köpey *tayınşağa* usap qoyşı-malşılar ğana jalba-julba küpisin tastay almaydı.] (KTTS). *taqırıp* ‘yazılı bir metnin başlığı, adı’, *taqırıpşa* ‘altbaşlık’ (KT-TTS) [Osı maqalanı jazarda men qanday *taqırıpşa* qoysam eken dep tolğandım. (KTTS)]. *taz* ‘kel’, *tazşa* ‘kel (çocuk)’ (KTTS). *til* ‘dil’, *tilşe* ‘(I) ibre’ (KT-TTS) [Oyınşı barlıq qumalaqtardı aladı da, sağıat *tilşesiniñ* jürisine qarsı bağıtta jüre otırıp, qumalaqtardı kelesi otawlarğa bir-birlep salıp şıǵadı. (KTTS)]; ‘(II) dil gibi ince, küçük, bir dilim (KT-TTS) [*Tilşe* qağazğa tumar jazıp, qatınına tıstatıp alıp, oñ qoltıǵına taqtı. (KTTS)]. *töten* ‘çok özel, olağanüstü, fevkalade’, *tötenşe* ‘ani olarak, olağanüstü’ [*tötenşe* qurultay] (KTS). *turnak* ‘tırnak’, *turnaqşa* ‘tırnak işareti’ (KT-TTS). *tumsıq* ‘burun; tümsek’, *tumsıqşa* ‘yamaç, etek’ (KT-TTS) [Endi bir sётte Baqtıǵul baspa ğıp turğan *tumsıqşağa* şasırağan seldir top şıqtı. (KTTS)]. *türli* ‘türlü’, *türlişe* ‘türlü türlü, çeşit çeşit’ [Ol elge oralıp, şaruwasilıq salasında *türlişe* jumıstar isteydi.] (KTTS). *waqıt* ‘vakit’, *waqıtşa* ‘belli bir süre, vakitli’ [*waqıtşa* ükimet] (KTS).

-şa / -şe eşitlik hali ekiyle meydana gelen kalıplaşmalar, üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış isimlerde de tespit edilmiştir.

art ‘ard, arka’, *artınşa* ‘arkasından, izine göre, ardınca’ [Eki bala nanarın

da, nanbasın da bilmey, tosrıqap turıp qaldı da, *artınşa* qara sıyrağı tağı da turpayı minez körsetip: “Sen nanıp tursıñ ba, eşeyin aytadı”, - dep buyra şaşqa qaradı.] (KTTS). *bar* ‘var’, *barınşa* ‘yeterince, olabildiğince’ (KT-TTS) [İsmayıldıñ üy işi sıylas qudasınıñ jaqsı körgeñ oqımısı balası kelgen soñ, quwanısıp, *barınşa* qurmetpen küte bastadı. (KTTS)]. *barkadar* ‘var kadar’, *barqadarınşa* ‘olabildiğince, mümkün olduğu kadar’ (KT-TTS). *bet* ‘bet, yüz’, *betinşe* ‘herkes kendi bildiğine göre, kendi başına’ (KT-TTS) [*Betinşe* aqsa minaw jalğan, Joq tēñirdiñ tiregi ne? (KTTS)]. *boy* ‘boy’, *boyınşa* ‘göre, nazaran, üzerine, dair’ (KTLS) [Qusbeginiñ aytuwı *boyınşa* Aqbota da osında turadı. (KTTS)]. *dağdı* ‘alışkanlık’, *dağdısinşa* ‘alışılğelmış şekilde, alışılan tarzda’ (KT-TTS) [Eñ aldımın, burıñğı *dağdısinşa* Asqarovtıñ özi iriktegen öleñderin jandı ırğaqpın eşerlendire oqıp şıqtı. (KTTS)]. *él* ‘güç, kuvvet’, *élinşe* ‘mümkün olduğunca, gücü oranında’ [bar *élinşe*] (KT-TTS). *ézir* ‘hazır, şimdi’, *ézirinşe* ‘şimdilik’ [Aqırı ne boları belgisiz, *Ézinşe* Nurjannıñ oyı örge qanat qağıp tur.] (KTTS). *iz* ‘iz’, *izinşe* ‘peşinden’ [Üyge kirgen ékesiniñ *izinşe* sırttağı kiyiz, kilemderdi qızmetker éyelge jıynattırıp, özi otaw jaqqa ketti.] (KTTS). *jay* ‘yavaş, ağır’, *jayınşa* ‘yavaşça, kendi halinde’ [Balalar *jayınşa* oynap jür.] (KT-TTS). *qadar* ‘kadar’, *qadarınşa* ‘elinden geldiği kadar, imkânlar dâhilinde’ (KT-TTS) [Awa rayınıñ buzılıp ketüwı ıqtıymal, mümkün *qadarınşa* tuqım sebüwdi tezdetiñder, joldastar, -dedi. (KTTS)]. *qajet* ‘gerek, gerekli, hacet’, *qajetinşe* ‘gereği, ihtiyacı kadar’ (KT-TTS). *kerek* ‘gerek’, *kereginşe* ‘gereğince, gereği kadar, istenilen miktarda’ (KT-TTS) [Jiyi otırgızılğan ağaştar ösken sayın topıraqtan özine tiyisti paydalı zattardı *kereginşe* ala almaydı. (KTTS)]. *keri* ‘geri’, *kerisinşe* ‘aksine, tersine’ [Önerdiñ sol jıldardağı dérejesimen salıstırıp qarasaq édebiyet, öner jağıniñ basım bolğanı ayday anıq. Al qazir istiñ jayı *kerisinşe* bolıp otır.] (KTTS). *meyil* ‘meyil, istek’, *meylinşe* ‘pek, epey, bir hayli, olabildiğince’ [*meylinşe* zerek] (KT-TTS).

Eşitlik hali ekindeki kalıplaşmaların bazıları sıfat-fiil eki üzerine gelerek zarf-fiil oluşturan -şa / -şe ekindeki kalıplaşmalardır.

kezdes- ‘karşılaşmak, rastlaşmak’ (KTTS), *kezdeskenşe* ‘görüüşmek üzere, görüşünceye dek’ (KT-TTS). *öl-* ‘ölmek’, *ölgeninşe/ölgenşe* ‘1. ölene dek, ölünceye kadar, hayatının sonuna kadar’ [*ölgenşe* jaqsı körüw] (KT-TTS), ‘2. oldukça, çok’ [Tosın kelgen ékseriy adamnıñ Asıljan salğan suwretke *ölgenşe* qızığıp, onı aspañğa kötere maқтаğanına Qarlığaş meylinşe quwandı.] (KTTS). *ölerşe* ‘ölesiye, ölürcesine’ (KT-TTS) [Émirin kim eki etse, *Ölerşe* etip urıptı. (KTTS)]. *öyt-* ‘öyle yapmak’, *öytkenşe* ‘öyle yapacağına, öyle yapmaktansa’ (KT-TTS) [Maydan şöbine jetken künde de onan aman ötip ketüw qıym. Tekke oqqa uşasıñdar. *Öytkenşe* partıyzan otryadına barıñdar, -dedi jergilikli adamdar. (KTTS)].

Bir örnekte eşitlik hali ekindeki kalıplaşma, ayrılma hali eki almış kelimede gerçekleşmiştir.

bizdinşe ‘bizce, bize göre’ (KTS) [*Bizdinşe* mektep muğalimleri üşin de, oquwşılarga da bul kitaptıñ berer tağlımı az bolmasqa tiyis. (KTTS)].

-daq / -day / -dey / -tay / -tey

abaja ‘1. kap kakak konulan dolap, mutfak dolabı 2. yırtıcı hayvanları avlamaya yarayan büyük ağ’, **abajaday** ‘çok büyük, kullanışsız’ [*abacaday* arba] (KTS); ‘çok büyük, normal ölçülerden büyük, görünüşü hoş olmayan’ [*abacaday* bölme] (KT-TTS). **abjılan** ‘1. su yılanı 2. hain, hıyanet eden’, **abjılanday** ‘aç gözlü, doymaz, tamahkâr, haris’ (KT-TTS) [Könbese közi jetip öz betimen, Aranın *abjılanday* aşıp otır, Bérin de joyamız dep jer betinen. (KTTS)]. **aqşa** ‘akçe, para’, **aqşaday** ‘para yerine, kaime’ (KT-TTS) [Kendi, eñbekti iynjener qaltasındağı *aqşaday* esepetp tur. (KTTS)]. **albastı** ‘1. al karısı, albastı 2. terbiyesiz, edepsiz’, **albastıday** ‘terbiyesiz, edepsiz’ (KT-TTS) [Kürkirep qap-qara bult teñiz betin, Basadı *albastıday* emin-erkin. (KTTS)]. **alma** ‘elma’, **almaday** ‘kıpkırmızı’ (KT-TTS). **alpamsa** ‘büyük, iri yarı’, **alpamsaday** ‘çok iri, çok büyük’ [Baqtığul jıyırma bes, jıyırma altığa kelip, Tektığul jıyırmağa ilige bergen shaqtarda aғayındı eki maşlı *alpamsaday* mol deneli, iri qayrattı jigitter bop şıqtı.] (KTTS). **anday-munday** ‘ufak tefek, önemsiz’ (KT-TTS) [*Anday-munday*dı jıyñaқтағанша, iyul’ de ayaqталıp qaldı. (KTTS)]. **apan** ‘çukur, in’, **apanday** ‘çok büyük, geniş’ (KT-TTS). **aran** ‘çukur; doyumsuzluk’, **aranday** ‘büyük, geniş’ [*Aranday* awzın aşuw] (KT-TTS). **at** ‘ad’, **attay** ‘tam, ta kendisi’ [Menin üyden şıqqanıma *attay* on kün boldı.] (KTS). **bakan** ‘ucu çatal olan uzun sopa, direk’, **baqanday** ‘iri, dev gibi, sayı itibariyle de bol’ [Awzındı bağıp жүрсен, eki-üş jılда *baqanday* diyrektor bop şığa kelesiñ.] (KTTS). **bal** ‘bal’, **muz** ‘buz’, **balmuzdaq** ‘dondurma’ [Maliynanı qaymaqpen, sütpen jéne *balmuzdaqpen* qosıp jese, tipti jaqsı.] (KTTS). **balık** ‘balık’, **balıqtay** ‘besili, şişman, semiz’ (KT-TTS) [*Balıqtay* bir tananı jiyenime berdim. (KTTS)]. **basqa** ‘başka’, **basqaday** ‘başka, farklı’ (KT-TTS). **batpan** ‘batman, bir ağırlık ölçüsü’, **batpanday** ‘büyük, kocaman’ (KT-TTS). **bélen** ‘falan, filan’, **bélendey** ‘o kadar, bahse değer’ [*Bélendey* alısta, kün astındağı Künükey qızdı tapsın.] (KTTS). **béyşeşek** ‘kardelen, kır çiçeği’, **béyşeşektey** ‘kardelen gibi güzel, canlı’ (KT-TTS) [Qız Mémbetti üyine alıp keldi. Üyi *béyşeşektey* jasawlı eken. (KTTS)]. **bir** ‘bir’, **bip-birdey** ‘tamamen aynı, bir, eşit’ (KT-TTS). **birdey** ‘aynen, benzer’ [Tuwmasañ da tuwğan balamday bolıp ediñ. Japar ekewiñniñ mağan alalıǵıñ joq, ekewiñdi de *birdey* körem.] (KTTS). **bitew** ‘deliksiz, her tarafı kapalı’, **bitewdey** ‘bütün olarak, bozmadan’ (KT-TTS) [Keyde januwarlar organizminde toksoplazmoz paraziti bar dala tışqandarın *bitewdey* jutıp qoyıp ta juqtıradı. (KTTS)]. **biz** ‘biz, tiğ’, **bizdey** ‘biz gibi, sipsivri’ (KT-TTS). **bolat** ‘polat, çelik’, **bolattay** ‘çelik gibi, çok sert’ (KT-TTS) [*Bolattay* bol, jasiy körme iymenip, arıpaşañ, qulpır, ketpe iyenip! (KTTS)]. **dala** ‘bozkır, step’, **daladay** ‘engin, geniş,

ferah' (KT-TTS)]. **dobal** 'beceriksiz, ağır hareket eden, hantal', **dobalday** 'kaba, dev gibi, yakışıksız, koskocaman' (KT-TTS) [Şal ornına otırip, qoldan şapqan qalaq dombırasın aldı, bılay qarağanda, tipti, iykemge kelmeytin tertzdi **dobalday** sawsaqtarı perneni basqanda jıpıldap ketti. (KTTS)]. **dür** 'inci, mercan', **dürdey** 'gözü, görünüşü iyi ve yakışıklı' [Lézzat **dürdey** jigittiñ jas balaşa qısılgan söleket türin körıp, kenet meyiri tüsip, onıñ qolınan sıypadı.] (KTTS). **egew** 'eğe, bileği taşı', **egewdey** '1. eğe gibi sert 2. sivri, keskin (dil)' (KT-TTS) [Sondıqtan da jurt onı ulım desken, Kezdeskende qol qısıp, külimdesken. Al esuwas ékimder taysalmağan, er aqınnıñ **egewdey** tilin kesken. (KTTS)]. **ekinşi** 'ikinci', **ekinşidey** / **ekinşiley** 'bundan sonra, bir daha' [Ötinemin, **ekinşiley** hat jaza körmeñiz.] (KTTS). **emen** 'meşe ağacı', **emende** 'güçlü, sağlam, sert' (KT-TTS) [Köriñdersi, adamzattıñ köktemin, Jarılqağan jan séwlesi jetkenin; Jas tülekten ottı dawıl tuwdırğan, Ör **emende** er azamat öskenin. (KTTS)]. **etek** 'etek', **etektey** 'etek gibi, büyük' [Qolına qalam ustay biletin sayahatşınıñ basqa el tuwralı jazuw-jazbawı negaybil. Al sen tuwralı eñ qurğanda **etektey** maqala jazadı.] (KTTS). **eşqanday** 'hiçbir surette' [Tört aydıñ işinde sarışunaq bükil jıl boyına jetetin may jiynap aladı da, **eşqanday** aştıqtan qorıqpaydı.] (KTTS). **éke** 'baba', **ékeñdey** 'yaşı büyük, babası yaşında' (KT-TTS). **éldeqanday** 'nasıl olduğu bilinmeyen, belgisiz, belirsiz' (KT-TTS) [Bir kezde ülken sarı üydiñ qalqasınan jan uşıra jügirip, **éldeqanday** adam şığa keldi. (KTTS)]. **éldenendey** 'belli olmayan, bilinmez, meçhul, belirsiz' (KT-TTS) [**Éldenendey** sebeptermen köşe almaytın bolsañ, bizdiñ üyde qıstap şığarsıñ. Qısqı üyimiz munday emes, keñ, - dedi İyman ağay. (KTTS)]. **iman** 'iman', **imanday** 'hakikî, gerçek' (KT-TTS) [- Otağası-aw, meniñ de **imanday** tilewim sol emes pe? Turar janım tiri bolıp, nemere süysem deymın dağı, dedi Külén Méjitke. (KTTS)]. **inyelik** 'kızböceği', **inyeliktey** 'zayıf, sıska, cılız' (KT-TTS). **jas** 'yaş, genç', **jastay** 'çocukken, genç yaşta' (KT-TTS) [Eset pen Anardıñ **jastay** birge oqıp, birge öskenin Seyil tım jaqsı-aq biletin. (KTTS)]. **jastıq** 'yastık', **jastıqtay** 'büyük, iri' (KT-TTS). **jayın** 'yayın balığı', **jayınday** 'büyük, kocaman' [Qabilannın awzı **jayınday**.] (KT-TTS). **jaz** 'yaz', **jazday** 'yaz boyunca, bütün' (KT-TTS) [Sol jılı Darqandar **jazday** suda jürdi. (KTTS)]. **jılı** 'ılık', **jılıday** 'sıcak halde, sıcakken' (KT-TTS) [-Mahmutjan! Jaña ğana pisirdim! **Jılıday** iş, eñ bolmasa bir kese! (KTTS)]. **jım** 'sessizlik', **jımday** 'uysal, sessiz, sakın, yumuşak başlı' (KT-TTS) [Nökeri Çjan-Linniñ bolıp sımday, Qatar tur artarında – béri **jımday**. Közderin batırlardan bir almaydı. Söylesken eki dostıñ sözın tıñday. (KTTS)]. **jip** 'ip', **jiptey** 'ip gibi, incecik' (KT-TTS). **jiptik** 'ince ip veya benzeri bir şey; dal', **jiptiktey** 'güzel, yakışıklı' [**Jiptiktey** kök şağır ayğırğa mingen uzun boyly birew boy körsetti.] (KTTS). **josa** 'içine karışan demir hidroksit miktarına göre pas sarısı, kızıl veya koyu esmer renk almış gevrek kızıl', **josaday** 'kıpırmızı, kızıl' (KT-TTS) [Poçtaçı qız Duniya ernin **josaday** ğıp boyap alğan. (KTTS)]. **julun**

‘omurilik, murdar ilik’, **julunday** ‘İlik gibi uzun, boydan boya’ (KTS) [Bir günü Qanşayım bölmesine üy iyese apayı kirip keldi. – Şırağım, - dedi – osı sen keşe ğana **julunday** bala ediñ. Körine közge qurıp, öşip barasıñ. Osı seniñ janiñdı jep jatqan ne bar? – dedi. (KTTS)]. **jumırtqa** ‘yumurta’, **jumırtqaday** ‘bembeyaz’ (KT-TTS). **junttay** ‘parlak, tüksüz, temiz, güzel’ [Sol qalpınan mına qızı jiyrenbey, kürkesiniñ de, öziniñ de, adam mañaylay almaytın ılasın tazalap, bérin de **junttay** ğıp qoydı. (KTTS)]. **jur** ‘kıraç, çorak; suyu çekilmiş göl yatağı’, **jurday** ‘bomboş, mahrum, yoksun’ (KT-TTS) [Aqşa degennen ol qazir **jurday**. (KTTS)]. **qabaq** ‘1. kabak 2. su kabağından yapılan kap’, **qabaqtay** ‘şişman, etine dolgun’ (KT-TTS). **qağanaq** ‘1. hayvan yavrusunun ana karnındayken içinde bulunduğu ince zar’ 2. çabuk yırtılan, ince şey’, **qağanaqtay** ‘incecik, hışırdayan’ (KT-TTS). **qaqpaq** ‘kapak’, **qaqpaqtay** ‘büyük, kocaman, yayvan’ (KT-TTS) [Az waqıttan keyin biyik boyly, murtı **qaqpaqtay** mosqal adam esik aştı. (KTTS)]. **qaqpan** ‘kapan, tuzak’, **qaqpanday** ‘1. kapana benzer 2. büyük, geniş 3. güçlü, kuvvetli’ (KT-TTS). **qanday** ‘nasıl’ [Bul sözder **qanday** suraqtarğa jawap beredi? – dep suradı. (KTTS)]. **qara** ‘1. kara, siyah 2. siyah renkte olan 3. bir şeyin gölgesi’, **qaraday** ‘boşuna, boş yere, boşuboşuna’ (KTS) [-Éllette, köleñkesinen **qaraday** qorqıp jüretinder mañımızğa darımaydı. Ol – haq, - dedi Rawşan tağı da sözın tiygizip Nurlanğa. (KTTS)]. **qarşa** ‘küçücük, kısa’, **qarşaday** ‘ufacık, küçük’ [**Qarşadayına** deyin mal qumar qayaqtıñ maldan qadirlisi bar ma eken.] (KTTS). **qawğa** ‘1. deriden vb. maddelerden yapılan kuyu kovası 2. iri, kocaman’, **qawğaday** ‘büyük, kocaman’ (KT-TTS). **kelin** ‘kelin’, **kelindey** ‘kibar, nazik’ (KT-TTS). **kene** ‘kene’, **kenedey** ‘küçük, küçücük’ (KT-TTS). **qıs** ‘kış’, **qıstay** ‘kış boyu, kış geçene kadar’ (KT-TTS) [Qar tüsken soñ qaydan alğandarın bilmeymin, **qıstay** osında astıq tasıdı. (KTTS)]. **qızğaldaq** ‘lale’, **qızğaldaqtay** ‘lale gibi, güzel, zarif’ (KT-TTS) [Almatınıñ erekşe bir küzi bar, Küzinde onıñ gül köktemniñ izi bar. Jalt qarasa jüregiñdi jandırğan, Qırğa bitken **qızğaldaqtay** qızı bar. (KTTS)]. **köz** ‘göz’, **közdey** ‘küçücük, ufacık’ (KT-TTS) [Qalağan atım men narımdı bermediñ dep bası kempir nazı, ayağı **közdey** söz köldey bolıp, soñı daw-şarğa aynaladı. (KTTS)]. **qumırsqa** ‘karınca’, **qumırsqaday** ‘çok kalabalık’ (KTS). **quyın** ‘kasırğa, hortum’, **quyınday** ‘kasırğa gibi, yıldırım hızlı, doludizgin, dörtnala koşan (at)’ (KT-TTS). **kümis** ‘gümüş’, **kümistey** ‘gümüş gibi, parlak’ (KT-TTS) [Qudıqtıñ suwı apaq **kümistey** bolıp jaltıraydı. (KTTS)]. **küz** ‘güz’, **küzdey** ‘güz boyunca, güzün ekilen tahıllar’ [Nariyman sol jılı jazda ekonomika fakültetin bitirip, **küzdey** dayındalıp, aspiranturağa emtiyhan tapsırıp bitken.] (KTTS). **malma** ‘deri tabaklamak için elde yapılan sıvı’, **malmanday** ‘beline kadar suya batmış, üstü başı ıslanmış’ [Kün quyip ketti. Şım-şım jılı jañbır. Üstimiz **malmanday**.] (KTTS). **masatı** ‘kadife cinsi kumaş, göz kamaştırıcı’, **masatıday** ‘çok güzel, göz kamaştırıcı’ (KTS) [Jayma-şuwaq iyun’ ayında Qızıljar atrabı jasıl ala reñ alıp, jerdiñ jüzi **masatıday**

qulpıradı. (KTTS)]. *mir* ‘I. boncuk dizilen ip II. sözü ok gibi zehirli, acı’, *mirdey* ‘acı, keskin, zehirli (söz)’ (KT-TTS). *muntazday* ‘her tarafı eşit, güzel’ [Éyeliniñ qazası kezinde eki-üş kün jumısta bolmağan Qalekeñ mekemege *muntazday* bop qırınıp, jasañğırap keldi.] (KTTS). *ne* ‘ne’, *nendey* ‘nasıl’ [Öz halıñ qalay, qalada *nendey* jañalıq bar?- dedi eñgimeni birden bastap ketkisi kelgen Lida.] (KTTS). *onday-munday* ‘ufak-tefek, şöyle-böyle’ (KTS) [Soñğı kezde *onday-munday* estelikter jazğan bop jürsem de, buğan kelgende edewir bögelemin. (KTTS)]. *öndir* ‘gencecik, güzel’ (KTS), *öndirdey* ‘gencecik, sevimli’ [Ey, Elaman! Mına aldıñda turğan *öndirdey* jigitterdi köresiñ be?] (KTTS). *samala* ‘etrafa saçılan ışık, aydınlık’, *samaladay* ‘1. parıl parıl parlayan, ışıldayan 2. sayısız, hesapsız, çok’ [*samaladay* ésker] (KT-TTS). *sırt* ‘dış’, *sırttay* ‘dışarıdan, dış görünüş itibariyle’ [Tipti ol kisini *sırttay* biletinim de şeksiz edi.] (KTTS). *sol* ‘şu’, *sonday* ‘o kadar, onun gibi, onun kadar, çok’ [Ol *sonday* jaqsı adam.] (KT-TTS). *şağala* ‘martı’, *şağaladay* ‘bembeyaz’ (KTS) [Jaña mektep üyi apaq *şağaladay* bolıp sonadaydan köz tartadı. (KTTS)]. *şaqsı* ‘hayvanın boynuzundan yapılan enfiye kutusu’, *şaqsaday* ‘küçücük, minnacık’ [*şaqsaday* bası şaraday boluw] (KT-TTS). *şıtır* ‘hayvan yemi olarak kullanılan beyaz çiçekli bir bitki’ (KTS), *şıtırdıy* ‘tertemiz, bembeyaz’ (KT-TTS) [Külziyma atasınıñ iş kiyimderin de, aqjayması men jastıgınıñ tısın da üş künde bir juwıp, jırtılğanı bolsa jamap, *şıtırdıy* ğıp qoyadı. (KTTS)]. *şıyetey* ‘ufacık, küçücük genç’ (KTS) [Ölmeli şal men kempir, *şıyetey* altı bala ékesi men ekewiniñ moynına tüsti. (KTTS)]. *şıyqan* ‘çıban’, *şıyqanday* ‘kıpkırmızı’ (KT-TTS) [Qulan onıñ *şıyqanday* jüzine, semizdigine sonday-sonday elewsizdew belgilerge qarap, bunıñ déwletti adamnıñ balası ekenin añğardı. (KTTS)]. *tiyttey* / *tiytimdey* ‘ufacık, küçücük’ [Asıla tüsken boyı ün şığarmay jabısıp qalıptı, *tiyttey* arıq qoldarımın qısıp-qısıp qoyadı.] (KTTS). *üy* ‘ev’, *üydey* ‘büyük, kocaman, devasa’ (KT-TTS) [Üydey tastardı eñgelek oynatıp, taw tasqını kelip qaldı. (KTTS)]. *üyelmen* ‘ev bark, mal mülk’, *üyelmendey* ‘pek kocaman, pek büyük’ [Stol basında *üyelmendey*, tolıq deneli qara kisi otır.] (KTTS). *ülperşek* ‘1. karıncık 2. karıncık üzerindeki yağ tabakası’, *ülperşektey* ‘sevimli, cazibeli, gencecik’ (KT-TTS) [Küreñ biyeden *ülperşektey* küreñ töbel qulın tuwdı. (KTTS)]. *zat* ‘eşya, şey’, *zattay* ‘ayni, maddi’ (KT-TTS) [Eñbekkün boyınşa aqı tölengende kolhoz öniminiñ bir bölgi *zattay*, yağniy azıq-tülik türinde bölinedi. (KTTS)]. *zére* ‘can, ruh’, *zéredey* ‘az, ufacık’ [Jawınıñ érbir *zéredey* tamşısı şöpke muzdaq bolıp qata jabısқан.] (KTTS). *zilmavır* ‘çok ağır, gülle gibi’, *zilmavırdıy* ‘çok ağır’ [Sonıñ işinde mıqtı qursaw salınğan ülken mörler basılğan *zilmavırdıy* temir jésik bar.] (KTTS). *zilmanday* ‘çok ağır, çok zor’ (KTS). *ziñgittey* ‘büyük, kocaman’ [Oqıymın degenmen endi kişkentay balalardıñ arasında *ziñgittey* bolıp qalay otıradı.] (KTTS).

-dey eşitlik ekinin -n vasıta hali ekiyle birleşiminden oluşmuş olan -deyin

ekinin de kalıplaştığı tespit edilmiştir:

iyne ‘iğne’, **iyneinyin** ‘ufacık’ (KT-TTS) [Boydağı mindi sanasam, Taw tasınan az emes, Jüregimdi bayqasam, *Iynedeyin* taza emes. (KTTS)].

-dey eki bir örnekte iyelik eki almış bir kök üzerinde kalıplaşmıştır:

köke ‘1. baba 2. her şeyden büyük, en sağlam’, **kökesindey** ‘en büyüğü, en iyisi, en güzeli’ (KTTS).

-dey eşitlik ekindeki bazı kalıplaşmalar sıfat-fiil eki almış fiiller üzerinde olmuştur:

délde- ‘1. doğrulamak, eşitlemek 2. nişan almak’, **déldegendey** ‘dosdoğru, beklendiği gibi’ (KT-TTS) [*Déldegendey* men barğanda mına suraqtı surap jatır eken: - Elewmet isine aralasasız ba? (KTTS)]. **öl-** ‘ölmek’, **ölerdey** ‘ölürcesine, çok, pek’ (KT-TTS) [Olar Ospannan *ölerdey* qorqatın. (KTTS)].

1.5. Vasıta Hali Ekleri (-n, -menen/-men)

Genellikle fiilin kendisi vasıtası ile, kendisinin iştiraki ile veya kendisinin ifade ettiği zamanda yapıldığını gösteren (Ergin 1985: 237) zarf türünden kelimeler türeten vasıta hali ekinin, Türkçenin en eski metinlerinde kalıplaşmaya başladığı görülür. Türkçede zaman zarfı türetecek özel bir ekin bulunmaması sebebiyle vasıta hal eki, üzerine geldiği zaman ifade eden kelimelerden zarflar türetmek üzere kullanılmıştır. Zaman zarfları yanında tarz zarfları da oluşturmuştur (Korkmaz 1994: 18-20). Kazak Türkçesinde, *birle* edatı ve Türkçenin asıl vasıta hali eki olan -n’in ekleşip ses değişmesine uğramasıyla meydana gelmiş olan -menen / -men eki vasıta hali eki olarak kullanılmaktadır. Ekin, ünlülerden ve z dışındaki tonlu ünsüzlerden sonra -menen / -men, z ile biten ünsüzlerden sonra -benen / -ben, tonsuz ünsüzlerden sonra da -penen / -pen şekilleri bulunmaktadır (Öner 1998: 137, Koç 2004: 206). Kalıplaşma hem bu ekte hem de işlek olarak kullanılmayan -n vasıta ekinde tespit edilmiştir.

-n

aqır ‘ahir, son’, **aqırın** ‘1.yavaş, yavaşça’ [*Aqırın* ayandap, balasın quşaqtay köterip, ana solardıñ qasına keldi.], ‘2. yavaşça, gizlice’ [*Aqırın* üyden şığıp tañ aldında Manağı saydağı attı tapqan qanday.], ‘3. dikkat !, sakın!’ [Tez kiyin. *Aqırın*, jırtıp alma -dedi Qasen.] (KTTS). **aldaqaşan** ‘çoktan, eskiden’ (KT-TTS) [Talas pikirdiñ beti *aldaqaşan* aşılса da jiynalıstı basqaruwşı Jaqıp otağası méseleni dawısqa sala qoyğan joq. (KTTS)]. **astırt** ‘alt, aşağı taraf’, **astırtın** ‘gizli, gizlice’ [Olardıñ keybir qazaq baylarımen *astırtın* jaqındasıp jürgenderi bayqaladı.] (KTTS). **éldeqaşan** ‘çoktan’ [Ol *éldeqaşan* ketti.] (KTS). **érqaşan** ‘devamlı, her zaman’ [Başılar bastay bilse, buqara qostawğa *érqaşan* da ézir

ğoy, Küderi Qadıroviç, -dep jımıydı Dorofeeva.] (KTTS). *üst* ‘üst’, *üstin-üstin* ‘tekrar tekrar, üst üste’ (KT-TTS) [Köz baylanğanda şetki ülken üydiñ terezesi *üstin-üstin* qağıldı. (KTTS)]. *üstirt* ‘üstünkörü, alelacele’, *üstirtin* ‘dikkatsizce, alelacele’ (KTS) [Jasıratını joq, awıl-qaladağı köp qazaq mektepterinde ana tili, qazaq édebiyeti nénderi köbine *üstirtin*, şalağay ötedi. (KTTS)].

İyelik eki üzerine gelen -n vasıta hali ekindeki kalıplaşmalar:

erteñ ‘1. yarın 2. gelecek’, *erteñgi* ‘1. sabahki 2. yarınki 3. ilerdeki, gelecekteki’, *erteñgisin* ‘1. sabahleyin, sabah vaktinde’ [Bügin *erteñgisin* bizdiñ üyden jéwge bir sındırım nan tabılmadı.] ‘2. ertesi gün’ [*Erteñgisin* ekewmiz jolğa şıqtıq.] (KTTS). *keş* ‘akşam’, *keşki* ‘akşamki’, *keşkisin* ‘akşam üstü, akşama doğru’ (KT-TTS) [*Keşkisin* Ibray Kişi Alakölge bardı. (KTTS)].

-menen / -men

erte ‘erken’, *ertemen* ‘erkenden, ezanda’ (KT-TTS) [Qasım, künde *ertemen* kelip atardı suwarıp, jem saladı. (KTTS)]. *şama* ‘tahmini ölçü, miktar’, *şamamen* ‘tahminen, aşağı yukarı’ (KT-TTS).

-Ken sıfat-fiil eki üzerine gelerek de kalıplaşmıştır.

de- ‘demek’, *degenmen* ‘ancak, mamafih, nitekim’ (KT-TTS) [*Degenmen* balalıq şağıñız ötken awıldı şıyrek ğasırdan soñ körgende ötkendi eske alıp, bügingige masattanbay qoya alasız ba? (KTTS)]. *éyt-* ‘söylemek’, *éytkenmen* ‘söylense de’ [*Éytkenmen* kelmedi.] (KTS). *qayt-* ‘kalay et- birleşik fiilinin kısalmış biçimi, ne yapmak, ne etmek anlamında’, *qaytkenmen* ‘aslına, ne olursa olsun’ (KT-TTS). *öyt-* ‘öyle yapmak’, *öytkenmen* ‘öyle olmasına rağmen, buna rağmen’ (KT-TTS) [*Öytkenmen* de, jarım edi dep şetke qaqpamız. (KTTS)].

Üçüncü teklik şahıs iyelik eki almış kelimeler üzerine gelerek de kalıplaştığı tespit edilmiştir.

ald ‘ön’, *aldımen* ‘ilk olarak’ [*Aldımen* közime aqsur attı körset.] (KTTS). *bet* ‘yüz’, *bet-betimen* ‘herkes kendi bildiğine göre, kendi başına’ (KT-TTS) [Köre almay el jurtuñıñ aqtıq jüzin, Ér jerge süyegiñdi kömip jürsin. Sandalıp elden bezip nağıp jürsin, Tentirep *bet-betiñmen* lağıp jürsin. (KTTS)]. *jay* ‘yavaş, ağır, aheste’, *jayımen* ‘yavaş, yavaşça, kendi halinde’ (KT-TTS) [*Jayımen* uşıp bara jatqan bürkit aındawsızda artınan kep tüyip ketkende tömen Qaray jarq qoyam dep qara suwğa küp berip tüsip ketkeni. (KTTS)]. *jup* ‘çift’, *jup-jubımen* ‘çift halinde, ikişer ikişer’ (KT-TTS) [Bul başqada jürgen adamdar da jalğız jürmey, *jup-jubımen* jürgeni bayqaladı. (KTTS)]. *qalıp* ‘1. kalıp 3. durum, vaziyet, tutum’, *qalıpımen* ‘olduğu gibi, eskisi gibi, değiştirilmeden’ (KT-TTS). *kez* ‘vakit, süre’, *kez-kezimen* ‘sırayla’ (KT-TTS) [Zamana, şaruwa, nimez künde özgerdi, Olarğa *kez-kezimen* nébiy keldi. Qağıyda, şariyğatı özgerse de,

Tagrif Alla eş jerde özgermedi. (KTTS)]. *orın* ‘yer’, *orın-ornımen* ‘belirli bir düzende, tertiple, disiplinle’ (KT-TTS) [Üydiñ işinde birde-bir artıq zat joq, bérin *orın-orınmen* tap-tuynaqtay etip ornalastırğan. (KTTS)]. *ret* ‘sıra’, *ret-retimen* ‘sırayla, sırasıyla, düzenle, düzeniyle’ (KT-TTS). *son* ‘son’, *sonımen* ‘neticede’ [*Sonımen* keşe atqa minip, minekiy sağan kelip otırmın.] (KTTS). *şın* ‘gerçek’, *şınımen* ‘gerçekten, hakikaten’ (KT-TTS) [Aytjan jalt berüwge uyaldı ma, élde *şınımen* sastı ma, ornında qalt turıp qalğan. (KTTS)]. *üyelmen* ‘ev bark, mal mülk’, *üyelmenimen* ‘hepsi, tamamen, tümü’ (KT-TTS) [Ol saqalı şoşayıp, *üyelmenimen* alğa umsınıp, tabınıp qalğan. (KTTS)]. *zat* ‘1. eşya, şey 2. alemdeki canlı cansız herşey’, *zatımen* ‘tamamen, bütünüyle’ (KT-TTS) [Öytkeni bul бүkil tariyhtıñ adam balasınıñ endigi ösüw-örkendewin atımen, *zatımen* jaña jolğa, jaña bağıtqa túsiretin ulı jol. (KTTS)].

KTTS, KT-TTS, KTLS, KTS gibi sözlükleri tarayarak tespit ettiğimiz bu örnekler yanında KKT’de vasıta hali ekinin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış *kezekpen*, *jönimen*, *tüydegimen* örnekleri de verilmiştir (Iskakov 1974: 353).

1.6. Yön Gösterme Eki (-karı / -keri)

Eklendiği kelime ile yön gösteren birer zarf görevinde kullanılan bu ek, daha ilk kullanıldığı metinlerde kalıplaşmaya başlamıştır (Korkmaz 1994: 7). Kazak Türkçesinde sert ünsüzlü olarak kullanılan bu ek, sayılı örnekte kalıplaşmış olarak yaşamaktadır.

iş ‘iç’, *işkeri* ‘içeri, içeriye doğru’ [Basqarmanıñ balasına ilesip, biz de *işkerige* ötip kettik. (KTTS)]. *şet* ‘1. kenar 2. dış, taşra’, *şetkeri* ‘uzak, ücra, taşra’ [Mektebimiz joldan *şetkeri*.] (KT-TTS). *tıs* ‘dış’, *tısqarı* ‘1. dışarı, dışarıya 2. uzak, ırak’ (KT-TTS) [Tuwğan jerimizden *tısqarı* jürsek te qatar tınıqqan qurbi-tanıstarımız nazarlarınan tıs qaldırmaptı. (KTTS)]

2. İSİM İŞLETME EKLERİNİN KALIPLAŞMASI

İsim işletme eklerinden iyelik eki kendisine tabi olan unsurlarla geriye doğru bir ilişki içindeyken, çokluk eki başka kelimelerle bir ilişkiye geçmeyip karşıladığı nesnenin sayısının çok olduğunu belirterek bir iç ilişki kurar (Ergin 1985: 131, 227). Çokluk ekleri yalnız kök ve gövdelere gelirken, iyelik ekleri kapsamları daha geniş olduğu için kök ve gövdeler yanında isimlerin çokluk hallerine de gelebilirler. Kapsamı daha geniş olan iyelik ekindeki kalıplaşmalar çokluk ekine göre daha fazladır. Aitlik eki isim işletme ekleri içinde kalıplaşmaya en eğilimli ektir. Bu yüzden Muharrem Ergin (1985: 161, 226) aitlik ekini hem yapım ekleri hem de çekim ekleri içinde ayrı ayrı değerlendirmiştir. Kazak Türkçesinde aitlik ekindeki kalıplaşmalar diğer isim işletme eklerinden daha fazla olup bir kısmı bulunma hali eki almış isimlerde gerçekleşmiştir.

2.1. Çokluk Eki (-lar / -ler / -dar / -der / -tar / -ter)

İsmi karşıladığı nesnenin sayısının birden fazla olduğunu ifade etmek için kullanılan eke çokluk eki denir. Türkçede -lar / -ler şeklinde olan çokluk ekinin Kazak Türkçesinde ünsüz uyumuna göre altı farklı çeşidi vardır. Ünlülerden ve r, v, y ünsüzlerinden sonra -lar / -ler, l, m, n, ñ, z, j ünsüzlerinden sonra -dar / -der, tonsuz ünsüzlerden sonra ise -tar / -ter olarak kullanılmaktadır (Koç 2004: 201). Çokluk eki, isim çekim eklerinden olan hal ekleri gibi eklendiği ismi diğer isimlerle münasebete geçirmeyen, yalnızca eklendiği ismin dil bilgisi bakımından anlamını değiştiren bir ektir (Ergin 1985: 220-221). Türkiye Türkçesinde kalıplaşmış örnekleri genellikle üzerine üçüncü şahıs iyelik eki olarak zarf oluşturmuştur. *Akşamları, geceleri, hafta sonları* vb. (Korkmaz 2003: 103-104). Kazak Türkçesinde kalıplaşan örnekler ise nesne adı yaratmış ve üzerine başka bir ek almamış kelimelerdir.

baylanıs ‘1. ilgi, ilişki 2. iletişim’, *baylanıstar* ‘iletişim’ (KTLS). *ereje* ‘kural, kaide’, *erejeler* ‘mevzuat’ (KTLS) [Oyin *erejelerin* saqtaw, özin ustay bilüw qajettigin olar jaqsı tüsinedi. (KTTS)]. *érip* ‘harf’, *éripter* ‘alfabe’ (KTLS). *jorğala-* ‘emeklemek, sürünmek’, *jorğalawşılar* ‘sürünen’ (KTLS) [Bawırımen *jorğalawşılardıñ* qurılısında bir elewli erekşelik boldı. (KTTS)]. *qazaqtar* ‘Güney Rusya’da yaşayan Slavlaşmış bir topluluk ve bu topluluktan olan kimse, Rus Kazakları’ (KT-TTS). *qonıs* ‘konut, mekan’, *may* ‘yağ’, *qonısmaylar* ‘yeni bir mekâna yerleştikten sonra yemek verme geleneği’ (KT-TTS) [Keşke *qonısmaylarğa* keliñiz. – Joq. Kele almaymın... Emenalı şaqırıp qoydı. (KTTS)]. *qujat* ‘belge, doküman’, *qujattar* ‘evrak’ (KTLS). *şığarma* ‘edebî eser’, *şığarmalar* ‘külliyyat’ (KTLS) [Bizdiñ jazuwşılarımızdıñ köptegen *şığarmaları* dünüye jüzindegi ondağan şetel tiline awdarıldı. (KTTS)]. *kösem* ‘önder, lider’ (KTS), *kösemetsiler* ‘maiyet’ (KTLS). *omırtqa* ‘omurga’, *omırtqalılar* ‘omurgalılar’ (KT-TTS) [Süt qorekti janıwarlar- *omırtqalılardıñ* işindegi eñ joğarı satılısı. (KTTS)]. *omırtqasızdar* ‘omurgasızlar’ (KT-TTS) [*Omırtqasızdar* arasındağı eñ uzını- lineus degen qurt. (KTTS)].

2.2. Üçüncü Teklik Şahıs İyelik Eki (-ı / -i / -sı / -si)

Bir ismin karşıladığı nesnenin hangi şahsa veya hangi nesneye ait olduğunu ifade eden iyelik eklerindeki kalıplaşmalar genellikle bir isim tamlamasının tamlayanının atılıp tamlananının aldığı iyelik ekiyle kaynaşmasıyla oluşmuştur (Korkmaz 1994: 36, Korkmaz 2003: 164). Üçüncü teklik şahıs iyelik ekinin eklendiği kelimeyle kaynaşmasıyla ortaya çıkmış kalıplaşmış isimler, Kazak Türkçesinde genellikle isim, sıfat, zarf, zamir ve edat olarak kullanılmaktadır.

bar ‘var’, *barlığı* ‘hepsi, tümü, bütünü’ (KT-TTS). *bas-ayaq* ‘baş-ayak’, *bas-ayağı* ‘1. baştan sona, tamamen’ (KT-TTS) [Tağı da aytayın: jip toqıytın,

kezdeme toqıytın, kent istep şığaratın zavodtıñ közge köringenderi – *bas-ayağı* on şaqtı-aq. (KTTS)], ‘2. tamamı, hepsi’ (KT-TTS) [Élgi top *bas-ayağı* jiynalısimen kelip Amankeldi qabiri basına toqtadı. (KTTS)]. *bayağı* ‘eski, evvelki, belli’ [El *bayağı* el emes, Jaña qoğam, jaña adam, El özgergen sıyaqtı.] (KTTS). *bayan* ‘durağan, sabit, değişmez’, *bayanı joq* ‘vefasız, ebed olmayan, geçici’ (KTS) [*Bayanı joq* erden bez, Baylawı joq sözden bez. (KTTS)]. *éne* ‘ta, işte, orada’, *énewgüni* / *énewgi* ‘geçen gün, birkaç gün önce, geçenlerde’ (KT-TTS) [*Énewgüni* Qarataw kenine barğanda köp nérсени, adam bilmeytin ğajap maşıynaldardı kördim. (KTTS)]. *érqaysı* ‘her biri’ [Söytip qanşa adammen démdes, istes bolsa, solardıñ *érqaysı* jöninde arnawlı pikiri bolatın.] (KTTS). *qısqası* ‘kısacası, hülâsa, özetle’ (KT-TTS) [*Qısqası*, dériger Esjan bolmağanda meniñ Esjanım bul dúniyede bolmaytın da edi. (KTTS)]. *şaması* ‘galiba, herhalde’ [*Şaması* olar on-on bes adam bolar.] (KT-TTS).

Türkçede insan gövdesinin çeşitli parçalarını veya akrabalığı gösteren kelimelerde yaygın olarak kalıplaştığı görülen (Korkmaz 1994: 38) iyelik ekinin bu kullanımına Kazak Türkçesindeki *üsti-bası* ‘vücut, beden’ (KT-TTS) örneği verilebilir.

2.3. Aitlik Eki (-qı / -ki / -ğı / -gi)

-Ki aitlik ekinin, aslında edat olup Türkçenin bilinen devirlerine geçerken eklediğini söyleyen Muharrem Ergin (1985: 161-162, 226), bu eki nesne adı, zamir ve sıfat fonksiyonunda kullanılan kelimeler yaratmış olmasından dolayı yapım ekleri içinde, çekim eklerinden sonra gelerek aitlik gibi bir çeşit iyelik fonksiyonu taşımasından dolayı da isim işletme ekleri içinde değerlendirmiştir. Muharrem Ergin’in yapım eki fonksiyonuyla kullanımına verdiği örnekler de diğer isim çekim ve işletme ekleri gibi aitlik ekinin yine sıfat, zamir türünden kelimeler yaratmak üzere kalıplaşmış örneklerine benzemektedir. Kazak Türkçesinde ünlüyle ve tonlu ünsüzlerle biten isimlerden sonra -ğı / -gi, tonsuz ünsüzlerle biten isimlerden sonra ise -qı / -ki şeklinde kullanılan bu ekin kalıplaşmasıyla ortaya çıkmış kelimeler, nesne adı ve çoğunlukla mekan ve zaman ifade eden sıfat fonksiyonunda kullanılmaktadır (Iskakov 1974: 180-181).

aqır ‘ahir, son’, *aqırğı* ‘son, sonuncu’ (KT-TTS) [Bügin dem alısınıñ *aqırğı* küni. Bir jağı tez awılğa jetüwge de asığadı. (KTTS)]. *alğaş* ‘ilk, birinci’, *alğaşqı* ‘ilk, başlangıç’ [Onın *alğaşqı* qadamı edi.] (KTS). *ald* ‘ön’, *alğı* ‘1. ilk sıradaki, birinci, öndeki 2. ilerideki, gelecekteki’ [*alğı* söz] (KT-TTS), [Jarqın maqsat yolında *alğı* sapta kelemiz. Jas urpaqtıñ janına jaqsı destür egemiz. (KTTS)]. *aldıñğı* ‘1. evvelki, öndeki, ilk’ [*Aldıñğı* arbada qalğıp otırğan Beysen teñsele tüsip, qulay ketti.], ‘2. Geçmiş zaman, geçmiş gün’ [Onıñ oynan *aldıñğı* jılğı Kenjebektiñ attan awdarıp, baylap alğanı keter emes.], ‘3. Gelecek, gelecek

zaman' [Qayuwan artın, osı künin de buldır bileği, *aldınğı* jağın tegis teksermekke tipti joq.] (KTTS). *art* 'arka', *arğı* '1. bir şeyin öte tarafı 2. sonraki, öteki 3. geçen, daha evvelki' [Anğardın ba *arğı* jağın?] (KTS). *artqı* 'sonraki, arkadaki' (KT-TTS) [*Artqı* eki ayağım, Uzun deseñ uzın-aw. Aldınğı eki ayağım, Étteñ, qısqa qızıq-aw! (KTTS)]. *basta-* 'başlamak', *bastapqı* 'başlangıç, ilk, evvelki' (KT-TTS) [Birinşi okuw jılınıñ *bastapqı* aylarında-aq Jarqın öziniñ uğımtaldıgımın, sabırlı tértibimen közge tüsken. (KTTS)]. *bayırğı* 'önce, evvelce' (KTS); '1. çok önceki, eski, evvel, kadim' (KT-TTS) [1. Qazaq halqı özderiniñ jeti atağa jetkende ğana nekelesetin *bayırğı* saltın saqtap kelgen. (KTTS)], '2. mahalli, yerli, yerel' (KT-TTS) [Buğan osı qalanıñ *bayırğı* turğındarınıñ biri, dérbes pensiyoner Kéribay Kenetbayev ta şaqırılıptı. (KTTS)]. *bilay* 'böyle, şöyle', *bilayğı* '1. ondan başka, öbür' (KT-TTS) [Ekewi küresip ülken jıǵılǵanda *bilayğı* jurt Nésimdi biraz ayağanday da boldı. (KTTS)], '2. ondan sonraki, belirli bir süreden sonraki' (KT-TTS) [Sabaqtan qaluw onıñ *bilayğı* ülgirimine qanday éser etetini tüsinikti. (KTTS)]. *bılur* 'geçen yıl', *bılurğı* 'geçen yılki' (KT-TTS) [Minekiy, Asqardıñ *bılurğı* awılı biyıl kolhoz boldı. (KTTS)]. *burın* 'önce', *burınğı* 'önceki, evvelki' (KT-TTS) [*Burınğı* küñdik ömirden kettik. Mine, jazatın bolsañ bizdi jaz, - dedi éyel İlyasqa. (KTTS)]. *ejel* 'eski', *ejelgi* 'ezeli, eski, kadim' (KT-TTS) [Turman qabiynanıñ esigin aşıp, *ejelgi* Sıǵanaq jurtınıñ topıraq bop müjilgen kéri qabırǵasına küle, éjuwalay qaradı. (KTTS)]. *erte* '1. erken 2. eskiden, önceden' (KT-TTS), *ertegi* 'geçmişte, eski zamanda olan vakaları resimleyen masal' (KTTS). *édet* 'adet', *édetki* 'alışkanlık haline gelen' (KT-TTS) [Élden soñ ol basın eptep köterip alǵa qaradı. Mejeli tas alıs emes eken. Projektör otı tömende, küzet *édetki* qozǵalıısına kirisken. (KTTS)]. *éwel* 'evvel', *éwelgi* 'evvelki, ilk, önceki' (KT-TTS) [*Éwelgisi* biraz jamanşılıqtıñ jaǵasında turıp, adamnıñ adamdıǵın buzatın jamanşılıq. (KTTS)]. *iş* 'iç', *işki* 'iç taraftaki, içindeki, içteki, dahilî' (KT-TTS) [*İşki* üydegi eki terezeniñ aldında on şaqtı "Belomar" papirosı qalawlı tur. (KTTS)]. *joǵarı* 'yukarı, yüksek', *joǵarğı* 'bilgili' (KTS) [Tayır *joǵarğı* dérejeli bilim bar aqınımız. (KTTS)]; '1. yukarı, yüksek' [Tolıq jigít *joǵarğı* quwıstan çemodandarın tüsirip jatır.], '2. yukarı, baş' [Eki mırza bir jérдемші aqıldasa jürip özenniñ *joǵarğı* jağın da körip qayttı.] (KTTS). *qaşañ* 'uzak, irak', *qaşañğı* 'eski' [Meniñ *qaşañğı* tanısim – Élibek edi. (KTTS)]. *kédüwilgi* / *kédüwilgidey* / *kédimgi* 'alışılmış, olagelen, her zamanki gibi' (KT-TTS) [Ekewiniñ arasındagı hikaya jeñil, *kédüwilgi* jattandı türde bastalıp edi, Tek ayaq jağı awırılrap ketti. (KTTS)]. *keş* 'akşam', *keşki* 'akşamki' (KT-TTS) [*Keşki* otırısta Abay méjilistiñ betin özgertti. (KTTS)]. *keyin* 'sonra', *keyingi* 'son, sonraki, sonuncu' (KTTS) [Qamqa- Qaldardıñ *keyingi* éyeli, éri jas, éri suluw. (KTTS)]. *sırt* 'dış', *sırtqı* 'dış taraftaki, dışarıdaki, yabancı' [*sırtqı* esik; *sırtqı* ister menistrliǵı] (KT-TTS). *soñ* 'son', *soñğı* 'son, sonuncu, nihaî' (KT-TTS) [Abay *soñğı* künderde ésirese, osı *soñğı* tünde, özinde daǵdılı

bolmağan, bir halde. (KTTS)]. *tüp* ‘dip’, *tüpki* ‘dipteki, başlangıçtaki, ilk, esas’ [Nésir Talğattıñ *tüpki* oyun añağarıp, küle qaradı.] (KTTS).

Aitlik eki kuzey grubu Türk lehçelerinde bulunma hali ekinden sonra gelerek belli bir mekâna bağlı vasıf isimleri yapmaktadır (Öner 1998: 44). Kazak Türkçesinde de bu ekin bulunma hali eki üzerine gelerek de kalıplaştığı, isim ve sıfatlar yarattığı tespit edilmiştir:

ağım ‘cereyan, yönelim, akım’, *ağımdağı* ‘popüler, cari, güncel’ [*ağımdağı* mésele] (KT-TTS). *at* ‘ad’, *atındağı* ‘adlı’ [Jambıl *atındağı* mektep] (KT-TTS). *es* ‘akıl’, *estegi* ‘hatıra’ (KT-TTS) [Abay köñlinde erte künniñ ayıqpas sağımday suluw qıyal *estegisi* otır edi. (KTTS)]. *jay* ‘sıradan, önemsiz, basit’, *jaydağı* ‘basit, yüzeysel, sathi’ [*jaydağı* oy] (KT-TTS). *qatar* ‘sıra, dizi’, *qatardağı* ‘alelade, bayağı, sıradan’ (KT-TTS) [Temir otanıımızdı qorğaw üşin talay jorıqtarda bolıp, éshirese, iske şıñdalıp, *qatardağı* soldattan qomandir dérejesine köterildi. (KTTS)]. *qaydağı* ‘1. saçma sapan, saçma, önemsiz’ [*Qaydağı* aytpa.] ‘2. nerden, ne gezer?’ [*Qaydağı* jas?] (KT-TTS). *qaydağı-jaydağı* ‘çok eskiden, mazideki, geçmiş gitmiş, önemsiz, değersiz’ (KT-TTS) [Tuwğan jerge qayta oralıp kelüwin kelse de, mine, *qaydağı-jaydağı* qırıq qıya qıyalğa tüsip, puşayman bop jür. (KTTS)]. *qay-qaydağı* ‘geçmişte kalan, önemsiz, değersiz, hatırlanmak istenmeyen (şeyler)’ (KT-TTS) [Keybir tildi-jaqtı, söz biletin jigitter öleñge, jirga *qay-qaydağı* qosıp, én saldı. (KTTS)].

SONUÇ

Türkçede yeni kavramlara ad bulmanın bir yolu olarak kullanılan ek kalıplaşmaları, dilin söz varlığının farklı fonksiyonlarla yeni anlam örgüleri yaratılmak üzere kullanılmasıyla ortaya çıkmaktadır. Yeni anlamı karşılamak üzere kullanılan bu yol zamanla yerleşerek bazı eklerde kalıplaşmalara yol açmıştır. Kazak Türkçesinde isim çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar, genellikle yeni bir kavrama ad olan isimler, sıfat, zarf, zamir ve edat türünden kelimeler yaratmıştır. İsim çekim ve işletme ekleri içinde en fazla kalıplaşmaya uğrayanlar isim çekim ekleridir. Özellikle eşitlik hali ekindeki kalıplaşmalar, kalıplaşmaların büyük bir bölümünü oluşturmaktadır. Bulunma ve ayrılma hali ekinde de kalıplaşmalar diğerlerine göre daha fazladır. KTS, KT-TTS, KTTS’nin taranması sonucunda tespit edilen 393 kelimenin 207’si zarf, 115’i sıfat, 43’ü isim, 26’sı edat, 2’si de zamir’dır. İsim çekim ve işletme eklerindeki kalıplaşmalar, Kazak Türkçesinde isim cinsinden kelime türleri yaratmanın etkin bir yolu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kaynaklar:

- ARSLAN, Hülya (1996), “Kazak Türkçesinde Ünsüz Uyumu”, *BİR Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, s.53-70.
- ARSLAN-EROL, Hülya (2006), “Günümüz Türk Lehçelerinde Çekim ve İşletme Eklerinin Kalıplaşmasıyla Oluşmuş Kelimeler Üzerine”, *I. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kurultayı*, İzmir: Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.
- _____ (2008), “Kazak Türkçesinde Fiil Çekim ve İşletme Eklerindeki Kalıplaşmalar”, *Gaziantep Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, cilt 7, sayı 2, s.355-366.
- ERCİLASUN, Ahmet Bican (Bşk.) (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I, II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- _____ (editörlüğünde) (2007), *Türk Lehçeleri Grameri*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, Muharrem (1985), *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- KKT** ISKAKOV, A. (1974), *Kazirgi Kazak Tili- Morfologiya*, Almatı: Mektep Baspası.
- KOÇ, Kenan ve Oğuz DOĞAN (2004), *Kazak Türkçesi Grameri*, Ankara: Gazi Kitapevi Yayınları.
- KORKMAZ, Zeynep (1994), *Türkçede Eklerin Kullanılış Şekilleri ve Ek Kalıplaşması Olayları*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (1995), “Türk Dilinde +ça Eki ve Bu Ek İle Yapılan İsim Teşkilleri Üzerine Bir Deneme”, *Türk Dili Üzerine Araştırmalar I*, s. 12-84.
- _____ (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- KTLS** ERCİLASUN, A. Bican (Bşk.) (1991) *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü*, I, II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KTS** KENESBAYOĞLU, İ.K. (Bşk.) (1984) *Kazak Tiliniñ Sözdügi (Kazak Türkçesi Sözlüğü)*, (Çeviren: Hasan Oraltay, Nuri Yüce, Saadet Pınar), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayını.
- KTTS** ISKAKOV, A.I. (1974-1986), *Kazak Tiliniñ Tüsindirme Sözdügi*, I-X, Almatı: Kazak SSR “Gılım” baspası.
- KT-TTS** KOÇ, Kenan, A. BAYNİYAZOV ve V. BAŞKAPAN (2003), *Kazak Türkçesi-Türkiye Türkçesi Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖNER, Mustafa (1998), *Bugünkü Kıpçak Türkçesi*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- _____ (1999), “Türkçede Edatlı (Sentaktik) İsim Çekimi”, *Türk Dili*, sayı: 565, s. 10-18.
- ÖZKAN, Nevzat (2001), “Hâl Ekleri Kalıplaşmaları ve Sebepleri Üzerinde Bir Değerlendirme”, *İlmî Araştırmalar* 12, s.153-165.

Çeviri Yazılı Metinlerde Türkçenin Ünsüzleri

Yrd. Doç. Dr. Yavuz Kartallıoğlu*

Özet: Arap kökenli Türk alfabesinde Türkçede bulunmayan ünsüzler de vardır. Çeviriyazılı metinler (transkripsiyon metinleri), Osmanlı zamanındaki dilin genellikle Latin alfabesi ile yazıya geçirildiği metinlerdir. Bu metinlerde tıpkı ünlüler gibi ünsüzler de ayrı ayrı harflerle işaretlenmiştir. Çeviriyazılı metinlerin transkripsiyon sistemi ilk bakışta anlaşılmaz görünür. Bu metinlerdeki Türkçe örnekleri anlayabilmek için metnin yazıldığı dilin imla-telaffuz sistemini bilmek gerekir. Bu makalede İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Latince yazılmış olan on altı çeviriyazılı metin ünsüzlerin yazımı bakımından incelenmiş, Osmanlıca metinlerdeki Türkçenin ünsüzlerinin ses değerleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar kelimeler: Osmanlı Türkçesi, çeviriyazılı metinler, imla-telaffuz ilişkisi, ünsüzler

The Consonants if Turkish in Transcription Texts

Abstract: In the Turkish alphabet based on Arabic origin, there are some consonants which does not exist in Turkish language. Transcription texts refer to the works in which the language of Ottoman period was generally written with Latin alphabet. In these works, each consonant -like vowels- was marked with a separate letter. At first sight, the transcription system of these works may seem incomprehensible. In order to understand the Turkish words in transcription texts, the pronunciation and orthography system of the language in which these works were written must be known. In this article, sixteen transcription texts written in Italian, French, English and Latin were examined in terms of representation of consonants, and the sound value of Turkish vowels in Ottoman texts was tried to be determined.

Key words: Ottoman Turkish, transcription texts, the relation between pronunciation and orthography, consonants.

* Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Giriş

Türkiye Türkçesinin tarihî dönemlerine (15-19. yüzyıllar) ait olan Latince, Fransızca, İtalyanca, İngilizce gibi dillerde ve Latin, Grek, Kiril temelli alfabelerle yazılmış metinlere çeviriyazılı metinler (transkripsiyon metinleri) adı verilmektedir. Bu metinler Türkiye Türkçesinin tarihî-dilbilim incelemeleri için son derece önemli ve değerlidir. Önemli bir kısmı, Türk olmayan Avrupalılara Türkçeyi öğretmek gibi bir amaç taşıdıkları için konuşma diline geniş yer vermiş; konuşma dilinin her dilbilimsel düzleminde zengin bir veri kaynağı oluşturmıştır. Neredeyse dört yüzyıllık bir zaman dilimine yayılan bu metinlerin hem üretilmesi, hem de bugün tahlil ve değerlendirilmesi aşamasında ilk aşılması gereken sorunun Türkçenin seslerinin Arap alfabesinden farklı bir alfabe ile temsili noktasında olduğu görülür. Bu metinleri üretenler Osmanlı Türkçesinin yazılmakta olduğu alfabeden başka bir alfabe ile yazılması konusunda bazı sıkıntılarla karşılaşmışlar, metni yazanın kendi milli alfabesine göre de bu sıkıntılar farklılaşmıştır.¹ Bu metinlerdeki Türkçe kelimeler için kullanılan işaretleme sistemi, yani imla ilk başta çok karmaşık gibi görünür. Hatta bazılarında bu sistem neredeyse anlaşılmazdır; örneklerin işaretlenmesinde de çelişkiler bulunabilir (Tulum 2007: 347). Mesela “*giambás, cháccej, szengir*” gibi İtalyan; “*ioldji, tchaly, thoughla*” gibi Fransız ve “*dgiumah, tujar, tchunki*” gibi İngiliz imla sistemine göre yazılmış Türkçe kelimelerin, bu dillerdeki imla-telaffuz sistemini bilmeden karşılıklarını bulmak zordur. Yukarıda bazı örnekleri gösterilen, pek çok farklı dilde yazılmış ve o dillerin okuyucularının alışık oldukları Latin alfabesi sistemine uyarlanmış bu metinlerin, günümüz akademik bilgi ortamına doğru olarak aktarılabilmesi de ayrı bir sorun teşkil etmektedir. Her hangi bir fonemi göstermek için çoğu defa her metinde ayrı harfler veya harf birleşmeleri kullanılmıştır. Bu harflerin doğru tanınıp tanımlanması, söz konusu metinlerden Türkiye Türkçesi tarihi araştırmalarında doğru bir şekilde yararlanabilmek için atılması gereken bir adımdır. İşte bu çalışmanın amacı bağlamda şu şekilde ortaya konulabilir:

1. Farklı dillerde yazılmış çeviriyazılı metinlerin ünsüz sistemini çözmek ve bu metinler üzerinde çalışmak isteyen araştırmacılar için Türkçe kelimeleri

1 Bu konuya Parigi işaret etmiş ve kendisi sözlüğünü niçin Latin harfleri ile yazmadığını, Osmanlı alfabesi ile yazdığını şöyle açıklamıştır: *Birçok insan bizleri Türkçe olan kelimeleri Latin alfabesi ile yazmak için ikna etmeye çalışmış olsalar da, tecrübelerimiz bunun imkânsız değilse bile çok zor bir iş olduğunu göstermiştir; her milletin kendine has bir yazım ve konuşma şekli olduğu düşünülürse bu eylem sadece Latin dilini okuyabilen milletlere yarayacaktır. Örneğin مشین kelimesini İtalyanlar “Seumiso”, Fransızlar “Seumich”, Polonyalılar “Seumiz” şeklinde yazacaklardır. Almanlar, Macarlar, İngilizler, İskandinavlar ve başka şekillerde pratik yaptığımız diğer milletlerin telaffuzu ve alfabesi bizimkinden farklıdır. Bu farklılık, Türk dilinin tam telaffuzunu öğrenmeyi imkânsız hâle getirecektir, zira Türk dilinde yabancı dillere tercümesi yapılamayacak ن gibi birçok harf bulunmaktadır. Mesela, پاشا kelimesinin İtalyanca telaffuzu “passia” şeklindedir, Fransızca telaffuzu “pacha”, Türklerdeki telaffuzu yine “passia” şeklindedir. Diğer harflerde de aynı zorluk ile karşılaşılacaktır. Bu sebeplerden dolayı saygıdeğer okuyucu, harflerin Latin karakterleriyle yazılmamasından dolayı şikâyet etmeyiniz zira bu bir kişiyi memnun ederken yüz kişiyi rahatsız edecektir. Latince karakterlerin kullanılmasının kolaylık sağlayacağını söylemeyiniz çünkü bu itirazın altında bir büyük bir umursamazlık ile birlikte yalan ve kandırmaca bulunmaktadır; zira binlerce Türkçe, Arapça ve Farsça harfi öğrenmek yerine sadece 28 karakter öğrenebilecektir (Parigi 1665: 9-10).*

büyük oranda anlaşılır hâle getirmek,

2. Çeviriyazılı metinlere dayanarak o dönemdeki Türkçenin ünsüzlerini tespit etmek,

3. Ünsüzlerin telaffuzlarına dair çeviriyazılı metinlerdeki bilgileri tespit edip değerlendirmek.

İnceleme

Çeviriyazılı metinlerde genel olarak önce Osmanlı veya Türk alfabesi başlığı altında alfabe ve alfabedeki harflerin Latin harfli karşılıkları verilir. Bu harf tablosuna bakılarak da Osmanlı Türkçesindeki harflerin Latin alfabesindeki karşılıklarını öğrenmek mümkündür. Bu tablodan sonra genellikle önce ünlüler, sonra ünsüzler veya alfabe sırasına göre harfler örneklendirilerek anlatılır. Metinlerin genelinde Türkçenin ünlü ve ünsüzleri metin yazarlarının ana dilleri veya bildikleri diğer dillerle karşılaştırılarak anlatılır.

Daha önce çeviriyazılı metinlerde Türkçenin ünlülerinin nasıl gösterildiği konusunu değerlendirmiştik.² Bu çalışmada ise İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Latince yazılan on altı çeviriyazılı metin, Türkçenin Osmanlı dönemindeki ünsüzlerini tespit edebilmek amacıyla incelendi. Aynı ünsüz birden fazla harfle gösterilmişse bu duruma mutlaka dikkat edildi, aynı ünsüzü gösteren harfler ayrı maddeler hâlinde gösterildi. Her ünsüz için en az üç örnek tespit edilmeye çalışıldı.

Bu çalışmada kullanılan çeviriyazılı metinler şunlardır:

İtalyanca kaynaklar

1. (Argenti) Milan Adamoviç, Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi, çeviren Aziz Merhan, TDK, Ankara, 2009.

Türk dilini bir sistem içerisinde ele alan ilk eserdir. Türkçenin sesleri İtalyanca harfler ile gösterilmiştir. Argenti'nin transkripsiyon sistemi özellikle ünlüler açısından çok kullanışsızdır (Adamoviç 2009: 94, 95). Argenti'nin transkripsiyon sisteminde ünsüzlerde de bir çeşitlilik söz konusudur.

2. (Molino) Giovanni Molino, Dittionario della lingua Italiana, Roma, 1641.

Molino'nun kitabı İtalyanca-Türkçe sözlüktür. Eserde Arap harfleri hiç kullanılmamıştır. Eserin transkripsiyon sisteminde zaman zaman tutarsızlıklar göze çarpmaktadır.

3. (Meninski) Franciski Mesgnien Meninski, Linguarium Orientalium Turcice-Arabice-Persice Grammatica Turcica, Vienna, 1680.

2 Yavuz Kartallıoğlu, "The Vowels of Turkish Language in Transcription Texts", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 27, Bahar, Konya, 2010, 57-84.

Meninski'nin eseri, sonraki yüzyıllarda yazılmış olan birçok gramer ve sözlüğe kaynaklık eden ve 17. yüzyılın en güvenilir tanığı olan bir eserdir (Tulum 2007: 345). Kitapta, Osmanlı Türkçesindeki Türkçe, Arapça ve Farsça unsurlar geniş olarak ele alınmıştır.

4. (Carbognano) C. C. Carbognano, Primi Principi della Gramatica Turca, Roma, 1794.

Carbognano, Osmanlı Türkçesinde harfleri ve karşılıkları sesleri Fransızca ve Yunanca gibi dillerden de faydalanarak uzun uzun anlatmıştır.

Fransızca kaynaklar

1. (Viguiet) P. F. Viguiet, Elements de la Langue Turque, İstanbul, 1790.

Viguiet, Osmanlı Türkçesindeki harfleri ve sesleri ayrıntılı olarak anlatmıştır. Eserin XXXIII. sayfasında Türkçede bulunan seslerin karşılığı olan Fransız alfabesindeki harfler bölümü yer alır (Gümüşkılıç 2000: 45). Kitabın 8. bölümünde Türk dilinin seslerinin kendi harfleriyle (Arap alfabesiyle) gösterilmesi konusu işlenmiştir. Yazar, bu bölümde Türkçede kullanılan harflerin isimlerini, bu harflerin değerlerini ve neye karşılık olduklarını geniş bir şekilde açıklamıştır (Gümüşkılıç 2000: 45).

2. (Jaubert) A. Jaubert, Elements de la Grammaire Turke, Paris, 1833.

Eserin girişinde Osmanlı zamanında kullanılan alfabe, Türk alfabesi başlığı ile verilmiştir. Burada alfabedeki harfler ve bunların Latin harfleri ile karşılıkları yer alır. Daha sonra bu harfler çoğunlukla Fransızca, bazen de İtalyancadaki harflerle karşılaştırılarak anlatılmıştır.

3. (Bianchi) T. X. Bianchi, Dictionnaire Francais-Turc, Paris, 1843.

Eser, Fransızca-Türkçe sözlüktür. Eserde, Türkçedeki seslerle ilgili bilgi yoktur fakat sözlükte Türkçe kelimelerin hem Arap hem de Latin harfleri ile yazılması iki alfabe arasında karşılaştırma yapma imkânı sağlamaktadır.

4. (Redhouse) James W. Redhouse, Grammaire Raisonnee de la Langue Ottomane, Paris, 1846.

Eserin ses bilgisi kısmında Osmanlı Türkçesindeki harfler Fransızca ile karşılaştırılarak anlatılmıştır. Eserde, kelimeler Arap harfleri ile verilmiş, bunların bazılarını Latin harfli Türkçe karşılıklar da yazılmıştır.

5. (Dieterici) Fr. Dieterici, Chrestomathie Ottomane Précédée de Tableaux Grammaticaux et suivie d'un Glossaire Turc-Français, Berlin, 1854.

Eserin girişinde Osmanlı alfabesi ve bu alfabenin Fransız harfleri ile karşılıkları tablo hâlinde gösterilmiştir. Bu tablodan sonra alfabedeki harflerin bir kısmı hakkında bazı bilgiler verilmiştir.

İngilizce kaynaklar

1. (Vaughan) Thomas Vaughan, A Grammar of the Turkish Language, London, 1709.

Vaughan, eserin girişinde Türkçenin seslerini İngilizce ile karşılaştırarak anlatmıştır. Vaughan, Türkçe kelimeleri Arap harfleri ile değil Latin harfleri ile göstermiş ve açıklamıştır.

2. (Davids) A. L. Davids, A Grammar of the Turkish Language, London, 1832.

Eserin girişinde modern Türk alfabesinde bulunan harflerle ilgili kısa bilgi verildikten sonra Türkçedeki harfler tablo hâlinde gösterilmiştir. Daha sonra harflerin karşılığı olan seslerin nasıl telaffuz edildiği İngilizcedeki kelimeler yardımıyla anlatılmaya çalışılmıştır.

3. (Boyd) M. C. Boyd, The Turkish Interpreter or a New Grammar of the Turkish Language, Paris, London, 1842.

Eserin girişinde Osmanlı Türkçesi alfabesi bir tablo hâlinde gösterilmiş, daha sonra seslerin nasıl telaffuz edildiği İngilizcedeki sesler yardımıyla detaylı olarak anlatılmıştır.

4. (Edwin) Arnold Edwin, A Simple Translitteral Grammar of the Turkish Language, London, 1877.

Edwin, eserin girişinde Osmanlı Türkçesi alfabesini ve bunların Latin harfli karşılıklarını vermiştir.

5. (Hagopian) V. H. Hagopian, Otoman-Turkish Conversation-Grammer, London, 1907.

Eserin girişinde Arap harfleri ve bunların Latin harfli karşılıklarını gösteren bir tablo vardır. Daha sonra harflerin nasıl telaffuz edildiği İngilizce ve Almandaki harfler yardımı ile açıklanmaya çalışılmıştır.

Latince kaynaklar

1. (Megiser) H. Megisero, Institutionum Lingva Tvrcica, Leipzig, 1612.

Eserin transkripsiyon sistemi üzerine H. Stein çalışmıştır; Stein, Megiser'in o-ö, u-ü, ı-i ünlüleri arasında ayırım yapamadığını belirtir (Coşkun 2000). Megiser'in eserinde Arap harfleri hiç kullanılmamıştır.

2. (Harsany) Jakab Nagy de Harsany, Collaquia Familiaria Turcico-Latina, 1682.

Harsany'nin eserinde diğer gramerlerden farklı olarak alfabe verilmemiştir. Eser üzerinde Hazai çalışmış, eserin önce Türkçe-Latince metnini vermiş, sonra eser üzerinde geniş bir gramer incelemesi yapmıştır.

Çeviri yazılı metinlerde Türkçenin ünsüzleri şunlardır:

B = ب

- b** *babá* “baba”, *abdál* “abdál”, *beden* “beden” (Argenti 1533: 126, 136, 139)
- b** *sabr* “sabır”, *budanmisc* “budanmış”, *hegiab* “hicap” (Molino 1641 (Tanış 1989): 146, 148); *baldr* “baldır”, *basc* “baş”, *beden* “beden” (Siemienieć-Golaś 2005: 15)
- b** *baba* “baba”, *berü* “beri”, *benüm* “benim” (Meninski 1680: 28, 69, 80).
Meninski *b* ile işaretlediği sesin Türkçenin /b/’si gibi söylendiğini belirtir ve bu sesin Almandaki /b/’ye benzemediğini açıkladıktan sonra Fransızca, İtalyanca ve Lehçedeki gibi çıkarılması gerektiği uyarısını yapar (Tulum 2010).
- b** *bürülü* “bürülü”, *birer* “birer”, *bu* “bu”, *beriden* “beriden” (Carbognano 1794: 12, 17, 32, 497)
- b** *baba* “baba”, *bèrbèr* “berber”, *bol* “bol” (Viguier 1790: 42, 355)
- b** *beslenmek* “beslenmek”, *barichturmaq* “barıştırmak”, *beru* “beri” (Jaubert 1833: 186, 187, 188)
Jaubert, *b* harfinin /b/ şeklinde telaffuz edildiğini belirtir (Jaubert 1833: 22):
- b** *bir* “bir”, *bol* “bol”, *boch* “boş” (Bianchi 1843: 1, 59, 116)
- b** *bach* “baş”, *bâbâ* “baba” (Redhouse, 1846: 7, 8)
- b** *baba* “baba”, *bab* “bap”, *batmaq* “batmaq”, *beraber* “beraber” (Dieterici 1854: 149, 150, 151)
Dieterici, *be* harfinin Fransızcadaki /b/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Dieterici 1854: 149).
- b** *buftan* “bostan”, *bir* “bir”, *abdest* “abdest”, *batman* “batman” (Vaughan 1709: 14, 16, 76, 81)
- b** *tob* “top”, *Shubat* “Şubat”, *ab* “Ağustos” (Davids 1832: 4, 119)
Davids, *be* harfinin İngilizcedeki /b/’ye benzediğini ve bu harfin *te*, *peltek se*, *cim*, *hı*, *sin*, *şın*, *sad*, *tı*, *kaf* gibi harflerin yanında /p/ gibi okunduğunu ifade eder (Davids 1832: 4)
- b** *bulbul* “bülbül”, *baroot* “barut”, *besh* “beş” (Boyd 1842: 4)
Boyd, *be* harfinin İngilizcedeki /b/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Boyd 1842: 4).
- b** *bilmek* “bilmek”, *beuileh* “böyle”, *badem* “badem” (Edwin 1877: 15, 55, 63)
- b** *bèd* “bed”, *biradèr* “birader” (Hagopian 1907: 7)
- b** *bu* “bu”, *benim* “benim”, *bir* “bir”, *baba* “baba”, *bardak* “bardak” (Megiser 1623: 88, 149, 252, 363, 364)

b *bagli* “bağlı”, *bak* “bak”, *baluk* “balık” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 205)

/b/ (ب) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *b* harfi ile gösterilmiştir. Dieterici, Türkçedeki /b/ ünsüzünün Fransızcadaki /b/, Davids ise İngilizcedeki /b/ ünsüzüne benzediğini ifade eder.

C= چ

İtalyanca yazılmış eserler:

İtalyancada /g/ ünsüzü *e* ve *i*’den önce /c/ olarak okunur (Tanış 1985: 2). Bu sebeple İtalyanca yazılan metinlerde /c/ ünsüzü *g*, *gi*, *ğ* veya *gz* harfleri ile gösterilmiştir. Argenti, yukarıdaki harflerin yanında genellikle iç sesteki /c/ ünsüzünü *ggi* harfleri ile göstermiştir.

g *gebe* “cebe”, *gehennem* “cehennem”, *gem* “cem”, *genderé* “cendere”, *ingit-* “incit-” (Argenti 1533: 148, 188)

gi *giadi* “cadı”, *sattigi* “satıcı”, *gioáp* “cevap”, *giambás* “cambaz” (Argenti 1533: 98, 148)

ggi *giuggié* “cüce”, *eggiél* “ecel”, *eiggié* “iyice”, *ghieggie* “gece”, *naggiách* “nacak”, *tággi* “taç” (Argenti 1533: 98, 164, 168, 172, 215, 242)

g *edigi* “edici”, *iasigi* “yazıcı”, *gieb* “cep” (Molino 1641 (Tanış 1989): 35, 268); *gemal* “cemal”, *geset* “ceset”, *giellat* “cellat” (Siemienieć-Golaś 2005: 16, 33)

gz *agagz* “ağaç”³, *orugz* “oruç”, *ghiegz* “geç” (Molino 1641 (Tanış 1989): 35, 69, 268); *kiregz* “kireç”, *bakragz* “bakraç”, *ilagz* “ilaç” (Siemienieć-Golaś 2005: 83, 84, 88)

ğ *penğere* “pencere”, *buğiakli* “bucaklı”, *bunğilein* “buncılayın”, *giğge* “gece” (Meninski 1680: 28, 48, 58)

Meninski, bu ünsüzle ilgili şunları söyler: “Bu işaret İtalyanca *generale* ve *ginocchio* kelimelerindeki gibidir; ses İtalyancada *gichi* olarak yazılabilecek Lehçe *djit*’ kelimesindeki *dj*’den biraz daha sertçe çıkarılır; ama ج ve جو için *gia*, *giu* ve *gio* gördüğünüz yerde tek bir heceymiş gibi okuyunuz, İtalyanların *gia*, *giu*, *gio* ve Lehlilerin *djia*, *djiu*, *djio* derken yaptıkları gibi.” (Tulum 2010).

ğ *inğe* “ince”, *dördünğüü* “dördüncü”, *babağyk* “babacık”, *deveğik* “devecik”, *ekmekği* “ekmekci” (Carbognano 1794: 11, 21, 23)

Carbognano, *cim* harfini *ğ* ile gösterir ve o, bu sesin /gia/, /gie/, /gi/, /gio/, /giu/ gibi okunduğunu belirtir (Carbognano 1794: 622).

3 Molino, “ağaç, oruç, geç, kireç, bakraç, ilaç” gibi kelimelerin son ünsüzünün /c/ olduğunu gösterir ama bunların telaffuzuna dair bilgi vermez.

Fransızca yazılmış eserler:

Fransızcada /c/ ünsüzü *dj* harfleri ile karşılanır (Cin 2009: 458). Çeviriyazılı metinlerde Türkçedeki /c/ ünsüzü *dj* harfleri ile karşılanmıştır.

- dj** *sirkèdji* “sirkeci”, *djum-a* “cuma”, *djèhènnèm* “cehennem”, *adjayeb* “acayip” (Viguiet 1790: 12, 43, 356)
- dj** *djeghier* “ciğer”, *tufenkdji* “tüfekci”, *ioldji* “yolcu”, *serrâdj* “serrac” (Jaubert 1833: 23, 49, 50)
- Jaubert, *cim* harfinin İtalyanca *giardino* kelimesindeki *gi*’ye karşılık geldiğini ifade eder (Jaubert 1833: 23).
- dj** *pendjèrè* “pencere”, *djenk* “cenk”, *pâpoudj* “pabuç” (Bianchi 1843: 3, 39, 252)
- dj** *djâm* “cam”, *édjir* “ecir”, *tâdj* “taç” (Redhouse 1846: 10)
- dj** *adj* “aç”, *idjazet* “icazet”, *djan* “can”, *djeza* “ceza” (Dieterici 1854: 140, 141, 158)

İngilizce yazılmış eserler:

İngilizcede *c* harfi /s/ veya /k/ gibi okunur. İngilizcede *g* ve *j* harfleri ise /c/ okunur (Gültekin 2005: 3, 4). İngilizce yazılan eserlerde ise Türkçenin /c/ ünsüzü *j*, *g* ve *dj* harfleri ile gösterilmiştir.

- j** *oglanjuk* “oğlancık”, *kizjugaz* “kızcığaz”, *cupejuc* “köpecik”, *kanjic* “kancık”, *olajak* “olacak” (Vaughan 1709: 15, 17, 27)
- g** *oglangik* “oğlancık”, *kizgigaz* “kızcığaz”, *olinge* “olunca”, *agy* “acı”, *gehanem* “cehennem” (Vaughan 1709: 15, 27, 76, 85)
- dg** *tadg* “taç”, *Ihtiyadg* “ihtiyaç”, *agadg* “ağaç” (Vaughan 1709: 14, 48, 77)
- Vaughan, “Türkler *gim* harfini *gig* kelimesindeki /g/ gibi okur.” der (Vaughan 1709: 25).
- dg** *adge* “acı”, *adg* “ac”, *dgiumah* “Cuma”, *Redgeb* “Recep” (Davids 1832: 4, 119)
- Davids, /c/ ünsüzünün İngilizce *age* kelimesindeki /g/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Davids 1832: 4).
- dj** *djan* “can”, *kilidj* “kılıç”, *djevab* “cevap” (Boyd 1842: 5)
- Boyd, *cim* harfinin İngilizcedeki /j/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 5).
- dj** *djan* “can”, *birindjy* “birinci”, *toodj* “tunç”, *odjak* “ocak” (Edwin 1877: 17, 18, 64, 65)
- j** *jan* “can”, *jûmle* “cümle”, *jédd* “cet” (Hagopian 1907: 7, 466)

Latince yazılmış eserler:

Latin alfabesinde *c* harfi /k/ okunur, dolayısıyla Latin alfabesinde bu ünsüz yoktur (Rohde 1958: 29; Öktem 1996: 1). Bilim Latincesinde *gi* harfleri /ci/ okunur (http://wapedia.mobi/tr/Latince_okunu%C5%9F_kurallar%C4%B1). Latince yazılan eserlerde de *gs* harfleri ve *g* harfi /c/ ünsüzünü karşılar:

- g** *ganum* “canım”, *iltegek* “eletecek”, *koga* “koca”, *dortingi* “dördüncü”, *gehenem* “cehennem” (Megiser 1623: 89, 92, 116, 219)
- gs** *gsahil* “cahil”, *gsan* “can”, *gsömmert* “cömert” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 225)

İtalyanca, Fransızca, İngilizce ve Latince *c* (ç) ünsüzünü karşılayan harfler farklıdır. Buna bağlı olarak çeviriyazılı metinlerde /c/ ünsüzü her milletin kendi telaffuzuna göre farklı harflerle gösterilmiştir. İtalyanca metinlerde *g*, *gi*, *ğ* veya *gz*; Fransızca eserlerde *dj*; İngilizcede ise *j*, *g*, *dj* ve *ds*; Latince eserlerde *gs* ve *g* harfleri /c/ ünsüzünü karşılar.

Ç= ĸ

İtalyanca yazılmış eserler:

Birçok dilde Türkçedeki /ç/ ünsüzünü karşılamak için harf birleşmelerinden faydalanılır. İtalyancada *c* harfi *e*, *i* harflerinden önce gelirse /ce/, /ci/, /çe/, /çi/ okunur (Tanış 1985: 2; Gültekin 2005: 2). Bunun için İtalyanca yazılmış metinlerde Türkçe /ç/ ünsüzü genellikle *ci*, *cⁱ* ve *cci/ccj* şeklinde yazılmıştır. Aşağıdaki yazımlarda görüleceği gibi İtalyanca metinlerde *c* harfinin yanına veya üzerine konan *i* harfi; *ci*, *cⁱ* ve *cci/ccj* şekillerinde Türkçe /ç/ ünsüzünü karşılamıştır. Başka bir deyişle İtalyancada /si/ olarak okunan *c* harfi, kendisinden sonra gelen *i* harfiyle birlikte /ç/ sesini verir.

- ci** *ciadér* “çadır”, *ciapá* “çapa”, *odúnci* “ödünç”, *cial-* “çal-”, *ciobán* “çoban” (Argenti 1533: 97, 150, 153)
- c** *cecchi* “çeki”, *cenghiél* “çengel”, *ceuích* “çevik” (Argenti 1533: 151)
- cci/ccj** *ghiécci* “geç”, *cháccj* “kaç”, *méccj* “meç”, *sáccj* “saç” (Argenti 1533: 172, 191, 210, 228)
- c** *icirmek* “içirmek”, *celik* “çelik”, *balcık* “balçık” (Molino 1641 (Tanış 1989): 2, 5, 81); *cehre* “çehre”, *celebi* “celebi”, *ciftgi* “çiftçi”, *ceiregh* “çeyrek” (Siemieniec-Golaś 2005: 16, 24, 73)
- ci** *cialkenmice* “çalkanmış” (Molino 1641 (Tanış 1989): 2); *ciamur* “çamur”, *ciasc-ut* “çaşıt”, *cioban* “çoban”, *ciurutmeluk* “çürütmelik”, *cesc-ni* “çeşni”, *akcia* “akçe”, *ciui* “çivi” (Siemieniec-Golaś 2005: 24, 34, 47, 60, 78, 86)

cz *hacz* “haç” (Molino 1641 (Tanış 1989): 64)

ć *ćiaj* “çay”, *alcák* “alçak”, *ćiok* “çok”, *üć* “üç”, *kać* “kaç”, *ćadyr* “çadır” (Meninski 1680: 29, 32, 42, 48, 84)

Meninski, bu ünsüzün sesçe İtalyanca *c*, veya Romalıların *-cecità* kelimesinde olduğu gibi- *e*, *i* önündeki *c* ‘si değerini taşıdığını belirtir ve içinde Türkçe üzerindeki çalışmasının ciddiyet ve genişliğini gösteren önemli bir açıklamada bulunan şu sözleri ekler: “Bu, Almancada *tsch* olarak yazılabilir. Gerçekten de bu dilin ilk bilgilerini ilettiğim birçok Alman’ın anlaması için bu harfi bu şekilde yazmışım, ama yeterli harf tasarrufu sağlamak bakımından aynı harfi İtalyancadaki *ć* ile aktarmayı doğru buldum. Bu yüzden *ćia*, *ćiu* gördüğünüz yerlerde de sesi, İtalyancada olduğu gibi, tek bir hece içinde çıkarınız; ya da Almanca *tscha*, *tschu* gibi; ve hatta *i* olmadığı zaman da *ća* (= *tscha*) okuyunuz.” (Tulum 2010).

ć *ćoha* “çuha”, *k'ec'ći* “keçi”, *alc'ak* “alçak”, *üć* “üç”, *buciuk* “buçuk”, *ćiejrek* “çeyrek” (Carbognano 1794: 2, 6, 10, 13, 15)

Çim harfi /cia/, /ce/, /ci/, /cio/, /ciu/ gibi okunur (Carbognano 1794: 623).

Fransızca yazılmış eserler:

Fransızcada /ç/ ünsüzü *tch* harfleri ile karşılanır ([http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87_\(harf\)](http://tr.wikipedia.org/wiki/%C3%87_(harf))).

tch *tchoban* “çoban”, *tchoubouq* “çubuk”, *tcheqmaq* “çıkmaq”, *tchoq* “çok” (Viguiet 1790: 42, 355)

tch *tchelebi* “celebi”, *tufenktchi* “tüfekçi”, *tchechmèh* “çeşme”, *itchmek* “içmek” (Jaubert 1833: 23, 90)

Jaubert, /ç/ ünsüzünün İtalyanca *ciarlare* kelimesindeki *ci*’ye karşılık geldiğini söyler (Jaubert 1833: 23).

tch *altchaq* “alçak”, *itch* “iç”, *ketchi* “keçi” (Bianchi 1843: 2, 124, 189)

tch *tchâré* “çare”, *aghâtch* “ağaç”, *atchmak* “açmak” (Redhouse 1846: 10)

tch *atchyq* “açık”, *atchmaq* “açmak”, *tchalý* “çalı”, *tcherkin* “çirkin” (Dieterici 1854: 141, 158)

Dieterici, bu harfin *tche*’ye karşılık geldiğini belirtir (Dieterici 1854: 157).

İngilizce yazılmış eserler:

İngilizcede /ç/ ünsüzü yoktur, Türkçedeki /ç/ ünsüzü için İngilizcedeki *ch* harflerinden faydalanılmıştır. Fransızcada *tch* harfleri /ç/ ünsüzünü karşılar. Bazı İngilizce metinlerde de /ç/ ünsüzü *tch* harfleri ile karşılanmıştır.

- ch** *uch* “üç”, *kilich* “kılıç”, *icherde* “içerde”, *chevre* “çevre”, *achik* “açık”, *chery* “çeri” (Vaughan 1709: 16, 24, 42, 46, 76, 85)
- tch** *hitch* “hiç” (Vaughan 1709: 42)
- tch** *tchitchek* “çiçek”, *itchemek* “içmek”, *tchaghirmak* “çağırma”, *tchul* “çul” (Davids 1832: 4, 149, 151)
- Davids, /ç/ ünsüzünün İngilizce *church* kelimesindeki *ch* harfine benzediğini belirtir (Davids 1832: 4).
- tch** *tcheshmeh* “çeşme”, *eltchy* “elçi”, *tchair* “çayır” (Boyd 1842: 6)
- Boyd, /ç/ ünsüzünün İngilizcedeki *cherry* kelimesindeki *ch* gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 6).
- tch** *tchok* “çok”, *itch* “iç”, *tchunki* “çünkü”, *calpaktchy* “kalpakçı”, *tchizme* “çizme” (Edwin 1877: 15, 55, 56, 64)
- ch** *cham* “çam”, *chalî* “çalı”, *choubouq* “çubuk” (Hagopian 1907: 8, 467)

Latince yazılmış eserler:

Latince *tsch* veya *ch* harfleri /ç/ okunur (http://wopedia.mobi/tr/Latince_okunu%C5%9F_kurallar%C4%B1). Harsany /ç/ ünsüzünü *cs*; Megiser ise *g*, *tsch* ve *tg* ünsüzleri ile karşılanmıştır.

- g** *gokdur* “çoktur”, *gun* “çün”, *agikdur* “açıktır”, *gergi* “gerçi”, *etmekgi* “ekmekçi” (Megiser 1623: 83, 84, 90, 113)
- tsch** *hatschan* “haçan”, *itsch* “iç”, *kilitsch* “kılıç”, *tschelebi* “çelebi”, *utsch* “üç”, *atsch* “aç” (Megiser 1623: 86, 92, 94, 107, 115, 221)
- sch** *oglanschük* “oğlancık”, *hamamschük* “hamamcık”, *baschük* “başçık”, *effschük* “evcik” (Megiser 1623: 114)
- cs** *csamurli* “çamurlu”, *csašit* “çaşıt”, *csengi* “çengi” (Harsany (Hazai), 1682: 211)
- cs** *csag* “çağ”, *csal* “çal-”, *csalis* “çalış-” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 211)

Çeviriyazılı metinlerde /ç/ (چ) ünsüzü birbirinden farklı harf veya harf grupları ile gösterilmiştir. İtalyanca yazılan eserlerde *ci*, *cⁱ* ve *cci/ccj*; Fransızca yazılan eserlerde *tch*; İngilizce yazılan eserlerde *ch* ve *tch*; Latince yazılan eserlerde ise *cs*, *g* ve *tsch* harfleri /ç/ ünsüzünü göstermek üzere kullanılmıştır.

D = د

- d** *dar* “dar”, *daian-* “dayan-”, *ud* “öd” (Argenti 1533: 155, 156, 250)
- d** *duimak* “duymak”, *disc-i* “dişi”, *pelud* “pelit” (Molino 1641 (Tanış 1989): 57, 149)

- d** *dil* “dil”, *fewmeden* “sevmeden”, *oldy* “oldu” (Meninski 1680: 41, 80)
Meninski, bu sesin Fransız, İtalyan ve Lehlerinki gibi çıkarıldığını belirtir (Tulum 2010).
- d** *kojundan* “koyundan”, *din* “din”, *devem* “devem” (Carbognano 1794: 5, 28, 37)
- d** *dil* “dil”, *dich* “diş”, *doghourmaq* “doğurmak” (Viguiet 1790: 11, 42, 356)
- d** *devèh* “deve”, *aghaden* “ağadan”, *derbân* “derban” (Jaubert 1833: 23, 35, 50)
Jaubert, *d* ünsüzünün /d/ şeklinde telaffuz edildiğini ifade eder (Jaubert 1833: 23).
- d** *direk* “direk”, *dik* “dik”, *dirmek* “dermek” (Bianchi 1843: 2, 253, 307)
- d** *dédé* “dede”, *ébed* “ebet” (Redhouse 1846: 11)
- d** *ad* “ad”, *adam* “adam” (Dieterici 1854: 141, 142)
- d** *dar* “dar”, *dam* “dam”, *deri* “deri” (Dieterici 1854: 164, 165)
Dieterici, *dal* harfinin /d/ ünsüzüne karşılık geldiğini belirtir (Dieterici 1854: 164).
- d** *olmadin* “olmadan”, *mubdel* “mübdel”, *deghil* “değil” (Vaughan 1709: 27, 30, 43)
- d** *dunia* “dünya”, *dakikah* “dakika”, *dolu* “dolu” (Davids 1832: 120, 121, 122)
Davids, *dal* harfinin İngilizcedeki /d/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 5).
- d** *defneh* “defne”, *dereh* “dere”, *deushek* “döşek” (Boyd 1842: 6)
Boyd, *dal* harfinin İngilizcedeki /d/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 6).
- d** *dost* “dost”, *ard* “art”, *bardak* “bardak” (Edwin 1877: 16, 54, 65)
- d** *derd* “derd”, *dingil* “dingil”, *dayaq* “dayak” (Hagopian 1907: 8, 467, 468)
- d** *adu* “adu”, *dumen* “dümen”, *duman* “duman”, *dengis* “deniz” (Megiser 1623: 87, 91, 104, 252)
- d** *daha* “daha”, *dajma* “daima”, *degil* “değil” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 213)
/d/ (ɖ) ünsüzü çeviriyazılı metinlerin tamamında *d* harfi ile gösterilmiştir.

F = ف

- f** *facchir* “fakir”, *fenér* “fener” (Argenti 1533: 169, 170)
- f** *fet* “feth”, *faidasiz* “faydasız” (Molino 1641 (Tanış 1989): 73)
- f** *müfti* “müftü” (Meninski 1680: 28)
Meninski, /ph/ ya da Fransızca, İtalyanca ve Lehçe /f/ gibi söylendiğini açıklamıştır (Tulum 2010).
- f** *üfür*- “üfür-”, *uf* “uf” (Carbognano 1794: 76, 523)
- f** *fil* “fil”, *iftira* “iftira” (Viguiet 1790: 42, 360)
- f** *fermân* “ferman”, *efendi* “efendi”, *fena* “fena” (Jaubert 1833: 25, 193)
Jaubert, *fe* harfinin /f/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Jaubert 1833: 25).
- f** *fenā* “fena”, *nefi* “sürgün” (Bianchi 1843: 5, 123)
- f** *fart* “fart”, *téfrît* “tefrit” (Redhouse 1846: 13)
- f** *fasyq* “fasik”, *fetva* “fetva”, *ferah* “ferah” (Dieterici 1854: 182)
Dieterici, *f* ünsüzünün Fransızcadaki /f/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Dieterici 1854: 182).
- f** *kiafir* “kâfir”, *fark* “fark”, *fakir* “fakir” (Vaughan 1709: 14, 94)
- f** *firman* “ferman”, *fena* “fena”, *Frenk* “Frenk” (Davids 1832: 5, 125, 127)
Davids, *fe* harfinin İngilizcedeki /f/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 5).
- f** *fil* “fil”, *fakir* “fakir”, *efendy* “efendi” (Boyd 1842: 9)
Boyd, *fe* harfinin İngilizcedeki /f/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 9).
- f** *fakir* “fakir”, *ifrat* “ifrat”, *afferim* “aferin” (Edwin 1877: 43, 45, 56)
- f** *fēna* “fena”, *fırça* “fırça”, *féth* “feth” (Hagopian 1907: 9, 469, 471)
- f** *faida* “fayda”, *defterdar* “defterdar”, *feriſchte* “ferište” (Megiser 1623: 92, 194, 280)
- f** *faide* “fayda”, *fark* “fark”, *Flemeng* “Felemenk” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 220)
- Çeviri yazılı metinlerde /f/ (ف) ünsüzü *f* ile gösterilmiştir.

G = گ ، ك

İtalyanca yazılmış eserler:

İtalyancada *g* harfi ile *e/i* harfleri arasında *h* varsa *ghe* yazılıp /ge/, *ghi* yazılıp /gi/ okunur (Gültekin 2005: 6). İtalyanca metinlerden Argenti ve Molino’da *ghi* harfleri /g/ ünsüzünü karşılar. Meninski ve Carbognano ise

İtalyancada *ci* olarak okunan *g* harfi ile *i* harfini kullanarak Türkçe /g/ ünsüzünü karşılamışlardır.

ghi *ghiécci* “geç”, *ghiené* “gene”, *ghiol* “göl”, *ghiof* “göz” (Argenti 1533: 172, 173, 175, 176)

gh *incelighi* “inceliği”, *teslighilhe* “tezliğile”, *pusghiul* “püskül”, *ghiegz* “geç” (Molino 1641 (Tanış 1989): 35, 268); *ghiobek* “göbek”, *ghielin* “gelin”, *Ghirit* “Girit”, *ghiumisc* “gümüş”, *ghiemi* “gemi”, *ghieik* “geyik” (Siemienieć-Golaś 2005: 17, 22, 31, 36, 95, 117)

gⁱ *gⁱüzel* “güzeli”, *yegⁱ* “yeğ”, *igⁱnelik* “iğnelik”, *gⁱendi-gⁱendü* “kendii”, *ögⁱmek* “övmek” (Meninski 1680: 27, 32, 40, 49, 59)

Meninski /g/ ünsüzü için şunları söyler: “Üzerinde küçük bir *i* (i) bulunan *g* (= *gⁱ*)’yi Farsça *gef* harfi yerine icat ettim. Bu harfin sesi, ardından onunla tek bir hece oluşturan başka bir ünlü geliyormuş gibi, *i* ‘ye karışmış, ya da *i* eklenmiş bir *sert g* gibi çıkarılır; bunun örneği tek heceli *gⁱef* ‘te görülebilir ki, bunu Fransızların *guief* ya da *guef*, Lehlerin *gief*, Macarların genelde *gyef* olarak yazmaları mümkündür. Almanlarda ise, başka birçok harf gibi, bu ses de güçlkle çıkarılır.” (Tulum 2010).

gⁱ *bügⁱü* “büyü”, *gⁱüzel* “güzeli”, *gⁱümüšⁱ* “gümüş”, *gⁱit-* “git-” (Carbognano 1794: 7, 9, 523)

Carbognano, *kef* harfini *ghief* olarak adlandırır ve bu harfin /ghia/, /ghie/, /ghi/, /ghio/ ve /ghiu/ gibi okunduğunu belirtir (Carbognano 1794: 623).

Fransızca yazılmış eserler:

Fransızcada *g* harfi *a*, *o*, *u* harflerinin yanında /g/ olarak; *e*, *i*, *y* harflerinin önünde /j/ olarak telaffuz edilir (Lèvy 1985: III).

g *ahèng* “aheng”, *yorgan* “yorgan” (Viguiet 1790: 42)

gui *guièmi* “gemi” (Viguiet 1790: 372)

gh *ghelmek* “gelmek”, *sevdughium* “sevdiğim”, *beghgler* “beyler”, *ighidi* “yiğidi” (Jaubert 1833: 26, 34, 36)

Jaubert, *gef* harfinin /gh/ veya /ghi/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Jaubert 1833: 26).

g *guemi* “gemi”, *gumuch* “gümüş”, *gueuñul* “gönül” (Bianchi 1843: 130, 173, 365)

g *guiâh* “gâh”, *segbân* “sekban” (Redhouse 1846: 13)

g *gunah* “günah”, *gutch* “güç”, *geuermek* “görmek” (Dieterici 1854: 191)

İngilizce yazılmış eserler:

İngilizcede *g* harfi /g/ gibi okunur (Gültekin 2005: 3). İngilizce yazılan Türkçe eserlerde de *g* harfi /g/ ünsüzünü gösterir.

- g** *Igrimy* “yirmi”, *gaïmec* “giymek” (Vaughan 1709: 16, 30)
Vaughan, *kef* harfinin İngilizcedeki *gelding* kelimesindeki /g/ ünsüzü gibi okunduğunu ifade eder (Vaughan 1709: 24).
- gh** *ghechmec* “geçmek”, *ghedge* “gece”, *ghizlemec* “gizlemek” (Vaughan 1709: 97)
- g** *gah* “gâh”, *gioz* “göz”, *gelin* “gelin” (Davids 1832: 6, 127, 129)
Davids, *kaf-i adgemi* veya *gaf* diye adlandırdığı ünsüzün İngilizcedeki /g/ ünsüzü gibi olduğunu söyler. Fakat, Türklerin bu sesi bazı kelimelerde İngilizce *foreign* ve *sign* kelimelerindeki gibi söylediğini belirtir: *béy*, *béi* (Davids 1832: 6).
- g** *guzel* “güzel”, *gendu* “kendi” (Ramos 1834: 5, 9)
- g** *guiul* “gül”, *guiuzel* “güzel”, *guiumruk* “gümrük” (Boyd 1842: 10)
- g** *guzel* “güzel”, *gun* “gün”, *guiumruk* “gümrük” (Edwin 1877: 16, 49, 65)
- g** *geol* “göl”, *yigit* “yiğit”, *gémi* “gemi” (Hagopian 1907: 25, 471, 473)

Latince yazılan eserler:

- g** *giunglum* “gönlüm”, *giul* “gül”, *giori|ch* “görüş”, *giulge* “gölge”, *giundus* “gündüz”, *giaur* “gâvur” (Megiser 1623: 87, 93, 95, 121, 183, 288)
- g** *gel* “gel-”, *gibi* “gibi”, *giebe* “gebe” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 221)
/g/ (ك ، گ) ünsüzü İtalyanca yazılan eserlerde *ghi*, *gh* ve *gⁱ*; Fransızca yazılan eserlerde *g*, *gui* ve *gh*; İngilizce yazılan eserlerde *g* ve *gh*; Latince yazılan eserlerde ise *g* ünsüzü ile gösterilmiştir.

Ġ = غ

İtalyanca yazılmış eserler:

İtalyancada *c* ile *e/i* arasında *h* varsa *che* yazılıp /ke/, *chi* yazılıp /ki/ okunur (Gültekin 2005: 3). İtalyanca yazılan metinlerden Argenti’de -transkripsiyon sistemi çok tutarlı olmasa da- *ch* ile bazı örneklerde /ğ/ ünsüzü karşılanmıştır. İtalyancada *g* harfi ile *e/i* harfleri arasında *h* varsa *ghe* yazılıp /ge/, *ghi* yazılıp /gi/ okunur (Gültekin 2005: 6). Argenti, Molino, Meninski ve Carbognano tarafından yazılan İtalyanca metinlerde /ğ/ ünsüzü daha çok *gha*, *ghy*, *gh* şeklinde gösterilmiştir. Bu yazım tarzı Türkçe telaffuzu vermektedir. İtalyancada *g* harfi *a*, *o*, *u* harflerinden önce /ga/, /go/, /gu/ okunur (Gültekin 2005: 4). Molino’da

bazı örneklerde *g* harfi /ğ/ ünsüzünü karşılamaktadır.

- ch** *chaffil* “gafil”, *charip* “garip”, *cháir* “gayrı” (Argenti 1533: 137, 171, 172)
- gh** *aghácc* “ağaç”, *bagh* “bağ”, *ghamsé* “gamze”, *gharás* “garaz” (Argenti 1533: 127, 136, 171)
- gh** *sagh* “sağ”, *boghasi* “boğazı”, *aghir* “ağır” (Molino 1641 (Tanış 1989): 35, 264); *oghlan* “oğlan”, *ghlagus* “kılavuz”, *oghri* “uğru”, *aghart-* “ağart-”, *bagh* “bağ”, (Siemienieć-Golaś 2005: 28, 36, 41, 45, 46, 61)
- g** *asaga* “aşağı”, *bogmak* “boğmak” (Molino 1641 (Tanış 1989): 2, 262); *basgun* “baskın” (Siemienieć-Golaś 2005: 46)
- gh** *k'aghdyd* “kâğıt”, *bagh* “bağ”, *oghlum* “oğlum”, *okumaghun-* “okumanın”, *iagh-* “yağ-” (Meninski 1680: 29, 38, 57, 123)

Tek başına *g*’yi tıpkı İtalyanların, Fransızların ya da Lehlerin /a/, /o/, /u/, /l/, /r/ önünde söyledikleri değerde bir ses için hiçbir yerde kullanmadığını bildiren Meninski, “çünkü” der, “gerçekten Türkçede özellikle bu harf hiçbir zaman böyle bir sesi temsil etmez, bu işaretin sesi bugünkü Grekçedeki *γ* (*gamma*) gibi, bir /h/ ile birlikte, /gh/ gibi söylenir; böylece /h/, /g/’ye katılmış olarak birlikte işitilir. Bu yüzden غ (*ghayn*)’ı ifade etmek için, غى *ghanī* (*ganī* değil) örneğinde olduğu gibi, /g/ ile birlikte /h/ sesi de duyulacak biçimde *gh* harflerini kullanıyorum” der. Daha sonra *gayn*’ın söylenişi ile ilgili olarak aynı açıklamayı bir kez de şu sözlerle tekrarlar: “Bugünkü Grekçede /a/ önünde *γ* (*gamma*) gibi, ya da /a/, /o/, /u/ önünde *gh* gibi olan, boğaz işbirliğiyle çıkarılan bizim *g* gibi söylenir ve bu /h/ güçlü bir solukla işitilir; gerçekten de غ (*gayn*) gırtlaktan çıkarılan bir sestir ve bu nedenle onun sesi Latincedeki /g/ sesinden farklıdır.” (Tulum 2010).

- gh** *hanghysy* “hangisi”, *doghru* “doğru”, *ghajret* “gayret”, *c'iaghyr-* “çağır-” (Carbognano 1794: 12, 22, 493, 527)

Carbognano, *gayn* harfinin Yunanca *γ* harfi gibi okunduğunu söyler (Carbognano 1794: 623).

Fransızca yazılan eserler:

- gh** *agha* “ağa”, *aghlamaq* “ağlamak”, *oghour* “oğur”, *yoghourt* “yoğurt”, *ghoubar* “gubar” (Viguier 1790: 43, 360, 364, 369)
- gh** *agha* “ağa”, *bâghlamaq* “bağlamak”, *oghloom* “oğlum” (Jaubert 1833: 25, 74)
- gh** *ferāghat* “feragat”, *thoughla* “tuğla”, *ghammāz* “gammaz” (Bianchi 1843: 2, 172, 468)

- g** *gadr* “gadr”, *aga* “ağa” (Redhouse 1846: 13)
- gh** *ghazi* “gazi”, *ghazab* “gazap”, *ghaflet* “gaflet” (Dieterici 1854: 181)
Dieterici, *gayın* ünsüzünün Fransızcadaki /g/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Dieterici 1854: 181).

İngilizce yazılmış eserler:

İngilizce yazılan eserlerde hem *g* hem de *gh* harfleri /ğ/ ünsüzü için kullanılmıştır. Bu metinlerde *g* harfi genellikle /g/ ünsüzünü, *gh* harfleri ise /ğ/ ünsüzünü karşılar.

- g** *garib* “garip”, *gayet* “gayet” (Vaughan (Gilson), 1709: 159)
- gh** *gham* “gam”, *morgh* “mürg”, *saghanak* “sağanak”, *dagh* “dağ” (Davids 1832: 5, 122, 133)
Davids, *gayın*’ın Arapça sert bir ünsüz olduğunu fakat Türklerin bu ünsüzü yumuşattığını söyler (Davids 1832: 5).
- gh** *aghlamac* “ağlamak”, *gharib* “garip”, *agha* “ağa” (Boyd 1842: 9)
Boyd, *gayın* harfinin gırtlak ünsüzü /g/’yi karşıladığını söyler (Boyd 1842: 9).
- gh** *meshghool* “meşgul”, *agha* “ağa”, *boogha* “boğa”, *aghri* “ağrı” (Edwin, 1877: 42, 59, 64, 66)
- g** *ogloo* “oğlu” (Edwin 1877: 42, 58)
- gh** *bagh* “bağ”, *oghlan* “oğlan”, *yorghoun* “yorgun” (Hagopian 1907: 19, 474)
- v** *ovlaq-ogh-laq* “oğlak”, *qogha-qogha* “kova”, *sovouq-soghoul* “soğuk” (Hagopian 1907: 19)
Hagopian bu harfin bazı kelimelerde hem ğ hem de *v* olarak telaffuz edildiğini ifade eder (Hagopian 1907: 19).

Latince yazılan eserler:

- g** *gafil* “gafil”, *agla-* “ağla-”, *dogarem* “doğarım”, *galip* “galip” (Megiser 1623: 87, 129, 178, 378)
- g** *gaddare* “gaddare”, *gair* “gayr”, *galib* “galip” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 220)

/ğ/ (ġ) ünsüzü çeviri yazılı metinlerde *ch*, *gh* ve *g* harfleri ile gösterilmiştir. Bu metinlerde /g/ ve /ğ/ ünsüzleri büyük oranda farklı harflerle işaretlenmiştir. /g/ ünsüzü genel olarak *g* harfi ile, /ğ/ ünsüzü ise *gh* harfleri ile gösterilmiştir. Meninski, *gayının* telaffuzunda /g/ ünsüzünün

yanında /h/ ünsüzünün de duyulduğunu belirtir. Dieterici, gayın harfinin Fransızcadaki gibi telaffuz edildiğini söyler ve bu ünsüzü /g/ ünsüzünden farklı olarak gösterir. Davids, *gayın*'ın Arapça sert bir ünsüz olduğunu fakat Türklerin bu ünsüzü yumuşattığını söyler. Boyd, gayın harfinin gırtlak ünsüzü /g/'yi karşıladığını söyler.

H = •

İtalyanca yazılmış eserler:

- Ø *em* “hem”, *emén* “hemen”, *ep* “hep”, *iccj* “hiç” (Argenti 1533: 182, 183)
- h *bahar* “bahar”, *sc-ahit* “şahit”, *ilahi* “ilahi” (Molino 1641 (Tanış 1989): 24, 273); *huner* “hüner”, *mehman* “mihman” (Siemienieć-Golaś 2005: 50, 52)
- h *hæsen* “hasen”, *lih* “leh”, *hind* “Hint”, *s'ieher* “şehir” (Meninski 1680: 33, 36, 37, 84)
- h *Lehli* “Lehli”, *hicⁱ* “hiç”, *her* “her” (Carbognano 1794: 24, 495, 498)

Fransızca yazılmış eserler:

Fransızcada /h/ ünsüzü vardır fakat bu ünsüz telaffuz edilmez (Lèvy 1985: V). Fransızca yazılan Türkçe metinlerde *h* harfi /h/ ünsüzünü göstermek üzere kullanılmıştır.

- h *Hindiba* “Hindiba”, *hava* “hava” (Viguiet 1790: 43)
Viguiet, bu ünsüzün *héros*, *honte* kelimelerindeki gibi yumuşak solukla söylendiğini belirtir (Viguiet 1790: 43).
- h *huner* “hüner”, *behâ* “paha”, *hitch* “hiç”, *hep* “hep” (Jaubert 1833: 27, 50, 67, 68)
- h *munhedim* “münhedim”, *chubhè* “şüphe” (Bianchi 1843: 3, 54)
- h *tehdîd* “tehdit”, *hedjr* “hecr” (Redhouse 1846: 10)
- h *hep* “hep”, *hem* “hem”, *himmet* “himmet” (Dieterici 1854: 209, 210)

İngilizce yazılan eserlerde:

- h *her* “her” (Vaughan 1709: 24)
- h *shahid* “şahit”, *hava* “hava”, *huma* “hüma” (Davids 1832: 120, 133)
Davids, *h* harfinin İngilizce *herb* kelimesindeki /h/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 6).
- h *hava* “hava”, *hitch* “hiç”, *shehir* “şehir” (Boyd 1842: 12)

Boyd, *he* harfinin İngilizcedeki *h* gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 12).

- h** *her* “her”, *hitch* “hiç” (Edwin 1877: 66, 74)
h *siyah* “siyah”, *ilahi* “ilahi” (Hagopian 1907: 37, 476)

Latince yazılmış eserler:

- h** *hem* “hem”, *heman* “hemen”, *helak* “helak” (Megiser 1623: 84, 382)
h *nihayet* “nihayet” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 48)
 /h/ (◌) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *h* harfi ile gösterilmiştir.

H = ç

İtalyanca yazılmış eserler:

- ch** *chaggiâr* “hacer”, *chaggiât* “hacet” (Argenti 1533: 178)
h *hamel* “koç burcu”, *hokum* “hüküm” (Molino 1641 (Tanış 1989): 32, 56);
hasir “hazır”, *hauale* “havale”, *halka* “halka” (Siemienieć-Golaś 2005: 50, 68, 87)
h *sulh* “sulh”, *sæhyhtür* “sahihtür”, *hæzretün-* “hazretin” (Meninski 1680: 84, 145)

Meninski, *h* harfini hem *ha* hem de *he* harfleri yerine kullandığını, ancak bunların da söyleniş bakımından aralarında farklılık gösterdiklerini ifade eder ve şu açıklamaları yapar: “*ha* harfi Fransızca *hardi* kelimesindeki /h/ gibi, ya da Lehçe *hardy* kelimesindeki ve Almanca *haben* kelimesindeki /h/ gibi güçlü bir sestir; böylece gırtlakta hasıl olan /hh/ (çift h) gibi bir ses etkisi vererek biçimlenir. Oldukça değişik bir ses karşılığı olan bu *ha* abece dağarcığının *he* harfinden oldukça farklıdır. *He* sesçe İtalyanca, Fransızca, Lehçe ve Almanca /h/ değerindedir ve bu ses aslında Fransızcadaki *h* ile yazılan ses gibi, tamamen yumuşak bir solukla meydana getirilir (Tulum 2010). Tulum, *ha* ünsüzünün Arapçadaki değerini yitirdiğini, yerini sızmalı soluklu bir /h/ ünsüzüne bıraktığını söyler ve “حيمق *haykırmaḳ* (→clamare); ama: هايقرمق *haykırmaḳ* (clamare) ve هيقرمق *heykırmaḳ* (→inclamare)” örneklerini vererek ve “günlük dilde Arapçanın /h/ sesinin gerçek değeriyle artık kullanılmaz olduğunu, sadece okumuşların *Kur'an* veya bir Türkçe metni yüzünden ya da bir şiiri ezbere okurken çıkarmaya alışmış oldukları bir ses olarak dar bir alanda varlığını koruduğunun anlatılmış olduğunu belirtmiş oluyoruz.” der (Tulum 2010).

- h** *medh* “meth”, *hisar* “hisar” (Carbognano 1794: 537, 551)
 Carbognano *ha* harfinin sert bir ses olduğunu ifade eder (Carbognano 1794: 622).

Fransızca yazılmış eserler:

Galanti, *ha* harfinin Fransızca *h* ile gösterildiğini ama bunun *ha*'nın telaffuzunun yerini tutmadığını belirtir (Cin 2009: 458). Fransızca yazılmış çeviri yazılı metinlerde de *ha* harfi *h* ile gösterilmiştir.

- h** *hammam* “hamam”, *harman* “harman”, *hasèd* “haset” (Viguiet 1790: 43, 357, 380)
Viguiet, *ha* ünsüzünün *he*'nin iki katı kadar sert bir solukla söylendiğini söyler (Viguiet 1790: 43).
- h** *hâfiz* “hafız”, *hissab* “hesap”, *hazret* “hazret” (Jaubert 1833: 23, 65, 73)
Jaubert, *ha* ünsüzünün Fransızca *hardi* kelimesindeki *h* gibi telaffuz edildiğini söyler (Jaubert 1833: 23).
- h** *takhta* “tahta”, *hubb* “hub”, *houqouq* “hukuk” (Bianchi 1843: 73, 275)
- h** *hadjar* “hacer”, *tahdîd* “tahdit” (Redhouse 1846: 10)
- h** *hadjet* “hacet”, *hakim* “hakim”, *habs* “haps” (Dieterici 1854: 160)
Dieterici, bu harfin *he* harfinden daha kuvvetli söylendiğini belirtir (Dieterici 1854: 160).

İngilizce yazılmış eserler:

- h** *harami* “harami”, *zahmet* “zahmet”, *hafiz* “hafız” (Vaughan 1709: 21, 29)
- h** *hakim* “hakim”, *Haziran* “Haziran”, *hiss* “his”, *hisar* “hisar” (Davids 1832: 4, 117, 124, 143)
Davids, *ha* harfinin Fransızca *harpe* kelimesindeki *h* gibi kuvvetli telaffuz edildiğini ifade eder (Davids 1832: 4).
- h** *hekim* “hekim”, *hamam* “hamam”, *hadjy* “hacı” (Boyd 1842: 6)
Boyd, *ha* harfinin baskılı, kuvvetli *h* şeklinde telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 6).
- h** *rahat* “rahat”, *hazrety* “hazreti” (Edwin 1877: 43, 67)
- h** *haji* “hacı”, *Hasan* “Hasan” (Hagopian 1907: 8, 37)
Hagopian, bu harfin genellikle Arapça kelimelerde kullanıldığını ve İngilizce *horse* kelimesindeki gibi daha güçlü telaffuz edildiğini belirtir (Hagopian 1907: 8).

Latince yazılmış eserler:

- h** *hak* “hak”, *haber* “haber”, *haram* “haram” (Megiser 1623: 83, 91, 382)
- h** *hal* “hâl” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 34)

Ha ünsüzü Arapçaya özgü bir gırtlak sesidir. Birbirine yaklaşan ses dudaklarının arasından sürtünerek geçen havanın meydana getirdiği hışırtıyla duyulan tonsuz bir sestir (Tulum 2009: 65). Tulum’a göre, Arapça kelimelerde bulunan ve sürtünmeli bir gırtlak ünsüzü olan /ħ/ değerini yitirmiş, yerini yine bir gırtlak ünsüzü olan *soluklu sızmalı* tonsuz bir /h/ sesine bırakmıştır (Tulum 2010).⁴

/ħ/ (ح) ünsüzü iki yazar dışında, diğer yazarlar tarafından hep *h* harfi ile gösterilmiştir. Meninski, Carbognano, Jaubert, Dieterici, Davids, Boyd ve Hagopian *ha* ünsüzünü *he* ünsüzünden ayırmaktadırlar. Bunlardan sadece Davids, bu ünsüzü farklı bir harfle (h) göstermiştir. Bu harfin telaffuzu ile ilgili olarak Meninski güçlü bir ses olduğunu ve gırtlakta oluştuğunu, Carbognano bu harfin sert bir ünsüz olduğunu, Dieterici *ha* harfinin *he* harfinden daha sert bir ünsüz olduğunu, Davids *ha* harfinin kuvvetle telaffuz edildiğini, Boyd ve Hagopian ise bu harfin daha baskılı telaffuz edildiğini söylerler. Burada dikkati çeken nokta, yedi yazarın bu harf ile ilgili açıklama yapmalarına rağmen, -Davids hariç- bu harfi farklı bir harfle işaretlememeleridir. Bu durum, *ha* harfinin *he* harfinden daha fazla kuvvetli telaffuz edilmesinin belirli belirsiz olduğunu gösterir.

$$\mathbb{H} = \text{ح}$$

İtalyanca yazılmış eserler:

İtalyancada *che* harfleri /ke/; *chi* harfleri ise /ki/ okunur (Gültekin 2005: 3). İtalyanlar tarafından yazılan eserlerde bu *hi* ünsüzü *cha*, *chá*, *chy* ve *ch* şeklinde yazılmıştır. *Hi* ünsüzü bu yazımı ile /h/ ve /ħ/ ünsüzlerinden ayrılmıştır. *Ch(e, i)* harflerinin İtalyancada *k(e, i)* ünsüzünü karşıladığı düşünülürse *hi* ünsüzünün de /k/’ye yakın telaffuz edildiği düşünülebilir. Argenti /k/ ünsüzü için de *ch* harfleri kullanılmıştır.

- ch** *chabar* “haber”, *chain* “hain”, *chála* “hala” (Argenti 1533: 178, 179)
- ch** *chasta* “hasta” (Molino 1641 (Tanış, 1989): 21); *chargz* “bağ”, *chat* “hat”, *Chuda* “Hüda” (Siemienieć-Golaś 2005: 62, 70)
- h** *dahi* “dahi”, *duhul* “duhul” (Molino 1641 (Tanış 1989): 24, 124)
- ch** *anachtar* “anahtar”, *choğie* “hoca” (Meninski 1680: 34, 84)

Meninski, bu işaretin temsil ettiği sesin Almanların /ch/ sesini çıkarırken beliren ıslık gibi, ya da sürtünmesiz değil de Lehlerinki gibi biraz daha kuvvetlice çıkarılması gerektiğini söyler ve /ch/ ünsüzünün Almanlarınkinden daha serbest bir solukla, ağzı iyice gererek göğsün derinliğinden çıkarıldığını belirtir (Tulum 2010).

4 Tulum, söyleyişteki bu değişimin yer yer yazıya da yansıtıldığını belirtir: لحم lahm yerine لحم lehem (lehim), ساحل sahil yerine ساحل (Tulum 2009: 65).

ch *dachi* “dahi”, *berchudar* “berhudar”, *chyzmetkar* “hizmetkar” (Carbognano 1794: 519, 522, 523, 560)

h *daha* “daha”, *hajr* “hayr” (Carbognano 1794: 26, 511)

Carbognano, bu ünsüzün Yunanca *χ* harfine benzediğini ve sert bir ünsüz olduğunu söyler (Carbognano 1794: 622).

Fransızca yazılmış eserler:

Galanti, *hı* harfinin Fransızcada *kh* harfleri ile gösterildiğini fakat *kh* harflerinin *hı* harfinin telaffuzunun yerini tutmadığını söyler (Cin 2009: 458). Fransızca yazılan eserlerde de *qh* veya *kh* harfleri Türkçe kelimelerdeki /h/ ünsüzünü gösterir.

qh *anaqhtar* “anahtar”, *qhaber* “haber” (Viguier 1790: 45)

Viguier, *hı* ünsüzünün sert bir solukla, *he*’nin iki katı bir solukla söylendiğini belirtir (Viguier 1790: 43).

kh *khôch* “hoş”, *khatoun* “hatun”, *dakhi* “dahi” (Jaubert 1833: 23, 44, 45)

Jaubert, *hı* harfinin *ha* harfinden daha kuvvetli telaffuz edildiğini, bu ünsüzün Almancadaki *ch*’ye karşılık geldiğini ifade eder (Jaubert 1833: 23).

kh *kharāb* “harap”, *khidmet* “hizmet”, *khush* “hoş” (Bianchi 1843: 2, 141, 31)

kh *khatar* “hatar”, *yakh* “yah” (Redhouse 1846: 10)

kh *khatoun* “hatun”, *khas* “has”, *khan* “han” (Dieterici 1854: 162, 163)

Dieterici, bu harfin Arapçaya mahsus olduğunu belirtir (Dieterici 1854: 162).

İngilizce yazılan eserler:

İngilizce yazılan eserlerde /h/ ünsüzü için tıpkı Fransızca yazılanlarda olduğu gibi *kh* harfleri kullanılmıştır.

kh *akhir* “ahir” (Vaughan 1709: 43)

h *haſta* “hasta”, *hoshrac* “hoşrak”, *halk* “halk”, *tahtá* “tahta” (Vaughan 1709: 15, 20, 47, 83)

'kh *'khan* “han”, *'khaber* “haber”, *'khidmet* “hizmet”, *'khan* “han” (Vaughan 1709: 51, 86, 87)

Vaughan, *hı* harfini *haw* diye isimlendirir. Bu harfin gırtlaksı bir ses olduğunu ve doğru bir şekilde telaffuz edilebilmesi için boğazdan birazcık hırıltılı okunması gerektiğini söyler ve harfi *khe* şeklinde yazar (Vaughan 1709: 23).

kh *makhluk* “mahluk”, *khoro* “horoz”, *khorma* “hurma” (Davids 1832: 120, 133, 138)

Davids, *hı* ünsüzünün gırtlaktan, kuvvetli bir biçimde telaffuz edildiğini, İngilizcede bu harfin karşılığı olan bir ünsüzün bulunmadığını, bu harfin Almanca *Scotch* kelimesindeki *ch* gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 4).

kh *khastah* “hasta”, *khanum* “hanım”, *khoshnood* “hoşnut” (Boyd 1842: 6)
Boyd, *hı* harfinin Almancada *hoch* kelimesindeki /ch/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 6).

kh *khosh* “hoş”, *dakha* “daha” (Edwin 1877: 44, 45)

kh *hoja* “hoca”, *hanè* “hane”, *khasta* “hasta” (Hagopian 1907: 8, 476)

Hagopian, bu harfin *kh* şeklinde transkribe edildiğini ama /h/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Hagopian 1907: 8).

Latince yazılan eserler:

h *hair* “hayr”, *dahi* “dahi”, *halaik* “halayık”, *hardal* “hardal” (Megiser 1623: 86, 95, 280, 382)

h *hod* “kendi” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 42)

/h/ (ح) harfi, *he* ve *ha* harflerinden ayrı olarak İtalyanca metinlerde *ch*, *h*; Fransızca metinlerde *qh*, *kh*; İngilizce metinlerde çoğunlukla *kh*, az olarak *kh*, *h*; Latince metinde ise *h* ile gösterilmiştir. Bu da çeviriyazılı metin yazarlarının *hı* harfini (*güzel*) *he* ve *ha* harfinden ayırdıklarını gösterir.

He, *ha* ve *hı* harflerinin telaffuzları konusunda çeviriyazılı metinlerde önemli bilgiler vardır:

Meninski, *he* harfinin sesçe İtalyanca, Fransızca, Lehçe ve Almancadaki /h/ değerinde olduğunu ve bu sesin aslında Fransızcadaki *h* ile yazılan ses gibi, tamamen yumuşak bir solukla meydana getirildiğini ifade eder. *Ha* harfinin ise, güçlü bir ses olduğunu, gırtlakta oluşan /hh/ (çift h) gibi bir ses etkisi vererek biçimlendiğini ve *he* harfinden oldukça farklı olduğunu belirtir (Tulum 2010). Tulum, *ha* ünsüzünün Arapçadaki değerini yitirdiğini, yerini sızmalı soluklu bir /h/ ünsüzüne bıraktığını söyler. Tulum’a göre *ha* harfi Arapçadaki değerini dar bir alanda korumaktadır (Tulum 2010). Meninski *hı* harfinin biraz daha kuvvetlice çıkarılması gerektiğini söyler (Tulum 2010). Meninski bu üç ünsüzü birbirinden ayırır.

Carbognano *ha* harfinin sert bir ses olduğunu, *hı* harfinin ise Yunanca χ harfine benzediğini ve sert bir ünsüz olduğunu belirtir.

Viguiet, *ha* ve *hı* ünsüzlerinin *he*’nin iki katı sert bir solukla söylendiğini söyler.

Jaubert, *ha* ünsüzünün Fransızca *hardi* kelimesindeki *h* gibi; *hı* harfinin ise *ha* harfinden daha kuvvetli telaffuz edildiğini ifade eder.

Dieterici, bu harfin *he* harfinden daha kuvvetli söylendiğini, *hı* harfinin ise Arapçaya mahsus olduğunu belirtir.

Dauids, *ha* harfinin Fransızca *harpe* kelimesindeki *h* gibi kuvvetle; *hı* ünsüzünün ise gırtlaktan, kuvvetli bir biçimde telaffuz edildiğini söyler.

Hagopian, bu harfin genellikle Arapça kelimelerde kullanıldığını ve İngilizce *horse* kelimesindeki gibi daha güçlü telaffuz edildiğini; *hı* harfinin ise *kh* şeklinde transkribe edildiğini ama /h/ gibi telaffuz edildiğini belirtir.

J = ج

ج⁵ *pejmürde* “pejmürde”, *püje* “kırağı” (Meninski 1680: 810)

Meninski, üzerine üç nokta konulmuş *j*’yi Farsça *je*’yi karşılamak üzere kullanır. Ona göre, harfin Türkçe söylenişi, /j/ gibidir; Fransızcada, *jay* ve *general* kelimelerinin söylenişinde *i*, *e* önündeki *g* ve Lehçe *iaj* ya da *iajicà* kelimelerindeki *j* gibi söylenir.” (Tulum 2010).

j *mujde* “müjde”, *sèjde* “secde” (Viguiet 1790: 43)

j *jiveh* “civa” (Jaubert 1833: 24)

Jaubert, *je* harfinin Fransızcadaki *j*’ye karşılık geldiğini ifade eder (Jaubert 1833: 23).

j *jenk* “jenk”, *jâj* “jaj” (Redhouse 1846: 11)

zh *azhdar* “ejder”, *zhkazh* “jakaj” (Dauids 1832: 3, 5)

Dauids, *je* harfinin Fransızca *joujou* kelimesindeki /j/; İngilizce *azure*, *pleasure* kelimelerindeki /z/ ve /s/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Dauids 1832: 5).

j *jenk* “pas”, *jiveh* “civa” (Boyd 1842: 7)

Boyd, *je* harfinin *cim*den farklı olduğunu, Fransızcadaki *jour* kelimesindeki /j/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 7).

zh *mûzhdè* “müje”, *azhdèr* “ejder”, *zhournal* “jurnal” (Hagopian 1907: 8)

/j/ (ج) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *j* ve *zh* harfleri ile gösterilmiştir.

K = ك

İtalyanca yazılmış eserler:

İtalyancada /k/ ünsüzü yoktur ve *chi* ünsüzleri *ki* şeklinde okunur

5 Meninski’de bu işaret j üzeri üç nokta şeklindedir.

(Gültekin 2005: 3). Argenti bu sisteme bağlı olarak *chi* harfleri ile /k/ ünsüzünü karşılamıştır. Molino, Meninski ve Carbognano ise sırasıyla İtalyancada olmayan *k* ve *ki* harflerini /k/ sesi için kullanmışlardır:

chi *chieccj* “keçi”, *chiem* “kem”, *chierém* “kerem” (Argenti 1533: 165, 197, 198)

ki *kiulli* “külli”, *kioruk* “körük”, *kiufur* “küfür” (Molino 1641 (Tanış 1989): 36, 242, 251)

kⁱ *eskⁱmek* “eskimek”, *kⁱem* “kem” (Meninski 1680: 124)

Meninski bu harfle ilgili şunları söyler: “Üzerindeki *küçük i* ile *kⁱ* harfi *kef* içindir ve /gⁱ/ sesini çıkarırken söylediğimiz biçimde okunur, yani *i*, *k* ile birlikte ve sonraki başka bir ünlü ile tek bir hece oluşturacak şekilde söylenmelidir; Fransızların *quief*, *quef* ya da İtalyanların *chief*, Lehlerin *tief* gibi yazabilecekleri tek heceli *kⁱef* veya *kⁱepekⁱ* kelimelerinde olduğu gibi.” (Tulum 2010).

kⁱ *kⁱöpek* “köpek”, *bolajki* “ola ki”, *ekⁱmegi* “ekmek” (Carbognano 1794: 4, 314, 559)
Carbognano, *kef* harfinin /chia/, /chie/, /chi/, /chio/, /chiu/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Carbognano 1794: 622). Bu harf grupları İtalyancada /k/ ünsüzünü verir.

Fransızca yazılmış eserler:

Fransızca yazılan eserlerde *k* harfi /k/ ünsüzünü karşılamak üzere kullanılmıştır.

k *kiafir* “kâfir”, *keur* “kör” (Viguier 1790: 44)

k *kitâb* “kitap”, *kieumur* “kömür”, *kutchuk* “küçük” (Jaubert 1833: 26, 46)
Jaubert, *kef* harfinin *k*’ye karşılık geldiğini söyler (Jaubert 1833: 26).

k *turku* “türkü”, *keupek* “köpek”, *ketchè* “keçe” (Bianchi 1843: 238, 260, 730)

k *ekser* “ekser”, *itmek* “etmek” (Redhouse 1846: 13)

ki *kiatib* “kâtip”, *kⁱar* “kâr”, *kiaghid* “kâğıt”, *kiafir* “kâfir” (Dieterici 1854: 189)

k *kesret* “kesret”, *kizb* “kizb”, *kerpidj* “kerpiç” (Dieterici 1854: 189)

Dieterici, *kef* harfinin *i*’nin önünde yer alan *k*’ye karşılık geldiğini belirtir (Dieterici 1854: 189).

İngilizce yazılmış eserler:

İngilizcede *k* ve *q* harfleri ve *a*, *o*, *u*, *i*, *r* harflerinden önce gelen *c* harfi *k* gibi okunur (Gültekin 2005: 3). İngilizce yazılan eserlerde de *k* harfi Türkçedeki /k/ ünsüzünü için kullanılmıştır. Vaughan’da ise *k* harfinin yanında *c* harfi de /k/ ünsüzünü karşılar.

- k** *kendy* “kendi” (Vaughan 1709: 23)
- c** *sevmec* “sevmek”, *pec* “pek”, *Iplic* “iplik” (Vaughan 1709: 14, 21, 76)
- ki** *kiopek* “köpek”, *kiafuri* “kâfir” (Davids 1832: 5)
- Davids’e göre, *kef* harfi *kaf* harfinden daha yumuşak telaffuz edilir, bu harften sonra sanki bir *i* ünlüsü varmış gibi görünür (Davids 1832: 5).
- ki** *kiaghid* “kâğıt”, *kieur* “kör”, *kiafir* “kâfir” (Boyd 1842: 10)
- Boyd, *kef* harfinin İngilizcedeki /k/ gibi telaffuz edildiğini söyler. Ona göre, telaffuz esnasında /k/ sesinin peşinden *i* sesi duyulmaktadır (Boyd 1842: 10).
- k** *kibrit* “kibrit”, *kim* “kim”, *kebab* “kebab” (Edwin 1877: 68, 75, 78)
- k** *keor* “kör”, *kitab* “kitap”, *kénar* “kenar” (Hagopian 1907: 17, 473)

Latince yazılmış eserler:

- k** *kemal* “kemal”, *yelken* “yelen”, *keklik* “keklik” (Megiser 1623: 90, 285, 390)
- kh** *khim* “kim”, *khilit* “kilit” (Megiser 1623: 119, 390)
- c** *t̃chumlecgi* “çömlekçi” (Megiser 1623: 252)
- k** *köj* “köy” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 58)
- /k/ (ك) ünsüzü İtalyanca metinlerde *ch*, *k* ve *k̃*; Fransızca metinlerde genellikle *k* ve az olarak *ki*; İngilizce metinlerde genel olarak *k* ve *ki*, az olarak *c*; Latince metinlerde ise genellikle *k* ve *kh* az olarak da *c* ile gösterilmiştir.

Қ = ق

İtalyanca yazılmış eserler:

İtalyancada *k* harfi yoktur ve *k* harfi *ch(e, i)* harfleri ile veya *c(a, o, u)* harfleri ile karşılır (Gültekin 2005: 2, 3). İtalyancada *ch* harflerinden sonra *a* harfi gelmez. Fakat Argenti ve Molino, *ch*’nin kalın okunduğunu göstermek üzere *ch*’den sonra *a* harfini getirmişlerdir. Molino’da *c(a)* harfleri de /k/ ünsüzü için kullanılmıştır. Molino, Meninski ve Carbognano İtalyan alfabesinde bulunmayan *k* harfini /k/ ünsüzünü karşılamak üzere kullanmışlardır.

- ch** *chabá* “kaba”, *chadár* “kadar”, *chalaá* “kale”, *och* “ok”, *orách* “orak”, *talách* “dalak” (Argenti 1533: 190, 191, 220, 221, 243)
- c** *cafás* “kafes” (Molino 1641 (Tanış 1989): 36)
- ch** *chan* “kan”, *chasan* “kazan” (Molino 1641 (Tanış 1989): 36, 129); *chapan* “kapan”, *chsa* “kısa”, *chaib* “kayıp” (Siemienieć-Golaś 2005: 38, 171, 182)

- k** *kabul* “kabul”, *ok* “ok”, *kaurmak* “kavurmak” (Molino 1641 (Tanış 1989): 77, 81, 88); *kogia* “koca”, *kanun* “kanun”, *kuri* “kuru” (Siemienieć-Golaś 2005: 27, 147, 165)
- k** *korku* “korku”, *kapu* “kapi” (Meninski 1680: 28, 34)
Meninski, *kaf* harfinin hem /k/ gibi söylendiğini, hem de Almanca /th/ ve Lehçe /t/ gibi belli bir soluklu boğaz sesi karışmış bir ses olduğunu ifade eder (Tulum 2010).
- k** *kojun* “koyun”, *kuju* “kuyu”, *kar* “kar”, *doksan* “doksan”, *kuru* “kuru”, *oku-* “oku-” (Carbognano 1794: 2, 7, 10, 14, 27, 66)
- c** *Catolik* “Katolik” (Carbognano 1794: 494)
Carbognano, *kaf* harfinin sert bir ünsüz olduğunu belirtir (Carbognano 1794: 623).

Fransızca yazılmış eserler:

Fransızca yazılan eserlerde *q* harfi /k/ sesini karşılamak üzere kullanılmıştır.

- q** *qorqou* “korku”, *oqouroum* “okurum”, *oq* “ok”, *qanad* “kanat” (Viguiet 1790: 13, 22, 45, 357)
- q** *qorqmaq* “korkmak”, *bâqmaq* “bakmak”, *qourtar-* “kurtar-”, *ouzaq* “uzak” (Jaubert 1833: 25, 48, 194)
Jaubert, *kaf* harfinin /q/ gibi telaffuz edildiğini ifade eder (Jaubert 1833: 25).
- q** *qandil* “kandil”, *faqyrlyq* “fakirlik”, *qypmaq* “kırmak” (Bianchi 1843: 3, 269)
- k** *kabr* “kabr”, *akvâl* “akval” (Redhouse 1846: 13)
Redhouse, *kaf* harfinin Fransızcada *k*, *q* ve *c* harflerine karşılık geldiğini söyler (Redhouse 1846: 13).
- q** *qatmaq* “katmak”, *qar* “kar”, *qalyn* “kalın”, *qazylyq* “kadılık” (Dieterici 1854: 184)
Dieterici, *kaf* harfinin Fransızcadaki /c/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Dieterici 1854: 183).

İngilizce yazılmış eserler:

İngilizce yazılan eserlerde *c*, *q* ve daha çok *k* harfleri /k/ ünsüzü için kullanılmıştır. İngilizce yazılan eserlerde Hagopian dışında /k/ ve /k/ ayrımı yapılmamıştır.

- k** *kull* “kul”, *katty* “kati”, *yok* “yok”, *kal-* “kal-” (Vaughan 1709: 15, 21, 26, 54)

- c** *olducdan* “olduktan”, *uzac* “uzak” (Vaughan 1709: 27, 80)
- k** *kalpak* “kalpak”, *oyunemak* “oyynamak”, *karah* “kara” (Davids 1832: 5)
Davids, *kaf* harfinin sert telaffuz edildiğini ve İngilizce *Cracow* (*Krako*) kelimesindeki /k/ ünsüzüne benzediğini belirtir (Davids 1832: 5).
- c** *cardash* “kardeş”, *coord* “kurt”, *cashic* “kaşık” (Boyd 1842: 9, 10)
- k** *calpak* “kalpak”, *'akel* “akıl”, *taook* “tavuk” (Boyd 1842: 20, 28, 29)
Boyd, *kaf* harfinin İngilizce *cake* kelimesindeki /c/ veya /k/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 10).
- k** *kishin* “kışın”, *kartal* “kartal”, *kalpak* “kalpak” (Edwin 1877: 48, 66, 78)
- c** *ol cadar* “o kadar”, *oozac* “uzak”, *carshoo* “karşı” (Edwin 1877: 44, 46, 53)
- q** *qîş* “kış”, *qahvè* “kahve”, *qan* “kan” (Hagopian 1907: 16, 17)

Latince yazılmış eserler:

- k** *tok* “tok”, *ko* “ko”, *korkmak* “korkmak”, *kabul* “kabul” (Megiser 1623: 88, 95, 129, 388)
- kh** *khadi* “kadı”, *khasan-* “kazan-” (Megiser 1623: 121, 247)
- c** *curban* “kurban”, *curu* “kuru”, *corumak* “korumak”, *caplan* “kaplan”, *caravansaray* “kervansaray” (Megiser 1623: 224, 262, 291, 368)
- k** *kats* “kaç” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 60)

İtalyanca metinlerde *ch*, *k* ve *c*; Fransızca metinlerde *q*; İngilizce metinlerde *k*, *c* ve *q*; Latince metinlerde *k*, *kh* ve *c* harfleri /k/ (ق) ünsüzü için kullanılmıştır. İtalyanca yazılan eserlerde *k* harfinin yanında kullanılan *i* harfi *kef* harfi için kullanılmıştır. Fransızca yazılan eserlerde *k* harfi *kef*’i, *q* harfi ise *kaf* harfini karşılar. İngilizce yazılanlarda *c*, *k* ve *ki* harfleri *kef*’i; *c*, *k* ve *q* harfleri ise *kaf* harfini gösterir. Latince yazılanlarda ise *k*, *kh* ve *c* harfleri hem *kef* hem de *kaf* harfini gösterir.

Bu harflerin telaffuzları ile ilgili bilgilere gelince... Meninski *kef* harfini üzerinde *küçük i* ile yazar ve *kef* harfinin /gⁱ/ sesi ile aynı telaffuza sahip olduğunu söyler (Tulum 2010). *Kaf* harfinin ise hem /k/ gibi söylendiğini, hem de Almanca /th/ ve Lehçe /t/ gibi belli bir soluklu boğaz sesi karışmış bir ses olduğunu belirtir (Tulum 2010).

Carbognano, *kef* harfinin /chia/, /chie/, /chi/, /chio/, /chiu/ gibi telaffuz edildiğini, *kaf* harfinin sert bir ünsüz olduğunu ifade eder.

Jaubert, *kef* harfinin *k*’ye karşılık geldiğini, *kaf* harfinin ise /q/ gibi telaffuz edildiğini belirtir.

Dieterici, *kef* harfinin *i*'nin önünde yer alan *k*'ye karşılık geldiğini, *kaf* harfinin Fransızcadaki /c/ gibi telaffuz edildiğini söyler.

Davids'e göre, *kef* harfi *kaf* harfinden daha yumuşak telaffuz edilir, bu harften sonra sanki bir *i* ünlüsü varmış gibi görünür. *Kaf* harfi ise sert telaffuz edilir ve İngilizce *Cracow* (*Krako*) kelimesindeki /k/ ünsüzüne benzer.

Boyd, *kef* harfinin İngilizcedeki /k/ gibi telaffuz edildiğini söyler. Ona göre, telaffuz esnasında /k/ sesinin peşinden *i* sesi duyulmaktadır. *Kaf* harfi ise İngilizce *cake* kelimesindeki /c/ veya /k/ gibi telaffuz edilir.

Kef ve *kaf* harflerinin telaffuzu ile ilgili bilgilere bakıldığında, bu iki harfin farklı sesleri karşıladıkları görülmektedir. Bu metinlerde, genel olarak *kef* harfi açıklanırken peşinden bir /i/ ünlüsünün duyulduğu varsayılmıştır. Metin yazarları, *kaf* harfi için de kendi dillerinden veya başka dillerden kelime örnekleri verirler.

L = J

- 1 *laf* “laf”, *limón* “limon” (Argenti 1533: 207)
- 1 *lahana* “lahana” (Molino 1641 (Tanış 1989): 45); *lagiuert* “lacivert”, *leuin* “levn” (Siemienieć-Golaś 2005: 202)
- 1 *erler* “erler”, *alüm* “alım” (Meninski 1680: 26, 35)
Meninski, bu harfin Almanlar, İtalyanlar ve Fransızlarınki gibi çıkarıldığını belirtir (Tulum 2010).
- 1 *oghlàn* “oğlan”, *mezarlyk* “mezarlık”, *selvi* “servi” (Carbognano 1794: 1, 22)
- 1 *Allah* “Allah”, *olmaq* “olmak”, *ladjiverd* “lacivert” (Viguiet 1790: 44, 361)
- 1 *bâl* “bal”, *el* “el”, *elli* “elli” (Jaubert 1833: 46, 57)
- 1 *pelîn* “pelin”, *ileru* “ileri” (Bianchi 1843: 9, 471)
- 1 *luzoum* “luzum” (Redhouse 1846: 13)
- 1 *lazim* “lazım”, *libas* “libas”, *lisan* “lisan” (Dieterici 1854: 193)
Dieterici, *lam* harfinin Fransızcadaki /l/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Dieterici 1854: 193).
- 1 *dostlik* “dostluk”, *la-ik* “laik”, *lala* “lala” (Vaughan 1709: 19, 50, 99)
- 1 *lakerdi* “lakırdı”, *laal* “leal” (Davids 1832: 3, 6)
Davids, *lam* harfinin İngilizcedeki gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 6)
- 1 *lezetlu* “lezzetli”, *calem* “kalem”, *hal* “hal” (Boyd 1842: 11)

Boyd, *lam* harfinin İngilizcedeki /l/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 11).

l *lahaneh* “lahana”, *topal* “topal”, *olmish* “olmuş” (Edwin 1877: 64, 68, 79)

l *limon* “limon”, *loutf* “lutf” (Hagopian 1907: 25, 475)

l *dolai* “dolay”, *lale* “lale”, *leilek* “leylek”, *liman* “liman” (Megiser 1623: 181, 393)

l *lazum* “lazım” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 60)

/l/ (ﻝ) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *l* harfi ile gösterilmiştir.

M = م

m *machaás* “makas”, *malúm* “malum” (Argenti 1533: 208, 209)

m *madrabas* “madrabaz”, *dam* “dam”, *mahalle* “mahalle” (Molino 1641 (Siemienieć-Golaś 2005): 39, 79, 126)

m *meskiin* “miskin” (Meninski 1680: 34)

Meninski’ye göre *mim* harfi İtalyanca ve Fransızcadaki gibi okunur (Tulum 2010).

m *igirmi* “yigirmi” (Carbognano 1794: 14)

m *mana* “mana”, *aqcham* “akşam” (Viguer 1790: 44)

m *merdjemek* “mercemek”, *almam* “almam”, *merhamet* “merhamet” (Jaubert 1833: 26, 163, 198)

m *moum* “mum”, *mumkin* “mümkün” (Bianchi 1843: 269, 292)

m *démévi* “demevi”, *elzem* “elzem” (Redhouse 1846: 13)

m *mah* “mah”, *mubarek* “mübarek”, *metin* “metin” (Dieterici 1854: 194, 195)

Dieterici, *mim* harfinin Fransızcadaki /m/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Dieterici 1854: 194).

m *benum* “benim”, *malim* “malım”, *muhebbet* “muhabbet” (Vaughan 1709: 21, 28, 29)

m *hammam* “hamam”, *makramah* “makreme”, *adem* “adem” (Davids 1832: 3, 6, 9)

Davids, *mim* harfinin İngilizcedeki /m/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 6).

m *mektoob* “mektup”, *mesroor* “mesrur” (Boyd 1842: 11)

Boyd, *mim* harfinin İngilizcedeki /m/ ünsüzüne karşılık geldiğini söyler

(Boyd 1842: 11).

- m** *maade* “maada”, *yemek* “yemek”, *adam* “adam” (Edwin 1877: 53, 66, 68)
m *mal* “mal”, *mézar* “mezar” (Hagopian 1907: 9, 475)
m *müflisem* “müflisim”, *emlak* “emlak”, *urum* “Rum”, *memleket* “memleket” (Megiser 1623: 83, 283, 298, 394)
m *magrip* “mağrip” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 60)
 /m/ (م) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *m* harfi ile gösterilmiştir.

N = ن

- n** *nál* “nal”, *ne* “ne”, *necé* “neçe” (Argenti 1533 216, 217)
n *ne* “ne” (Molino 1641 (Tanış 1989): 84); *nam* “nam”, *nemli* “nemli” (Molino 1641 (Siemienieć-Golaś 2005): 151, 166)
n *neje* “neye”, *nic’ün* “niçin” (Meninski 1680: 53, 128)
 Meninski, bu harfin İtalyancadaki gibi söylendiğini belirtir (Tulum 2010).
n *on* “on” (Carbognano 1794: 13)
n *nour* “nur”, *amin* “amin” (Viguiet, 1790: 44)
n *neh* “ne”, *ghun* “gün”, *ben* “ben” (Jaubert 1833: 26, 51, 61)
n *ana* “ana”, *duzensyz* “düzensiz” (Bianchi 1843: 4, 483)
n *nâzir* “nazır”, *minval* “minval” (Redhouse 1846: 13)
n *natchar* “naçar”, *nam* “nam”, *nesl* “nesil” (Dieterici 1854: 205)
 Dieterici, *nun* harfinin Fransızcadaki *n* gibi telaffuz edildiğini söyler (Dieterici 1854: 205).
n *nola* “evet”, *yine* “yine” (Vaughan 1709: 43, 52)
n *enginar* “enginar”, *arslan* “arslan”, *ôn* “on” (Davids 1832: 6, 10, 17)
 Davids, *nun* harfinin İngilizcedeki /n/ gibi telaffuz edildiğini ifade eder (Davids 1832: 6).
n *inlu* “enli”, *dun* “dün”, *neredeh* “nerede” (Boyd 1842: 11)
 Boyd, *nun* harfinin İngilizcedeki /n/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 11).
n *oon* “un”, *nikriz* “gut”, *havan* “havan” (Edwin 1877: 66, 67, 68)
n *nan* “nan” (Hagopian 1907: 9)
n *ne* “ne”, *nalbantgi* “nalbant”, *nefes* “nefes” (Megiser 1623: 86, 295, 395)
n *ne* “ne” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 34)
 /n/ (ن) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *n* harfi ile gösterilmiştir.

ŋ = ڭ

İtalyanca yazılmış eserler:

- ngh** *angh-* “an-”, *dinghle-* “dinle-”, *songh* “son” (Argenti 1533: 111)
- ngh** *bangha* “bana”, *songhra* “sonra” (Molino 1641 (Tanış 1989): 5); *anghlaigi* “anlayıcı”, *ciangh* “çan” (Siemienieć-Golaś 2005: 32, 96)
- ng** *dongmak* “donmak” (Molino 1641 (Tanış 1989): 5, 36)
- gh** *deghis* “deniz”, *soghra* “sonra” (Siemienieć-Golaś 2005: 105, 188)
- n-** *erüin-* “erin”, *an-lama* “anlama”, *ben-bejāz* “bembeyaz”, *don-uz* “domuz” (Meninski 1680: 26, 35, 39, 40)
- n-** *kojunun-* “koyunun”, *bin-* “bin”, *an-* “an-” (Carbognano 1794: 4, 15, 24)
Carbognano, bu harfi *saghyr-kief* diye adlandırır ve bu ünsüzün Fransızcadaki gibi nazal ses olduğunu belirtir (Carbognano 1794: 623).

Fransızca yazılmış eserler:

Fransızcada bir ünsüz önünde *en* ve *an* şeklinde olduğunda /n/ ünsüzü, damak /n/’si gibi telaffuz edilir (Lèvy 1985: 5).

- n** sonra “sonra”, bana “bana”, dènsiz “densiz”, fanfar “sansar” (Viguiet 1790: 44, 372, 386)
- ñ** *deñiz* “deniz”, *bâbañ* “baban”, *senuñ* “senin” (Jaubert 1833: 26, 84)
Jaubert’e göre bu harf, Fransızca *Charlemagne* kelimesindeki *gn* gibi telaffuz edilir (Jaubert 1833: 26).
- ñ** *sizuñ* “sizin”, *gueuñul* “gönül” (Bianchi 1843: 299, 365)
- n** *inlémek* “inlemek”, *déniz* “deniz” (Redhouse 1846: 13)
- ñ** *añlamaq* “anlamak”, *beñzemek* “benzemek”, *biñ* “bin”, *tcheñe* “çene” (Dieterici 1854: 144, 154, 158)

İngilizce yazılmış eserler:

- ng** *bing* “bin”, *adaming* “adamın”, *atang* “atan”, *anglamak* “anlamak”, *tungmak* “donmak” (Vaughan 1709: 16, 19, 23, 79, 83)
- ngh** *denghiz* “deniz”, *singhec* “sinek” (Vaughan 1709: 87, 90)
- n** *sinek* “sinek”, *deniz* “deniz”, *yeni* “yeni” (Davids 1832: 6)
Davids, *saghir-noon* diye adlandırdığı harfin Türkçeye has bir harf olduğunu, bu harfin Fransızca *son* kelimesindeki *n* ve *Charlemagne* kelimesindeki *gn* gibi telaffuz edildiğini fakat bu harfin bazen İngilizcedeki /n/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 6).

- ñ** *deñiz* “deniz”, *soñra* “sonra”, *guluñ* “gülün” (Boyd 1842: 10, 11)
Boyd, damak /n/’sini ifade eden harfi *sağır nun* olarak adlandırmaktadır. Bu harfin nazal bir /n/ olduğunu ve Fransızca *mon, son* kelimelerindeki /n/ ünsüzleri gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 11).
- ñ** *senuñ* “senin”, *anuñ* “onun”, *suduñuz* “sütünüz” (Edwin 1877: 39, 41)
- ñ** *deñiz* “deniz”, *sèniñ* “senin” (Hagopian 1907: 18)

Latince yazılmış eserler:

- ng** *hairung* “hayrın”, *tangri* “tanrı”, *onung* “onun”, *banga* “bana” (Megiser 1623: 86, 91, 118)
Damak n’si İtalyanca metinlerde *ngh, ng, gh* ve *n-*; Fransızca metinlerde *n* ve *ñ*; İngilizce metinlerde *ng, ngh, ñ* ve *ñ*; Latince metinlerde ise *ng* harfleri ile gösterilmiştir.
Kef (ك) ile gösterilen ve bazı metinlerde *sağır nun* olarak adlandırılan bu damak ünsüzü, çeviriyazılı metinlerde /n/ sesinden ayırt edilmiştir. Bu ünsüz Türkçeye hastır. Davids, bu ünsüzün bazen İngilizcedeki /n/ ünsüzü gibi de telaffuz edildiğini belirtir.

P = پ

- p** *pach* “pak”, *pamúch* “pamuk”, *parmách* “parmak” (Argenti 1533: 223)
- p** *para* “para” (Molino 1641 (Tanış 1989): 28); *paha* “paha”, *pak* “pak” (Siemienieć-Golaś 2005: 54)
- p** *kalpak* “kalpak”, *kopmaduk* “kopmadık” (Meninski 1680: 27, 84)
Meninski, bu sesin İtalyan, Fransız ve Lehlerinki gibi çıkarıldığını ifade ederek, “Bu harf hiçbir zaman Almanların yaptığı gibi /b/ ile karıştırılmaz.” der (Tulum 2010).
- p** *pabucⁱ* “pabuç”, *pisⁱ* - “piş-” (Carbognano 1794: 23, 73)
- p** *pèrdè* “perde”, *pèndjèrè* “pencere”, *pèrguièl* “pergel” (Viguiet 1790: 45)
- p** *pâcha* “paşa”, *qapou* “kapu”, *ïapraq* “yaprak” (Jaubert 1833: 22, 37, 40)
Jaubert, *pe* harfinin /p/’ye karşılık geldiğini belirtir (Jaubert 1833: 22):
- p** *pāpās* “papaz”, *eup-* “öp-” (Bianchi 1843: 4, 621)
- p** *péder* “peder”, *peyghamber* “peygamber” (Redhouse 1846: 9)
- p** *pechiman* “pişman”, *pek* “pek”, *peïda* “peyda” (Dieterici 1854: 152, 154)
- p** *pek* “pek”, *pacha* “paşa”, *pilav* “pilav” (Vaughan 1709: 83)
- p** *sapmamak* “sapmamak”, *kapamak* “kapamak”, *Pariz* “Paris” (Davids)

1832: 31, 32, 89)

Dauids'e göre *pe* harfi İngilizcedeki /p/ gibidir (Dauids 1832: 4).

- p** *pasha* “paşa”, *para* “para”, *parmac* “parmak” (Boyd 1842: 5)
 Boyd, *pe* harfinin İngilizcedeki /p/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Boyd 1842: 5).
- p** *pek* “pek”, *pederanè* “pederane”, *pendejereh* “pencere” (Edwin 1877: 44, 71)
- p** *pèdèr* “peder”, *sap* “sap” (Hagopian 1907: 7, 475)
- p** *para* “para”, *peigamber* “peygamber”, *pul* “pul” (Megiser 1623: 398, 399)
- p** *spahi* “sipahi” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 60)
- Çeviriyazılı metinlerde /p/ (پ) ünsüzü *p* harfi ile gösterilmiştir.

R = ر

- r** *rachàtt* “rahat”, *rasí* “razı” (Argenti 1533: 226)
- r** *rahat* “rahat”, *rusghiar* “rüzgar” (Molino 1641 (Siemienieć-Golaś 2005): 152, 162)
- r** *er* “er” (Meninski 1680: 26)
 Meninski, bu harf için “Almanlar ve İtalyanlarınkı gibi bir sese sahiptir.” der (Tulum 2010).
- r** *fakyr* “fakir”, *Rum* “Rum”, *maghrur* “mağrur” (Carbognano 1794: 2, 494, 543)
- r** *dèri* “deri”, *barsaq* “bağırsak”, *qouyrourq* “kuyruk” (Viguiet 1790: 13, 363, 364)
- r** *virnek* “vermek”, *ghur-* “gör-”, *bir* “bir” (Jaubert 1833: 24, 48, 56)
 Jaubert, *re* harfinin /r/ şeklinde telaffuz edildiğini belirtir (Jaubert 1833: 23).
- r** *retchel* “reçel”, *dirlik* “dirlik” (Bianchi 1843: 324, 625)
- r** *râz* “raz”, *erkek* “erkek”, *chumâr* “şumar” (Redhouse 1846: 11)
- r** *rast* “rast”, *riza* “rıza”, *renk* “renk” (Dieterici 1854: 167)
- r** *Rum* “Rum”, *kerre* “kere” (Vaughan 1709: 16)
- r** *şerdar* “serdar”, *Meser* “Mısır”, *var* “var” (Dauids 1832: 4, 89, 90)
 Dauids'e göre *re* harfi İngilizcedeki /r/ gibi telaffuz edilir (Dauids 1832: 5).
- r** *ridjia* “rica”, *rahat* “rahat” (Boyd 1842: 7)
 Boyd, *re* harfinin İngilizcedeki /r/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 7).
- r** *eier* “eyer”, *bir* “bir”, *sofra* “sofra” (Edwin 1877: 70, 76, 78)

- r** *qor* “kor”, *qîr* “kır”, *yarîm* “yarım” (Hagopian 1907: 8, 475)
r *ramazan* “Ramazan”, *Rim* “Roma” (Megiser 1623: 399, 400)
r *eger* “eğer”, *korku* “korku” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 40)
 /r/ (ر) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *r* harfi ile gösterilmiştir.

S = س

İtalyanca yazılmış eserler:

- s** *saât* “saat”, *sefêr* “sefer”, *sechêr* “seher” (Argenti 1533: 227)
s *sekiz* “sekiz” (Molino 1641 (Tamış 1989): 161); *secilme* “seçilme”, *sighil* “siğil”, *sebeb* “sebepe” (Siemieniec-Golaś 2005: 55, 114, 152)
s *sâlîfûz-zikr* “sâlîfû’-zikr”, *hemsâje* “hemsâye”, *sîm* “sim”, *sâdis* “sadis”, *châmis* “hamis” (Meninski 1680: 41, 44, 45)
 Meninski, *s* harfini *se*, *sin* ve *sad* harflerini karşılamak için kullanır. Meninski’ye göre bu harf İtalyanca ve Lehçe *s* ile *-sera*, *sarâ* kelimelerinde olduğu üzere- Fransızcada kelime başlarındaki *s* gibi söylenir (Tulum 2010).
s *sekiz* “sekiz”, *sev-* “sev-”, *siz* “siz” (Carbognano 1794: 13, 24, 47)

Fransızca yazılmış eserler:

- Fransızcada *s* harfi ve *e*, *i*, *y* harflerinin önünde yer alan *c* harfi *s* gibi okunur (Lèvy 1985: III). Viguier, Jaubert ve Bianchi’de *s* harfi Türkçedeki /s/ ünsüzünü karşılamak üzere kullanılmıştır.
s *sirkê* “sirke”, *sêl* “sel”, *seuylêsmèyè* “söyleşmeye”, *idjrasena* “icrasına” (Viguier 1790: 12, 45, 160, 355)
s *sevmek* “sevmek”, *sekiz* “sekiz”, *sevilmek* “sevilmek” (Jaubert 1833: 24, 56, 90)
 Jaubert, *sin* harfinin Fransızcadaki /s/’ye karşılık geldiğini belirtir (Jaubert 1833: 23).
s *kesmek* “kesmek”, *sefer* “sefer” (Bianchi 1843: 645, 680)
s *sâlîm* “salim”, *esfel* “esfel” (Redhouse 1846: 11)
ç *écâs* “esas” (Redhouse 1846: 11)
s *sal* “sal”, *sebil* “sebil”, *ser-* “ser-” (Dieterici 1854: 170)
 Dieterici, *sin* harfinin Fransızcadaki /s/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Dieterici 1854: 170).

İngilizce yazılmış eserler:

- s** *sec* “köpek”, *sev-* “sev-”, *beslemec* “beslemek” (Vaughan 1709: 14, 34, 81)
- s** *śiah* “siyah”, *śipar* “siper”, *śima* “sima”, *serv* “servi” (Davids 1832: 92, 93, 95, 96)
- Davids, *sin* ünsüzünün İngilizce *soon* kelimesindeki /s/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 5). Davids, diğer harflerde olduğu gibi bu harfi de bazen noktalı bazen noktasız yazmıştır.
- s** *ses* “ses”, *sultan* “sultan”, *serai* “saray” (Boyd 1842: 7)
- Boyd, *sin* harfinin İngilizce *bliss* kelimesindeki /ss/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 7).
- s** *sevmek* “sevmek”, *sidjim* “sicim”, *siz* “siz” (Edwin 1877: 26, 71, 77)
- s** *seoz* “söz”, *sémiz* “semiz”, *sért* “sert” (Hagopian 1907: 9, 474, 475)

Latince yazılmış eserler:

- s** *kafas* “kafes”, *sultan* “sultan” (Megiser 1623: 89, 263)
- s** *sultan* “sultan” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 40)
- Çeviriyazılı metinlerde /s/ (س) ünsüzü *s* harfi ile gösterilmiştir.

Ş = ص

İtalyanca yazılmış eserler:

- s** *sabách* “sabah”, *sabúr* “sabır”, *sabún* “sabun” (Argenti 1533: 227, 228)
- s** *soimak* “soymak”, *sabr* “sabır” (Molino 1641 (Tanış 1641): 33, 163); *saghir* “sağır”, *sol* “sol”, *saimak* “saymak” (Siemienieć-Golaś 2005: 167, 212, 253)
- s** *su* “su”, *sæhhāf* “sahaf”, *sulh* “sulh” (Meninski 1680: 29, 38, 84)
- Meninski, *sad* harfini de *s* ile gösterir ama *sad* harfinin *sin* harfinden daha güçlü olarak ve ıslıklı bir şekilde söylendiğini belirtir (Tulum 2010). Tulum’a göre Meninski’nin bu açıklaması *sad* harfinin Arapça kelimelerdeki söylenişle ilgilidir (Tulum 2010).
- s** *sujun-* “suyun”, *sacⁱ* “saç”, *su* “su”, *sabah* “sabah”, *asla* “asla”, *hisar* “hisar” (Carbognano 1794: 7, 24, 51, 508, 551)
- Carbognano, *sad* harfinin daha sert söylendiğini ifade eder (Carbognano 1794: 622).

Fransızca yazılmış eserler:

- s** *sohbèt* “sohbet”, *sayarlar* “sayarlar” (Viguiet 1790: 13, 52)
- s** *sôrmaq* “sormak”, *savâb* “sevap”, *sol* “sol” (Jaubert 1833: 24, 196)
Jaubert, *sad* harfinin *sin* harfinden farklı olduğunu belirtir (Jaubert 1833: 24).
- s** *soï* “soy”, *asl* “asl”, *su* “su” (Bianchi 1843: 2, 3, 733)
- s** *sâdir* “sadır”, *chakhs* “şahs” (Redhouse 1846: 11)
- ç** *aça* “asa” (Dieterici 1854: 144)
- s** *asl* “asl”, *asla* “asla”, *asylmaq* “asılmak”, *asma* “asma”, *sap* “sap” (Dieterici 1854: 144, 174)
Dieterici’ye göre *sad* harfi Fransızcadaki /s/ gibi telaffuz edilir (Dieterici 1854: 174).

İngilizce yazılmış eserler:

- ’s** *’sabah* “sabah”, *’satisfak* “satisfak”, *’sary* “sarı” (Vaughan 1709: 91)
- s** *saimak* “saymak”, *sungra* “sonra” (Vaughan 1709: 30, 42)
Vaughan *sad*, harfinin dilin üst dişlere değdirilmesiyle ve /s/’den daha baskılı okunduğunu belirtir (Vaughan 1709: 23).
- s** *şari* “sarı”, *şehra* “sahra”, *şoldeh* “solda”, *şebağ* “sabah” (Davids 1832: 4, 94, 99, 100)
Davids, *sad* harfinin İngilizce /s/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 5).
- s** *sabah* “sabah”, *sadik* “sadık”, *soo* “su” (Boyd 1842: 8)
Boyd, *sad* harfinin *sin* harfine benzediğini söyler (Boyd 1842: 8).
- s** *sonra* “sonra”, *sabah* “sabah”, *su* “soo” (Edwin 1877: 47, 69)
- s** *sagh* “sağ”, *sol* “sol”, *sachaq* “saçak” (Hagopian 1907: 9, 474)

Latince yazılmış eserler:

- s** *sabur* “sabır”, *sabah* “sabah” (Megiser 1623: 264, 400)
- s** *safa* “sefa” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 62)
/s/ (ص) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *s* harfi ile gösterilir. Yalnızca Vaughan bazı örneklerde bu harfi *ş* şeklinde işaretler. Bu metinlerin bazılarında *sad* harfinin *sin* harfinden farklı bir harf olduğuna dair açıklamalar bulunsa da iki harfin de Latin harfleri ile karşılığının aynı olduğu görülür.

Ş = ث

İtalyanca yazılmış eserler:

- s *séur* “sevr, boğa burcu” (Argenti 1533: 233)
- s *müselles* “müselles”, *eser* “eser” (Molino 1641 (Tanış 1989): 280)
- s *selāset* “selase”, *ispāt* “ispat”, *eser* “eser”, *isr* “isr”, *esnā* “esna”, (Meninski 1680: 42)
- Meninski, sözlüğünde bu harfi *s* ile göstermiştir: *isābet* “isabet”, *āsār* “āsār”, *ehādīs* “ehadis”, *teswie* “tesviye” (Meninski 1680: 51, 70, 1071). Meninski’nin değerlendirmesine göre, Arapçada *peltek se* harfinin temsil ettiği peltek ses /th/ Türkçede ortak konuşma dilinde yer bulmamıştır; ancak bu ses *tecvid* bilenlerce, özellikle *Kur’an* okurken gerçek değeriyle, dilin dış arasına sokulmasıyla çıkarılır (Tulum 2010).
- t *tūlt* “süls”, *telvis* “telvis” (Carbognano 1794: 15, 533)
- s *Osmanly* “Osmanlı” (Carbognano 1794: 624)
- Carbognano, *peltek s* ünsüzünün /s/ sesini verdiğini belirtir (Carbognano 1794: 622).

Fransızca yazılmış eserler:

- s *ba-is* “bais”, *sèvab* “sevap” (Viguiet 1790: 365, 366)
- s *esvâb* “esvap” (Jaubert 1833: 23)
- Jaubert’e göre *peltek se* harfi /s/ şeklinde telaffuz edilir (Jaubert 1833: 23).
- s *kesret* “kesret”, *sebāt* “sebat” (Bianchi 1843: 6, 733)
- ç *çâbit* “sabit” (Redhouse 1846: 9)
- c *cevr* “sevr” (Redhouse 1846: 9)
- s *gays* “gays (yağmur)” (Redhouse 1846: 9)
- Redhouse, bu harfin farklı bir harf olduğunu söyler ve bu harfin geçtiği kelimeleri yukarıda görüldüğü gibi ç, c ve s harfleri ile gösterir.
- s *esna* “esna”, *esmar* “meyveler”, *te’esir* “tesir”, *sani* “sani” (Dieterici 1854: 140, 154, 157)
- ç *qaçaba* “kasaba”, *qaşcab* “kasap” (Dieterici 1854: 186)
- Dieterici, bu harfin /ç/ veya /s/ gibi okunduğunu belirtir (Dieterici 1854: 157).

İngilizce yazılmış eserler:

- s *esna* “esna” (Vaughan 1709: 42)
- s *kusar* / *kuthar* “kevser”, *eswab* “esvap” (Davids 1832: 4)

- Davids'e göre bu harf İngilizcedeki /s/ gibidir ve /th/ şeklinde de telaffuz edilir (Davids 1832: 4).
- s *esvab* "esvap", *masal* "masal", *ispat* "ispat" (Boyd 1842: 5)
Boyd, *peltek se* harfinin İngilizcedeki /s/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 5).
- s *esvab* "esvap" (Edwin, 1877: 42, 65)
- s *sabit* "sabit", *èmsal* "emsal" (Hagopian 1907: 7)
Hagopian, bu harfin /s/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Hagopian 1907: 7)

Latince yazılmış eserler:

- t *otmanli* "Osmanlı" (Megiser 1623: 263)
- s *abes* "abes", *sabit* "sabit" (Megiser 1623: 359, 400)

Arapçaya has bir ünsüz olan /s/ (ث) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde genel olarak *s*, az olarak da *t*, *ç* ve *c* harfleri ile gösterilmiştir. *Sin*, *sad* ve *peltek se* harfleri çeviriyazılı metinlerde genel olarak *s* harfi ile gösterilmiştir.

Bu üç harfin telaffuzu ile ilgili olarak da farklı açıklamalar vardır. Meninski'ye göre *sin* harfi Fransızca kelime başındaki *s* gibi; *sad* harfi *sin* harfinden daha güçlü olarak ve ıslıklı bir şekilde söylenir. Tulum, Meninski'nin bu açıklamasının *sad* harfinin Arapça kelimelerdeki söylenişiyile ilgili olduğu düşüncesindedir. *Peltek se* harfinin temsil ettiği peltek ses /th/ ise Türkçede ortak konuşma dilinde yoktur (Tulum 2010).

Jaubert, *sin* harfinin Fransızcadaki /s/'ye karşılık geldiğini, *sad* harfinin *sin* harfinden farklı olduğunu, *peltek se* harfinin ise /s/ şeklinde telaffuz edildiğini ifade eder.

Dieterici, *sin* harfinin Fransızcadaki /s/ gibi telaffuz edildiğini, *sad* harfinin Fransızcadaki /s/ gibi telaffuz edildiğini, *peltek se* harfinin ise /ç/ veya /s/ gibi okunduğunu belirtir.

Vaughan, *sad* harfinin dilin üst dişlere değdirilmesiyle ve /s/'den daha baskılı olduğunu söyler.

Davids, *sin* harfinin İngilizce *soon* kelimesindeki /s/ gibi, *sad* harfinin İngilizce /s/ gibi telaffuz edildiğini, *peltek se* harfinin İngilizcedeki /s/ gibi olduğunu söyler fakat bu harfin /th/ şeklinde de telaffuz edildiğini ifade eder.

Boyd, *sin* harfinin İngilizce *bliss* kelimesindeki /ss/ gibi telaffuz edildiğini, *sad* harfinin *sin* harfine benzediğini, *peltek se* harfinin İngilizcedeki /s/ gibi telaffuz edildiğini söyler.

Hagopian, *peltek se* harfinin /s/ gibi telaffuz edildiğini söyler.

Çeviriyazılı metin yazarları bu üç harfin üç ayrı sesi karşıladıklarını bildirirler. *Sad* harfi ile yazılan /s/ ünsüzünün daha güçlü telaffuz edilmesi Tulum'un belirttiği gibi Arapça kelimeler için mümkün olmalıdır, ancak bu dar bir çevre için söz konusudur. O çevre de olsa olsa Arapça tecvid eğitim almış insanlardan oluşur. Çünkü, bazı çeviriyazılı metin yazarları da telaffuz bakımından *sin* ve *sad* harflerinin karşıladığı sesler arasında bir fark olmadığını söylemişlerdir. *Pelte se* ünsüzü, büyük oranda /s/ ünsüzü gibi telaffuz edilmektedir.

Ş = ش

İtalyanca yazılmış eserler:

İtalyancada *sc* harflerinden sonra (*e, i, ia, io, iu*) gelirse Türkçedeki gibi /şe/, /şi/, /şal/, /şo/ okunur (Gültekin 2005: 8). Argenti ve Molino bu kurala bağlı kalarak *sc* harfleri ile /ş/ ünsüzünü göstermişlerdir. Molino'da bazen *s* harfi /ş/ ünsüzünü karşılamıştır. Meninski ve Carbognano ise *sⁱ* harfiyle /ş/ ünsüzünü göstermişlerdir.

- sc** *sciacchitt* “şahit”, *sciahir* “şair”, *scen* “şen” (Argenti, 1533: 239)
- sc-** *sc-irin* “şirin”, *isc-tah* “iştah” (Molino 1641 (Tanış 1989): 9, 29); *sc-isc* “şiş”, *iasc* “yaş” (Siemienieć-Golaś 2005: 65)
- s** *sacrab* “şarap”, *esek* “eşek” (Molino 1641 (Tanış 1989): 9, 33); *kiosk* “köşk” (Siemienieć-Golaś 2005: 82)
- sⁱ** *cⁱesⁱm* “çeşm”, *siekieⁱte* “şikeste”, *chosⁱ* “hoş” (Meninski 1680: 40, 41)
- Meninski, noktalı ya da aksanlı bu işareti Türkçenin *şin* harfini belirtmek için Lehçe'den ödünç aldım” der ve bu işaretle ilgili şu açıklamayı yapar: “Fransızlar bu harf yerine *ch* kullanırlar: *cheual*. İtalyanlar her zaman *sc* (*scemare*) Almanlar doğru olarak *sch* (*schade*), Lehler de daha hafifçe söylenen kendi /ş/’leri için bu harfi kullanırlar. Ben de harf tasarrufu sağlamak için bunu seçtim.” (Tulum).
- sⁱ** *atesⁱ* “ateş”, *şⁱu* “şu” (Carbognano 1794: 3, 619)

Fransızca yazılmış eserler:

Fransızcada *ch* harfleri /ş/ okunur (Lèvy 1985: III). Fransızca yazılan metinlerde de *ch* harfi /ş/ ünsüzünü göstermektedir.

- ch** *tach* “taş”, *eulmuch* “ölmüş”, *chikiayèt* “şikâyet”, *yach* “yaş” (Viguiet 1790: 13, 29, 42, 357)
- ch** *chehr* “şehir”, *tâch* “taş”, *bech* “beş”, *kechkèh* “keşke” (Jaubert 1833: 24, 56, 104)

Jaubert’e göre, *şın* harfi Fransızca *cheval* kelimesindeki /ch/ gibi telaffuz edilir (Jaubert 1833: 23).

ch *chary* “şarkı” (Bianchi 1843: 238)

ch *châh* “şah”, *échref* “eşref” (Redhouse 1846: 11)

ch *icharet* “işaret”, *ichitmek* “ışitmek”, *achagha* “aşağıya”, *ichlenmek* “işlenmek”, *shahid* “şahit” (Dieterici 1854: 143, 144)

Dieterici, *şın* harfinin Fransızca /ch/’ye karşılık geldiğini söyler (Dieterici 1854: 172).

İngilizce yazılmış eserler:

İngilizcede *sh* harfleri /ʃ/ gibi okunur (Gültekin 2005: 6). İngilizce yazılan eserlerde *sh* harfleri Türkçedeki /ʃ/ ünsüzünü gösterir.

sh *seviʃh* “seviş”, *shahid* “şahit”, *akʃham* “akşam” (Vaughan 1709: 14, 15, 16, 77)

sh *shimdi* “şimdi”, *karshu* “karşı”, *pasha* “paşa” (Davids 1832: 4, 100, 103, 107)
Davids, *şın* harfinin İngilizce *shall* kelimesindeki /sh/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 5).

sh *shimshek* “şimşek”, *shisheh* “şişe”, *sherab* “şarap” (Boyd 1842: 8)
Boyd, *şın* harfinin İngilizcedeki /sh/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 5).

sh *shashmishim* “şaşmışım”, *shoobeh* “şüphe”, *fildishi* “fildişi” (Edwin 1877: 42, 66, 67)

sh *ish* “iş”, *shan* “şan”, *ashkhané* “aşhane” (Hagopian 1907: 9, 475, 477)

Latince yazılmış eserler:

sch *schah* “şah”, *hemiʃche* “hemişe”, *leschker* “leşker”, *beʃch* “beş”, *baschum* “başım” (Megiser 1623: 84, 93, 115, 119)

s *sey* “şey” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 38)

/ʃ/ (ش) ünsüzü çeviri yazılı metinlerde yazarların dillerindeki /ʃ/ ünsüzünü karşılayan harflerle gösterilmiştir.

T = ت

İtalyanca yazılmış eserler:

t *tech* “tek”, *tel* “tel”, *tes* “tez” (Argenti 1533: 244, 245)

t *nasijet* “nasihat”, *otmek* “ötmek”, *tellal* “tellal” (Molino 1641 (Tanış

1989): 179, 198, 233)

- t** *bakty* “baktı”, *c’aghyrtmak* “çağırtmak”, *g’etmek* “gitmek” (Meninski 1680: 112, 123)
- t** *bit-* “bit-”, *jat-* “yat-” (Carbognano 1794: 72, 73)

Fransızca yazılmış eserler:

- t** *titrèmèk* “titremek” (Viguier 1790: 45)
- t** *temâm* “tamam”, *it-* “et-”, *et-* “et-” (Jaubert 1833: 23, 162)
Jaubert, *te* harfinin /t/ şeklinde telaffuz edildiğini belirtir (Jaubert 1833: 23).
- t** *orta* “orta”, *atmadja* “atmaca” (Bianchi 1834: 625)
- t** *tâzé* “taze”, *toz* “toz” (Redhouse 1846: 9)
- t** *tadj* “tac”, *takht* “taht”, *tedris* “tedris” (Dieterici 1854: 154)
Dieterici, *te* harfinin Fransızcadaki /t/ gibi okunduğunu ifade eder (Dieterici 1854: 154).

İngilizce yazılmış eserler:

- t** *alduatmak* “alduatmak”, *ust* “üst” (Vaughan 1709: 31, 46)
- t** *timsah* “timsah”, *iltidgia* “iltica”, *rast* “rast” (Davids 1832: 4, 112)
Davids, *te* harfinin İngilizcedeki /t/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Davids 1832: 4). Davids, *te* harfini /t/ ile, *ti* harfini /t/ ile göstermektedir fakat bunları bazen birbirine karıştırmaktadır.
- t** *toofenk* “tüfek”, *tarikkh* “tarih”, *turky* “türkü” (Boyd 1842: 5)
Boyd, *t* harfinin İngilizcedeki /t/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 5).
- t** *atesh* “ateş”, *kibrit* “kibrit”, *tenekeh* “teneke” (Edwin 1877: 66, 68, 71)
- t** *tatar* “Tatar”, *git* “git”, *tél* “tel” (Hagopian 1907: 7, 486)

Latince yazılmış eserler:

- t** *iradet* “iradet”, *tekerlik* “tekerlek”, *tepe* “tepe”, *terlemek* “terlemek” (Megiser 1623: 96, 407)
- t** *bütün* “bütün” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 34)
/t/ (ٹ) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *t* harfi ile gösterilmiştir.

T = ط

İtalyanca yazılmış eserler:

- t *taráf* “taraf”, *tasc* “taş” (Argenti, 1533: 243, 244)
- t *chata* “hata”, *top* “top”, *taleh* “talih” (Molino 1641 (Tanış 1989): 121, 164, 287)
- t *tapmak* “tapmak” (Meninski 1680: 267)
- Meninski, *t* harfinin Arapçadaki ses değeriyle ilgili şu açıklamayı yapar: “Bu harfin neredeyse /th/ imiş gibi, ya da iki *t* /tt/ söyleniyormuş gibi üst dişleri kuvvetle vurarak daha güçlü bir şekilde ve soluklu bir sesle söylenmesi doğru olur.” der. Meninski’ye göre bu harf, Türkçenin kendi kelimelerinde /d/ sesini verir (Tulum 2010).
- t *tavuk* “tavuk”, *taşı-* “taşı-”, *taraf* “taraf”, *Malta* “Malta” (Carbognano 1794: 22, 71, 535, 558)

Fransızca yazılmış eserler:

- t *toz* “toz”, *tach* “taş” (Viguiet 1790: 11, 12)
- t *top* “top”, *tout-* “tut-”, *taraf* “taraf”, *faqat* “fakat” (Jaubert 1833: 24, 191, 200)
- Jaubert, *t* harfinin /t/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Jaubert 1833: 24).
- th *ibthāl* “iptal”, *thorba* “torba”, *mathraqtchi* “matrakçı” (Bianchi 1843: 5, 141, 647)
- t *tālī* “tali”, *sultân* “sultan”, *zabt* “zabt” (Redhouse 1846: 12)
- th *thap-* “tap-”, *thach* “taş”, *tagh* “dağ”, *thopraq* “toprak” (Dieterici 1854: 176, 177)

İngilizce yazılmış eserler:

- t *tutmak* “tutmak”, *tatmak* “tatmak”, *taḥ* “taş” (Vaughan 1709: 29, 92)
- t *ḡibb* “tıp”, *khaṭ* “hat”, *baṭī* “batı”, *minṭakah* “mıntıka”, *ṭuṭī* “tuti” (Davids 1832: 4, 122, 123, 133).
- Davids, *t* harfinin genellikle İngilizcedeki /t/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Davids 1832: 5).
- t *toozac* “tuzak”, *talsiz* “talihsiz”, *tootoo* “papağan” (Boyd 1842: 8)
- Boyd, *t* harfinin İngilizcedeki /t/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 8).
- t *tashra* “taşra”, *tash* “taş”, *taook* “tavuk” (Edwin 1877: 47, 70, 76)
- t *top* “top”, *tavouq* “tavuk”, *topraq* “toprak” (Hagopian 1907: 9, 476, 479)

t *lutf* “lutf”, *toprak* “toprak”, *tutan* “tutan”, *tarak* “tarak”, *tauk* “tavuk” (Megiser 1623: 87, 112, 255, 406)

t *tut*- “tut-” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 34)

/t/ (ط) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde *t* ile gösterilmiştir. Metin yazarlarından Dieterici ve Bianchi *te* ile *tı* harfini farklı işaretlerle göstermişlerdir. Fakat, *tı* harfi ile ilgili açıklama yapan yazarlar, bu harfin *te* harfinden farklı telaffuz edildiğine dair bilgi vermezler.

V = ,

v *vadá* “vade”, *vact* “vakit”, *villaét* “vilayet” (Argenti 1533: 254, 255, 256)

u *uafır* “vafir”, *uar* “var”, *ue* “ve” (Argenti 1533: 254, 255)

v *vaka* “vaka”, *varak* “varak”, *viran* “viran” (Molino 1641 (Siemienieć-Golaś 2005): 66, 92, 172)

u *auret* “avrat” (Molino 1641 (Tanış 1989): 2); *visc-ne* “vişne”, *eu* “ev”, *seu*- “sev-” (Molino 1641 (Siemienieć-Golaś 2005): 115, 162, 212)

w *war*- “var-”, *sewiği* “sevici”, *mürüwwet* “mürüvvet”, *wāfir* “vafir” (Meninski 1680: 32, 33, 36, 125)

v *vezir* “vezir”, *deve* “deve”, *evvel* “evvel” (Carbognano 1794: 3, 6, 510)

v *vour* “vur”, *vilayèt* “vilayet”, *arnavoud* “Arnavut” (Viguiet 1790: 20, 45, 357)

u *eu* “ev” (Viguiet 1790: 12)

v *sev*- “sev-”, *vir*- “ver-”, *Venedik* “Venedik” (Jaubert 1833: 48, 207, 215)

u *neubet* “nevbet” (Jaubert 1833: 199)

w *wour*- “vur-”, *âwâz* “avaz”, *wah* “vah”, *we* “ve”, *war* “var” (Jaubert 1833: 49, 54, 209, 212, 214)

v *vāh* “vah”, *devid* “divit”, *divār* “duvar” (Bianchi 1843: 39, 565, 611)

v *vir*- “ver-”, *evla* “evla” (Redhouse 1846: 14)

v *vady* “vadi”, *varlyq* “varlık”, *vefa* “vefa” (Dieterici 1854: 207)

Dieterici, *vav* harfinin Fransızcadaki /v/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Dieterici 1854: 207).

v *var* “var”, *ve* “ve” (Vaughan 1709: 27, 44)

v/w *wasit* “vasıt”, *vai* “vay”, *aiva* “ayva” (Davids 1832: 6, 138)

Davids, *vav* harfinin /w/ veya /v/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Davids 1832: 6).

v *evvel* “evvel”, *sev*- “sev-”, *valideh* “valide” (Boyd 1842: 14, 17)

- v** *evvel* “evvel”, *deveh* “deve”, *halva* “helva”, *vidaa* “veda” (Edwin 1877: 47, 64, 75)
- w** *yawash* “yavaş” (Edwin 1877: 48)
- v** *var* “var” (Hagopian 1907: 36)
- u** *seu-* “sev-”, *teuhidum* “tevhidim”, *vach* “vah”, *vermek* “vermek” (Megiser 1623: 84, 91, 202, 410)
- v** *var* “var” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 40)
- /v/ (و) ünsüzü, çeviriyazılı metinlerde *v*, *u* ve *w* harfleri ile gösterilmiştir.

Y = ع

İtalyanca yazılmış eserler:

İtalyan alfabesinde *y* harfi yoktur, bazı kelimelerde *j* harfi /y/ sesini karşılar (Tanış 1981: 1). İtalyanca yazılan metinlerde de *j* harfi /y/ ünsüzünü karşılamaktadır.

- j** *ja* “ya”, *jabán* “yaban”, *jachni* “yahni” (Argenti 1533: 255, 256)
- j** *minasibetijlhe* “münasebetiyle”, *sijr* “seyr”, *bijk* “bıyık” (Molino 1641 (Tanış 1989): 36, 149)
- i** *iurak* “yürek” (Molino 1641 (Tanış 1989): 36); *ai* “ay”, *iel* “yel”, *ianlisc* “yanlış” (Siemienieć-Golaś 2005: 98, 105, 155)
- j** *ejü* “iyi”, *jakadan* “yakadan”, *jüsüf* “Yusuf”, *jüz* “yüz” (Meninski 1680: 27, 28, 40, 42)
- i** *iazu* “yazı”, *iedy* “yedi”, *iokardaghy* “yukardaki” (Meninski 1680: 34, 42, 52)
- j** *ajak* “ayak”, *jumruk* “yumruk”, *jüksek* “yüksek”, *jüz* “yüz”, *soj-* “soy-” (Carbognano 1794: 3, 5, 14)

Fransızca yazılmış eserler:

- y** *keuylu* “köylü”, *atayem* “atayım”, *ayaq* “ayak” (Viguier 1790: 12, 17, 45)
- ï** *ai* “ay”, *ïan-* “yan-”, *keïf* “keyf”, *ïoqaru* “yokaru” (Jaubert 1833: 190, 192)
- i** *âlai* “alay” (Jaubert 1833: 29, 190)
- ï** *ïaqmaq* “yakmak”, *deriâ* “derya”, *ïânidji* “yanıcı” (Bianchi 1843: 3, 57, 297)
- y** *yaprak* “yaprak”, *meyménet* “meymenet” (Redhouse 1846: 16)
- ï** *ïapmaq* “yapmak”, *ïaramaz* “yaramaz”, *ïaz* “yaz” (Dieterici 1854: 210)

İngilizce yazılmış eserler:

- y** *yeddy* “yedi”, *ya* “ya”, *eyu* “iyi”, *yeghen* “yeğen” (Vaughan 1709: 16, 19, 101)
- ï** *gaïbet* “gıybet”, *oïle* “öğle”, *alai* “alay” (Vaughan 1709: 21, 42, 77)
- y** *yaküt* “yakut”, *yeldiz* “yıldız”, *yil* “yel”, *yaghmur* “yağmur” (Davids 1832: 6, 122)
- i** *kuirukli* “kuyruklu”, *boia* “boya” (Davids 1832: 122, 124)
- Davids, *ye* harfinin İngilizce *feel* kelimesindeki *ee*; *happy* kelimesindeki *y* gibi telaffuz edildiğini; bu harfin İtalyanca ve Fransızca'da ise *i* harfine karşılık geldiğini belirtir (Davids 1832: 6).
- y** *yok* “yok”, *yarem* “yarım”, *yemek* “yemek” (Edwin 1877: 39, 65, 66)
- i** *olaidum* “olaydım”, *peinir* “peynir” (Edwin 1877: 36, 64)
- y** *yarîm* “yarım” (Hagopian 1907: 36)

Latince yazılmış eserler:

- j** *jokdur* “yoktur”, *ja[ukdur* “yazıktır”, *je* “ye”, *jarun* “yarın”, *yurek* “yürek” (Megiser 1623: 84, 90, 92, 112)
- i** *buiruk* “buyruk”, *airikdur* “ayrıktır”, *iogurt* “yoğurt”, *iolgi* “yolcu” (Megiser 1623: 84, 88, 386)
- i** *aip* “ayıp” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 34)
- j** *jaian* “yayan” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 44)
- /y/ (ȝ) ünsüzü, İtalyanca yazılmış metinlerde *j* ve *i*, Fransızca yazılmış metinlerde *ï* ve *y*, İngilizce yazılmış metinlerde *y* ve *ï*, Latince yazılmış metinlerde *j* ve *i* ile gösterilmiştir.

Z = ȝ

İtalyanca yazılmış eserler:

- x** *xabûn* “zebun”, *xâcci* “zaç” (Argenti 1533: 265)
- s** *kasanilmisc* “kazanılmış” (Molino 1641 (Tanış, 1989): 9); *tus* “tuz” (Siemienieć-Golaś 2005: 43)
- sz** *szengir* “zincir”, *szyadhe* “ziyade” (Molino 1641 (Tanış 1989): 48, 281)
- z** *zemân* “zaman”, *giûzel* “güzel” (Meninski 1680: 34, 146)
- z** *düz* “düz”, *uzun* “uzun” (Carbognano 1794: 10)
- Carbognano *ze* harfinin Fransızca'daki gibi telaffuz edildiğini söyler ve bu sesi *z* ile gösterir (Carbognano 1794: 622).

Fransızca yazılmış eserler:

- z** *qazanmaq* “kazanmak”, *zahid* “zahit” (Viguiet 1790: 45, 358)
- z** *zenghîn* “zengin”, *zulf* “zülûf”, *az* “az” (Jaubert 1833: 24, 193)
Jaubert, *ze* harfinin Fransızca *zele* kelimesindeki /z/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Jaubert 1833: 24).
- z** *tchizgui* “çizgi”, *zavâl* “zeval” (Bianchi 1834: 14, 57)
- z** *zânou* “zanu”, *ezber* “ezber”, *âz* “az” (Redhouse 1846: 11)
- z** *zeban* “zeban”, *zeman* “zaman”, *zenbil* “zenbil” (Dieterici 1854: 169)
Dieterici’ye göre *ze* harfi Fransızcadaki /z/ gibi telaffuz edilir (Dieterici 1854: 169).

İngilizce yazılmış eserler:

- z** *zahmett* “zahmet”, *za-im* “zeamet sahibi” (Vaughan (Gilson), 1709: 226)
- ž** *bažar* “pazar”, *žengi* “zenci”, *topuž* “topuz” (Davids 1832: 117, 143, 144)
Davids, *ze* harfinin İngilizcedeki gibi olduğunu söyler (Davids 1832: 5):
- z** *zindan* “zindan”, *zenguin* “zengin”, *zeitoon* “zeytin” (Boyd 1842: 7)
Boyd, *ze* harfinin *zel* gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 7).
- z** *azar azar* “azar azar”, *yuz* “yüz”, *booz* “buz” (Edwin 1877: 45, 51, 67)
- z** *gèz* “gez” (Hagopian 1907: 8)

Latince yazılmış eserler:

- s** *giosum* “gözüm”, *pasar* “pazar” (Megiser 1623: 88, 92)
- z** *zeman* “zaman”, *ziyan* “ziyan” (Megiser 1623: 412)
- z** *zeval* “zeval” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 40)
/z/ (ž) ünsüzü İtalyanca metinlerde *x*, *s*, *sz* ve *z*; Fransızca metinlerde *z*; İngilizce yazılmış metinlerde *z* ve *ž*; Latince metinlerde *s* ve *z* ile gösterilmiştir.

Z = ž**İtalyanca yazılmış eserler:**

- x** *xére* “zerre”, *xilchadé* “zilkade” (Argenti 1533: 267)
- d** *madúr* “mazur” (Argenti 1533: 111)
- s** *leset* “lezzet” (Molino 1641 (Siemienieć-Golaś 2005): 27)

sz *szem* “zem” (Molino 1641 (Siemienieć-Golaś 2005): 66)

z *zū* “zü” (Meninski 1680: 37)

z *mezhebsiz* “mezhepsiz” (Carbognano 1794: 28)

Carbognano *zel* harfinin Fransızcadaki gibi telaffuz edildiğini söyler ve bu sesi *z* ile gösterir (Carbognano 1794: 622).

Fransızca yazılmış eserler:

z *zemm* “zem” (Viguer 1790: 361)

z *zalika* “zalike” (Jaubert 1833: 23)

Jaubert, *zel* harfinin /z/ şeklinde telaffuz edildiğini belirtir (Jaubert 1833: 23).

z *mezellet* “alçaklık”, *zevq* “zevk” (Bianchi 1843: 5, 39)

z *zât* “zat”, *nâfiz* “nafiz”, *léziz* “leziz” (Redhouse 1846: 11)

z *izn* “izin”, *zat* “zat”, *zıkr* “zikr” (Dieterici 1854: 142, 167)

Dieterici, *zel* harfinin Fransızcadaki /z/ gibi telaffuz edildiğini ifade eder (Dieterici 1854: 167).

İngilizce yazılmış eserler:

z *mazúr* “gemi” (Vaughan (Gilson), 1709: 187)

z *zerreh* “zerre”, *Dgemazi el evvel* “Cemaziyülevvel”, *Zi'lkadeh* “Zilkadde” (Davids 1832: 5, 118, 119)

Davids, *zel* harfinin İngilizcedeki /z/ gibi olduğunu belirtir ama pek çok Arapça kelime bu harfin İngilizce *then* kelimesindeki *th* gibi /dh/ şeklinde telaffuz edildiğini kaydeder (Davids 1832: 5).

z *zem* “zem”, *zevk* “zevk” (Boyd 1842: 6, 7)

Boyd, *zel* harfinin İngilizcedeki /z/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 6).

z *zem* “zem”, *zevk* “zevk” (Edwin 1877: 64, 69)

z *zèrrè* “zerre” (Hagopian 1907: 8)

Hagopian, bu harfin /z/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Hagopian 1907: 8) /z/ (ز) ünsüzü İtalyanca metinlerde *x*, *d*, *sz* ve *z*; Fransızca ve İngilizce metinlerde *z* ile gösterilmiştir.

Ž = ض

İtalyanca yazılmış eserler:

x *xaptt* “zabt”, *xarár* “zarar”, *xarb* “darb” (Argenti 1533: 266)

- d** *chadér* “hazır”, *hadrat* “hazret” (Argenti 1533: 178)
- s** *mares* “maraz” (Molino 1641 (Tanış 1989): 60); *sapt* “zabt”, *sarb* “darp” (Siemienieć-Golaś 2005: 31, 83)
- sz** *szapt* “zapt” (Molino 1641 (Tanış 1989): 73); *szyafet* “ziyafet” (Siemienieć-Golaś 2005: 69)
- z** *efzæl* “efdal”, *bejāz* “beyaz”, *hæzret* “hazret” (Meninski 1680: 33, 38, 145)
- z** *maràz* “maraz”, *kady* “kadı”, *bejaz* “beyaz” (Carbognano 1794: 2, 6, 22)
Carbognano *dad* harfinin Fransızcadaki gibi telaffuz edildiğini, sert bir ünsüz olduğunu belirtir ve bu sesi *z* ile gösterir (Carbognano 1794: 622).

Fransızca yazılmış eserler:

- z** *bèyaz* “beyaz”, *zabt* “zabt” (Viguiet 1790: 362, 369)
- z** *ziâfet* “ziyafet”, *râzi* “razı” (Jaubert 1833: 24)
Jaubert’e göre *dad* harfi /z/ gibi telaffuz edilir (Jaubert 1833: 24).
- z** *zabth* “zabt”, *havouz* “havuz” (Bianchi 1843: 2, 103)
- z** *zarar* “zarar”, *fâzil* “fazıl”, *nabz* “nabz” (Redhouse 1846: 12)
- z** *yhzar* “ihzar”, *zabth* “zabt”, *zarar* “zarar” (Dieterici 1854: 141, 176)
Dieterici, *dad* harfinin Fransızcadaki /z/’den biraz daha kuvvetli telaffuz edildiğini belirtir (Dieterici 1854: 176).

İngilizce yazılmış eserler:

- z** *ramazan* “ramazan”, *zarar* “zarar” (Vaughan 1709: 88, 89)
Vaughan, *dad* harfinin dilin üst dişlere değdirilmesiyle ve /z/’den daha baskılı telaffuz edildiğini söyler (Vaughan 1709: 23). Vaughan, *dad* harfinin *ze* harfinden daha farklı telaffuz edildiğini söylese de *zarar* kelimesini *ze* maddesi içinde incelemiştir.
- z** *zerer* “zarar”, *Ramazān* “Ramazan”, *użev* “uzuv”, *kazī* “kadı” (Davids 1832: 4, 117, 125, 131)
Davids, *dad* harfinin İngilizce /z/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Davids 1832: 5).
- z** *zabyth* “zabıt”, *bazy* “bazı”, *hazir* “hazır” (Boyd 1842: 8)
Boyd, *dad* harfinin /z/ gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 8).
- d** *darb* “darp”, *efdal* “efdal” (Redhouse 1846: 12)
- z** *huzret* “hazret” (Edwin 1877: 21)
- z** *razee* “razı”, *zaptiyè* “zaptiye” (Hagopian 1907: 9)

Hagopian, bu harfin /z/ gibi telaffuz edildiğini söyler. Ona göre bu harf bazı kelimelerde /d/ olarak telaffuz edilir (Hagopian 1907: 9)

d *qadî* “kadı”, *khîdîr* “hıdır” (Hagopian 1907: 9)

z *zarar* “zarar” (Harsany 1682 (Hazai 1983): 44)

/z/ (ض) harfi İtalyanca metinlerde *x*, *d*, *s*, *sz* ve *z*; Fransızca metinlerde *z*; İngilizce yazılmış metinlerde *z* ve *d* ile gösterilmiştir.

Z = ط

İtalyanca yazılmış eserler:

x *xulûm* “zulûm” (Argenti 1533: 268)

d *nadâr* “nazar” (Argenti 1533: 111)

t *lactâ* “lahza” (Argenti 1533: 111)

s *hauisa* “hafıza” (Molino 1641 (Tanış 1989): 141)

sz *naszar* “nazar” (Siemienieć-Golaś 2005: 53)

z *zulm* “zulm” (Meninski 1680: 72)

z *zerafet* “zerafet”, *hazz* “haz” (Carbognano 1794: 493, 564)

Carbognano *zı* harfinin Fransızcadaki gibi telaffuz edildiğini ama daha güçlü söylendiğini belirtir ve bu sesi /z/ ile gösterir (Carbognano 1794: 622).

Fransızca yazılmış eserler:

z *zalem* “zalim”, *zarif* “zarif” (Viguiet 1790: 361, 378)

z *zâhir* “zahir”, *zerafet* “zahir” (Jaubert 1833: 25, 493)

Jaubert’e göre *zı* harfi /z/ gibi telaffuz edilir (Jaubert 1833: 25).

z *nizâm* “nizam” (Bianchi 1843: 2)

z *zalîl* “zalil”, *mazloun* “mazlum” (Redhouse 1846: 12)

z *zafer* “zafer”, *zoulm* “zulm”, *zann* “zan” (Dieterici 1854: 178)

Dieterici, *zı* harfinin Fransızcadaki /z/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Dieterici 1854: 178).

İngilizce yazılmış eserler:

z *hafiz* “hafız”, *zahir* “zahir” (Vaughan 1709: 29, 89)

z *zerif* “zarif” (Davids 1832: 4)

Davids, *zı* harfinin *ze*, *zel* ve *dad* harfleri ile aynı sesi karşıladığını söyler (Davids 1832: 5).

- z** *zalim* “zalim”, *zafer* “zafer”, *zan* “zan” (Boyd 1842: 8, 9)
Boyd, *zı* harfinin *zel* gibi telaffuz edildiğini söyler (Boyd 1842: 8).
- z** *zahir* “zahir” (Edwin 1877: 42, 50)
- z** *zalîm* “zalim” (Hagopian 1907: 9)
Hagopian, *zı* harfinin /z/ gibi telaffuz edildiğini belirtir (Hagopian 1907: 9).
/z/ (ظ) harfi İtalyanca metinlerde *x*, *d*, *t*, *sz* ve *z*; Fransızca metinlerde *z*; İngilizce yazılmış metinlerde *z* ile gösterilmiştir.

Ze, *zel*, *dad* ve *zı* harfleri çeviriyazılı metinlerde genel olarak İtalyanca metinlerde *x*, *s*, *d*, *t*, *sz* ve *z*; Fransızca metinlerde *z*; İngilizce metinlerde *z*, *ž*, *d* ve *z*; Latince metinlerde *s* ve *z* ile gösterilmiştir. İtalyanca metin yazarlarından Argenti bir tarafa bırakılırsa Molino bu dört harfi *s*, *z* ve *sz* harfleri ile; Meninski ve Carbognano ise *z* harfi ile gösterir. Fransızca metinlerde bu dört harfin gösterimi sistemlidir, bunların dördü de tek bir ünsüzle gösterilmiştir. İngilizce metinlerde de bu dört harf büyük oranda tek harfle gösterilmiştir.

Yazarların bu dört harfin telaffuzu ile ilgili verdiği bilgilere gelince... Meninski, *z* harfini *zel*, *ze*, *dad* ve *zı* harflerini temsil etmek için kullanmıştır. Meninski, *dad* ve *zı* harflerinin daha güçlü bir sesle çıkarıldığını, *dad* harfinin okumuş Araplar arasında *zel* gibi, ama ondan daha güçlü bir peltek sesle söylendiğini, ancak bunun aksine tahsilsiz kimselerin söyleyişinde bir pelteklik bulunmadığını ifade eder. *Zı* ünsüzü söyleniş biçimi bakımından tamamen *dad* gibidir (Tulum 2010).

Carbognano *ze* ve *zel* harflerinin Fransızcadaki gibi telaffuz edildiğini söyler. Ona göre *dad* ve *zı* harfleri de Fransızcadaki gibi telaffuz edilir ama *dad* sert bir ünsüzdür, *zı* ise daha güçlü söylenir.

Jaubert, dört harfin de /z/ şeklinde telaffuz edildiğini belirtir.

Dieterici, *ze*, *zel* ve *zı* harflerinin Fransızcadaki /z/ gibi; *dad* harfinin Fransızcadaki /z/’den biraz daha kuvvetli telaffuz edildiğini ifade eder.

Davids, *ze* ve *dad* harflerinin İngilizcedeki /z/ gibi telaffuz edildiğini söyler. *Zel* harfinin ise İngilizcedeki /z/ gibi söylendiğini ama pek çok Arapça kelime bu harfin İngilizce *then* kelimesindeki *th* gibi /dh/ şeklinde telaffuz edildiğini açıklar. Davids, *zı* harfi ile ilgili bilgi verirken bu harfin *ze*, *zel* ve *dad* harfleri ile aynı sesi karşıladığını belirtir.

Boyd, *ze* ve *zı* harflerinin *zel* gibi; *zel* ve *dad* harflerinin İngilizcedeki /z/ gibi telaffuz edildiğini söyler. Boyd, dört harfin de aynı telaffuz edildiğini gösterir.

Hagopian da bu dört harfin aynı biçimde telaffuz edildiğini söyler.

Çeviriyazılı metin yazarları bu dört harfin telaffuzunun genel olarak

Türkçedeki /z/ ünsüzü gibi olduğunu söylerler. Bazı yazarlar, bunların bazılarının daha güçlü, daha kuvvetli veya peltek söylendiğini belirtirler ama bunları ayrı bir işaretle göstermezler. Tulum, Türkçede bulunmayan ünsüzlerin okur-yazar dilinde bulunduğunu, Kur'an'ı doğru seslendirme eğitimiyle açılan yoldan Arapçanın özel seslerinin pek çok kimsenin diline girdiğini ifade eder.⁶ Tulum, konuşma diline inmiş olan pek çok alınma kelimeye ise seslendirmenin Türkçenin kendi ünsüzleri ile yapıldığını ifade eder. Tulum'a göre şehirli dilinde kimi ünsüz sesler tutunma şansı bulmuş olsalar bile, bunlar, yüzünden ya da ezbere Kur'an okumakta olduğu gibi, yazılı bir metni yüzünden veya bir şiiri ezbere okurken ortaya çıkan ikincil durumlardı (Tulum 2009: 69-70). *Zı, zel* ve *dad* ünsüzlerinin asıllarına uygun telaffuzu ile ilgili olarak da bu ünsüzlerin konuşma dilinde bulunmadığı, belli çevrelerce belli durumlarda söylenebildiği düşünülmelidir.

‘ (ayın) = ع

İtalyanca yazılmış eserler:

- Ø *sciahir* “şair”, *meimár* “mimar” (Argenti 1533: 239)
- Ø *akl* “akıl”, *elm* “ilm” (Molino 1641 (Tanış 1989): 112, 140); *safran* “safran” (Siemieniec-Golaś 2005: 115)
- a’ *il’tydād* “istidat”, *il’timā* “istima” (Meninski 1680: 192, 193)
- æ’ *æwret* “avrat”, *æbdüllāh* “Abdullah”, *tāfi* “tâsi” (Meninski 1680: 27, 41, 45)
- Meninski’de ayın ünsüzü ‘ ile gösterilmektedir.
- y’ *yzzet* “izzet” (Meninski 1680: 41)
- u’ *uğiube* “ucube” (Meninski 1680: 284)
- a’ *ilm* “ilm”, *maāda*, *asir*, *Osmanly*, *umumen* (Carbognano 1794: 28, 560, 593, 624)

Carbognano, *ayın* harfinin gırtlak ünsüzü olduğunu belirtir ve bu harfi *a*, *ı*, *u* harfleri ile gösterir (Carbognano 1794: 622).

6 Bu, “konuşma ve yazı dili”nin dışında “okuma dili” olarak adlandırılır. Duman tarafından “yazı dili” ve “konuşma dili” terimlerine ek olarak, Osmanlı Türkçesi için “okuma dili” terimi ortaya atılmış ve bu terim daha sonra Develi, Tulum tarafından da kullanılmıştır. Duman’a göre okuma dili, yazı diline kısmen paraleldir (Duman 1996: 333) ve yazılı bir metnin konuşmadan farklı olarak seslendirilmesidir. Arap alfabesinin imkânları veya imkânsızlıkları bu tür bir terime imkân vermektedir. Arap alfabesi, metinlerin seslendirilmesi konusunda hem bir karışıklık doğurmakta, hem de bir tür “özgürlük alanı” içermektedir. İşte bu özgürlük alanı yükselen entelektüel zevklerin zamanla “metin”le sınırlı bir özel fonolojik sistem geliştirmesine imkân tanımıştır. Okuma dili denen bu alanda metni okuyan kimsenin yazıyı bazı etkilere göre yorumlaması söz konusudur (Develi 1998: 29).

Tulum’a göre de ortak konuşma dili ile okur-yazarların şekillendirdikleri şehirli dili arasında ayrımlık bulunmaktadır. Bu daha çok bir metni yüzünden veya ezbere okurken sesleri yabansı özellikleriyle söylemekle ilgilidir (Tulum 2009: 73).

Fransızca yazılmış eserler:

- 'a 'ahd "ahd" (Viguiet 1790: 357)
- 'a djèma- 'at "cemaat", mou- 'adèlèt "muadelet" (Viguiet 1790: 368, 370)
- ' i'timad "itimat", def "def" (Viguiet 1790: 371, 377)
- Viguiet, bu sesi yalnızca çok şiir okuyanların ve bilgili kimselerin (kastı her hâlde *tecvid* eğitimi görmüş olan okumuşlardır) kullandığını, günlük konuşma dilinde ise bulunmadığını kaydeder (Tulum 2010).
- 'a, 'ou, 'i ma 'aloum "malum", matbou 'ou "matbu", i 'ilâm "ilam" (Jaubert 1833, 25)
- 'a, 'y 'abâ, 'ych "ıyş", zirâ 'at (Bianchi 1843: 1, 39)
- ' ârif "arif", mu'tedil "mutedil", tâli "tali" (Redhouse 1846: 13)
- ' a'za "aza", y'tina "itina", a'lem "alem" (Dieterici 1854: 144)
- 'a, 'y, 'ou 'arz "arz", 'ybrani "İbrani", 'ouzz "özz" (Dieterici 1854: 179)
- Dieterici'ye göre *ayın* ünsüzü gırtlaktan söylenen bir sestir (Dieterici 1854: 178).

İngilizce yazılmış eserler:

- Ø avret "avrat", aget "acem", alem "alem" (Vaughan 1709: 17, 93)
- Ø amber "anber", Osman "Osman", Ulema "Ulema", dgemââ "cem" (Davids 1832: 5)
- Davids, *ayın*'ın Arapça sert bir ünsüz olduğunu fakat Türklerin bu ünsüzü yumuşattığını söyler. Davids'in tespitine göre *ayın* harfi, Türkçede belirlenmiş bir ses olmayıp *â*, *i*, *ô* ve *u* ünlüleri ile karşılaşılır; son seste yer alan *ayın* ünsüzü ise *ââ* ünlülerine karşılık gelir (Davids 1832: 5).
- ' 'arab "Arap", 'eumr "ömr", 'ylim "ilim" (Boyd 1842: 9)
- Boyd, *ayın* harfinin Türkçe ve Arapçada farklı telaffuz edildiğini, (Türkçede) bu harfin telaffuzunun zor olduğunu söyler. Türkçede *ayın* telaffuz edilirken kelimede ya bir kesinti meydana gelir veya bu harf uzun söylenir (Boyd 1842: 9).
- ' sa'at "saat", a'alim "alim", ba'azy "bazı" (Edwin 1877: 42, 47, 49)
- Ø izzet "izzet" (Edwin 1877: 67)
- ' ma 'lûm "malum", a'lêm "alem" (Hagopian 1907: 18)
- Ø ibadet "ibadet", arif "arif" (Megiser 1623: 85, 93)
- Ø ümr "ömr" (Harsany 1682 (Hazai 1983): 40)

İtalyanca metin yazarlarından Argenti ve Molino ayın ünsüzünü yazıda göstermezler. Meninski ve Carbognano ise *ayın* harfini Türkçedeki karşılığının üzerine ötreye benzer bir işaret () koyarak gösterirler.

Fransızca metin yazarları ayın ünsüzünü ’, ‘, -’ gibi işaretlerle göstermişlerdir. Bu harfin telaffuzu ile ilgili olarak Viguiet, bu sesi yalnızca çok şiir okuyanların ve bilgili kimselerin (kasti her hâlde *tecvid* eğitimi görmüş olan okumuşlardır) kullandığını, günlük konuşma dilinde ise bulunmadığını belirtir. Dieterici, *ayın* ünsüzünün gırtlaktan söylenen bir ses olduğunu kaydeder.

İngilizce metinlerde ayın ünsüzü ya hiç gösterilmemiş veya ’ ile gösterilmiştir. Davids, *ayın* ünsüzünün Arapça sert bir ünsüz olduğunu fakat Türklerin bu ünsüzü yumuşattığını söyler. Davids’in tespitine göre *ayın* harfi, Türkçede belirlenmiş bir ses olmayıp /ā/, /i/, /ô/ ve /u/ ünlüleri ile karşılaşılır; son seste yer alan ayın ünsüzü ise /āā/ ünlülerine karşılık gelir. Boyd, *ayın* harfinin Türkçe ve Arapçada farklı telaffuz edildiğini, Türkçede bu harfin telaffuzunun zor olduğunu söyler. Türkçede ayın telaffuz edilirken kelimede ya bir kesinti meydana gelir veya bu harf uzun söylenir.

Ayın (ع) ünsüzü çeviriyazılı metinlerin bir kısmında gösterilirken bir kısmında gösterilmemiştir. Bu ünsüzün konuşma dilinde telaffuz edilmediği, ancak Türkçede bulunmayan diğer ünsüzler gibi şehirli dilinde yani okumuşların dilinde bulunduğu, bir metni okurken özel bir çaba ile seslendirildiği söylenebilir.

’ (hemze) = ء

İtalyanca yazılmış eserler:

Ø *chain* “hain” (Argenti 1533: 178)

Ø *chain* “hain” (Molino (Tanış), 1641: 121)

Ø *mie* “mie”, *meelūf* “alışık” (Meninski 1680: 42, 389)

Meninski bu ünsüzle ilgili şunları söyler: İbrani abecesinin ilk harfi olan א (= aleph) gibi aslında yumuşak bir solukla gırtlaktan çıkarılan, ya da gırtlak üstünde şekillenen bir ünsüzdür. Bazen Latincedeki gibi bir *kesme* (→æmulatur) sestir, bazen de altına gelen ʾ (elif) ile birlikte *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *ö*, *ü* yerine geçen bir ünlü değerindedir (Tulum 2010).

-i *dā-imā* (Carbognano 1794: 625)

-e *mes-ele* (Carbognano 1794: 625)

Ø *sʿey* “şey”, *müeddeb* “müeddep”, *süāl* “sual” (Carbognano 1794: 625)

Fransızca yazılmış eserler:

- *tè-lif* “telif” (Viguiet 1790: 368)

- ' *su'âl* "sual" (Jaubert 1833: 29)
- Ø *sā'il* (Bianchi 1843: 39)
- ' *té'bîd* "tebid", *té'vîl* "tevil" (Redhouse 1846: 23)

İngilizce yazılmış eserler:

- *ka-im* "kaim" (Vaughan (Gilson), 1709: 175)
 - Ø *soual* "sual", *rey* "rey" (Boyd 1842: 13)
 - Ø *shey* "şey" (Edwin 1877: 24)
 - Ø *èl* "el", *mè-è'-mour* "memur", *qayil* "kayil" (Hagopian 1907: 19)
- Hagopian, kelime ortası veya hece sonundaki *hemze* harfinin vurgulu olarak, hece başında ise /y/ olarak söylendiğini belirtir (Hagopian 1907: 19).
- Ø *halaik* "halayık" (Megiser 1623: 280)

İtalyanca yazılmış çeviriyazılı metinlerde hemze ünsüzü çoğunlukla gösterilmemiş, birkaç metinde ise - ile gösterilmiştir.

Fransızca yazılan metinlerde bu ünsüz ya gösterilmemiş veya ' ile gösterilmiştir.

İngilizce metinlerde de ya gösterilmemiş veya - ile gösterilmiştir.

Hemze ile ilgili olarak Hagopian kelime ortasındaki veya hece sonundaki *hemze* harfinin vurgulu olarak, hece başında ise /y/ olarak söylendiğini ifade eder. *Hemze* de Türkçede bulunmayan diğer ünsüzler gibi konuşmada yoktur, Arapça tecvid eğitimi almış kişilerin dilinde özellikle bir metnin okunması esnasında özel bir çaba ile söylenen bir ünsüzdür.

Sonuç

1. Çeviriyazılı metinlerde Türkçenin ünsüzlerinin gösterimi bakımından Fransızca ve İngilizce yazılmış eserler bir grup, İtalyanca ve Latince yazılmış eserler bir grup oluşturur; yani aynı ünsüz bu dillerde birbirine yakın harflerle gösterilir.

2. Bu metinlerde /b/, /d/, /f/, /h/, /l/, /m/, /n/, /p/, /r/, /s/ ve /t/ ünsüzleri günümüz Türkiye Türkçesindeki gibi işaretlenmiştir.

3. /c/, /ç/, /g/, /ğ/, /k/, /k/, /ş/, /v/, /y/ ve /z/ ünsüzleri, metin yazarlarının kendi dillerinde bu ünsüzleri karşılayan harfler varsa onlarla; yoksa bildikleri diğer dillerdeki harflerle gösterilmiştir.

4. /ç/ ünsüzü çeviriyazılı metin yazarlarının işaretlemeye en çok zorlandıkları ünsüzdür. Bu ünsüz genel olarak harf kombinasyonları ile gösterilmiştir.

5. Bu metinlerde /c/-/ç/, /g/-/ğ/, /h, ħ/-/ħ/, /k/-/k/ ayrımı yapılmış, bu ünsüzler ayrı harflerle gösterilmiş, bu ünsüzlerin nasıl telaffuz edildikleri yazarların dillerindeki veya diğer dillerdeki kelimelerle anlatılmıştır.

/c/ (چ) ünsüzü Fransızca ve İngilizce eserlerde *dj, j, dg*; İtalyanca ve Latince eserlerde *g, gi, ggi, gz, ġ, gs* gibi harflerle gösterilirken, /ç/ (چ) ünsüzü Fransızca ve İngilizce eserlerde *tch, ch*; İtalyanca ve Latince eserlerde *ci, c, cci, ccj, cz, ć, c', cs, g, tsch* harfleri ile gösterilmiştir. Bazı çeviriyazılı metin yazarları son seste iki ünsüzü karıştırmış gibi görünürler. /c/ ünsüzünün genel olarak İtalyancadaki /g/ ünsüzü; /ç/ ünsüzünün ise İtalyanca /c/, Fransızca /tch/ ve İngilizce /ch/ gibi telaffuz edildiği belirtilir.

/g/ (گ، ك) ünsüzü metinlerin genelinde *g* harfi ile gösterilmiştir. Meninski ve Carbognano, bu sesi -bir ön damak ünsüzü olduğunu belirtircesine- *gi* harfleri ile gösterirler. Davids, bu ünsüzün bazı kelimelerde /y/ gibi okunduğunu söyler. /ğ/ (غ) ünsüzü genel olarak *gh* harfleri ile gösterilmiştir. Meninski, *g* harfinin tek başına /ğ/ ünsüzünü karşılamadığını, bu ünsüzün telaffuzu esnasında bir de /h/ sesinin duyulduğunu söyler.

/h/ (ه), /ħ/ (ح) ünsüzleri çeviriyazılı metinlerde *h* harfi ile gösterilmiştir. /ħ/ (خ) ünsüzü ise diğer iki ünsüzden farklı olarak *ch, kh* ve *qh* harfleri ile gösterilmiştir. Çevirimetin yazarları /h/, /ħ/ ünsüzlerini *h* harfiyle, /ħ/ ünsüzünü ise *kh* harfleriyle işaretlemişlerdir. Bu üç ünsüzün telaffuzu ile ilgili olarak *ha* ünsüzünün *he* ünsüzünden güçlü, sert bir ses olduğu, gırtlakta oluşan /hh/ (çift h) gibi bir ses etkisi vererek biçimlendiği; *hı* ünsüzünün biraz daha kuvvetlice gırtlaktan çıkarıldığı ve Yunanca *χ* harfine benzediği; *ha* ve *hı* ünsüzlerinin *he*'nin iki katı sert bir solukla söylendiği bilgileri yer alır. ulum, *ha* ünsüzünün Arapçadaki değerini yitirdiğini; Hagopian, *hı* harfinin *kh* şeklinde transkribe edildiğini ama /h/ gibi telaffuz edildiğini belirtir. Çeviriyazılı metin yazarları üç ünsüzün telaffuzları arasında bir fark olduğunu söylüyorlar ama *he* ve *ha* ünsüzlerini *h* harfi ile gösteriyorlar. Hagopian, bu metinlerin genelinde *kh* ile gösterilen *hı* ünsüzünün /h/ şeklinde telaffuz edildiğini bildiriyor.

/k/ (ك) ünsüzü çeviriyazılı metinlerde genel olarak *k* ve *ki* harfleri ile, /k/ (ق) ünsüzü ise *ch, k* ve *q* harfleri ile gösterilmiştir. Bu metinlerde /k/'nin telaffuzu esnasında bir de /i/'nin duyulduğunu belirtilmektedir.

6. Yukarıdaki ünsüzlerin aksine çeviriyazılı metinlerde /s/-/ş/-/s/, /t/-/t/ ve /z/, /z/, /z/, /z/ ünsüzleri genel olarak farklı farklı harflerle değil *s, t* ve *z* ile gösterilmiştir.

/s/-/ş/-/s/ harflerinin telaffuzu ile ilgili olarak bu metinlerde *sin* harfinin Fransızca kelime başındaki *s* gibi; *sad* harfinin *sin* harfinden daha güçlü olarak ve ıslıklı bir şekilde; *peltek se* harfinin ise /s/ şeklinde telaffuz edildiği belirtilir. Tulum, *sad* harfinin telaffuzunun Arapça kelimelerdeki söylenişiyile ilgili olduğu düşüncesindedir.

/t/-/t/ ünsüzleri çeviriyazılı metinlerde genel olarak *t* harfi ile gösterilmiştir. Bu metinlerde *tı* harfinin *te* harfinden farklı telaffuz edildiğine dair bilgi yoktur.

/z/, /z/, /z/, /z/ harfleri Argenti'de *x*, *d*; Molino'da *s*, *sz* harfleri ile, diğer çeviriyazılı metinlerde ise *z* harfi ile gösterilmiştir. Bu ünsüzlerin telaffuzunda bazı yazarlara göre farklılıklar vardır. Meninski, Carbognano ve Dieterici *dad* ve *zı* harflerinin daha güçlü bir sesle çıkarıldığını söylerler. Dieterici, *zı* harfinin de /z/ gibi telaffuz edildiğini söyler. Davids, *zel* harfinin ise İngilizcedeki /z/ gibi söylendiğini ama pek çok Arapça kelime de bu harfin İngilizce *then* kelimesindeki *th* gibi /dh/ şeklinde telaffuz edildiğini bildirir. Jaubert, Boyd ve Hagopian ise dört harfin de /z/ şeklinde telaffuz edildiğini belirtirler. Bazı yazarlar *dad*, *zel*, *zı* gibi harflerin daha güçlü, daha kuvvetli veya peltek telaffuz edildiğini söylemeler de bunları ayrı bir işaretle göstermemişlerdir.

Daha önce Tulum, Duman ve Develi'nin de -Viguiet'e dayanarak-belirttikleri gibi Osmanlı Türkçesinde konuşma ve yazı dillerinin dışında bir de okuma dili vardır. Okuma dili, eğitim almış kimselerin bir metni yüzünden okurken veya ezbere bir şiir okurken Türkçede bulunmayan ünsüzleri orijinali gibi telaffuz etmeye çalışmalarıdır. Bu ünsüzler, zaman zaman bu eğitim almış kimselerin konuşmalarında da görülebilir ama bunlar genel olarak konuşmada yoktur; çeviriyazılı metinlerden elde edilen bilgiler de okuma-konuşma dili ayrılığını açıkça gösterir.

Son olarak çeviriyazılı metinlerde Türkçenin ünsüzlerini bir tablo hâlinde gösterelim:

HARF	İtalyanca eserler				Fransızca eserler					İngilizce eserler					Latince eserler	
	Argenti 1533	Molino 1641	Meninski 1680	Carbognano 1794	Viguiet 1790	Jaubert 1833	Bianchi 1843	Redhouse 1846	Dieterici 1854	Vaughan 1709	Davids 1832	Boyd 1842	Edwin 1855	Hagopian 1907	Megiser 1612	Harsany 1682
b	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b
c	g gi ggi	g gz	ç ç	ç ç	dj	dj	dj	dj	dj	j j dg	dg	dj	dj	j	gs	g
ç	c c cci ccj	cz	ć	ć	tch	tch	tch	tch	tch	ch tch	tch	tch	tch	ch	çs cs	ç tsch sch
d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d
f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f
g	ghi	gh	g ⁱ	g ⁱ	g gui	gh	g	g	g	g gh	g	g	g	g	g	g

ğ	ch	gh	gh	gh	gh	gh	gh	g	gh	g	gh	gh	gh	gh	g	g
h	Ø	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h
h	ch	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h	h
h	ch	ch	ch	ch	qh	kh	kh	kh	kh	kh	kh	kh	kh	kh	h	h
j			ĵ		j	j		j			zh	j		zh		
k	ch	ki	k ⁱ	k ⁱ	k	k	k	k	ki	k	ki	ki	k	k	k	k
k									k	c					k	k
k	ch	k	k	k	q	q	q	k	q	k	k	k	k	q	k	k
k		ch	c	c						c	c	c	c		kh	c
l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l	l
m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
ŋ	ngh	ngh	n-	n-	n	ñ	ñ	n	ñ	ng	ng	ñ	ñ	ñ	ñ	ng
p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p
r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r
s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s	s
ş	s	s	s	s	s	s	s	s	ç	's	s	s	s	s	s	s
ş	s	s	s	t	s	s	s	s	s	ç	s	s	s	s	s	s
ş	sc	sc-	s ⁱ	s ⁱ	ch	ch	ch	ch	ch	sh	sh	sh	sh	sh	sch	s
t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t
t	t	t	t	t	t	t	th	t	th	t	t	t	t	t	t	t
v	v	v	w	v	v	v	v	v	v	v	v	v	v	v	v	v
y	j	j	j	j	y	ï	ï	i	ï	y	y		y	y	j	j
z	x	s	z	z	z	z	z	z	z	z	ž	z	z	z	s	z
z	x	s	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z		
z	x	s	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z		z
z	x	s	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z		
z	x	s	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z	z		
ayın	Ø	Ø	'	'	'	'	'	'	'	Ø	Ø	'	Ø	'	Ø	Ø
hemze	Ø	Ø	Ø	Ø	-	'	Ø	'		-		Ø	Ø	Ø	Ø	

Kaynaklar:

- ADAMOVIĆ, Milan (2009), Floransalı Filippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16. Yüzyıl Türkçesi, çeviren Aziz Merhan, Ankara: TDK.
- BIANCHI, T. X. (1843), Dictionnaire Francais-Turc, Paris.
- BOYD, M. C. (1842), The Turkish Interpreter or a New Grammar of the Turkish Language, Paris, London.
- CARBOGNANO, C. C. (1794), Primi Principi della Gramatica Turca, Roma.
- CİN, Ali (2009), "Avram Galanti'nin "Türkçede Arabî Ve Lâtin Harfleri Ve İmlâ Meseleleri" Adlı Çalışması", Turkish Studies, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic, Volume 4/3, Spring, 445-491.
- COSKUN, Volkan (2000), 17. Yüzyıla Air Bir Türk Atasözü Koleksiyonu, Muğla Üniversitesi SBE Dergisi, Muğla.
- DAVIDS, A. L. (1832), A Grammar of the Turkish Language, London.
- DEVELİ, Hayati (1995), Evliya Çelebi Seyahatnamesine Göre 17. Yüzyıl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar, Ankara: TDK.
- (1998), "XVIII. yüzyıl Türkiye Türkçesi Üzerine", Doğu Akdeniz Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi, Sayı:1, Gazimagosa, 27-36.
- DIETERICI, Fr. (1854), Chrestomathie Ottomane Précédée de Tableaux Grammaticaux et suivie d'un Glossaire Turc-Français, Berlin.
- DUMAN, Musa (1996), "Klasik Osmanlı Türkçesinde Konuşma Dili", TDK, 3. Uluslar Arası Türk Dili Kurultayı, 331-359.
- EDWIN, Arnold (1877), A Simple Transliteration Grammar of the Turkish Language, London.
- GÜLTEKİN, Tekin (2000), Akademik İngilizce Öğrenimi ve Grameri, İstanbul: Sistem.
- (2005), Akademik İtalyanca Grameri ve Öğrenimi, İstanbul: Parıltı.
- GÜMÜŞKILIÇ, Mehmet (2000), Viguier ve Elemens de la Langue Turque Adlı Eseri, İlmî Araştırmalar, İstanbul, 39-63.
- HAGOPIAN, V. H. (1907), Otoman-Turkish Conversation-Grammer, London.
- HARSANY, Jakab Nagy de (1682), Colloquia Familiaria Turcico-Latina.
- HAZAI, G. (1973), *Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakab Nagy de Harsany*, Akademiai Kiado, Budapest.
- JAUBERT, A. (1833), Elements de la Grammaire Turke, Paris.
- LÉVY, Robert, AVUNÇ, Yaşar, ÇİRMEN, Akgün (1985), Fransızca'da İlk Adım, İstanbul: Fono.
- KARTALIOĞLU, Yavuz (2010), "The Vowels of Turkish Language in Transcription Texts", Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 27, Bahar, Konya, 2010, 57-84.
- MEGISERO, H. (1612), Institutionum Lingva Tvrcica, Leipzig.
- MENINSKI, Mesgnien (1680), Linguarium Orientalium Turcice-Arabice-Persice Grammatica Turcica, Vienna.
- MOLINO, Giovanni (1641), Dittionario della lingua Italiana, Roma.
- ÖKTEM, Filiz (1996), Uygulamalı Latin Dili, Sosyal Yayınları, İstanbul.
- PARIGI, Bernard de (1665), Vocabolario Italiana-Tvrchesco, Roma.
- REDHOUSE, James W. (1846), Grammaire Raisonnee de la Langue Ottomane, Paris.

- ROHDE, Georg (1958), *Lingua Latina: Latince Ders Kitabı*, Maarif Basımevi, İstanbul.
- SIEMIENIEC-GOLAŚ, Ewa (2005), Turkish Lexical Content in “Dittionario Della lingua Italiana, Turchesca” by Giovanni Molino (1641), Kraków.
- TANIŞ, Asım (1981), *Herkes İçin Yapısal Yolla İtalyanca*, İstanbul: İnkılâp.
- (1989), Giovanni Molino’nun İtalyanca-Türkçe Sözlüğü ve Halk Türkçesi, Ankara.
- TULUM, Mertol (2007), Meninski’ye Göre XVII. Yüzyıl İstanbul Türkçesi’nde /ı/ Ünlüsü, Türk Dili Araştırmaları, İstanbul.
- (2009), Osmanlı Türkçesine Giriş, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir.
- (2010), “Meninski’nin *Thesaurus*’u ve İstanbul Türkçesi”, (yayımlanmamış çalışma).
- VAUGHAN, Thomas (1709), *A Grammar of the Turkish Language*, London.
- VIGUIER, P. F. (1790), *Elemens de la Langue Turque*, İstanbul.
- (http://tr.wikipedia.org/wiki/Latince_okunu%C5%9F_kurallar_%C4%B1)

Standart Türkiye Türkçesinin Ünlü ve Ünsüz Parça Sesbirimlerini Tespit Etmede Kullanılabilecek Kelime Çiftleri

Serap Karakılıç Akı*

Fatma Soytürk Hamza**

Gülhan Türk***

Özet: Sesbirim, sözcükleri birbirinden ayırmaya yarayan, anlam ayırıcı sestir. Sesbirimlerin tespitindeki temel ilke ise, anlam ayırıcı karşıtlıkların bulunmasıdır. Bir dildeki sesbirimlerin sayısını belirleyebilmek için, o dildeki en küçük çiftler incelenir. En küçük çift, tek seslerinin değişmesiyle anlamları değişen sözcük çiftidir. Sesbirimler her dilde farklılık göstermektedir. Bu çalışmada standart Türkiye Türkçesinin, parça sesbirimler kategorisindeki ünlü ve ünsüz sesbirimlerini tespit etmede kullanılabilecek tek heceli en küçük çiftler, Türkçe Sözlük esas alınarak ortaya konmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Standart Türkiye Türkçesi, sesbirim, parça sesbirim, en küçük çift, anlam ayırıcı karşıtlık, Türkçe Sözlük.

Word Pairs Which can be used for Determining the Vowel and Consonant Segmental Phonemes of Standard Turkey Turkish

Abstract: *Phoneme* is the semantic distinguisher sound that is used to distinguish the words. The main principle of identifying phonemes is that there are semantic distinguisher oppositions. To determine the number of phonemes in a language, minimal pairs in that particular language is analyzed. The minimal pair refers to the word pair whose meanings change when the single sounds change. Phonemes show variations in every language. The aim of this study was to determine one-syllable minimal pairs in standard Turkey Turkish that can be used

* Araştırma Görevlisi, Gazi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, serapaki@gazi.edu.tr

* Türk Dili Doktora öğrencisi, ferisoy@hotmail.com

* Türk Dili Doktora öğrencisi, gulhan_smile@yahoo.com

to identify the vowel and consonant phonemes in segment phonemes category based on Turkish Dictionary.

Key words: Standard Turkey Turkish, phoneme, segmental phoneme, minimal pair, semantic distinguisher opposition, Turkish Dictionary.

I. Kapsam

Standart Türkiye Türkçesinin ünlü ve ünsüz parça sesbirimlerinin tespitini sağlayan en küçük çiftlerden tek heceli olanları belirlemeyi amaçlayan bu çalışmada, Türkçe Sözlük¹'ün kelime kadrosu esas alınmıştır. Çalışmamız standart dilin söz kadrosunu esas aldığı için incelemeye konuşma dilinde geçen argo sözcükler, ağızlar veya meslek dili gibi dil türleri dâhil edilmemiştir. Ancak, TS'de hlk. veya argo kısaltmasıyla verilen ve ayrıca terim değeri kazanmış bazı sözcüklere yer verilmiştir. Sözcüklerin standart Türkiye Türkçesi dışındaki tarihi biçimleri ve arkaik kelimeler inceleme alanının dışındadır. Ancak TS'de esk. kısaltmasıyla verilen ve standart dilde kullanım sıklığı az da olsa bu şekliyle mevcut olan veya bazı sözcük, deyim, tamlamaların içinde geçebilen kelimelere yer verilmiştir. İncelememizde, TS'ye girmiş tüm sözcükler dilin kelime hazinesi içinde değerlendirilmiş ve kelimelerin kökeni ile orijinalindeki sesler dikkate alınmadan TS'deki yazım esas alınmıştır. Ayrıca ekler, ünlemler, yansıma sözcükler ve özel isimlerin oluşturduğu en küçük çiftler incelemeye dâhil edilmemiştir. Bunun dışında, kelime türlerinde herhangi bir ayırım yapılmaksızın ses benzerlikleri esas alınmıştır. Sözlük taraması yapılırken tek heceli kök kelimelerin oluşturduğu en küçük çiftlerin tespiti amaçlanmıştır. Ancak tek heceli örnek tespit edilemediğinde, anlam ayırıcı karşıtlığı gösteren iki heceli en küçük çiftlere de yer verilmiştir. Çalışmanın esas amacı bir sözlük hazırlamak olmadığından, kelime anlamları için çoğu zaman birebir TS'ye bağlı kalmadan, en kısa ve basit tarifler verilmeye çalışılmıştır. Ayrıca bir sözcüğün birden fazla anlamı varsa, ilk veya en yaygın anlamına yer verilmiştir.

II. Yöntem

Çalışmanın veri toplama tekniği, öncelikle anlam ayırıcı özellikleri olan sesbirimlerin ayırt edici özelliklerine göre tasnif edilmesiyle başlamıştır. Bu yolla elde edilen sesbirim listesi esas alınarak, TS'nin tamamı şu şekilde taranmıştır: Sesin hangi kelimenin başında olduğu madde başları incelenerek bulunmuştur. Bu durumda hangi kelimelerin içinde ve sonunda olduklarını tespit konusunda

1 Çalışmanın ana malzemesi Türk Dil Kurumu'nun 2005 yılında yayımladığı Türkçe Sözlük'ten derlenmiştir: Türkçe Sözlük, 10. Baskı, TDK Yayınları, Ankara 2005. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Türkçe Sözlük yerine TS kısaltması kullanılacaktır.

ortaya çıkan karışıklığı gidermek için, ünsüz sesbirimlerde ses başına tüm ünlüler sırayla getirilerek; ünlü sesbirimlerde ses başına tüm ünsüzler sırayla getirilerek sözlük taranmıştır. Örneğin, /b/ ve /p/ sesbirimleri için madde başları tarandıktan sonra, bunların başına sırayla /a/, /e/, /ı/, /i/, /o/, /ö/, /u/, /ü/ sesleri getirilmiş ve bu kez bu hecelerle (ab-ap, eb-ep, ib-ip vb.) başlayan kelimeler taranmıştır.

III. Tartışma

Sesbilimle ilgili son yıllardaki araştırmalarda, anlam ayırıcı sesler olan fonemler (sesbirimler) ve bunların anlam farkı yaratmayan alt sesleri olan allofonlar ile ilgili çalışmalar hız kazanmıştır. Ancak Türkiye’de, bu konuyla ilgili çalışmaların sayısı son derece sınırlıdır.²

İlk kez D. Jones tarafından söz edilen sesbirim kuramı Prag Okuluna mensup N. S. Trubetskoy tarafından geliştirilen ayırt edici özellik kuramı ile desteklenir ve gelişir. Trubetskoy’un fonemi, başlangıçta fiziksel açıdan inceleme yönünde bir eğilimi bulunmaktayken, zamanla fikrini değiştirmiş ve işlevsel yöne ağırlık vermeye başlamıştır. (Vardar 1983: 76-77; Asher-Simpson 1994: 3030-3032; Crystal 1971: 178-180)

Fonem kavramının teorik zemini açık bir şekilde ilk olarak, yirmili yılların sonunda Prag çevresinde gelişen dilbilimcilerin çalışmalarında bulunmuştur. Rus dilbilimci N. Trubetskoy’un “The Principles of Phonology” (Grundzüge der Phonologie)’si bu alanın temelini oluşturmaktaydı ve onun, sonradan ortaya çıkan fonolojik kuramsallaştırma üzerindeki etkisi oldukça büyüktü. Prag Okulu fonetikle bağlantı kurulan metodlardan farklı olarak, fonolojinin ayrı bir tanıma ihtiyacı olup olmadığını tartıştı. Onlar için fonem, bir dilin ses sistemini oluşturan yapısal ilişki ağı içerisinde işleyen en küçük özel birimdir. Fonem, fonolojik karşıtlık oluşturan farklı kelimelerin birarada bulundurulduğu genel bir kavramdır. (Crystal, 1971: 179)

Fonem, fonem bilimi veya fonemik sesbilgisi olarak adlandırılan sesbilimsel teoriye göre bir dilin ses sistemindeki en küçük birimdir. Bu yaklaşıma göre /p/ ve /b/ gibi birimlerin oluşum sebebi, birini diğerinin yerine koyduğumuzda anlam değişmesine yol açmasıdır (*pit* ve *bit* gibi). Bu terimler üzerinde tam bir analiz, bir dilin ses sistemini gösterir. Fonemik birimler, köşeli parantez içerisinde gösterilen fiziksel konuşma seslerinden ayrılmalrı için eğik çizgiler arasında gösterilir. (Crystal 1992: 298)

Fonemler /b/ ve /t/’nin iki farklı fonem olduğunu kanıtlayan *boy* ve *toy*

2 Sesbirim ve kavram alanı ile ilgili bilgi için bk. (Başkan 1967: 73-78), (Crystal 1971: 167-186), (Demircan 1979: 32-44), (Demirezen 1986: 3-24), (Crystal 1992: 298), (Asher- Simpson 1994: 3029-3036), (Clark-Yallop 1995: 91-94), (Özsoy 2004: 13-93), (Bayraktar 2004: 25-29), (Eker 2006: 202-206, 249-256), (Eker 2007: 180-199), (Aksan 2007: 61-72).

şeklindeki İngilizce kelimelerde örneklendiği üzere, sadece bir sesleri farklı kelimeler olan minimal pairs vasıtasıyla kolaylıkla tanımlanır. (Demirezen 1986: 4)

Minimal pair, sadece bir sesin değişmesiyle anlamca farklılaşan sözcük çiftidir. Dilbilimcilere seslerin farklı fonemler olduklarına karar verme olanağı tanır. Örneğin *sat* ve *fat* arasındaki zıtlık, İngilizcede /s/ ve /f/ fonem farklılığının oluşmasını sağlar; *leap* ve *peel*'in farklı /l/ sesleri arasındaki karşıtlık, tek bir özelliğin yerini tuttuğu için anlamda bir değişikliğe sebep olmaz, fonem değildir. (Crystal 1992: 251)

Günümüzde en küçük çiftler, henüz sesbilim araştırmalarında olmasa da dil öğretimi ve işitme testleri gibi pek çok alanda ilgi görmektedir. (Clark-Yallop 1995: 93)

Bir dildeki sesbirimler aranırken kök halindeki bir biçim alınır ve bu sözcüğün ilk, orta ve sonundaki tek bir ses değiştirilerek anlamın buna bağlı olarak değişip değişmediğine bakılır. Örneğin, Türkçede *kel* kelimesi ele alınarak sesbirimler tespit edilecek olursa **kel/bel/cel/çel/del/fel/gel/sel/tel; kel/kal/kul/kol/kil/kıl/kül/köl** veya **kel/keb/ket/kem/kes/kek** vb. tüm kelime çiftlerinde anlam ayırıcı karşıtlığın ortaya çıkıp çıkmadığına bakılmalıdır.

Sesbirimler, parça sesbirimler ve parçalarüstü sesbirimler olmak üzere ikiye ayrılır. Parça sesbirimler, ünlüler ve ünsüzlerlerdir. Parçalarüstü sesbirimler ise vurgu, ezgi, ton ve uzunluktur. Parça sesbirimler işitilir ve yazıya aktarılır; parçalar üstü sesbirimler ise yalnızca işitilir, yazıda gösterilmez. (Eker 2007: 185; Demircan 1979: 34).

Türkiye Türkçesinin ünlü ve ünsüz sesbirimlerinin sayısı hakkında birbirinden farklı görüşlerin mevcut olduğu bilinmektedir. Parça sesbirimleri belirlemede kullanılan temel ölçüt, sözcüklerin anlamca zıtlaşmasıdır. Dilimizdeki en küçük çiftleri belirleyerek sesbirimsel karşıtlıkları netleştirmek mümkün olacaktır. “Sesbirim sayılmanın nicelik ölçütü tartışmalıdır. Eğer bir ses, sadece bir örnekte sesbirim olma şartlarını sağlamış ise, bunun sesbirim sayılıp sayılmaması ile ilgili genel geçer bir yargı yoktur.” (Eker 2007: 183) Örneğin bu çalışmada /ı/-/u/ sesbirimlerine ait örnek taranırken kelime başında sadece bir örnek bulunmuştur. Ancak bu durum /ı/, /u/ seslerinin kelime başında birer sesbirim olmadığı anlamına gelmemektedir.

Sesbirimlerin belirlenmesinde önemli bir husus, sözcük çiftlerini oluşturan sözcüklerin kökeni meselesidir. Diller arasında kelime alışverişi olabileceği gibi ses alışverişi de olabilmektedir. Başka bir dilden alınan sözcük o dilin ses yapısına uydurulabilmektedir. Bu gibi durumlar da sesbirimlerin sayısını belirleyen önemli bir etkidir. Örneğin standart Türkiye Türkçesi için j sesi yalnızca alıntı sözcüklerde bulunur ve hem standart dilde hem de

ağızlarda bir sesbirim değildir. Aynı şekilde Arapçadan alıntı yoluyla dilimize giren sözcüklerdeki *ayın* sesi kimi zaman yerini bir ünlüye bırakmış, kimi zaman da parçaüstü sesbirim işlevinde durağa benzer bir biçim almıştır. Arapça alıntılarda gördüğümüz *hemze* de, dilimizde ya düşerek kaybolmuş veya komşu ünlülerin uzamasına sebep olmuştur: *me'mur* > *memur* (mēmur), *te'sir* > *tesir* (tēsir). Hemze az sayıda sözcükte de anlam farklılaşmasına yol açar: *Kur'an* “Müslümanlığın kutsal kitabı”- *kuran* “kurmak fiilinin sıfat-fiili”. (Eker 2007: 183, 194-195)

Standart Türkiye Türkçesinin sesbirimlerinin belirlenmesindeki diğer bir önemli mesele de, bir parçalarüstü sesbirim olan uzunluğun, parça sesbirimlerde ayırıcı bir nitelik sayılıp sayılamayacağıdır. Türkçe asıllı sözcüklerde uzunluk ya da kısalık, ünlüler için ayırt edici bir nitelik değildir. Ancak Türkçeye alıntı yoluyla girmiş olan bir sözcük, en küçük çift oluşturduğunda uzunluğun bir karşıtlık yarattığı görülmektedir. Türkçede Arapça ve Farsçadan dilimize girmiş olan sözcüklerde üç asli uzun ünlü sesbirim vardır. Yazım Kılavuzu³’ndan alınmış olan şu birkaç örnek bunu açıkça göstermektedir:

/a/ ve /â/ sesbirimi: *adem* “yokluk” - *âdem* “insan” (YK: 82); *alem* “bayrak” - *âlem* “evren” (YK: 90); *ama* “fakat”-*âmâ* “kör” (YK: 93); *yar* “uçurum – *yâr* “sevgili” (YK: 484).

/i/ ve /î/ sesbirimi: *askerî* “askerlikle ilgili” (YK: 101) - *askeri* “asker kelimesinin yüklem hali almış şekli”.

/u/ ve /û/ sesbirimi: *şura* “şu yer” – *şûra* “danışma kurulu” (YK: 433).

Sesbirimin, birbirleri arasında anlam ayırt etme özelliği olmayan biçimlerine *alt sesbirim* (*allophone*) denir. Başka bir deyişle, bir fonemin değişik şekillerde söylenmesiyle oluşan ve anlam farkı yaratmayan sesler allofon olarak tanımlanabilir.⁴ “Allophone kelimesi, “diğer, farklı” anlamına gelen Yunanca önek *allo* ve “ses” anlamına gelen *phone* kelimesinden meydana gelir.” (Demirezen 1986: 5)

Her dilin ses düzeni ve kullandığı sesler farklılık gösterebildiği için, sesbirimler evrensel değildir. Bu nedenle bir dilde fonem olan bir ses, başka bir dilde allofon olabilir. Örneğin, Türkçede fonem olan /o/ ve /ö/ sesleri, Arapçada /u/ sesinin allofonlarıdır. Türkçede /v/’nin allofonları olabilen /v/ ve /w/, İngilizcede fonemdir. Çünkü İngilizcede /v/ ve /w/ *west* “batı”, *vest* “yelek”; *wile* “hile”, *vile* “aşâğılık” örneklerinde de görüldüğü gibi anlam ayırıcı özelliktedir.

Dilde sözcükler ve sesler için çeşitli karşıtlıklar söz konusudur ve eğer bir

3 Yazım Kılavuzu; Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2008. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Yazım Kılavuzu yerine YK kısaltması kullanılacaktır.

4 Allofon ve kavram alanı ile ilgili genel bilgi için bk. (Crystal 1971: 176-177, 180), (Demirezen 1986: 5-7), (Crystal 1992: 298), (Clark-Yallop 1995: 94-99), (Eker 2006: 202-203), (Eker 2007: 181-198).

sesin karşıtı yoksa, onun varlığını anlamak mümkün değildir. Bu karşıtlıklar aynı zamanda seslerin *ayırt edici özellikleridir*. Parça sesbirimlerden ünlü ve ünsüzler arasında mevcut ortak özellikleri dışında, en az bir nitelik farkı bulunmazsa onları ayırmak mümkün olmaz. Bunun için de ünlü ve ünsüzlerin ayırt edici özelliklerine bakmak gerekir. Ünlüler arasındaki temel karşıtlığı oluşturan özellikler *teşekkül noktalarına göre (artlık-önlük), açıklık kapalılık derecelerine göre (darlık-genişlik), dudakların durumuna göre (düzlük- yuvarlaklık)* ayrılır. Ünsüzler için ise temelde dört ana özelliğe bakılır: *ses tellerinin durumu, organların temas derecesi, teşekkül noktası ve çıkış yolu*.

IV. Standart Türkiye Türkçesinin Ünlü ve Ünsüz Parça Ses Birimlerini Tespit Etmede Kullanılabilecek Kelime Çiftleri

Ünlü Sesbirimleri Örnekleyen Kelime Çiftleri⁵

/a/ (art, düz, geniş) - /e/ (ön, düz, geniş)

Kelime Başında

1. *ak* “beyaz” — *ek* “ilave”.
2. *al* “kırmızı” — *el* “insan vücudunun bir bölümü”.
3. *ar* “utanma” — *er* “erkek”.
4. *ark* “suyolu” — *erk* “bir işi yapabilme gücü”.
5. *as* “iskambil kâğıtlarında birli” — *es* “notada duraklama zamanı”.
6. *aş* “yemek” — *eş* “benzer”.
7. *at* “yük hayvanı” — *et* “vücudu saran tabaka”.
8. *av* “vahşi hayvanları yakalama” — *ev* “hane”.
9. *az* “eksik” — *ez* “ez- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”⁶.
10. *an* “lahza” — *en* “genişlik”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *baç* “Osmanlı’da gümrük vergisi” — *beç* “tavuk türü”.
2. *bal* “arıların ürettiği madde” — *bel* “insan vücudunda bir bölüm”.
3. *bak* “bak- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *bek* “sağlam”.

5 Ünlü sesbirimlerin ayırt edici özellikleri belirtilirken, Zeynep Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğü* esas alınmıştır. Bk. (Korkmaz 2007).

6 Tarama sonucunda TS’de fiillerin kök biçimleri yerine, bunların –mak/-mek’le türemiş biçimlerinin yer aldığı görülmüştür. Bu yüzden taramaya, fiillerin türemiş biçimleri değil; kök biçimleri dahil edilmiştir. Bu yöntemle, bir kelime kök halindeyken bir kavramı karşılamadığı veya bir anlam ifade etmediği durumlarda başvurulmuştur.

4. **ban** “Osmanlı’da bir unvan” — **ben** “birinci teklik şahıs zamiri”.
5. **bant** “yapıştırma şeridi” — **bent** “set”.
6. **baş** “kafa” — **beş** “bir sayı”.
7. **bat** “bir çeşit takoz” — **bet** “*beniz* kelimesiyle yüz rengi anlamında ikileme oluşturan söz”.
8. **bay** “zengin” — **bey** “erkekler için kullanılan saygı sözü”.
9. **baz** “temel” — **bez** “çaput”.
10. **cam** “saydam, çabuk kırılır cisim” — **cem** “toplama”.
11. **çak** “yırtık, yarık” — **çek** “para yerine kullanılan belge”.
12. **çal** “taşlık yer” — **çel** “çel- filinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
13. **dal** “ağacın kolu” — **del** “del- filinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
14. **dam** “çatı” — **dem** “çayın hazır olması”.
15. **fal** “gelecek tahmini için nesnelerden anlam çıkarma” — **fel** “görüngü”.
16. **fak** “tuzak” — **fek** “bozma”.
17. **fan** “vantilatör” — **fen** “fizik, kimya, matematik ve biyolojiye verilen ortak ad”.
18. **far** “taşıtların aydınlatma aracı” — **fer** “parlaklık”.
19. **gam** “tasa” — **gem** “at yönlendirici araç”.
20. **gaz** “basınç özelliği olan akışkan madde” — **gez** “ok kertigi”.
21. **ham** “olgun olmayan” — **hem** “bağlaç”.
22. **hap** “ilaç” — **hep** “bütün”.
23. **har** “sıcak, kızgın” — **her** “*birer birer olarak* anlamında sıfat”.
24. **kak** “kurutulmuş meyve” — **kek** “tatlı çörek”.
25. **kal** “bir alaşımdaki madenleri ayırma işi” — **kel** “saçları dökülmüş (kimse)”.
26. **kam** “şaman” — **kem** “noksan”.
27. **kap** “içi çeşitli maddeleri alabilen oyuk nesne” — **kep** “başlık”.
28. **kar** “bir yağış şekli” — **ker** “kudret”.
29. **kas** “adale” — **kes** “genellikle yakmak için kullanılan iri saman”.
30. **kaş** “gözlerin üstündeki kısa kıllar” — **keş** “ayyaş”.
31. **kat** “üst üste konmuş tabaka” — **ket** “engel”.
32. **kaz** “bir hayvan” — **kez** “kere”.
33. **laf** “söz” — **lef** “iliştirme”.
34. **maç** “spor karşılaşması” — **meç** “kısa, düz kılıç”.

35. *mart* “yılın üçüncü ayı” — *mert* “yiğit”.
36. *mat* “satranç oyununda yenilgi” — *met* “kabarma”.
37. *pak* “temiz” — *pek* “çok”.
38. *pas* “demir yüzeyindeki kir” — *pes* “hafif ve yavaş sesle söylenen”.
39. *pay* “hisse” — *pey* “güvence parası”.
40. *ray* “demir yol” — *rey* “oy”.
41. *sak* “uyanık” — *sek* “içine hiçbir şey karıştırılmamış içki”.
42. *sam* “rüzgâr türü” — *sem* “zehir”.
43. *san* “ün” — *sen* “ikinci teklik şahıs zamiri”.
44. *sar* “sar- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *ser* “baş”.
45. *sav* “iddia” — *sev* “sev- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
46. *saz* “müzik aleti” — *sez* “sez- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
47. *şak* “yarma” — *şek* “şüphe”.
48. *şan* “ün” — *şen* “neşeli”.
49. *şar* “şehir” — *şer* “kötülük”.
50. *şas* “şaş- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *şes* “altı”.
51. *şat* “bir çeşit tekne” — *şet* “sıkma”.
52. *tak* “bayram ve şenliklerde caddelere kurulan süslü kemer” — *tek* “yegâne”.
53. *tal* “kök, sap ve yaprak şeklinde farklılaşmamış bir bitkinin yaşama ve büyüme organı”. — *tel* “bir tür metal ip”.
54. *tam* “eksiksiz” — *tem* “tema”.
55. *tan* “fecir” — *ten* “cilt”.
56. *tar* “bir çalgı türü” — *ter* “vücut sıvısı”.
57. *var* “mevcut” — *ver* “ver- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
58. *yağ* “bitkisel veya hayvansal madde” — *yeg* “diğerinden üstün”.
59. *yak* “bir öküz türü” — *yek* “bir”.
60. *yal* “köpek ve ineklere özgü yiyecek” — *yel* “rüzgâr”.
61. *yan* “taraf” — *yen* “giysi kolu”.
62. *yar* “uçurum” — *yer* “mekân”.
63. *zam* “bindirim” — *zem* “yerme”.
64. *zan* “sanı” — *zen* “kadın”.
65. *zar* “ince perde” — *zer* “altın”.

/ı/ (art, düz, dar) - /i/ (ön, düz, dar)

Kelime Başında

ırk “soy” — *irk* “irk- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *çığ* “kar kütlesi” — *çiğ* “pişmemiş”.
2. *dış* “iç karşıtı” — *diş* “koparma ve çiğneme organı”.
3. *kıl* “tüy” — *kil* “yumuşak ve yağlı toprak”.
4. *kın* “kesici alet kabı” — *kin* “garaz”.
5. *kır* “bir renk” — *kir* “pislik”.
6. *sız* “sız- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *siz* “teklik ikinci şahıs zamiri”.

/o/ (art, yuvarlak, geniş) - /ö/ (ön, yuvarlak, geniş)

Kelime Başında

1. *od* “ateş” — *öd* “safra”.
2. *ol* “o gösterme sıfatı” — *öl* “nem”.
3. *on* “bir sayı” — *ön* “arka karşıtı”.
4. *ot* “küçük bitki” — *öt* “öd”.
5. *ov-* “ov- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *öv* “öv- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *boğ* “boğ- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *böğ* “bir örümcek türü”.
2. *bol* “geniş” — *böl* “böl- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
3. *çok* “fazla” — *çök* “çök- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
4. *dok* “gemilerin yükünün boşaltıldığı havuz” — *dök* “dök- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
5. *don* “alt giysisi” — *dön* “dön- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
6. *fon* “bir iş için ayrılıp işletilen para” — *fön* “bir tür rüzgâr”.
7. *gol* “futbolda sayı” — *göl* “su örtüsü”.
8. *hol* “sofa” — *höl* “nem”.
9. *kok* “kömür türü” — *kök* “esas”.
10. *kor* “ateş durumuna gelmiş” — *kör* “a’ma”.
11. *koy* “küçük körfez” — *köy* “ekili arazi”.
12. *koz* “fırsat” — *köz* “küçük kor parçası”.

13. *lok* “ara havuz” — *lök* “deve”.

14. *sok* “sok- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *sök* “sök- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

15. *son* “ilk karşıtı” — *sön* “sön- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

16. *sor* “sor- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *sör* “İngiliz soyluluk unvanı”.

17. *tor* “ağ” — *tör* “başköşe”.

/u/ (art, yuvarlak, dar) - /ü/ (ön, yuvarlak, dar)

Kelime Başında

1. *uç* “bir nesnenin sivri noktası” — *üç* “bir sayı”.

2. *un* “besin maddesi” — *ün* “ses”.

3. *us* “akıl” — *üs* “kuvvet gösteren sayı”.

4. *ut* “bir tür çalgı” — *üt* “üt- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *buz* “suyun katı hâli” — *büz* “ toprak veya beton kalın su borusu”.

2. *dun* “alçak” — *dün* “önceki gün”.

3. *duş* “yıkama” — *düş* “rüya”.

4. *kul* “tanrıya göre insan” — *kül* “yanmış madde artığı”.

5. *kup* “ giysi kesimi” — *küp* “topraktan yapılan çanak”.

6. *kur* “yabancı paraların ulusal para cinsinden değeri” — *kür* “iyi bakım ve ilaç tedavisi”.

7. *kus* “kus- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *küs* “dargın”.

8. *lup* “bir tür büyüteç” — *lüp* “emeksiz kazanılan”.

9. *sun* “sun- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *sün* “sün- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

10. *sur* “kale duvarı” — *sür* “sür- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

11. *sus* “sus- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *süs* “bezek”.

12. *sut* “sodyum karbonatın ticaretteki adı” — *süt* “sıvı besin maddesi”.

13. *yun* “yun- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *yün* “koyun tüyü”.

/e/ (ön, düz, geniş) - /ö/ (ön, yuvarlak, geniş)

Kelime Başında

1. *el* “insan vücudunun bir bölümü” — *öl* “nem”.

2. *en* “genişlik” — *ön* “arka karşıtı”.
3. *er* “erkek” — *ör* “ör- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
4. *erk* “kudret” — *örk* “bağ”.
5. *et* “vücudu saran tabaka” — *öt* “safra”.
6. *ez* “ez- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *öz* “benlik”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *berk* “sert” — *börk* “başlık”.
2. *cenk* “çarşıma” — *cönk* “saz şairlerinin derlediği şiirlerin toplandığı defter”.
3. *del* “del- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *döl* “zürriyet”.
4. *dert* “tasa” — *dört* “bir sayı”.
5. *deş* “deş- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *döş* “göğüs”.
6. *fen* “bilim adı” — *fön* “bir tür rüzgâr”.
7. *geç* “erken karşıtı” — *göç* “taşınma”.
8. *gem* “at yönlendirici araç” — *göm* “göm- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
9. *gen* “geniş” — *gön* “işlenmiş deri”.
10. *gez* “ok kertiği” — *göz* “görme organı”.
11. *kek* “tatlı çörek” — *kök* “bitki bölümü”.
12. *ker* “kudret” — *kör* “görme engelli”.
13. *kes* “genellikle yakmak için kullanılan iri saman” — *kös* “bir tür davul”.
14. *kez* “kere” — *köz* “kor parçası”.
15. *lep* “dudak” — *löp* “iri ve yumuşak”.
16. *peç* “bir tür ocak” — *pöç* “kuyruk sokumu kemiği”.
17. *sen* “ikinci teklik şahıs zamiri” — *sön* “sön- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
18. *ser* “baş” — *sör* “İngiliz soyluluk unvanı”.
19. *sez* “sez- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *söz* “laf”.
20. *ter* “vücut sıvısı” — *tör* “başköşe”.
21. *tez* “çabuk” — *töz* “asıl”.
22. *yen* “giysi kolu” — *yön* “taraf”.

/a/ (art, **düz**, geniş) - /o/ (art, **yuvarlak**, geniş)

Kelime Başında

1. *ad* “isim” — *od* “ateş”.

2. *ak* “beyaz” — *ok* “yayla atılan çubuk”.
3. *al* “kırmızı” — *ol* “o gösterme sıfatı”.
4. *an* “lahza” — *on* “bir sayı”.
5. *at* “yük hayvanı” — *ot* “küçük bitki”.
6. *av* “vahşi hayvanları yakalama” — *ov* “ov- filinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
7. *ay* “yılın on iki bölümünden her biri” — *oy* “rey”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *bal* “arıların ürettiği madde” — *bol* “geniş”.
2. *baş* “kafa” — *boş* “dolu karşıtı”.
3. *bat* “bir çeşit takoz” — *bot* “küçük gemi”.
4. *bay* “zengin” — *boy* “uzunluk”.
5. *baz* “temel” — *boz* “bir renk”.
6. *fal* “gelecek tahmini için nesnelerden anlam çıkarma” — *fol* “yumurta veya yumurtaya benzeyen”.
7. *fan* “vantilatör” — *fon* “bir iş için ayrılıp işletilen para”.
8. *fars* “güldürü” — *fors* “devlet büyüklerinin bulunduğu yerlere çekilen bir tür bayrak”.
9. *hal* “vaziyet” — *hol* “sofa”.
10. *kaç* “soru sıfatı” — *koç* “damızlık erkek koyun”.
11. *kak* “kurutulmuş meyve” — *kok* “kömür türü”.
12. *kal* “bir alışımındaki madenleri ayırma işi” — *kol* “insan vücudunun bir bölümü”.
13. *kam* “şaman” — *kom* “ağıl”.
14. *kap* “içi çeşitli maddeleri alabilen oyuk nesne” — *kop* “kop- filinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
15. *kar* “bir yağış şekli” — *kor* “ateş durumuna gelmiş”.
16. *kart* “körpe karşıtı” — *kort* “tenis oynama alanı”.
17. *kaş* “gözlerin üstündeki kısa kıllar” — *koş* “koş- filinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
18. *kat* “üst üste konmuş tabaka” — *kot* “bir tür kumaş”.
19. *kav* “ağaçların gövdesinden elde edilen madde” — *kov* “gıybet”.
20. *kaz* “bir hayvan” — *koz* “fırsat”.
21. *pay* “hisse” — *poy* “bir bitki”.

22. *saf* “sade” — *sof* “bir çeşit kumaş”.
23. *sal* “deniz veya nehir taşıtı” — *sol* “sağ karşıtı”.
24. *sam* “rüzgâr türü” — *som* “içi dolu”.
25. *tar* “bir çalgı türü” — *tor* “ağ”.
26. *tas* “kap” — *tos* “alın veya boynuzla vurmak”.
27. *yak* “bir öküz türü” — *yok* “var karşıtı”.
28. *yal* “köpek ve ineklere özgü yiyecek” — *yol* “ulaşım şeridi”.

/ı/ (art, **düz**, dar) - /u/ (art, **yuvarlak**, dar)

Kelime Başında

ır “türkü” — *ur* “tümör”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *kıl* “tüy” — *kul* “Tanrı’ya göre insan”.
2. *kır* “bir renk” — *kur* “yabancı paraların ulusal para cinsinden değeri”.
3. *kış* “bir mevsim” — *kuş* “uçucu hayvanların adı”.
4. *kıs* “kıs- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *kus* “kus- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
5. *kıt* “az” — *kut* “mutluluk”.
6. *sır* “giz” — *sur* “uğur”.
7. *tış* “kısa şiş” — *tuğ* “bazı kuşların tepelerindeki uzunca tüy”.
8. *tır* “uzun kamyon” — *tur* “dolaşma”.
9. *yırt* “yırt- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *yurt* “vatan”.

/i/ (ön, **düz**, dar) - /ü/ (ön, **yuvarlak**, dar)

Kelime Başında

1. *iç* “dâhil” — *üç* “bir sayı”.
2. *in* “mağara” — *ün* “ses”.
3. *it* “köpek”, — *üt* “üt- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
4. *iz* “nişan” — *üz* “üz- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *dik* “eğik olmayan” — *dük* “soyluk unvanı”.
2. *din* “diyanet” — *dün* “önceki gün”.

3. *diş* “koparma ve çiğneme organı” — *düş* “rüya”.
4. *diz* “bacağın bir bölümü” — *düz* “yatay durumda olan”.
5. *gir* “gir- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *gür* “bol”.
6. *güt* “güt- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *güt* “güt- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
7. *giz* “sır” — *güz* “sonbahar”.
8. *kil* “yumuşak ve yağlı toprak” — *kül* “yanmış madde artığı”.
9. *kir* “pislik” — *kür* “iyi bakım ve ilaç tedavisi”.
10. *pir* “bir tarikat veya sanat kurucusu” — *pür* “dolu”.
11. *sis* “bulutların oluşturduğu duman” — *süs* “bezek”.
12. *sit* “farklı çağ ve uygarlıkların kültür değerlerini temsil eden eser” — *süt* “beyaz renkte, sıvı besin maddesi”.
13. *siz* “çokluk ikinci şahıs zamiri” — *süz* “süz- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
14. *tim* “silahlı en küçük birlik” — *tüm* “hepsi”.
15. *tin* “ruh” — *tün* “gece”.
16. *tip* “çeşit” — *tüp* “bir ucu kapalı cam boru”.

/o/ (art, yuvarlak, **geniş**)/-u/ (art, yuvarlak, **dar**)_

Kelime Başında

1. *on* “bir sayı” — *un* “besin maddesi”.
2. *ot* “küçük bitki” — *ut* “bir çalgı türü”.

Kelime İç ve Sonunda

1. *bol* “geniş” — *bul* “bir tür tahta”.
2. *borç* “ödenmek üzere alınan para” — *burç* “kale çıkıntısı”.
3. *bot* “küçük gemi” — *but* “insan veya hayvan vücudunun bir bölümü”.
4. *boz* “bir renk” — *buz* “suyun katı hâli”.
5. *don* “alt giysisi” — *dun* “alçak”.
6. *fol* “yumurta veya yumurtaya benzeyen” — *ful* “bir tür çiçek”.
7. *hoş* “beğenilen” — *huş* “bir tür ağaç”.
8. *kol* “insan vücudunun bir bölümü” — *kul* “Tanrı’ya göre insan”.
9. *kom* “ağıl” — *kum* “kayadan parçalanmış ufak tanecikler”.
10. *kor* “ateş durumuna gelmiş” — *kur* “yabancı paraların ulusal para cinsinden değeri”.

11. *kort* “tenis oynama alanı” — *kurt* “bir tür hayvan”.
12. *koş* “koş- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *kuş* “uçucu hayvanların adı”.
13. *kot* “bir tür kumaş” — *kut* “mutluluk”.
14. *koz* “fırsat” — *kuz* “yan”.
15. *lop* “yuvarlak ve ırice” — *lup* “bir tür büyüteç”.
16. *pos* “gür ve uzun” — *pus* “bir tür sis”.
17. *pot* “kumaştaki büzülme” — *put* “tapınılan nesne”.
18. *sor* “sor- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *sur* “kale duvarı”.
19. *sos* “bir besin maddesi” — *sus* “sus- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
20. *tol* “taştan nesne” — *tul* “boylam”.
21. *ton* “ağırlık birimi” — *tun* gizli yer”.
22. *tor* “ağ” — *tur* “dolaşma”.
23. *toz* “en küçük parçadaki madde” — *tuz* “bir koruma ve tatlandırma maddesi”.
24. *zom* “çok sarhoş” — *zum* “optik kaydırma”.

/ö/ (ön, yuvarlak, **geniş**) - /ü/ (ön, yuvarlak, **dar**)

Kelime Başında

1. *öç* “intikam” — *üç* “bir sayı”.
2. *ön* “arka karşıtı” — *ün* “ses”.
3. *öt* “öd” — *üt* “üt- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *dön* “dön- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *dün* “önceki gün”.
2. *dört* “bir sayı” — *dürt* “dürt- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
3. *döş* “göğüs” — *düş* “rüya”.
4. *göç* “taşınma” — *güç* “müskül”.
5. *göl* “su örtüsü” — *gül* “bir çiçek”.
6. *gön* “işlenmiş deri” — *gün* “24 saatlik zaman dilimi”.
7. *göz* “görme organı” — *güz* “sonbahar”.
8. *kör* “görme engelli” — *kür* “iyi bakım ve ilaç tedavisi”.
9. *kös* “bir tür davul” — *küs* “dargın”.
10. *lök* “deve” — *lük* “zamk”.

11. *löp* “iri ve yumuşak” — *lüp* “emeksiz kazanılan”.
12. *söz* “laf” — *süz* “süz- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
13. *tör* “başköşe” — *tür* “çeşit”.
14. *yön* “taraf” — *yün* “koyun tüyü”.

/e/ (ön, düz, **geniş**) - /i/ (ön, düz, **dar**)

Kelime Başında

1. *el* “insan vücudunun bir bölümü” — *il* “vilayet”.
2. *em* “ilaç” — *im* “işaret”.
3. *en* “genişlik” — *in* “mağara”.
4. *es* “notada duraklama” — *is* “duman lekesi”.
5. *eş* “benzer” — *iş* “çalışma”.
6. *et* “vücudu saran tabaka” — *it* “köpek”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *bel* “insan vücudunun bir bölümü” — *bil* “bil- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
2. *ben* “birinci teklik şahıs zamiri” — *bin* “bir sayı”.
3. *bez* “çaput” — *biz* “birinci çokluk şahıs zamiri”.
4. *cem* “toplama” — *cim* “Arap alfabesinin beşinci harfi”.
5. *cep* “giysi bölümü” — *cip* “motorlu taşıt”.
6. *çel* “çel- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *çil* “yüzdeki benek”.
7. *dek* “değin” — *dik* “eğik olmayan”.
8. *del* “del- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *dil* “tat alma organı”.
9. *denk* “eşit” — *dink* “tahıl dövme dibeği”.
10. *deş* “deş- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *diş* “koparma ve çiğneme organı”.
11. *gez* “ok kertiği” — *giz* “sır”.
12. *kel* “saçları dökülmüş (kimse)” — *kil* “yumuşak ve yağlı toprak”.
13. *kep* “başlık türü” — *kip* “değişebilen”.
14. *ker* “kuvvet” — *kir* “pislik”.
15. *ket* “engel” — *kit* “macun”.
16. *lef* “içine sokma” — *lif* “maddeyi oluşturan ince, uzun parça”.
17. *met* “kabarma” — *mit* “halk hikâyesi”.

18. *pek* “çok” — *pik* “dökme demir”.
 19. *pes* “hafif ve yavaş sesle söylenen” — *pis* “kirli”.
 20. *sel* “taşkın su” — *sil* “sil- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
 21. *sem* “zehir” — *sim* “gümüş”.
 22. *sen* “ikinci teklik şahıs zamiri” — *sin* “mezar”.
 23. *sez* “sez- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *siz* “çokluk ikinci şahıs zamiri”.
 24. *şef* “yönetici” — *şif* “pamuk kozası”.
 25. *şes* “altı” — *şiş* “şişmiş olan yer”.
 26. *tek* “yegane” — *tik* “irade dışı hareket”.
 27. *tem* “tema” — *tim* “silahlı en küçük birlik”.
 28. *ten* “cilt” — *tin* “ruh”.
 29. *tez* “çabuk” — *tiz* “ince, keskin (ses)”.
 30. *zer* “altın” — *zir* “alt”.

/a/ (art, düz, **geniş**) - /ı/ (art, düz, **dar**)

Kelime Başında

1. *ar* “utanma” — *ır* “türkü”.
 2. *ark* “suyolu” — *ırk* “soy”.
 3. *arz* “sunma” — *ırz* “iffet”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *bak* “bak- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *bık* “bık- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
 2. *çağ* “zaman dilimi” — *çığ* “kar kütlesi”.
 3. *har* “sıcak, kızgın” — *hur* “kavga”.
 4. *haz* “zevk” — *hız* “sürat”.
 5. *kal* “bir alışımdaki madenleri ayırma işi” — *kıl* “tüy”.
 6. *kan* “damarlarda dolaşan hayati sıvı” — *kın* “kesici alet kabı”.
 7. *kar* “bir yağış şekli” — *kır* “bir renk”.
 8. *kas* “adale” — *kıs* “kıs- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
 9. *kaş* “gözlerin üstündeki kısa kıllar” — *kış* “bir mevsim”.
 10. *kat* “üst üste konmuş tabaka” — *kıt* “az”.
 11. *kay* “yağmur” — *kıy* “kıy- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

12. *kaz* “bir hayvan” — *kız* “dişi çocuk”.
13. *saz* “müzik aleti” — *sız* “sız- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
14. *tak* “bayram ve şenliklerde caddelere kurulan süslü kemer” — *tık* “tık- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
15. *tar* “müzik aleti” — *tır* “uzun kamyon”.
16. *yal* “köpek ve ineklere özgü yiyecek” — *yıl* “sene” .
17. *yar* “uçurum” — *yır* “türkü”.
18. *zat* “kişi” — *zıt* “karşıt”.

Ünsüz Sesbirimleri Örnekleyen Kelime Çiftleri⁷

/b/ (tonlu, dudak, patlayıcı, ağız)- /p/ (tonsuz, dudak, patlayıcı, ağız)

Kelime Başında

1. *bak* “bak- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *pak* “temiz”.
2. *bal* “arıların ürettiği madde” — *pal* “bir cins güvercin”.
3. *bas* “en kalın erkek sesi” — *pas* “demir yüzeyindeki kir”.
4. *bat* “bir çeşit takoz” — *pat* “yassı”.
5. *bay* “zengin” — *pay* “hisse”.
6. *bek* “sağlam” — *pek* “çok”.
7. *beş* “bir sayı” — *peş* “arka”.
8. *bey* “erkekler için kullanılan saygı sözü” — *pey* “güvence parası”.
9. *bil* “bil- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *pil* “batarya”.
10. *bir* “sayıların ilki” — *pir* “bir tarikat veya sanat kurucusu”.
11. *bot* “küçük gemi” — *pot* “gaf”.
12. *boy* “uzunluk” — *poy* “bir bitki”.
13. *boz* “bir renk” — *poz* “duruş”.
14. *bul* “bir tür tahta” — *pul* “mektuplara yapıştırılan küçük kâğıt parçası”.
15. *but* “insan veya hayvan vücudunun bir bölümü” — *put* “tapınılacak nesne”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *hab* “uyku” — *hap* “ilaç”.
2. *leb* “*leb demeden leblebiyi anlamak* deyiminde geçen söz” — *lep* “dudak”.

7 Ünsüz sesbirimlerin ayırt edici özellikleri belirtilirken, Zeynep Korkmaz’ın *Gramer Terimleri Sözlüğü* esas alınmıştır. Bk. (Korkmaz 2007).

3. **tab** “basma işi” — **tap** “tap- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

/c/ (tonlu, diş-damak, patlayıcı, ağız) - /ç/ (tonsuz, diş-damak, patlayıcı, ağız)

Kelime Başında

1. **cağ** “korkuluk” — **çağ** “zaman dilimi”.
2. **cam** “saydam, çabuk kırılır cisim” — **çam** “bir tür ağaç”.
3. **can** “ruh” — **çan** “içindeki tokmağı bulunan madeni araç”.
4. **car** “çağrı” — **çar** “Rus İmparatorlarına ve Bulgar krallarına verilen unvan”.
5. **cenk** “çarşıma” — **çenk** “telli bir çalgı”.
6. **cim** “Arap alfabesinin beşinci harfi” — **çim** “yeşillen
dirmede yararlanılan bitki”.

Kelime İçi ve Sonunda⁸

1. **acar** “gözü pek” — **açar** “anahtar”.
2. **acı** “bazı maddelerin dilde bıraktığı yakıcı duyu” — **açı** “aynı noktadan
çıkan iki yarı doğru arasındaki açıklık”.

/d/ (tonlu, diş, patlayıcı, ağız) - /t/ (tonsuz, diş, patlayıcı, ağız)

Kelime Başında

1. **dal** “ağacın kolu” — **tal** “kök, sap ve yaprak şeklinde farklılaşmamış
bir bitkinin yaşama ve büyüme organı”.
2. **dam** “çatı” — **tam** “eksiksiz”.
3. **dar** “geniş karşıtı” — **tar** “bir çalgı türü”.
4. **dav** “Afrika zebrası” — **tav** “yeterli olma durumu”.
5. **def** “savma” — **tef** “bir çalgı türü”.
6. **dek** “değın” — **tek** “yegâne”.
7. **dem** “çayın hazır olması” — **tem** “tema”.
8. **derk** “kavrama” — **terk** “ayırılma”.
9. **ders** “öğrenciye bilgi verme” — **ters** “zıt”.
10. **dik** “eğik olmayan” — **tik** “irade dışı hareket”.
11. **din** “inanç sistemi” — **tin** “ruh”.
12. **dip** “en alt” — **tip** “ortak özellikleri barındıran”.

8 Türkiye Sözlük'te /c/ ve /ç/ sesbiriminin kelime içi ve sonunda geçtiği tek heceli bir sözcük tespit edilemediğinden, söz konusu sesbirimleri barındıran iki heceli sözcüklere yer verilmiştir.

13. *diz* “bacağın bir bölümü” — *tiz* “ince, keskin (ses)”.
14. *dok* “büyük depo” — *tok* “doymuş”.
15. *don* “alt giysisi” — *ton* “ağırlık birimi”.
16. *dost* “yakın arkadaş” — *tost* “bir tür kızartılmış ekmek”.
17. *doz* “gereken miktar” — *toz* “en küçük parçadaki madde”.
18. *dren* “bükülgen tüp” — *tren* “katar”.
19. *dul* “eşinden boşanmış veya eşi ölmüş kimse” — *tul* “boyam”.
20. *dun* “alçak” — *tun* “gizli yer”.
21. *duş* “yikanma” — *tuş* “çeşitli makinelerin düğmesi”.
22. *dut* “bir meyve” — *tut* “tut- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.
23. *dün* “önceki gün” — *tün* “gece”.
24. *dür* “dür- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *tür* “çesit”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *ad* “isim” — *at* “bir hayvan”.
2. *od* “ateş” — *ot* “küçük bitki”.
3. *öd* “safra” — *öt*⁹ “öt- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

/g/ (tonlu, ön/art damak, patlayıcı, ağız) - /k/ (tonsuz, ön/art damak, patlayıcı, ağız)¹⁰

Kelime Başında

1. *gam* “tasa” — *kam* “Şaman”.
2. *gar* “tren istasyonu” — *kar* “bir yağış şekli”.
3. *gaz* “basınç özelliği olan akışkan madde” — *kaz* “bir hayvan”.
4. *gel* “gel- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *kel* “saçları dökülmüş (kimse)”.
5. *gır* “söz” — *kır* “bir renk”.
6. *gir* “gir- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *kir* “pislik”.
7. *gol* “futbolda sayı” — *kol* “insan vücudunun bir bölümü”.
8. *gör* “gör- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *kör* “görme engelli”.
9. *göz* “görme organı” — *köz* “kor parçası”.
10. *gut* “bir hastalık” — *kut* “mutluluk”.

9 Bu sözcük için Türkçe Sözlük “anatomide öd” manası vermiştir. Ancak burada *öd* kelimesiyle anlam bakımından zıtlık oluşturmaması için, bunun emir şekli kullanılmıştır.

10 Çalışmada TS’deki yazımlar esas alındığı için alıntı kelime ve seslerin transkripsiyonlu halleri gösterilmemiştir. Bu yüzden hem ön hem de art şekilleri olduğu bilinen /g/ ve /k/ sesbirimleri ayrı işaretlerle farklı başlıklarda değil; aynı başlık altında verilmiştir. Aynı durum, bir sonraki sayfada yer alan /d/ ve /g/ sesbirimleri için de geçerlidir.

Kelime İçi ve Sonunda¹¹

1. *ego* “ben” — *eko* “yankı”.

/f/ (tonsuz, dış-dudak, sızıcı, ağız)-/v/ (tonlu, dış-dudak, sızıcı, ağız)

Kelime Başında

1. *faks* “belgegeçer” — *vaks* “balmumu türü”.

2. *far* “taşıtların aydınlatma aracı” — *var* “mevcut”.

3. *faz* “elektrik geriliminde evre” — *vaz* “konma”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *af* “bağışlama” — *av* “ vahşi hayvanları yakalama”.

/z/ (tonlu, dış, sızıcı, ağız)-/s/ (tonsuz, dış, sızıcı, ağız)

Kelime Başında

1. *saç* “baştaki kıllar” — *zaç* “bir bileşim”.

2. *sağ* “sol karşıtı” — *zağ* “kılağı”.

3. *sam* “rüzgâr türü” — *zam* “bindirim”.

4. *san* “ün” — *zan* “sanı”.

5. *sarf* “harcama” — *zarf* “kılıf”.

6. *sat* “sat- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *zat* “kimse”.

7. *sem* “zehir” — *zem* “yerme”.

8. *sen* “ikinci teklik şahıs zamiri” — *zen* “kadın”.

9. *ser* “baş” — *zer* “altın”.

10. *sevk* “gönderme” — *zevk* “haz”.

11. *sıl* “sıl- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *zil* “çanı bulunan bir araç”.

12. *som* “içi dolu” — *zom* “çok sarhoş”.

13. *sor* “sor- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli” — *zor* “güçlük”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *as* “iskambil kağıtlarında birli” — *az* “eksik”.

2. *is* “kara leke” — *iz* “nişan”.

3. *us* “akıl” — *uz* “becerikli”.

11 Türkçe Sözlük'te /g/ ve /k/ sesbiriminin kelime içi ve sonunda geçtiği tek heceli bir sözcük bulunamadığından, söz konusu sesbirimleri barındırdığı tespit edilen iki heceli bir sözcüğe yer verilmiştir.

4. *üs* “kuvvet gösteren sayı” — *üz* “üz- filinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

/d/(tonlu, **diş**, patlayıcı, ağız) -/g/ (tonlu, **ön/art damak**, patlayıcı, ağız)

Kelime Başında

1. *dam* “çatı” — *gam* “tasa”.
2. *dang* “bir hastalık” — *gang* “cevheri saran değersiz madde”.
3. *dar* “geniş karşıtı” — *gar* “tren istasyonu”.
4. *darp* “vurma” — *garp* “Batı”.
5. *daz* “saçı dökülmüş” — *gaz* “basınç özelliği olan akışkan madde”.
6. *dut* “bir tür ağaç” — *gut* “bir tür hastalık”.

Kelime İçi ve Sonunda

Yok.

/f/(tonsuz, **diş-dudak**, sızıcı, ağız) -/h/ (tonsuz, **art damak/gırtlak**, sızıcı, ağız)¹²

Kelime Başında

1. *fak* “tuzak” — *hak* “adalet”.
2. *fal* “gelecek tahmini için nesnelerden anlam çıkarma” — *hal* “vaziyet”.
3. *fan* “vantilatör” — *han* “hükümdar”.
4. *far* “taşıtların aydınlatma aracı” — *har* “sıcak, kızgın”.
5. *fars* “güldürü” — *hars* “kültür”.
6. *faz* “elektrik geriliminde evre” — *haz* “zevk”.
7. *fırt* “bir solukta içilebilecek miktar” — *hırt* “sersem”.
8. *fol* “yumurta veya yumurtaya benzeyen” — *hol* “sofa”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *af* “bağışlama” — *ah* “beddua”.

/f/ (tonsuz, **diş-dudak**, sızıcı, ağız) - /s/ (tonsuz, **diş**, sızıcı, ağız)

Kelime Başında

1. *fal* “gelecek tahmini için nesnelerden anlam çıkarma” — *sal* “nehir

¹² Çalışmada TS'deki yazımlar esas alındığı için alıntı kelime ve seslerin transkripsiyonlu halleri gösterilmemiştir. Bu yüzden burada /h/ sesi, art damak ve gırtlak ünsüzü olarak ayrılmadan aynı başlıkta verilmiştir.

veya deniz taşıtı”.

2. *far* “taşıtların aydınlatma aracı” — *sar* “sar- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

3. *faz* “elektrik geriliminde evre” — *saz* “müzik aleti”.

4. *fer* “parlaklık” — *ser* “baş”.

5. *fes* “başlık türü” — *ses* “seda”.

6. *firt* “bir solukta içilebilecek miktar” — *sirt* “insan vücudunda bir bölüm”.

7. *fil* “bir hayvan” — *sil* “sil- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”

8. *fok* “bir hayvan” — *sok* “sok- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”

9. *fol* “yumurta veya yumurtaya benzeyen” — *sol* “sağ karşıtı”.

10. *fon* “bir iş için ayrılıp işletilen para” — *son* “ilk karşıtı”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *af* “bağışlama” — *as* “iskambil kâğıtlarından birli”.

2. *aft* “pamukçuk” — *ast* “birinin buyruğu altındaki görevli”.

3. *küf* “bir tür mantar” — *küs* “dargın”.

/f/(tonsuz, **diş-dudak**, SIZICI, ağız)-/s/ (tonsuz, **diş-damak**, SIZICI, ağız)

Kelime Başında

1. *fal* “gelecek tahmini için nesnelerden anlam çıkarma” — *şal* “geniş atkı”.

2. *fan* “vantilatör” — *şan* “ün”.

3. *far* “taşıtların aydınlatma aracı” — *şar* “şehir”.

4. *fark* “ayrım” — *şark* “doğu”.

5. *faş* “açığa vurma” — *şaş* “şaş- fiilinin ikinci teklik şahıs emir şekli”.

6. *faz* “elektrik geriliminde evre” — *şaz* “kural dışı”.

7. *fen* “bilim” — *şen* “neşeli”.

8. *fer* “parlaklık” — *şer* “kötülük”.

9. *fevk* “üst” — *şevk* “heves”.

10. *fiş* “prizden elektrik akımı almaya yarayan araç” — *şiş* “şişmiş olan yer”.

11. *fok* “bir deniz hayvanı” — *şok* “beklenmeyen durum”.

12. *fut* “İngiliz uzunluk ölçü birimi” — *şut* “futbol terimi”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *af* “bağışlama” — *aş* “yemek”.

/s/ (tonsuz, **diş**, SIZICI, ağız)-/ş/ (tonsuz, **diş-damak**, SIZICI, ağız)

Kelime Başında

1. *sah* “bir şeyin doğru olduğunu göstermek için yapılan işaret” — *şah* “İran veya Afgan hükümdarı”.
2. *sak* “uyanık” — *şak* “yarma”.
3. *sal* “nehir veya deniz taşıtı” — *şal* “geniş atkı”.
4. *sap* “bitkinin bir bölümü” — *şap* “antiseptik bir madde”.
5. *sek* “içine hiçbir şey karıştırılmamış içki” — *şek* “şüphe”.
6. *sem* “zehir” — *şem* “mum”.
7. *sen* “ikinci teklik şahıs zamiri” — *şen* “neşeli”.
8. *ser* “baş” — *şer* “kötülük”.
9. *sev* “gönderme” — *şev* “heves”.
10. *sık* “seyrek karşıtı” — *şık* “modaya uygun giyinen”.
11. *sirk* “eğitilmiş hayvanların ve cambazların gösteri yaptığı yer” — *şirk* “eş koşma”.
12. *som* “içi dolu” — *şom* “uğursuz”.
13. *su* “yaşam kaynağı olan sıvı” — *şu* “işaret sıfatı veya zamiri”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *as* “iskambil kâğıtlarında birli” — *aş* “yemek”.
2. *ask* “asklı mantarlarda üreme organı” — *aşk* “aşırı sevgi”.
3. *es* “notada duraklama” — *eş* “benzer”.
4. *is* “duman lekesi” — *iş* “çalışma”.

/v/(tonlu, **diş-dudak**, SIZICI, ağız)-/z/(tonlu, **diş**, SIZICI, ağız)

Kelime Başında

var “mevcut” — *zar* “ince perde”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *av* “vahşi hayvanları yakalama” — *az* “eksik”.
2. *kav* “ağaçların gövdesinden elde edilen madde” — *kaz* “bir hayvan”.
3. *sav* “iddia” — *saz* “müzik aleti”.

/k/(tonsuz, ön damak, patlayıcı, ağız)-/t/ (tonsuz, diş, patlayıcı, ağız)

Kelime Başında

1. *kaç* “soru sıfatı” — *taç* “soyluluk simgesi başlık”.
2. *kak* “kurutulmuş meyve” — *tak* “bayram ve şenliklerde caddelere kurulan süslü kemer”.
3. *kan* “damarlarda dolaşan hayati sıvı” — *tan* “fecir”.
4. *kar* “bir yağış şekli” — *tar* “bir çalgı türü”.
5. *kas* “adale” — *tas* “kap”.
6. *kaş* “gözlerin üstündeki kısa kıllar” — *taş* “kaya kütlelerinden kopan sert ve katı madde”.
7. *kat* “üst üste konmuş tabaka” — *tat* “dil üzerinde kalan duyum”.
8. *kav* “ağaçların gövdesinden elde edilen madde” — *tav* “yeterli olma durumu”.
9. *kay* “yaz yağmuru” — *tay* “at yavrusu”.
10. *kek* “tatlı çörek” — *tek* “yegâne”.
11. *kel* “saçı dökülmüş (kimse)” — *tel* “bir tür metal ip”.
12. *kem* “noksan” — *tem* “tema”.
13. *kez* “kere” — *tez* “çabuk”.
14. *kır* “bir renk” — *tur* “uzun kamyon”.
15. *kim* “soru sözü” — *tim* “silahlı en küçük birlik”.
16. *kin* “garaz” — *tin* “ruh”.
17. *kip* “değişebilen” — *tip* “ortak özellikleri barındıran”.
18. *kok* “kömür türü” — *tok* “doymuş”.
19. *kor* “ateş durumuna gelmiş” — *tor* “ağ”.
20. *kör* “görme engelli” — *tör* “başköşe”.
21. *kur* “yabancı paraların ulusal para cinsinden değeri” — *tur* “dolaşma”.
22. *kuş* “uçucu hayvanların adı” — *tuş* “çeşitli makinelerin düğmesi”.
23. *kül* “yanmış madde artığı” — *tül* “çok ince gözenekli dokuma”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *ak* “beyaz” — *at* “yük hayvanı”.
2. *bek* “sağlam” — *bet* “beniz kelimesiyle yüz rengi anlamında ikileme oluşturan söz”.
3. *ek* “ilave” — *et* “vücudu saran tabaka”.

4. *hak* “adalet” — *hat* “çizgi”.
5. *kak* “kurutulmuş meyve” — *kat* “üst üste konmuş tabaka”.
6. *kek* “tatlı çörek” — *ket* “engel”.
7. *kok* “kömür türü” — *kot* “bir tür kumaş”.
8. *ok* “yayla atılan çubuk” — *ot* “küçük bitki”.
9. *tak* “bayram ve şenliklerde caddelere kurulan süslü kemer” — *tat* “dil üzerinde kalan duyum”.
10. *yak* “bir öküz türü” — *yat* “gezinti gemisi”.

/p/(tonsuz, çift dudak, patlayıcı, ağız)/-t/(tonsuz, diş, patlayıcı, ağız)

Kelime Başında

1. *pak* “temiz” — *tak* “bayram ve şenliklerde caddelere kurulan süslü kemer”.
2. *pas* “demir yüzeyindeki kir” — *tas* “kap”.
3. *pat* “yassı” — *tat* “dil üzerinde kalan duyum”.
4. *pay* “hisse” — *tay* “at yavrusu”.
5. *pek* “çok” — *tek* “yegâne”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *ip* “bir tür bağ” — *it* “köpek”.
2. *cep* “giysi bölümü” — *cet* “ata”.
3. *hap* “ilaç” — *hat* “çizgi”.
4. *kep* “başlık” — *ket* “engel”.
5. *küp* “topraktan yapılan çanak” — *küt* “kısa ve kalınca”.

/m/ (tonlu, dudak, akıcı, geniz)/-n/ (tonlu, diş, akıcı, geniz)

Kelime Başında

1. *mal* “taşınır ve taşınmaz varlıkların bütünü” — *nal* “yük hayvanlarının tırnaklarına çakılan demir parçası”.

2. *mey* “şarap” — *ney* “üflelemeli çalgı”.

Kelime İçi ve Sonunda

1. *em* “ilaç” — *en* “genişlik”.
2. *im* “işaret” — *in* “mağara”.
3. *om* “kemiklerin toparlak ucu” — *on* “bir sayı”.

V. Sonuç

Standart Türkçede kullanılan sesbirimler ve en küçük çiftlerin sayısı konusunda, araştırmacılar arasında tam birlik yoktur. Ancak çoğu araştırmacının birleştiği bir konu vardır ki, o da Türkçede mevcut olan sesbirimlerin sayısının alfabedeki harf sayısına eşit olmadığıdır. Bu konuda yapılan çalışmalar, sesbirimlerin sayısını harf sayısından az veya fazla olarak göstermektedir. Dildeki sesbirimlerin tayinini sağlayan en küçük çiftler ile ilgili bugüne kadar yapılmış bu çalışmalar, istatistiksel nitelikte tarama verileri ile elde edilmiş olmayıp, belirli bir sistematik uygulanmadan seçilmiş zıtlaşan çiftlere ve seslere dayanmaktadır. Parça sesbirimler ve en küçük çiftlerle ilgili olan bu çalışma ile dilimizdeki zıtlaşan /a-/e/, /ı-/i/, /o-/ö/, /u-/ü/, /e-/ö/, /a-/o/, /ı-/u/, /i-/ü/, /o-/u/, /ö-/ü/, /e-/i/, /a-/ı/, /b-/p/, /c-/ç/, /d-/t/, /g-/k/, /f-/v/, /z-/s/, /d-/g/, /f-/h/, /f-/s/, /f-/ş/, /m-/n/, /s-/ş/, /k-/t/, /p-/t/, /v-/z/ seslerini taşıyan tek heceli en küçük çiftlerin sayısını Türkçe Sözlük kaynaklığında tam olarak verdiğimizizi düşünüyoruz. Buradan hareketle, bu çalışmanın kapsamı göz önünde bulundurulmak kaydıyla, standart Türkçede zıtlaşan bu seslerin kesin olarak birer sesbirim olduğu yargısına varılabilir. Bu sesbirimleri örnekleyen toplam 509 en küçük çift tespit edilmiştir.

Araştırma sonucunda, konuyla ilgili olarak üzerinde durulması ve tartışılması gereken bazı meselelerin olduğu görülmüştür. Bu bağlamda, dikkat çekmek istediğimiz ve çözüm arayan bazı durumlar şunlardır:

Tarama yaparken dikkatimizi çeken bazı örnekler olmuştur. Bunlardan en ilginç, **baba** “çocuğu olan erkek” – **papa** “Hristiyanlığın Katolik mezhebinin başkanı”, **bebe** “bebek” – **pepe** “dudak sesleriyle başlayan kelimelerin ilk seslerini güçlkle söyleyen kimse” gibi kelimelerin aynı seslerinin iki kez değişmesiyle ortaya çıkan zıtlıktır. Bu konuya, şimdiye kadar sesbirimlerle ilgili yapılan çalışmalarda hiç değinilmemiştir. Biz, bu gibi örneklerin de en küçük çift olarak değerlendirilebileceğini düşünmekteyiz. Çünkü en küçük çiftlerde her ne kadar tek ses değişimi aransa da, böyle örneklerde değişen ses iki kez de olsa aynıdır. Bu nedenle bir zıtlık oluşturmaktadır. Ayrıca en küçük çift oluşmasında asıl önemli husus, farklı ses değişimi olmamasıdır. Oysa burada aynı seslerin değişimi söz konusudur.

Bir başka önemli konu da, en küçük çift tayininde kök halindeki bir sözcükle, ek almış bir sözcüğün zıtlaşıp zıtlaşamayacağıdır. Örneğin, **bar-a** “bara”–**para** “nakit”, **bili** “bilgi”–**pil-i** “pili”, **baş-a** “kafaya”–**paşa** “bir unvan”, **dul-u** “dulu”–**tulu** “güneşin doğması”, **Laz-ı** “Laz’ı”–**razı** “kabul eden” vs. Bu gibi örnekler zıtlaşan çift olarak değerlendirilemez. Çünkü en küçük çiftlerde önemli olan, sözcüklerin kök halinde bulunmasıdır. Oysa bu örneklerde kök halindeki sözcükle, ek almış sözcüğün kıyaslanması söz konusudur.

En küçük çiftler tespit edilirken kök halindeki bir sözcükle aslında bir kısaltma olan, ama yine de sözlükte madde başı olabilen **bu** “işaret zamiri ve sıfatı” – **pu** kim. “plütonyum elementinin simgesi”, **Fe** “demir elementinin simgesi” – **ve** “bir bağlaç”, **Os** “osmiyum simgesi” – **us** “akıl”, **Ho** “holmiyum simgesi” – **Hu** “Allah” gibi örneklerle, yine sözlükte madde başı olan **da/de** “bununla birlikte, üstelik anlamında bir bağlaç” – **ta** “uzaklık anlatan söz”, - **dan/-den** “çıkma hali eki” – **tan** “alacakaranlık” gibi kimi ek veya bağlaçların kök halindeki sözcüklerle en küçük çift oluşturup oluşturamayacağı konusu da bir problem teşkil etmektedir. Biz bu gibi örneklerin, her ne kadar anlam farkı yaratan sesler taşısa da en küçük çift olarak değerlendirilemeyeceğini düşünmekteyiz. Çünkü en küçük çift oluşturması beklenen kelimelerin, anlam farkı yaratması için bağımsız ve anlamlı birimler olması gerekmektedir.

Kaynaklar:

- AKSAN, Doğan (2007), *Her Yönüyle Dil/Ana Çizgileriyle Dilbilim*, C. II, TDK Yayınları, Ankara.
- ASHER, R. E. (Editor-in Chief)- SİMPSON, J.M.Y. (Coordinating Editor) (1994), *The Encyclopedia of Language and Linguistics*, Volume 6, Pergamon Press, Oxford.
- BAŞKAN, Özcan (1967), *Lengüistik Metodu*, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- BAYRAKTAR, Nesrin (2004), *Dilbilimi*, Nobel Yayın, Ankara.
- CLARK, John-YALLOP, Colin (1995), *An Introduction to Phonetics and Phonology*, Second Edition, Blackwell, Oxford.
- CRYSTAL, David (1971), *Linguistics*, Penguin Books, England.
- CRYSTAL, David (1992), *An Encyclopedic Dictionary of Language and Languages*, Blackwell Publishers, Massachusetts.
- DEMİRCAN, Ömer (2001), *Türkçenin Ses Dizimi (Sesler, Sesbirimler, Ayırıcı Özellikler, Ses Değişimleri, Vurgu, Vurgulama, Ezgi, Ezgileme)*, Der Yayınları, İstanbul.
- DEMİREZEN, Mehmet (1986), *Phonemics and Phonology: Theory Through Analysis*, Ankara: Bizim Büro Basımevi.
- EKER, Süer (2006), *Çağdaş Türk Dili*, Grafiker Yayınları, Ankara.
- EKER, Süer (2007), “Türkçenin Sesbirimleri ve Belirgin Altsesbirimleri”, *Turcology in Turkey Selected Papers*, Altajisztikai Tanszek, Szeged, s.180–199.
- KIRAN, Zeynel-KIRAN Ayşe (2006), *Dilbilime Giriş*, Seçkin Yayınevi, Ankara.
- KORKMAZ, Zeynep (2007), *Grammer Terimleri Sözlüğü*, (Genişletilmiş 3. Baskı), TDK Yayınları, Ankara.
- ÖZSOY, A.Sumru (2004), *Türkçenin Yapısı-I Sesbilim*, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul.
- VARDAR, Berke (1983), “Nikolay Trubetskoy”, *XX. Yüzyıl Dilbilimi (Kuramcılardan Seçmeler)*, TDK Yayınları, Ankara, s. 76-77.
- Türkçe Sözlük* (2005), TDK Yayınları, Ankara.
- Yazım Kılavuzu* (2008), TDK Yayınları, Ankara.

Afganistan Türkmençesi Metinlerinde - Tl Geçmiş Zaman Eki

Rıdvan Öztürk*

Özet: Türk yazı dilleri arasında zaman bildiren en eski ve ortaklığı en yaygın olan ek, görülen geçmiş zaman eki –dl olarak karşımıza çıkmaktadır. Ek, Türk yazı dillerinde ses bilgisi bakımından değişiklikler göstermektedir. Bazılarında sedalı-sedasız uyumuna bağlı olarak hem –d’li hem de –t’li kullanılırken; bazılarında ise sadece –d’li şekli kullanılmaktadır. Türkmenistan’da kullanılan standart Türkmencede de ekin sadece –d’li şekli kullanılmaktadır. Afganistan’da yayımlanan Türkmençe eserlerde de genel itibarıyla bu kurala uyulmaktadır. Ancak bazı eserlerde belli yerlerde ekin sedasız şekli –tl, uyum dışı olarak kullanılmaktadır. Bu yazıda –tl şeklinin kullanıldığı yerler ile ifade ettiği anlamda bir farklılık olup olmadığı üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Afganistan Türkmençesi, -tl geçmiş zaman eki, Türk Yazı Dilleri, arkaik şekil, standart dışı şekil.

Past Tense Affix -tl In Afghanistan Turkoman Texts

Abstract: Past definite affix -dl is the oldest and most common affix of tense in Turkish literary languages. The affix varies in terms of phonetics in Turkish literary languages. Some of them is both used form of with -d and with -t depending on soft or voiceless consonant harmony. Only soft form of with -d is used in Turkoman literary. It is broadly conformed to this rule in Turkoman works published in Afghanistan. However voiceless form of the affix -tl is used without harmony in certain places of some works. In this paper where the use of form -tl and whether a difference of expressed the sense will be emphasized.

Keywords: Afghanistan Turkoman, past tense affix -tl, Turkish literary languages, archaic form, non-standard form.

* ozturk@selcuk.edu.tr

1. Giriş

Görülen geçmiş zaman eki –dI, bugün bütün Türk yazı dillerinde ses bilgisi özelliklerinden kaynaklanan değişiklikler dışında ortak olma özelliğini koruyan eklerden birisidir. Ekin kökeni, –Ut fiilden isim yapma eki olarak açıklanmıştır. Çekimde kullanılan şahıs eklerinin iyelik ekleriyle aynı olması ve Köktürkçede de r, l, n ünsüzlerinden sonra ekin t’li (körti, altı, kılıntım) kullanılması bu açıklamayı desteklemektedir: keçüti> keçüdi> keçdi (Ercilasun vd. 2006:29).

Oğuz grubunda Batı Türkçesinin tarihi yazı dili geleneğine uygun olarak sadece d’li şekillerin bulunması beklenir. Nitekim Türkmen ve Azeri yazı dillerinde durum böyledir. Ancak Türkiye Türkçesi ve Gagavuzcada sedasızlardan sonra t’li şekillerin bulunması izaha muhtaçtır. Anadolu ağızlarında ve hatta İstanbul söyleyişinde d’li şekiller yaygın olduğu halde yazıda t’nin ortaya çıkışı (ve tabii bunun sonradan söyleyişi de etkilemesi) harf inkılâbından sonradır. Balkan ağızları ve Gagavuzcada Kıpçak grubunun etkisiyle sedalı sedasız uyumu olmuştur (Ercilasun vd. 2006:30-31).

Afganistan Türkmen metinlerinde genel temayül olarak ekin ünsüz uyumuna uymayan sedalı şekilleri (-dI) kullanılmaktadır. Ancak bu metinlerde bazen, bahsettiğimiz genel temayüle uymayan sedasız şekiller de (-tI), yine ünsüz uyumu dışında kullanılmaktadır. Bu yapının benzer ilk örnekleri; Kuran Tercümesinde (Rylands Nüshası), Gülistan Tercümesinde, Harezmlî Hafız Divanında ve Hucendî’nin Letafetnamesinde görülmektedir. Bu örnekler adı geçen eserlerin genel dil özelliklerine ve devir özelliklerine uygun değildir. Bu eserlerin yazarların neşet ettiği İsbicab (Sayram) ve Hucend (Leninabad) şehirleri, Batı Türkistan’ın Sırderya bölgesindedir. Bu dil özelliğinin bu bölge ile ve orada yaşayan Türk (Argu) topluluğu ile alakalı olabileceği dile getirilmiştir (Ata 2004:XXVI; Eckmann 1968:58-59).

Ekin kökeni ile ilgili genel kabulü ve Oğuz grubu Türkçelerindeki durumunu özetleyen yukarıdaki bilgileri kısmen pekiştirdiğini ve kısmen de belli yerlerini gözden geçirmeyi gerekli kıldığını düşündüğümüz Afganistan’da Türkmence yazılmış eserlerde görülen bu şeklin, her ne kadar imlanın genel özelliği olmasa da, bilinçli olarak belli yerlerde kullanılması dikkat çekicidir. –tI ekinin kullanıldığı yerler ve ekin özellikleri, taranılan metinlerden örnekler verilmek suretiyle aşağıda gösterilip değerlendirilmiştir.

2. –tI Ekinin Kullanıldığı Yerler

2.1. İsim Bildirme Çekiminde Kullanılışı

2.1.2. İsim Bildirme Çekiminde Ek Fiilin Durumu

Eski Türkçe metinlerde görülen ek fiilin er- şekli, bugün standart

Türkmencede görülmez. Ancak ek fiilin (er->) ir- şeklinin kullanıldığı bazı örneklerle Afganistan Türkmenesi metinlerinde rastlanmaktadır. Bu şeklin örnekleri, görülen geçmiş zamanın yanı sıra geniş zaman ve öğrenilen geçmiş zaman çekimlerinde vardır: *şirin ir-miş* (Müsaïd 2003:51), *şiiiring ir-ür* (Müsaïd 2003:36), *Dostum irür* (Behmen 2002:47).

Aval axır siz *irürsüz* ehl-i Türkmenge guvañç (Müsaïd 2003:56)

Zal kibi *Görogli irür* gardaş (Yaver 2003:33)

Mahmud Şaning *ulı irdi* makamı (İşçi 1999:20)

“irdi” şekli klasik Çağatayca ve bugünkü Afganistan Özbekçesinden etkilenmiş Türkmen ediplerinde görülür, genel Türkmenenin özelliğini yansıtmaz. Genel kullanımda ek fiilin düşürüldüğü ve ekin sadece d’li şekillerinin sedalı-sedasız uyumunu sedalılık yönünde bozarak kullanıldığı görülür: *başlık-dı*, *taxtı-dı* (Turan 1999:226) vb.

Mareke meydanda bir uçar *guş-dı* (İşçi 1999:7)

Yedi yıl *batıl-dı* şunda (Turan 2000:3)

Aynı metinde hem “irdi” hem de “ti” şeklinin kullanılışına da rastlamak mümkün:

“Şundam ingän *kette irdi* dürbarı

Dürbarında şah dek *bar-tı* cemalı

Mihman üçin *nisar irdi* bar zatı

Tabiat ü *himmeti-ti* köp ali” (Behmen 2003:15)

Şu örnek, -ti ekinin Çağatay-Özbek geleneğinden farklı bir yol takip etmesi ve ele aldığımız yapıya geçişi göstermesi bakımından ilginçtir: ir-ti> -ti.

Arap atlı *yaraglı irtim* çendan gavum (Yaver 2003:65)

2.1.3. -ti Ekinin Yazılışı

Ek “t” ile yazılmakta ve kendisinden önceki kelimeye bitleştirilmemektedir. Ekin getirildiği isim tabanı genellikle yalın halde bulunur: *talimgah-tı* (Behmen 2002:44), *etmek-ti* (Musa 2009:73), *Dostum-tı* (Behmen 2002:46), *müderri-ti* (Behmen 2003:10), *fenli-ti* (Behmen 2003:14), *hazır-tım* (Musa 2009:78), *münasib däl-tiler* (Musa 2009:73), *müşrik ve kafir-ti* (Musa 2009:104), *tahkir-tiler* (Behmen 2002: 45), *şehzade-tim* (Yaver 2003:15), *bağşı-tılar* (Behmen 2003:II), *gazel güli-ting* (Yaver 2003:40), *her biri-ti* (Behmen 2002:44), *müridi-ti* (Behmen 2003:16), *kazısı-tı* (Behmen 2003:2), *ayalları-tılar* (Musa 2009:66).

“Ağır marekening gazel *güli-ting*

Sen bul inciglering can u *dili-ting*

Güycüli goşar hemmemizing *goli-ting*

Hürmetli mihrıban bize pehlvanım” (Yaver 2003:40)

Ekin; yönelme, bulunma ve ayrılma halli tabanlara getirildiği örnekler de tespit edilmiştir: *içinde-ti* (Musa 2009:94), *himmetinde-ti* (Behmen 2003:15), *hedefinde-ti* (Behmen 2002:44), *Kunduz’a-tı* (Behmen 2002:20), *Türk’den-ti* (Behmen 2002:18), *maldarlarından-tılar* (Musa 2009:7)

Rahim Pehlvan *Kunduz’a-tı* iftixar (Behmen 2002:20)

Nikah bolan vaktımda altı *yaşımda-tım* (Musa 2009:44)

Kurban Serdar *himmetinde-ti* ali (Behmen 2003:15)

Öz vaktining kette *maldarlarından-tılar* (Musa 2009:7)

2.1.4. Birleşik Kiplerin Hikaye Çekiminde Kullanılışı

Yukarıda belirtilen isim bildirme çekimi örneklerinden başka metinlerde –tl ekinin kullanıldığı hikaye çekimleri de vardır. Ek, taranılan metinlerde öğrenilen geçmiş zamanın hikayesinde (-An-tl, -p-tl), şimdiki zamanın hikayesinde (-yor-tl), geniş zamanın hikayesinde (Ar-tl), gelecek zamanın hikayesinde (-cAk-tl), şartın hikayesinde (-sA-tl) ve isteğin hikayesinde (-mAçI-tl) kullanılmıştır. Geçmiş zamanın hikayesinde –p(dUr) -tl şekline nazaran, genellikle –An-tl şekli kullanılmıştır. Hikaye çekiminde şahıs ekleri şartın hikayesi dışında sonda getirilmektedir: *-yor-tl-m*, *-Ar-tl-ng*, *-An-tl-lAr*; *-sA-m-tl* vb.

-An geçmiş zaman eki ile:

Başga ayalları onça hasıl *edän däl-tiler* ve şunça hadis rivayet *edän-tiler*, erkäk adamlar onça hadis rivayet *edän däl-tiler* (Musa 2009:31)

-b(dUr) geçmiş zaman eki ile:

Hazreti Zeyneb öz hayatlarında kefenlerini tıyar *edib goyub-tılar* (Musa 2009:86)

Ehl-i Mekkening ayalları hemmesi cem *bolıbdur-tılar* (Musa 2009:9)

-yor şimdiki zaman eki ile:

“Yar cemaling uyxımda *göryor-tım*

Oning vasl bağından bal *soryor-tım*

Seher guşı uyxımdan dad uyatdı

O bolmasa arşda tugmı *uryor-tım*” (Behmen 2004:45)

-Ar geniş zaman eki ile:

“Hem güreş *tutar-ting* hem saz *çalar-ting*

Güreş tutsang mıdam abrı *alar-ting*

Her yerde toy bolsa yetib *bar-ting*

Yigitlering guvancı-ting Pehlvanım” (Turan 1999:227)

-cAk gelecek zaman eki ile:

Eger rasulullah terk etseler men kabul *etcek-tim* (Musa 2009:56)

-sA şart eki ile:

“Dirilikde menhem bahar *görsäm-ti*

Çemenlerde güller ısgap *yörsäm-ti*

Çaknab batan çiçekleri sayları

Guvanıban bagra basıp *öpsäm-ti*” (Behmen 2001:85)

-mAkçI istek eki ile:

Ve mahfi tutyor-ting kalbingde ol sözni ki Allah onı zahir *kılmakçı-tı*
(Musa 2009:72)

3. İşlevi

-tI ekli yapılar, yüklem ismi ile birlikte kullanıldıkları zaman, bildirme çekiminin görülen geçmiş zamanını karşılar. Yüklem isminde ifade edilen özelliğin, sıfatın, durumun veya olgunun geçmişliğini kesin olarak bildirir.

Hikaye çekimlerinde ise ilk kip ekinin anlamı çerçevesinde bir geçmişlilik anlatılır. Bu anlatımda bir kesinlik, herkes tarafından bilinirlik, şüphesizlik ve tasarlanan durumda bir derinlik söz konusudur.

Bu itibarla ister bildirme çekiminde olsun, isterse birleşik kipin hikaye çekiminde olsun Türkiye Türkçesine bir uyum ve paralellik söz konusudur. Ekin sedasız şekliyle ve ek fiilin düşürülerek kullanımı vurguyu daha belirgin hale getirmiştir. Bu özellik, anlamdaki derinliğin ve kesinliğin de kaynağı olmalıdır.

4. Sonuç

Afganistan Türkmençesinde –ek fiilin dışındaki fiillerin- görülen geçmiş zaman çekiminde –dI eki kullanılmaktadır. Sedasız ünsüzle biten fiillere de ünsüz uyumuna uymaksızın sadece sedalı şekiller gelmektedir: *et-ding/ git-*

ding/ öt-ding Y 40. Ancak bildirme çekiminin görülen geçmiş zamanında ve birleşik kip çekiminin hikaye kısımlarında bunun aksine pek çok yerde –tl eki kullanılmıştır. Bu kullanım bütün metinlerde karşımıza çıkmaz. Bizim tespit ettiğimiz kadarı ile Abdülkerim Behmen, Abdülmecid İşçi, Hodaykul Yaver, Hoca Nefes Müsaid, Mevlevi Muhammed Musa ve Muhammed Bal Kızıl gibi ediplerin eserlerinde geçmektedir. Bu oran azımsanamayacak bir ölçüdür. Yine tespit edebildiğimiz kadarı ile bu kişiler Andhoy ve Kunduz şehirlerinde yaşamaktadırlar ve Türkmenlerin Ersarı tayfasına bağlıdırlar. Bu kullanım, belli bir bölgenin veya belli bir bölgeye yerleşmiş olan bir Türkmen tayfasının özelliği olabilir. İfadedeki kesinliği, derinliği ve şüphesizliği anlatan bu yapı, görülen geçmiş zaman ekinin kökeni hakkında donup kalmış arkaik bir durumun göstergesi sayılabilir. Ekteki sert ünsüzün belirginleştirdiği vurgunun, anlamı derinleştirmede ve kesinleştirmede bir etkisi olduğu da anlaşılmaktadır.

Afganistan Türkmencesinde kullanılan bu şekli özellik göz önüne alınarak, Karahanlı, Kıpçak ve Çağatay dönemlerine ait olan eserlerdeki benzer kullanımların ve bu kullanımlardan hareketle yapılan yorumların yeniden değerlendirilmesi yararlı olacaktır.

Kaynaklar:

- ATA, Aysu (2004), Türkçe İlk Kur'an Tercümesi (Rylands Nüshası) Karahanlı Türkçesi (Giriş- Metin- Notlar- Dizin), Ankara.
- BEHMEN, Abdülkerim (2001), Bagbostan, Pakistan.
- BEHMEN, Abdülkerim (2002), İyl Dostı Dostım, Kabil.
- BEHMEN, Abdülkerim (2003), Kurban Serdar.
- BEHMEN, Abdülkerim (2004), Tört Gül.
- ECKMANN, Janos (1968), "Doğu Türkçesinde Bir Kur'an Çevirisi (Rylands Nüshası), Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten 1967, Ankara, s.51-69.
- ERCİLASUN vd, (2006), : Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Grameri I, Fiil, Basit Çekim, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
- İŞÇİ, Abdülmecid (1999), Ceyhunname, Gorgan.
- MUSA, Mevlevi Muhammed (2009), Ümmühatü'l-Müminin, Müminlerin Eneleri, Belci.
- MÜSAİD, Hoca Nefes (2003), Şiirler Toplamı, Peşaver.
- TURAN, Abdülmecid (1999), Köngüller Sedası, c.I, Peşaver.
- TURAN, Abdülmecid (2000), "Devlet Muhammed Bal Kızılın Divanı", Peşaver.
- YAYER, Hodaykul (2003), Yürek Derdi, Eşar, Peşaver.

Uluslararası Fonetik Alfabe-2*

Çev. Çetin Pekacar**- Figen Güner Dilek***

2.7 Parçalar üstü ses birimler

Konuşmanın bazı özellikleri, birden fazla parçalı ses birim üzerinde genişleyen kalıplar oluşturma ve/veya parçasal merkezlerden¹ bağımsız olarak değişkenlik gösterme eğilimindedir. Bu bilhassa perde², ses yüksekliği³ ve algılanan zaman⁴ için geçerlidir. Bu özellikler genellikle ‘parçalar üstü ses birimler’ olarak bilinir ve fonetik inceleme sürecinin bir bölümü, bu özelliklerin konuşma olayının kalan kısmından ayrılmasıdır. IPA, parçalar üstü öğeler için ayrı bir simgeler seti sunar. Bu set, Kartın sağ alt köşesinde görülebilir.

Örneğin genellikle ‘ezgi’⁵ diye tabir edilen perde değişimleri⁶, kelimelerin sahip olduğu anlama ilave anlamlar yüklemek için tamamlanmış anlatım üzerinde etkili olabilir. Bu, bütün diller için geçerlidir; fakat ezgi sisteminin karmaşıklığı diller arasında farklılık gösterebilir. [||] simgesi, bir ezgi kalıbı alanının sonunu belirtmek için ve [] bu işaret de daha küçük bir birimin alanını göstermek için kullanılabilir. Genel yükselme [/] ve genel alçalma [\] simgeleri de ayrı ayrı olarak ezgiyi göstermeye yarayabilir. Fakat ezgilemenin tam bir çeviri yazımı, IPA Kartında verilmeyen simgeleri gerektirecektir.

Ses perdesindeki değişimlerin içerdiği diğer alan ise kelime veya hecedir ve bunlar da daha çok parçalı ses birimlerin yaptığı şekilde kelimeleri ayırt edici görev yapar. Perdenin bu işlevine sahip olan dillere ton dilleri denir ve bu dillerin dünya dillerinin ekseriyetini oluşturduğu düşünülmektedir. Örneğin Tay dilinde [kha:˩] alçalan perde (parçalı ses

* “Introduction to the IPA”, Handbook of the International Phonetic Association, A Guide to the Use of the International Phonetic Alphabet, Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 13-26. Bu çevirinin birinci kısmı, derginin bir önceki sayısında yayımlanmış; ancak bazı yazı tiplerinin bozuk çıkmasından dolayı yeniden yayımlanma gereği duyulmuştur.

** Prof. Dr., Nevşehir Üniversitesi, Nevşehir.

*** Yard. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Ankara.

1 parçasal merkez **segmental target**

2 perde **pitch**

3 Ses yüksekliği **loudness**

4 algılanan zaman **perceived timing**

5 ezgi **intonation**

6 perde değişimi **pitch variant**

birimleri izleyen simgenin köşegen tarafıyla gösterilir) ile gösterilirse “hizmetçi”, yükselen perde ile gösterilirse [kha:/] “bacak” anlamına gelir.

IPA’nın tonları⁷ belirtmek için iki alternatif simge seti vardır. Tay dilinde ve Çincenin bazı şekillerinde olduğu gibi, leksikal karşıtlıkların her bir hece üzerindeki perde hareketine bağlı olduğu dillerde, ton harfi⁸ diye adlandırılan harfler sıklıkla kullanılır. Tay dili örneğinde olduğu gibi bu harfler, önde bulunan hecenin tonunu, ondan önce fırça darbesi şeklinde olan dikey bir işaret ile gösterir. Dikey darbe işaretinin konuşma aralığındaki olası beş perde yüksekliğini⁹ temsil ettiği varsayılır ve çizginin konumu, bir önceki hecenin üstündeki perde yüksekliğini ve (varsa) perde hareketini gösterir. Ton harfleri sıklıkla, genel ton hareketlerini göstermek için kullanılır. Örneğin, bir dilde sadece bir tane alçalan ton varsa ve onun bittiği yerlere dikkat çekmek için önemli bir sebep yoksa, en yüksekten en düşük seviyeye geçtiği belirtilebilir. Bu yüzden ‘cadı’ kelimesinin ölçünlü Çincedeki karşılığının yazı çevirimi [ma\] olacaktır. Fakat Çince konuşurların çoğu bu heceyi tüm perde aralığı boyunca yayılan bir alçalma olarak söylemeyeceklerdir. Ton harflerini, belirli amaçlar doğrultusunda daha ayrıntılı yazı çevirimlerini göstermek için de kullanmak mümkündür. Bu yüzden Tay yüksek tonu [ˈ] işareti ile gösterilebilir; fakat yüksek ton hecelerindeki temel frekans ölçümleri bu tip hecelerde aslında bir yükselme ve bir alçalma olduğunu gösteriyor. Bu sebeple, ton [ˈ] şeklinde gösterilebilir.

Tonların çeviri yazımı için kullanılan diğer IPA sistemi, tonsal karşıtlıkların¹⁰ her bir hecedeki perde yüksekliğine bağlı olduğu diller için sıklıkla kullanılmıştır. Yüksek [é], orta [ē], alçak [è] tonlarına denk gelen üç diakritik (ayırıcı işaret) vardır (diakritik, burada [e] örneğinde gösterildiği gibi tonun ait olduğu parçalı ses birimin üzerine konur). Böylece, Kuzey Afrika dili Yorubacadaki üç ton, şu ifadelerdeki gibi transkribe edilebilir: [óbá] ‘o buluştu’ [óbā] ‘o saklandı’ [óbà] ‘o tünedi’. Bu ton simgeleri ikonik olarak yorumlanmamalıdır; yani e’nin üstündeki ‘ileri aksan işareti’ [é], yükselmeyi gösteriyor gibi görünse de, aslında ‘yüksek’ anlamındadır. Yükselen bir tonu göstermek için bir ‘alçak’ ve bir ‘yüksek’i birleştirmek gerekir. Diğer kayma tonlarında¹¹ da benzer bir durum vardır. Bu yüzden [e] gibi bir hece, yükselen bir tonda oluşursa

7 ton **tone**

8 ton harfi **tone letter**

9 perde yüksekliği **pitch high**

10 tonsal karşıtlık **tonal contrast**

11 kayma tonu **contour tone**

[ě], alçalan tonda ise [ê] şeklindedir. Diğer taraftan [eː] ('yüksek' anlamında) ve [e/] ('yükselen' anlamında) gibi ton harfleri doğrudan ikoniktir.

IPA Kartı, ton harfini [ˊ], diğer simge setindeki ekstra yüksek ton simgesi olan [ˊ̃] işaretine eşitmiş gibi gösterir. Cetvelin devamında da bunun gibidir. Fakat bu sadece tablonun düzenini sadeleştirmek için yapılmıştır. İki simge setini bu şekilde karşılaştırmak mümkün değildir. Ölçünlü Çincenin dört tonu, genellikle [maˊ] "anne", [maˊ̃] "azarlamak", [maˊ̃̃] "kenevir", [maˊ̃̃̃] "at" şeklinde simgeleştirilir. Bunların yazı çevirimleri diğer sistemde yapılsaydı [má mâ mǎ mǎ̃] şeklinde olurdu.

[ˊ] Yukarı adım¹² ve [ˊ̃] aşağı adım¹³ simgeleri, perdede sıradan ton simgeleri ile belirtilen (yükselen ve alçalan) değişimleri göstermek için kullanılırlar. Yukarı adım, örneğin Hausa dilindeki alçak tonludan önceki yüksek tonlu hecelerin son serilerinin diğerlerinden daha yüksek perdeli telaffuz edilmesiyle oluşur. Bu nedenle Hausa dilinde 'İngilizce' anlamına gelen [túrántʃí] kelimesi tek başına söylendiğinde aynı perdeden üç yüksek tona sahiptir. Yine aynı dilden alınan ve 'İngilizcedir' anlamına gelen [túrán'tʃí nè] ifadesinde yüksek tonun artması [↑] işaretiyle gösterilebilir. Aşağı adım, Gana dili olan Akancada görülen ve 'yengeç' anlamına gelen [ɔ́kɔ́tɔ́] kelimesinde olduğu gibi, aşağı doğru söylenen bir yüksek tonda oluşur. Bu ton, devamında gelen bir kelimedeki başlangıç yüksek tonu ile aynı perdede olduğu için bariz olarak yüksek bir tondur.

Hecelerin vurgusunu veya göreceli doruğunu¹⁴, farklı ses uzunluklarını ve hece ayırımlarını göstermek için de ayrıca simgeler verilmiştir. Hece doruğunun veya vurgunun asıl doğası, dilden dile farklılık gösterir. Fakat IPA, hece doruğunun en fazla üç seviyesini karşılar; *parapsychology* [ˌpærəsaɪˈkɒlədʒi] 'parapsikoloji' kelimesinde en yüksek seviye dördüncü hecede, ikinci yüksek seviye ise ilk hecede görülür, diğer işaretlenmemiş heceler daha az belirgindir (Bunlar arasında daha fazla ayırım ünlü niteliğinden çıkarılabilir. İngilizcede [ə] sesi olan heceler en az belirgin olanlardır). Ekstra güçlü vurgu, vurgu işaretinin iki kez kullanılmasıyla belirtilebilir: *amazing* [əˈmeɪzɪŋ] 'şaşırtıcı!'. Parça uzunluğu kısıdan uzuna doğru [ě e eː e:] şeklinde gösterilebilir. Fakat daha fazla uzunluğun [e:] şeklinde olduğu gibi gösterilme imkânı da vardır. Fonetik sebeplerden dolayı belirtmenin faydalı olduğu

12 yukarı adım **upstep**

13 aşağı adım **downstep**

14 hece doruğu **syllable prominence**

durumlarda veya hece ayırımının fonetik farklılığı belirlediği yerlerde, hece bölünmeleri simgeleştirilebilir: [naɾ.tʃɛɾt] *nitrate* ‘nitrat’ kelimesine karşı [naɾ.t.ɛɾt] *night-rate* ‘gecelik ücret’ örneğindeki gibi. Parçalar üstü simgelerin kullanımı 3. bölümde daha ayrıntılı gösterilmiştir.

2.8 Ayırıcı işaretler (Diakritikler)

Ayırıcı işaretler, ünlü ya da ünsüz simgelere eklenerek onların anlamını farklı şekillerde değiştiren veya daha da belirginleştirebilen küçük harf şeklinde simgeler veya başka işaretlerdir. Bir simge ve ona bağlı olan ayırıcı işaret, tek bir (kompleks) simge olarak kabul edilir. Uluslararası Fonetik Derneği tarafından onaylanan ayırıcı işaretler seti, Kartın sol altındaki tabloda verilmiştir.

Bazı ayırıcı işaretler, sesletimin farklı yönleriyle ilgilidir. Eğer herhangi bir simge tarafından farklı bir şekilde ima edilmemişse, ötümlüleşme değerini tersine çevirecek iki ayırıcı işaret vardır. Örneğin kendileri için başka simge bulunmayan ötümsüz çok vuruşlular (titrekler) ya da genizliler [ɾ̥] [ŋ̥] vb. şeklinde gösterilebilir (Ayırıcı işaret olarak simgeye eklenen çıkıntılar okunaklılığa zarar verirse bazı ayırıcı işaretler simgelerin üstüne yerleştirilebilir). Ötümlülüğün olmadığı ünlüler de [ɛ̥] işareti gibi gösterilebilir. [̥] işareti de, ötümsüz ünsüzleri sembolize eden bir işaretin altında ötümlülüğü göstermek için nadiren kullanılır. Bu işaret, zaman zaman da komşu bir parçanın kine göre ötümlülük bakımından bir fark gösterebilir (ötümlülük ‘benzeşmesi’); Fransızca [ʃaʒʒuʁ] *chaque jour* ‘her gün’ kelimesinde olduğu gibi. [k̥] ve [g̥]’nin fonetik olarak eş seslere ait olup olmadığı tartışmalı bir husustur; [s] ve [z̥] de böyledir. [k] ve [g] veya [s] ve [z] arasındaki ayırım, ses tellerinin titreşmesinden bağımsız, üretimdeki gevşemeye karşı gerilme gibi boyutlar içerebilir. O yüzden bu ötümlüleşmeyi ayrı olarak yazıya dökmek önemli olmaktadır. Fakat her hâlükârda benzeşme belirtilirken, bir kelimenin sözcüksel biçimini koruyabilmek daha uygun olabilir (örneğin Fransızca [ʃak] *chaque* ‘her’ kelimesinde olduğu gibi). [h̥] ayırıcı işareti İng. *tie* [tʰaɪ] ‘kravat, bağ’ kelimesinde olduğu gibi en çok bir ötümsüz patlayıcı ile bir ünlü arasında, ünsüzden sonra havanın kaçırılmasını göstermek için kullanılır. Bazı diller tarafından karşıtlık olarak kullanılan ve hırıltılı ses¹⁵ ve soluklu ses¹⁶ diye adlandırılan iki farklı sesletim tipi, ünlülerde veya ünsüzlerde gösterilebilir (Ayırıcı işaretler tablosunun ikinci sütununun üst kısmındaki örneklerle bakınız).

15 hırıltılı (boğuk) ses **creaky voice**

16 soluklu ses **breathy voice**

Ayırıcı işaret tablosunun ilk sütununun dört ila dokuzuncu satırlarında gösterilen ayırıcı işaretler, dokuzuncu ve onuncu satırların sağında gösterilen ‘yüksel(tıl)mış’ ve ‘alçal(tıl)mış’ ayırıcı işaretleriyle birlikte bir ünlü simge tarafından gösterilen dudak veya dil pozisyonunu nitelemek için kullanılabilir. Böylece [ʊ] işareti, temel simge tarafından gösterilenden ayrılmamış, daha az yuvarlak ileri bir dudak pozisyonuyla temel [u] gibi bir ünlüyü ve (yukarıda, 2.6 bölümünde görüldüğü gibi) [ē], temel [e]’ye nazaran daha ortalanmış ve alçalmış bir ünlüyü gösterir. [u] ve [ʊ] arasındaki ünlü niteliği, orta ünlüye göre arkalılaşmayı gösteren [ʊ] şeklinde veya (eğer ortaya göre arkaya daha yakınsa) arka ünlüye göre önlüleşmeyi gösteren [ʊ] veya [ü] şeklinde sembolize edilebilir. ‘Yarı ortalanmış’ ayırıcı işareti, yarı orta [ə] ünlüsü yönünde farklılaşmış bir niteliği gösterir; bundan dolayı [ē] ünlüsü [ē]’ye ve [ǣ] ünlüsü de [ǣ]’ye eşittir.

‘Yükselmış’ ve ‘alçalmış’ ayırıcı işaretleri bir ünsüz simgesine uygulandığında onun üretilme biçimi kategorisini değiştirir; öyle ki [t] simgesi, *right* kelimesinin sonundaki sesin bazı İrlanda İngilizcesi telaffuzlarında olduğu gibi tam kapanmanın gerçekleşmediği, sızıcı benzeri bir ses veren diş eti patlayıcısı gibi bir üretimi gösterir ([s]’deki gibi dilin oluk biçimini almış şekli olmadan). ‘Önlüleşmiş’ ve ‘arkalılaşmış’ ayırıcı işaretleri de yaygın olarak ünsüzlerin üretim yerini nitelemek için kullanılır. Böylece, örneğin arka damak bölgesinin önündeki ötümsüz bir sızıcı, [x] işareti ile ve özellikle diş eti arkası genizsi ünsüzü [ŋ] işareti ile sembolize edilir.

R’sileşme’ ayırıcı işareti [ʷ], Genel Americancadaki [fɹ] far ‘uzak’ ve [fɹ] fur ‘kürk’ kelimelerindeki ünlü gibi özel işitsel etkili bir ünlüyü gösterir (‘R’sileşme’ ayırıcı işareti ile [ə]’nin kombinasyonu, genellikle [ɤ] şeklinde yazılır ve basılır). İşitsel efekte, büyük bir ihtimalle ya dil ucunun yukarı ve geri kıvrılmasıyla veya dil gövdesinin yukarı, dil ucunun gövdesine doğru geri çekilerek arka damağın önüne doğru ‘toparlanması’ sonucunda, dilin önünde ağızda oluşan genişlemeyle birlikte yutaktaki daralma yol açmaktadır. Dil kökü bazı dillerde ünlü niteliğinin diğer belirleyicilerinden bağımsız olarak yutak genişliğini ayarlama işlevini yerine getirir ve tablonun sağ altında dil kökünün ilerlemesini ve geri çekilmesini göstermek için iki ayırıcı işaret vardır. ‘Hecesel’ ayırıcı işareti [ɣ], hece çekirdeği rolü oynayan ünsüzleri işaretlemek için ve ‘hece dışı’ ayırıcı işareti [ɛ] de alışılmış hece kurma görevini yerine getirmeyen ünlüleri göstermek için kullanılır.

‘Dişsi’ ayırıcı işareti (üçüncü sütunda), ‘diş eti’ altında bulunan

ünsüz simgelerinin dişsi üretildiğini açıkça göstermek için kullanılır. 2. bölümde de değinildiği üzere, her ne kadar ünsüz tablosunda yalnız bir simge belirtilmiş olsa da (sızıcı satırındakiler hariç), diş / diş eti / diş eti ardı sesler [ɲ n ɲ] şeklinde ayırt edilebilir (Son simge, ‘arkalılaşılmış’ ayırıcı işareti tarafından işaretlenen diş eti ardı bir ses içindir). Çok ender olan bir ünsüz tipini sembolize etmek için kullanılan ‘dil-dudaksı’ ayırıcı işareti [t̪], üst dudağa dayalı dilin ucu veya kenarları tarafından üretilen bir sesi gösterir. Bu ayırıcı işaret, ilgili diş eti ünsüz simgesini biçimlendirmek için kullanılır. ‘Dil ucu’¹⁷ [t̪] ve ‘dil yanı’¹⁸ [t̪] ayırıcı işaretleri, dilin en öndeki hangi kısmının üretim yaptığını belirler: uç (dil ucu) veya kenar (dilın yanları).

İkincil üretimler, ses yolu üzerinde bir ünsüzün üretildiği ana üretim yerinden daha az dar olan darlaşımlardır. Ön damaksılaşma, art damaksılaşma, yutaksılaşma isimleri, daralmanın olduğu yeri açık bir şekilde gösterir. İkincil üretim bir anlamda, kapalı ünlüye yakın bir üretimin bir ünsüz üzerine normalden fazla yüklenmesidir -ön damaksılaşma için [i] yerine [i̥], arka damaksılaşma için [u] yerine ([t̪ʷ]) ve yutaksılaşma için [ɑ] yerine ([t̪ʰ]). Dudaksılaşma, tam olarak dudaklardaki açılmanın azaltılması anlamına gelir. Bununla birlikte dudakların (ileri çıkıntı yaparak) yuvarlaklaşmasına arka damakta darlaşmanın eşlik etmesi olarak kullanılma eğilimindedir. İşte bu sebeple dudak yuvarlaklaşmasını etkileyen arka damaksılaşma için en uygun işaret, üst simge olarak yazılan [ʷ]’dir. Eğer, yine bir dudak daralması var, ama bunun yanında dudakta bir çıkıntı ya da arka damak daralması yoksa, üst simge [ʷ] işareti¹⁹ (diş-dudaksı akıcı simgesi) kullanılır. Simgelerden sonra yerleştirilen bu üst simge ayırıcı işaretleri, bir olaylar dizisini gösteriyormuş gibi görünürler; fakat bu işaretleme, ikincil üretimin ünsüzle beraber aynı anda gerçekleştiğini ifade eder. Bu, patlamadan sonra sızmanın gerçekleştiği yerde kullanılan üflemler ayırıcı işareti [t̪ʰ]’nden farklıdır. Arka damaksılaşma veya yutaksılaşma şeklinde eş zamanlı olarak gerçekleşen ikincil üretimi sembolize eden ve söz konusu ünsüz simgenin üzerine yerleştirilen alternatif bir ayırıcı işaret daha vardır ki bu işaret [~] şeklindedir. Önceki ayırıcı işaretler bundan daha açık olup bu işaret genellikle okunaklılığa zarar verir. İsmi benzese de genizlileşme, yukarıda bahsedildiği gibi aynı anlamda bir ikincil üretim değil; geniz boşluğunda ortaya çıkan tınlamanın bir sese

17 dil ucu **apical**

18 dil yanı **laminal**

19 Bu işaret, Kart’ta Ayırıcı İşaretler arasında bulunmamaktadır; onun yerine ünsüzler tablosunda yer alan ‘diş-dudaksı akıcı’ ünsüzünü gösteren bir işaretir. (Çevirenler)

eklenmesidir. Hem ünlüler (örneğin [ē]), hem de ünsüzler (örneğin [ī]) genizsileşmiş olabilir.

Son olarak üçüncü sütunda salımlılık²⁰ ('geniz salımlı' 'yanal salımlı' ve 'işitimsiz salımlı') ile ilgili üç ayırıcı işaret vardır. Üçü de bir ünlü çıkarmayla sonlanmayan duraklı ünsüzleri gösterir. Bunun yerine hava kaçıışı ya burundan (örneğin İng. *button* [batⁿɪ] 'düğme'), ya da dilin yan tarafından (örneğin İng. *bottle* [bɒt^l] 'şişe') olur veya daha sonraki bir sese kadar hava çıkışı olmaz (örneğin İng. [ɹæɡ^hbæg] *ragbag* 'karmaşa, döküntü'). Ayırıcı işaretlerin kullanımı 3. bölümde daha ayrıntılı açıklanmıştır.

2.9. Diğer simgeler

Bu simgeler sunum kolaylığı için Kart'ta kendi bölümlerinde verilmiştir. Bu bölüm, temel ünsüz tablosuna uygun ve kolay bir şekilde yerleştirilemeyen birkaç ünsüz simgesini içerir. Ünsüzler tablosunda gırtlak kapaklılar ve diş eti-ön damaksılar gibi bazı sesler için üretim yerini gösteren bir sütun verilmemiştir; çünkü bu sesler çok enderdir ve türleri az sayıdadır. [w] gibi başka durumlarda ses, tabloda gösterilmeye elverişli olmayan eş zamanlı iki üretim yerine sahip olur. Eğer iki üretim yeri olan bütün ünsüzler için tabloda ayrı sütunlar verilseydi, tablonun kılavuz çizgileri yönetilemez hâle gelirdi. Eş zamanlı iki üretim yeri olan çoğu ünsüz, iki simgenin bağlama çizgisiyle [] birleştirilmesiyle yazılır: Ötümsüz dudaksı-arka damaksıl patlayıcıyı gösteren [kp] gibi.

3. IPA fonetik gösterim kılavuzu

3.1 Simgelerin örneklerle izahı

Kart'taki simgelerin genel değerleri aşağıda listelenmiştir. Her durumda bir simge, bir fonetik tanımlamanın stenografik eş değeri ve bir dilde görülen zıtlaşan sesleri temsil etmenin bir yolu sayılır. Böylece [m], 'ötümlü çift dudak geniz' ünsüzüne denktir ve aynı zamanda İngilizce ve diğer dillerde görülen zıtlaşan geniz seslerinden birini temsil etmenin bir yoludur.

Bir simgenin iki ayrı dildeki seslerin temsili için uygun olduğunun söylenmesi, o seslerin iki dilde de özdeş olduğu anlamına gelmez. Bu yüzden İngilizce *pea* 'bezelye' kelimesi ve aynı zamanda Fransızca *pis* 'en kötü' kelimesinin çeviri yazımı için [p]; benzer şekilde İngilizcedeki *bee*

20 salımlılık (sonluluk / kaçırma) release

‘arı’ ve Fransızcadaki *bis* ‘bir daha, tekrar’ kelimesinin çeviri yazımı için [b] uygun olarak gösterilir; fakat bu birbirine karşılık gelen sesler iki dilde aynı değildir. Eğer bunların arasındaki farkı göstermek gerekirse, 4. bölümde örneklerle açıklandığı gibi IPA’nın bunun için çözüm yolları vardır²¹; fakat tanımlamanın daha genel bir seviyesinde simgeler, sesleri her ayrı dilde temsil etmek için kullanılır.

Bütün diller telaffuzlarında değişkenlikler sergiler. Bazen aşağıdaki gibi bir örnek, bir dilin sadece bazı değişkelerinde geçerli olur. Örnek olarak [θ]’nin İngilizce *thief* ‘hırsız’ kelimesiyle örneklendirilerek gösterimi, “th”yi bir diş-dudak sızıcısı [f] olarak veya bir dişsi duraklı²² [t] olarak telaffuz eden diyalektler için geçerli değildir. Bir örnek, örneği verilen simgenin, dilin en azından bir veya daha yaygın olarak konuşulan değişkeleri için uygun olduğu anlamına gelir. İngilizce örnekler bakımından, değişkenin daha ileri derecede belirtilmediği yerlerde, en azından Genel Amerikan İngilizcesinde ve Ölçünlü Güney İngiliz İngilizcesinde, örneklendirmenin uygun olduğu kabul edilmelidir (bk. 2. bölüm).

Simgeler, Kart’ta görüldüğü yerlerle uyumlu olarak (Kart’taki sıralarına göre) örneklendirilmiş ve satırlarla sütunların başlıklarında verilen terimler kullanılarak tartışılmıştır. İngilizce (İng.) ve Fransızca (Fr.) örnekler kesin olduklarında verilmiştir. Uygun olduğu yerlerde örneklemede kullanılan kelimenin imla versiyonu italik yazılmıştır. Diğer dillerdeki kelimelerin Türkçe²³ açıklamaları alıntı işaretiyle verilmiştir. Örneklendirme için kullanılan dillerin hangi diller oldukları listenin sonunda, bu bölümün bitiminde belirtilmiştir.

PATLAYICILAR²⁴

p	İng. <i>pea</i> [pi] ‘bezelye’; Fr. <i>pis</i> [pi] ‘en kötü’	b	İng. <i>bee</i> [bi] ‘arı’; Fr. <i>bis</i> [bis] ‘bir daha, tekrar’
t	İng. <i>tea</i> [ti] ‘çay’ ; Fr. <i>thé</i> [te] ‘çay’	d	İng. <i>deep</i> [dip] ‘derin’; Fr. <i>dix</i> [dis] ‘on’
t	Hintçe [ʈal] ‘atma, erteleme’	ɖ	Hintçe [ɖal] ‘dal, branş’

21 Bu çeviride Kitabın 4. bölümüne yer verilmemiştir. (Çevirenler)

22 dişsi duraklı **dental stop**

23 Metinde ‘İngilizce’. (Çevirenler)

24 patlayıcı **plosive**

c	Macarca <i>tyúk</i> [cu:k] ‘tavuk’	ɟ	Macarca <i>gyúr</i> [ju:r] ‘yoğurmak, ovmak’
k	İng. <i>cap</i> ‘kep’ [kæp]; Fr. <i>quand</i> [kɑ̃] ‘ne zaman’; Kekçice [kaʔa] ‘bileği’	g	İng. <i>gap</i> [gæp] ‘boşluk, aralık’; Fr. <i>gant</i> [gɑ̃] ‘eldiven’
q	Kekçice [qa] ‘bizim’	ɣ	Farsça [gar] ‘mağara’
ʔ	Havaice <i>Hawai’i</i> [hawaiʔi] ‘(yer adı)’, <i>ha’a</i> [haʔa] ‘dans’		

Yukarıda sol sütundaki patlayıcılara ötümsüz, sağdakilere ötümlü denir. Ötümlülüğün derecesi önemli ölçüde değişebilir. Ötümsüz ünsüzler sadece ötümsüz değil, aynı zamanda üflemeli²⁵ de olabilir; ve ötümlü ünsüzler ya söylenme süreleri boyunca ötümlü veya sadece bir bölümü süresince ötümlülüğe sahip olabilir. Genellikle belli bir dilde [p] ve [b] gibi simgelerin çiftinin kullanımı, o ses çifti kapsamında ötümlenmenin derecesinde bir karşıtlığın olduğunu belirtir. [g] ve [ɣ] harf biçimlerinin her ikisi de ötümlü arka damak patlayıcısını temsil etmek için kullanılabilir.

GENİZLİLER

m	İng. <i>me</i> [mi] ‘bana, beni’; Fr. <i>mis</i> [mi] ‘koymak fiilinin sıfat fiili’
ɱ	İng. <i>emphasis</i> [ɛmfəˈsɪs] ‘önem, vurgu’
n	İng. <i>knee</i> [ni] ‘diz’; Fr. <i>nid</i> [ni] ‘yuva’
ɳ	Malayalamca [kɐɳɳi] ‘zincirdeki halka’
ɲ	Fr. <i>agneau</i> [aɲo] ‘kuzu’; Malayalamca [kɐɳɳi] ‘kaynamış pirinç ve su’
ŋ	İng. <i>hang</i> [hæŋ] ‘asmak’
ɴ	İnuitçe [saɳɳni] ‘onun kemikleri’

Yukarıda listelenen [t, d, n] simgelerinin ve aşağıda gösterilecek olan [r, ɾ, ɽ, ʁ, ɻ, ɭ] simgelerinin hepsinin hem dişsi veya diş etsi, yahut diş eti ardı olan sesleri temsil edebileceği unutulmamalı. Eğer bu üretim yerlerinden birini özel olarak temsil etmek gerekirse, bunu yapmak için IPA’nın daha sonra açıklanacak olan araçları vardır.

²⁵ üflemeli **aspirated**

ÇOK VURUŞLULAR (TİTREKLER)

- B Kelece [mbbuen] ‘meyve’
 r İspanyolca *perro* [pero] ‘köpek’; Fince *ranta* [ranta] ‘sahil’
 R Fr. *rat* [ra] ‘dönek, hain’

Not: Zayıf bir telefon hattında anlaşılır bir şekilde konuşmaya çalışıldığında olduğu gibi durumlar haricinde İngilizce, Fransızca, Almanca ve İsveççenin çoğu biçimlerinde çok vuruşlular yoktur.

TEK VURUŞLULAR

- r İspanyolca *pero* [pero] ‘fakat’; Am. İng. *atom* [ˈæɾəm] ‘atom’
 ɾ Hausaca *shaara* [ʃà:ɾa] veya [ʃà:ɾa] ‘süpürme’ (Bazı Hausa konuşurları [ɾ], bazıları ise [ɿ] derler).

SIZICILAR

Aşağıda sol sütundaki sızıcılar ötümsüz, sağdakiler ise ötümlüdür. Bunlarda ötümlüleşmenin derecesi patlayıcılara nazaran daha az değişebilir.

ɸ Evece <i>e fa</i> [é fá] ‘o cilaladı’	β Evece <i>eβe</i> [èβè] ‘Eve’
f İng. <i>fee</i> [fi] ‘ücret, bahşiş’;
Fr. <i>fixe</i> [fiks] ‘fiks,
pazarlıksız’	v İng. <i>vat</i> [væt] ‘fıçı, varil’; Fr.
<i>vie</i> [vi] ‘hayat’
θ İng. <i>thief</i> [θif] ‘hırsız’	ð İng. <i>thee</i> [ði] ‘sana, seni, sen’
s İng. <i>see</i> [si] ‘görmek’; Fr. <i>si</i>
[si] ‘eğer’	z İng. <i>zeal</i> [zil] ‘azim, gayret,
heves’; Fr. <i>zéro</i> [zeko] ‘sıfır’
ʃ İng. <i>she</i> [ʃi] ‘o (bayan)’; Fr.
<i>chic</i> [ʃik] ‘şık’	ʒ İng. <i>vision</i> [vɪʒn] ‘vizyon,
görüş’; Fr. <i>joue</i> [ʒu] ‘yanak’
ʂ Ölçünlü Çince <i>sha</i> [ʂa]
‘öldürmek’	ʐ Ölçünlü Çince <i>ráng</i> [ʐaŋ]
‘yardım etmek’
ç Almanca <i>ich</i> [iç] ‘ben’	j İng. <i>yeast</i> [jɪst] ‘maya, köpük’
kelimesinde [j]’nin varyantı
x Alman <i>hoch</i> [hox] ‘yüksek’	ɣ Yunanca [ˈɣala] ‘süt’

- χ İbranice [maχar] ‘sattı’ ʁ Fr. *riz* [ʁi] ‘pirinç’
ħ İbranice [ħor] ‘delik’ ʕ İbranice [ʕor] ‘cilt’

İbranice ve Arapçadaki [ħ] ve [ʕ] sesleri geleneksel olarak sızıcı ise de ötümlü [ʕ] sesi genellikle akıcı olarak değerlendirilir.

- h İng. *he* [hi] ‘o (bay)’ ʰ İng. *ahead* [əʰɛd] ‘ileri’
[ʰ] sıradan bir ötümlü sestən ziyade soluklu, ötümlü bir sesi temsil eder.

YANAL SIZICILAR

- ɬ Zuluca *hlanza* [ɬânzà] ɮ Zuluca *dlala* [ɮálà] ‘oyun’
‘kusmuk’; Welşçe *llan*
[ɬan] ‘kilise’

AKICILAR

- ʋ Hintçe [nəʋẽ] ‘dokuzuncu’
ɹ İng. *read* [ɹid] ‘okumak’
ɺ Hausaca *shaara* [ʃà:ɾa] veya [ʃà:ɻa] ‘süpürme’
j İng. *yes* [jes] ‘evet’
ɰ Türkçe *ağa* [aɰa] ‘ağa’; Korece [ɰisa] ‘doktor’

YANAL AKICILAR

- l İng. *leaf* [lif] ‘yaprak’; Fr. *lit* [li] ‘yatak’
ɭ Tamilce [vaɭ] ‘kılıç’; İsveççe *pär̥la* [pæ:ɭa] ‘inci’
ʎ İtalyanca *figlio* [fiʎʎo] ‘oğul’; İspanyolca *llegar* [ʎeɣar] ‘varmak’
ɭ Mid-Vaghi dili aglagle [aɭaɭe] ‘sersem, şaşkın’

AKCİĞERLİ OLMAYAN ÜNSÜZLER

ŞAKLAMALILAR

- ⊙ Hoo dili [k̤ôðô] ‘rüya’
| Hosa dili *ukucola* [ukúk̤ola] ‘ince öğütmek’

- ! Hosa dili *ukuqoba* [ukú^hk!o^hba] ‘taş kırmak’
 ‡ Hoo dili [k^hāā] ‘kemik’
 || Hosa dili *ukuxhoba* [ukú^hk^ho^hba] ‘silahlanmak’

ÖTÜMLÜ PATLAYICILAR

- ḅ Sintçe [ḅəni] ‘tarla’
 ḍ Sintçe [ḍɪnu] ‘festival’
 ƒ Sintçe [ƒətu] ‘cahil’
 ɣ Sintçe [ɣənu] ‘kulp’
 ɠ Mamca [ɠa] ‘ateş’

GIRTLAK DURAKLILAR

- p’ Amharaca [p’ap’as] ‘piskopos (alıntı kelime)’
 t’ Amharaca [t’ıl] ‘kavga’
 k’ Amharaca [k’alat] ‘kelime, söz’
 s’ Amharaca [s’ahar] ‘güneş’

ÜNLÜLER

Ünlüler kartındaki simgeler, ünlü alanında referans noktası sağlama mahiyetinde kabul edilebilir. Bu simgeler ilgili referans noktaları alanında ünlü niteliklerini genel olarak temsil etmek için de kullanılabilir. Ünlü simgelerinin farklı dillerdeki farklı sesleri nispeten temsil edebileceğini belirtmek özellikle önemlidir. Örnek olarak [i] simgesi İngilizce *heed* ‘dikkat etme, önemseme’ veya Fransızca *lit* ‘yatak’ kelimesindeki ünlü için kullanılabilir. Oysaki İngilizce ünlü, Fransızca ünlüye göre hafifçe ikiz ünlüsel ve daha az kapalıdır.

Referans noktası olarak durumları sebebiyle, bazı ünlü simgelerini belli diller için uygun bir şekilde tasvir etmek zordur ve bu özellikle orta-merkez ünlüler [ə, ɐ, ɜ, ɛ] için geçerlidir. [ə] ve [ɐ] simgeleri, orta-merkezdeki ve daha alt orta bölgelerdeki ünlüleri temsil etmek için uygundur. [a] simgesi sıkça açık orta ünlü için kullanılır. Açık ön yuvarlak referans niteliğinin [œ] Avusturya Almancasında bulunduğu rapor edilmişse de dillerde nadiren görülür.

Aşağıda sağ sütundaki simgeler, sol sütundaki denklerine göre yuvarlak dudaklı ünlüleri belirtir.

i	İng. <i>heed</i> [hid] ‘dikkat etme, önemseme’; Fr. <i>lit</i> [li] ‘yatak’	y	Fr. <i>lu</i> [ly] ‘okumak’; Almanca <i>Füße</i> [fysə] ‘ayak’
ɪ	İng. <i>hid</i> [hid] ‘saklı’	ʏ	Almanca <i>Flüsse</i> [flysə] ‘nehirler’
e	İskoç İng. <i>hay</i> [he] ‘ot’; Fr. <i>les</i> [le] ‘harfi tarif’	ø	Fr. <i>peu</i> [pø] ‘az’
ɛ	İng. <i>head</i> [hɛd] ‘baş’; Fr. <i>lait</i> [le] ‘süt’	œ	Fr. <i>peur</i> [pœʁ] ‘korku, dehşet’
æ	İng. <i>had</i> [hæd]	œ	Avusturya Almancası <i>Seil</i> [sœ:] ‘ip’
a	Fr. <i>patte</i> [pat] ‘pençe’	ɒ	İngiliz İng. <i>bother</i> [bɒðə] ‘sıkıntı’
ɑ	İng. <i>father</i> [faðə(ɪ)] ‘baba’	ɔ	İngiliz İng. <i>caught</i> [kɔt] ‘catch fiilinin geçmiş zamanı’; Almanca <i>Gott</i> [gɔt] ‘Tanrı’; Vietnamca [tɔ] ‘büyük’
ʌ	Vietnamca [ʌŋ] ‘iyilik, lütuf’ (Bu simge bazen farklı bir ünlü için, İngilizcedeki orta ünlü için kullanılır: <i>hut</i> [hət] ‘kulübe’.)	o	Fr. <i>lot</i> [lo] ‘paylaşmak’; Vietnamca [to] ‘çorba kâsesi’
ʎ	Vietnamca [tʎ] ‘ipek’	ʊ	İng. <i>book</i> [buk] ‘kitap’
uɯ	Vietnamca [tuɯ] ‘dördüncü’	u	İng. <i>school</i> [skuɫ] ‘okul’; Fr. <i>loup</i> [lu] ‘kurt’; Vietnamca [tu] ‘içmek’
i	Korece [gim] ‘altın’	ʉ	Norveççe <i>butt</i> [bʉt] ‘kör (bıçak), anlayışsız’

DİĞER SİMGELER

ʌ	İskoç İng. <i>whether</i> [mɛðəɪ] ‘-ip -mediği’
w	İng. <i>weather</i> [wɛðə(ɪ)] ‘hava’; Fr. <i>oui</i> [wi] ‘evet’
ɥ	Fr. <i>huit</i> [ɥit] ‘sekiz’
ɨ	Avarca [maɨ] ‘itibar’
ɟ	Avarca [maɟ] ‘çivi’
ʔ	Agulca [jaʔar] ‘merkezler’
ɕ	Lehçe <i>Basia</i> [baɕa] ‘Barbar (küçültme)’
ɭ	Kıçakaca [ɭlaa] ‘giyinmek’
ɸ	İsveççenin bazı diyalektleri <i>schal</i> [ɸal] ‘eşarp’ (Not: Bazı konuşurlar için bu seste biraz [ʃ] sürtünmesi vardır.)

Yarı kapantılılar ve çift üretimliler

$\widehat{k\acute{p}}$, $\widehat{t\acute{j}}$ vb. İng. *chief* [$\widehat{t\acute{j}}if$] ‘şef’; Yorubaca *apa* [$\widehat{ak\acute{p}á}$] ‘kol’; Tsvanaca *tsetse* [$\widehat{ts\acute{e}ts\acute{e}}$] ‘tsetse sineği’. Not: Bağlama çizgisi birleştirilen simgelerin altına konabileceği gibi, üstüne de konabilir.

PARÇALAR ÜSTÜ SES BİRİMLER

Genel olarak vurgunun sadece bir veya iki seviyesi işaretlenir:

" Ekstra kuvvetli vurguyu göstermek için kullanılır.

' İng. *phonetics* [$\widehat{f\acute{o}n\acute{e}t\acute{ı}ks}$] ‘fonetik’

' İng. *phonetician* [$\widehat{f\acute{o}n\acute{e}t\acute{ı}ʃ\acute{ə}n}$] ‘fonetikçi’

Uzunluk, ünlüler ve/veya ünsüzler için karşılık olabilir:

: Fince *matto* [$\widehat{m\acute{a}t\acute{o}}$] ‘halı’; *maatton* [$\widehat{m\acute{a}t\acute{o}n}$] ‘topraksız’; *maatto* [$\widehat{m\acute{a}t\acute{o}}$] ‘elektriksel topraklama’

Fince *mato* [$\widehat{m\acute{a}t\acute{o}}$] ‘ılık’

Not: Fincenin imlasında olduğu gibi, uzunluk fonetik transkripsiyonda çift harf ile de gösterilebilir: Fince *maatto* [$\widehat{m\acute{a}t\acute{o}}$] ‘elektriksel topraklama’ gibi.

Estoncada üç türlü uzunluk veya nicelik karşıtlığı vardır:

: Estonca *saada* [$\widehat{s\acute{a}da}$] ‘almak’

• Estonca *saada* [$\widehat{s\acute{a}da}$] ‘gönder (emir)’

Estonca *sada* [$\widehat{s\acute{a}da}$] ‘yüz (sayı)’

Uzunluk İngilizcede karşılık oluşturmaz (en azından nitelik bakımından uzunluğa eşlik eden bir değişiklik olmadan), fakat uzunluk ayırıcı işaretlerinin kullanımıyla gösterilebilen alt sesbirimsel farklılıklar olabilir:

: İng. *bead* [$\widehat{b\acute{i}d}$] ‘boncuk; arpacık (silahta)’

• İng. *beat* [$\widehat{b\acute{i}t}$] ‘vurmak, dövmek; yenmek’

~ İng. *police* [$\widehat{p\acute{o}l\acute{i}s}$] ‘polis’

Beyaz boşluklar kelime sınırlarını göstermek için kullanılabilir. Hece durakları gerektiğinde işaretlenebilir. Diğer iki sınır simgesi, daha

büyük bürünsel²⁶ birimlerin alanını işaretlemek için kullanılır. Bir sınırın olmadığını bariz bir şekilde göstermek için kullanılan bir bağlama simgesi de vardır.

. İng. *lamb prepared* ['læm.pɹə.'pɛəd] 'kuzu hazırlandı/hazırlanmış kuzu', *lamp repaired* ['læmp.ɹə.'pɛəd] 'lamba tamir edildi/tamir edilen lamba'

| İng. *Jack, preparing the way, went on* ['dʒæk | pɹə'pɛəɪɪŋ ðə 'weɪ | went 'ɒn||]

|| Fr. *Jacques, préparant le sol, tomba* [ʒak | pʁepaʁɑ̃ lə sɔl | tɔ̃ba ||]

— Fr. *petit ami* [pətitami] 'erkek arkadaş'

Önceki bölümde açıklandığı gibi, tonların yazı çevirimi için iki yol vardır. Kart bu iki sistemi, aralarında doğrudan denklik varmış gibi göstermektedir. Bununla birlikte bunlar genellikle farklı şekillerde kullanılırlar.

˘ Baribaca [nɛ́ ná nā kò] 'Gelen benim'

˘ Yorubaca o bá [ó bá] 'o buluştu'

˘ Yorubaca o ba [ó bā] 'o saklandı'

˘ Yorubaca o bà [ó bà] 'o tünedi'

˘ Trikiye [è?] 'acı'

Bu simgelerin değişik şekillerde birleştirilmesi de mümkündür. Örneğin [ê] birleştirilmiş simgesi, [e] ünlüsündeki alçalan tonu temsil eder. Benzer şekilde [ě] yükselen tonu, [é] yüksekten-yükselen ve [è] de alçaktan-yükselen tonu gösterir.

Kendilerinden sonraki tonun bir adım daha aşağı veya yukarı olabileceğini gösteren iki simge vardır. Aşağıda örnek olarak verilen dillerden Igbo dilinde aşağı adım, fonolojik karşıtlığa sahiptir; fakat Hausa dilindeki yukarı adım, sadece tahmin edilebilir bir alt ses birimi gösterir.

↓ Igbo *ụlọ anyị* [ɔˈlɔ ˈáɲí] 'bizim evimiz'

↑ Hausa *[túrán'tʃi nè]* 'o İngilizcedir'

26 bürünsel **prosodic**

Diğer simgeler setinin kullanımı aşağıda gösterilmiştir.

ÇİNCE (ÖLÇÜNLÜ)	KANTON ÇİNCESİ	TAYCA
ㄇ [ma˧] ‘anne’	[ʃik˧] ‘bilmek’	
ㄊ		
ㄊ	[ʃi˧] ‘denemek’; [ʃit˧] ‘açığa vurmak’	
ㄌ	[ʃi˧] ‘mesele’; [ʃik˧] ‘yemek’	
ㄌ	[ʃi˧] ‘zaman’	
ㄋ [ma˧] ‘cadı kadın’		[na˧] ‘yüz, sima’
ㄋ	[ʃi˧] ‘şiir’	
ㄌ	[ʃi˧] ‘şehir’	
ㄌ [ma˧] ‘kenevir’	[ʃi˧] ‘sebepe olmak’	[na˧] ‘hala/amca/dayı’
ㄋ [ma˧] ‘at’		[na˧] ‘kalın’
ㄋ		[na˧] ‘çeltik tarlası’
ㄋ		[na˧] ‘(takma isim)’

Genel yükselme ve genel alçalma simgeleri, pek çok dilde ezgiyi işaretlemeye kullanmak için uygundur.

↗ İng. *No?* [↗ nou] ‘Hayır?’

↘ İng. *No.* [↘ nou] ‘Hayır.’ *How did you ever escape?* [↗ hau dɪd ju evər ɪ ↘ skeɪp] ‘Nasıl hep kaçabildin?’

AYIRICI İŞARETLER (DİAKRİTİKLER)

Ayırıcı işaretler, pek çok ilave ses türünü temsil etmek için simgeler oluşturmaya imkân sağlar. Ayırıcı işaretler, (İngilizce dahil) birçok dilin

temsilde sadece ayrıntılı yazı çevirimi yapmak için gereklidir.

- Birmanca [ŋá] ‘burun’

Ötümsüzlük ayırıcı işareti, konuşma İngilizcesinin ayrıntılı yazı çevirimi olduğu gibi özel bir dildeki genellikle ötümlü bir sesi temsil eden simgede bazı durumlarda ötümsüz sesi göstermek için de kullanılır: *Please say... [pl̥ɪz se ...]*.

◦ Ötümlülük ayırıcı işareti, konuşma İngilizcesinin ayrıntılı yazı çevirimi olduğu gibi ötümsüz seslerde hissedilen ötümlülüğü göstermek için kullanılır: *back of* [bæk əv].

- Hintçe [kʰan] ‘maden’

İngilizcenin ayrıntılı yazı çevirimi *pea, tea, key* [pʰi tʰi kʰi] ‘bezelye’, ‘çay’, ‘anahtar’

- Assamca [pət] ‘gömmek, defnetmek’

İngilizcenin bazı biçimlerinde (Ölçünlü Güney İngilizcesi gibi) aşırı yuvarlak [ɔ] sesi bulunur: *caught* [kɔt] ‘(catch fiilinin geçmiş zamanı)’ örneğindeki gibi.

◦ İngilizcenin birçok biçiminde, örneğin Kaliforniya’da az yuvarlak [ʊ] sesi bulunur: *good* [gʊd] ‘iyi’ örneğindeki gibi.

- İng. *key* [ki] ‘anahtar’ kelimesindeki [k]
- İng. *tree* [tri] ‘ağaç’ kelimesindeki [t]
- İng. *well* [wɛl] ‘iyi; şey!’ kelimesindeki [ɛ]
- İng. *November* [nɒvembə(ɹ)] ‘Kasım’ kelimesindeki [ð]
- İng. *fiddle* [fidl] ‘keman; dalavere’ kelimesindeki [l]
- İspanyolca *poeta* [poˈeta] ‘şair’
- Am. İng. *bird* [bɜːd] ‘kuş’ kelimesindeki [ɜː]. Bu ses aynı zamanda [ɹ] ile de yazılabilir.

- Hintçe [koɱar] ‘çömlekçi’

- Mazatekçe *nda* [ndæ] ‘kıç, kalça’

- Tangoaca [tɛtɛ] ‘kelebek’

◦ İng. *twin* [tʷɪn] ‘ikiz’ kelimesindeki [t]; Kanton Çincesi [kʷɔk] ‘(soy adı)’

- Rusça [matʲ] ‘anne’

- Rusça [lʲisiʲ] ‘kel’

- Arapça [sʰad] ‘(harf adı)’

- İng. *hill* [hɪl] ‘tepe’ kelimesindeki [t]

• Güney Afrika İngilizcesinin bazı biçimlerinde *dry* [dɹaɪ] ‘kuru’ kelimesindeki [ɹ]

- Danca *lade* [læðə] ‘ambar’ kelimesindeki [ð]
- İgboca *óbí* [óbí] ‘yürek’
- İgboca *ùbí* [ùbí] ‘beceriksizlik’
- İng. *width* [wɪθ] ‘en, genişlik’ kelimesindeki [θ]
- Evece *e da* [é dà] ‘o atar’
- Evece *e da* [é dà] ‘o pişirir’
- Fr. *fin* [fɛ̃] ‘son’
- Rusça [dʲno] ‘dip’
- Navajoca [dʰó ʔ] ‘çayır köpeği’
- İng. *act* [ækʰt] ‘hareket, rol’ kelimesindeki [kʰ]

3.2 Örneklerde kullanılan diller

Aşağıdaki listede bir dilin asıl konuşulduğu ülke, o dilin adından anlaşılmadığı takdirde verilmiştir.²⁷

Agulca (Agul), Kafkas, Kuzeydoğu Kafkasya’da konuşulur.

Almanca (German), Hint-Avrupa.

Amharaca (Amharic), Afro-Asyatik, Etiyopya’da konuşulur.

Arapça (Arabic), Afro-Asyatik, çoğu Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde konuşulur.

Assamca (Assamese), Hint-Avrupa, Hindistan’da konuşulur.

Avarca (Avar), Kafkas, Kuzeydoğu Kafkasya’da konuşulur.

Baribaca (Bariba), Nijer-Kongo, Nijerya’da konuşulur.

Birmanca (Burmese), Çin-Tibet, Myanmar’da konuşulur.

Çince (Chinese) (Ölçünlü), Çin-Tibet.

Danca (Danish), Hint-Avrupa.

Evece (Ewe), Nijer-Kongo, Gana ve Togo’da konuşulur.

Farsça (Farsi), Hint-Avrupa, İran’da konuşulur.

Fince (Finnish), Fin-Ugor.

Fransızca (French), Hint-Avrupa.

²⁷ Karışıklık olma ihtimaline karşı, yaygın olarak bilinenler dahil, bütün dil adlarının İngilizce karşılıkları parantez içinde verilmiştir. (Çevirenler)

- Galce** (Welsh), Hint-Avrupa.
- Hausaca** (Hausa), Afro-Asyatik, Nijerya'da konuşulur.
- Havaice** (Hawaiian), Güneydoğu Asya-Pasifik (Austronesian).
- Hintçe** (Hindi), Hint-Avrupa, Hindistan'da konuşulur.
- Hoo dili** (!Xoo), Khoisan, Botsvana'da konuşulur.
- Hosa dili** (Xhosa), Nijer-Kongo, Güney Afrika'da konuşulur.
- İbranice** (Hebrew), Afro-Asyatik, İsrail'de konuşulur.
- İgboca** (Igbo), Nijer-Kongo, Nijerya'da konuşulur.
- İngilizce** (English) Hint-Avrupa.
- İnuitçe** (Inuit), Eskimo-Aleut.
- İspanyolca** (Spanish), Hint-Avrupa.
- İsveççe** (Swedish), Hint-Avrupa.
- İtalyanca** (Italian), Hint-Avrupa.
- Kanton Çincesi** (Cantonese), Çin-Tibet, Çin'de konuşulur.
- Kekçice** (Kekçice), Mayan, Guatemala'da konuşulur.
- Kelece** (Kele), Güneydoğu Asya-Pasifik (Austronesian), Papua Yeni Gine'de konuşulur.
- Kıçakaca** (KiChaka), Nijer-Kongo, Tanzanya'da konuşulur.
- Korece** (Korean), Altay.
- Lehçe** (Polish), Hint-Avrupa.
- Macarca** (Hungarian), Fin-Ugor.
- Malayalamca** (Malayalam), Dravidian, Hindistan'da konuşulur.
- Mamca** (Mam), Mayan, Guatemala.
- Mazatekçe** (Mazatec), Oto-Manguean, Meksika'da konuşulur.
- Mid-Vaghi dili** (Mid-Waghi), Papuan, Papua Yeni Gine'de konuşulur.
- Navajoca/ Navahoca** (Navajo), Na-Dene, ABD'de konuşulur.
- Norveççe** (Norwegian), Hint-Avrupa.
- Rusça** (Russian), Hint-Avrupa.
- Sintçe** (Sindhi), Hint-Avrupa, Pakistan'da konuşulur.
- Tamilce** (Tamil), Dravidian, Hindistan'da konuşulur.
- Tangoaca** (Tangoa), Güneydoğu Asya-Pasifik (Austronesian), Vanuatu'da konuşulur.

Tayca/Tay dili (Thai), Tay-Kadai.

Trikice (Trique), Oto-Manguean, Meksika’da konuşulur.

Tsvanaca (Tswan), Nijer-Kongo, Botsvana’da konuşulur.

Viyetnam dili (Vietnamese), Avustro-Asyatik.

Yorubaca (Yoruba), Nijer-Kongo, Nijerya’da konuşulur.

Yunanca (Greek), Hint-Avrupa.

Zuluca (Zulu), Nijer-Kongo, Güney Afrika’da konuşulur.

ULUSLAR ARASI FONETİK ALFABE (2005'te revize edilmiştir)

(Burada IPA Kartının sadece çevirinin bu bölümünde yer alan 'parçalar üstü', 'diğer simgeler' ve 'ayırıcı işaretler' ile ilgili kısımları verilmiştir. Kartın tamamı şu adresten indirilebilir: <http://www.langsci.ucl.ac.uk/ipa/ipachart.html>)

PARÇALAR ÜSTÜ

ˈ Birincil vurgu

ˌ İkincil vurgu

ˌfounˈtʃən

: Uzun

˙ Yarı uzun

˘ Çok kısa

| Küçük grup

|| Büyük (ezgi) grubu

. Hece durağı: ˌi.ækt

ˌ Ulama (duraksız)

TONLAR VE KELİME AKSANLARI

DÜZEY	KAYMA
é veya ˧ Fazla yüksek	ě veya ˨ Yükselen
é ˧ Yüksek	ê ˨ Alçalan
ē ˧ Orta	˘ ˧ Yüksekten yükselen
è ˧ Alçak	ě ˧ Alçaktan yükselen
ë ˧ Fazla alçak	ẽ ˧ Yükselen-alçalan
↓ Aşağı	↗ Genel yükselme
↑ Yukarı	↘ Genel alçalma

DİĞER SİMGELER

ˆ	Ötümsüz dudaksı-arka damaksıl sızıcı	ç z	Diş etsi-ön damaksıl sızıcı
w	Ötümlü dudaksı-arka damaksıl akıcı	l	Diş etsi yanal tek vuruşlu (çarpmalı)
ı	Ötümlü dudaksı-ön damaksıl akıcı	ɸ	eş zamanlı f ve x
H	Ötümsüz gırtlak kapaklı sızıcı		
ƒ	Ötümlü gırtlak kapaklı sızıcı		Yarı kapantlı ve çift üretimliler, gerektiğinde iki sembolün
ʔ	Gırtlak kapaklı patlayıcı		bağlama işaretiyle birleştirilmesiyle gösterilebilir: $\overline{kp}$ $\underline{ts}$

AYIRICI İŞARETLER (Diakritikler) Bunlar bir sembole çıkıntı olarak konabilir: $\mathring{a}$ gibi

o	Ötümsüz	ṅ ḍ	.. Soluklu	b̥ ḁ	ˆ	Dişsi	t̥ d̥
˘	Ötümlü	ṣ ṭ	˜ Hırıltılı (boğuk)	b̃ ã	˘	Dil ucu	ṭ ḍ
h	Üflemlili	tʰdʰ	ˆ Dil-dudaksı	ṭ̣ ḍ̣	ˆ	Dil yanları	ṭ̣̣ ḍ̣̣
ˆ	Daha yuvarlak	Ḍ	w Dudaksılaşmış	tʷ dʷ	ˆ	Genizsileşmiş	ẽ
ˆ	Daha az yuvarlak	Ḍ̣	j Ön damaksılaşmış	tʲ dʲ	n	Geniz salımlı	dⁿ
+	Dil önlüleşmiş	ṽ	Y Art damaksılaşmış	tʸ dʸ	l	Yanal salımlı	dˡ
-	Dil arkalılaşmış	ḡ	ɣ Yutaksılaşmış	tˢ dˢ	ˆ	İşitimsiz salımlı	dˠ
ˆˆ	Dil ortalanmış	Ḟ	˜ Art damaksılaşmış veya Yutaksılaşmış ṭ̣̣̣				
×	Dil yarı ortalanmış	Ḟ̣	ˆ Dil yükselmiş	e̥	(ɟ̥=ötümlü diş eti sızıcısı)		
ˆ	Hecesel	ṇ	ˆ Dil alçalmış	ẹ	(β̣=ötümlü çift dudak akıcısı)		
ˆ	Hece dışı	ẹ̣	ˆ Dil köküne yakın	ẹ̣̣			
ˆ	R'sileşmiş	ṛ ṛ̣	ˆ Arkalılaşmış dil köktü	ẹ̣̣̣			

{-MATI(N)} GERUNDIUMU ÜZERİNE

Talat Tekin*

Çev. Ümit Özgür Demirci**

Bilindiği gibi {-p} gerundiumu ve onun genişletilmiş şekli olan {-pAn} gerundiumunun Eski Türkçedeki olumsuz karşılığı {-mAtI(n)} şeklindedir. Ör: Orhon yazıtlarında *udı-matı* “uyumadan” *olormatı* “oturmadan” *sakin-matı* “düşünmeden” *al-matin* “almadan” vb...

{-mAtI(n)} olumsuz anlamdaki gerundium eki runik harfli metinlerde sürekli diş konsonantı olan “t” ile yazılır. (*udı-matı*, *olor-matı*, *sakin-matı*, *al-matı*) ve Irk Bitig’de (*uç-a u-matin* “uçamadan” *kamşa-yu u-matin* “hareket edemeden”) örneklerinde olduğu gibi Uygur metinlerinde sadece -*matın* / -*metin* şeklinde değil; aynı zamanda -*madın* / -*medin* şeklinde de görülür. *biltiz-metin üküş tınlıglarıg ölüürür* “Fark etmeden pek çok canlıyı öldürür” (U IV A 132) *tün sayu öd yazmatın muntag sakınç kılsar* (TT VI 355) *biltiz-medin, tuyuz-madın* (TT IV 355) Ayrıca -*madın* gerundiumu Brāhmi metinlerinde açıkça -*d* ile yazılmıştır. *kıl-ma-dim* [kılmadın] (TT VIII 51)

Karahanlı Türkçesinde bu gerundium sürekli /d/ ile yazılmıştır: *bil-medi* (KB 4187) *bil-medin* (KB 634) *yêr-medin* (KB 592) *êr-medin* (KB 592) *uk-madın* (KB 592) *tapındur-madın* (KB 634) *uk-madın* (AH 119) vb...

Bu Uygur metinlerinde pek çok örneğini bulduğumuz ünlüler arası pozisyonadaki diş konsonantının erken şekli olarak açıklanabilir. *bakıdıp*, *bekledip*, *çökidiü*, *çökidip*, *kavzadıp*, *korkıdu*, *korkıdur* vb... (bk. OTWF 764 ff.)

Harezmi Türkçesinde de aynı şekilde -*madın* / -*medin* şeklinde görülür. Bu metinlerin birinde ayrıca -*mayın* / -*meyin* şekli de aynı fonksiyonda fakat farklı şekilde karşımıza çıkar: *barçamız barmayın*, *seni körmeyin*, *туру bilmeyin* (Brock. Ost. 253)

Çağataycada biz yeni gerundium eki şekli -*map* / -*mep*, -*may* / -*mey* ve -*mayın* / -*meyin* olumsuz anlamdaki gerundium eklerini yan yana buluruz. Çağataycada -*may* / -*mey* gerundiumu OT’deki gerundium eki -*yu* / -*yü* ve -*ma* / -*me* olumsuzluk ekinin kombinasyonu gibi durmaktadır. -*mayın* / -*meyin* gerundiumuna geldiğimizde, Orhon Türkçesinde -*mayın* / -*meyin* şeklinin –

* “On the Turkic Gerundial Suffix {-mAtI(n)} Makaleler II “Tarihi Türk Yazı Dilleri” s. 613-624 (Yayına hazırlayanlar: Emine Yılmaz, Nurettin Demir) Öncü Kitap 2004 Ankara

** Türkiye Türkçesine aktaran, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türk Dili Doktora öğrencisi.

mayın şeklini buluruz. (Ton *bul-mayın*) Bu gerundium *-mA* olumsuzluk eki ve *-yIn* ekinden oluşmuştur ya da *-may / -mey* şeklinin instrumental hâl eki *-ın / -in* ekinin kombinasyonu sonucunda genişletilmiştir. Başka bir deyişle *{-mAyIn}* gerundium eki daha sonraki dönemde *{-madın / -medin}* şeklinde bulunmaz; fakat farklı bir ek şeklinde Eckmann tarafında haklı olarak farklı bir ek gibi açıklandı. (Çağatayca El Kitabı, p. 151)

OT’de *{-mAtIn}* eki EAT metinlerinde sürekli *{-madın / -medin}* şeklinde görülür: *ögüt al-madın, bil-medin, yer gök dahı olun-madın* vb... Çünkü üçüncü örnekte görüldüğü gibi EAT’de bu ek ayrıca “*bir şey olmadan önce, bir şeyi yapmadan önce*” anlamı da kazanmıştır.

{-mAdIn} olumsuz anlamdaki gerundium bugün *{-mAdAn}* şeklinde Türkiye Türkçesi, Azeri Türkçesi, Gagavuz Türkçesi ve Kırım Tatarcasında halen daha yaşamaktadır. O belki de analogik olarak (ablatif + *Dan* ve *-mAzDAn* şekli *-mAzDAn öndin ~ öñürdi* gibi deyimleşmiş şekle benzer) bir şekilden gelebilir.

ET’deki *{-mAtI(n)}* olumsuz anlamdaki gerundium ekinin etimolojisi üzerine şu ana kadar değişik teoriler ortaya atılmıştır. Bu teorileri aşağıdaki gibi numaralandırabilir ve kritik edebiliriz:

- 1) Eski Türkçede gerundium eki *{-mAtI(n)}* orjinalde “*t*” olumsuz köklere eklenen fiilden isim yapan ek */-n/* instrumental hâl eki (Thomsen, Radloff, Bang, Brockelmann, Menges) Bu teori zayıftır, “*t*” eki tam olarak *{-(U)t}* şeklindedir ve Türkçede olumsuz anlamdaki kökten isim yapmaz. Üstelik *{-mAtI(n)}* gerundium eki ayrıca Orhon Türkçesinde sonunda */-n/* olmaksızın *{-mAtI}* şeklinde de görülür.
- 2) Gerundium eki olan *-meti (-medi) / -metin (medin)* olumsuz köklere gelen */-d/* fiilden isim yapan ek ve *+ti* zarf ekinden oluşmuştur. *< -meti < *med+ti* (Benznig 1952: 131) Benzing’in varsayımı zayıftır. Türkçede fiilden isim türeten */-d/* eki yoktur. A.Gr. üç örnek verilmiştir: *yıd < *yı-d, to-d < *to- ve ki-d < *ki-* Birincisi bu kökler sadece farazidir, ikincisi kanıtlanmamıştır ve üçüncüsü ise bu hipotez yanlıştır. Ayrıca Benzing’in görüşü zayıftır: çünkü orijinal gibi duran *{*-madtı}* ilk olarak *{*-mattı}* şeklinde biçimlenmiştir, *{-madın}* şeklinden türememiştir.
- 3) Eski Türkçedeki *{-mati}* gerundium eki olumsuz anlamdaki fiil gövdesine “*-ti*” gerundium ekinin gelmesiyle oluşmuştur. (Ramstedt II 46) Ramstedt’in teorisi de zayıftır; *{-mati < ma-ti}* şeklinde açıklanamaz. Fiilden zarf yapan “*-ti*” eki için Eski Türkçeden “*tüketi, yüzeti*” gibi Tunyukuk yazıtından örnekler verir. Fakat bu gerundiumlar *{-I}* yazılış sırasına göre “*töküt-* ve *yüzüt-*” fiillerinde gelir. Eski Türkçedeki “*tüketi*” zarfı aslında “*tüketmek, bitirmek*” anlamındaki “*tüket-*” fiilinden *{-I}*

gerundium eki ile türetilmiştir.

- 4) *-madan / -meden* gerundium eki {< *-madın / -medin*} yan yana gelen aynı sesteş kelimeden birinin düşmesiyle olumsuz anlamdaki kökten *-ma / -me* isim-fiil ekine ablatif hâl ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. *bil-me-me+din > bilmedin* (Ergin 1962: 324, 1972: 343) Ergin'in görüşü hem fonetik hem de semantik olarak yanlıştır. O, fonetik olarak yanlıştır; çünkü ekin en eski şekli (-mAdIn) değil, (-mAtI) ve (-mAtIn) şeklinde kanıtlanmıştır. Ergin'in görüşü ayrıca semantik olarak da yanlıştır, bu ek "bir şeyi yapmamaktan" anlamında değil "bir şeyi yapmamak" anlamındadır.
- 5) {-*mAdan*} eki olumsuz anlamlı fiil köklerine ablatif hâl ekinin eklenmesiyle türetilmiştir. (Lyold B. Swift, A Reference Grammar of Modern Turkish, Indiana University Publication, Uralic and Altaic Series: 19, Bloomington, The Hugu 1963, 167) Swift'in görüşü yanlıştır; çünkü en eski şekil {-*mAtI(n)*} şeklidir. Ayrıca ablatif hâl eki fiil köklerine eklenmez.
- 6) *-madan / -meden < ma-d-ı-n / -me-d-i-n* olumsuz anlamdaki *-ma / -me eki+ -ı / -i* gerundium eki ve "-n" arasına "-d-" koruyucu ünsüzün gelmesiyle türetilmiştir. (Z. Korkmaz 1965: 269) Z. Korkmaz'ın görüşleri aşağıdaki sebeplerden dolayı kabul edilemez: a) Türkçede yardımcı (koruyucu) konsonant sadece /y/ dir; /d/ /t/ değildir. *ko-d-, to-d-, ı-d-, ki-d-* onun önerdiği bu tahlil şekilleri yanlıştır. b) *-A* gerundium eki bir diğerine eklenmez. c) *yirmedin* ve *irmedin* KB'den alınan örnekleri aslında *yirmedin* ve *irmedin* şeklindedir. Çünkü onlar Lars Johanson tarafından kaydedildi ve doğrulandı. (1979: 138)
- 7) Ş. Tekin'in teorisi: Olumsuzluk anlamı veren {-*MA*} ve {-*MATİ*} Toharca kökenli *-ma-te* şeklinden gelir (bazen *-mati+n*) (Ş. Tekin Tarih ve Toplum, Cilt 13, No 74, Şubat 1990 17- 81) Ş. Tekin tarafından ortaya atılan son görüş inandırıcı (Talat Tekin'in kendi deyimiyle *kandırıcı*) değildir. İlk olarak Ş. Tekin'in söylediği Toharca kelime (olumsuz) {-*ma*} Toharcada fiilden önce gelir. Toharcada durum böyle olduğuna göre nasıl, ne zaman, ek Türkçe fiil tabanlı bir köke eklenmiştir? İkinci olarak doğal ya da ödünç olarak alınan bir ek Türkçe fiil köküne eklenmesi olası değildir. Üçüncüsü Türkçe kendi olumsuz fiil sistemine sahip olamayacak kadar fakir değildir. Gördüğümüz üzere bu teorilerin hiçbirisi inandırıcı (kandırıcı) değildir. O zaman olumsuz anlamdaki {-*mAtI(n)*} gerundiumunun etimolojisi nedir? İlk olarak {-*mAtI(n)*} olumsuz anlamdaki ekin etimolojisiyle ilgili onun olumsuzluk eki {-*MA*} ile yakından ilgili olduğunu not edebiliriz, gerundium ekinin ilk hecesi hem fonetik hem de semantik olarak aynıdır. Türkçe olumsuzluk

eki {-mA} üzerine ortaya atılan görüşler arasında sadece Ramstedt'in görüşü kandırıcıdır. (inandırıcı) Ramstedt, Türkçe olumsuz anlamdaki {-mA} Proto-Türkçede **e-* şekliyle *“-m”* isim fiil ekinin kaynaşmasından oluşmuştur. Eski Türkçede *bolman* < **bolm-aŋ* < **bolum+eŋ* gibi.

**e-* olumsuz anlamdaki fiilin emir şekli arkaik olarak Çuvaşçada < **eŋ* < **e-ŋ* şeklindedir. O, Proto-Türkçedeki olumsuz anlamdaki fiil ile Tunguzcadaki yardımcı fiil olan *“e-”* fiilinin aynı olduğuna inanmaktadır. (Ramstedt 1924 212-213) O aynı zamanda Proto-Türkçede olumsuzluk **e-* *“olmamak”* anlamındaki fiilin aslında *“olmak”* anlamında olduğunu ve belki de Türkçedeki yardımcı fiil olan *“er-”* ile aynı olduğunu iddia etmektedir. Bence Ramstedt'in bu görüşüne iki düzeltme yapılabilir. Birincisi Tunguzca yardımcı fiil *“e-”* *“olmamak”* anlamında değildir, onun anlamı *“yapmamak”* anlamındadır. İkincisi Tunguzcada *“e-”* Türkçedeki *“er-”* yardımcı fiili ile hem fonetik hem de semantik sebeple aynı değildir.

a) *er-* /r/ sesine sahiptir, *e-* ise bu yoktur.

b) İki fiil de zıt anlamlara sahiptir.

Eğer biz bu iki zayıf noktaları göz ardı edersek, Ramstedt'in teorisi bu ekin etimolojisi ile ilgili ortaya atılan teorilerin en kandırıcısıdır. (inandırıcı) O, ayrıca niçin {-mA-} vurgusuzdur, sorusunu da aşağıdaki şekilde cevaplandırıyor:

**bolum* ve **eŋ-* birleşmesi sürecinde mutlaka iki fonetik olay aynı anda gerçekleşmiştir.

** bolumeŋ* kelimesi içerisinde /u/ orta hece vokali iken düşürülmüştür. Böylece **bolu'm* kelimesindeki vurgu yön değiştirerek ilk heceye kaymıştır. **bolu'm e-ŋ* > *böl-ma-ŋ*

Burada Türkçedeki olumsuzluk eki {-mA-} ekinin aslı üzerine Menges'in teorisini hatırlatmak istiyorum. Çünkü o Ramstedt'in görüşünden biraz farklı. Menges'e göre Türkçedeki olumsuzluk eki {-mA-} Altaycadaki olumsuzluk eki olan **e-* olumsuzluk fiilinin etkisiyle *-ma/-me* isim-fiil ekinin kombinasyonundan gelir. (K. Menges, Altaisch Studien II Japanisch und Altaisch Wiesbaden 1975 p. 114) Menges'in fonetik olarak zayıf teorisi doğru bir usulde değerlendirilmelidir, onun {-mA-} ekinin vurgusu gibi etimolojisinin çok önemli parçası göz ardı edilmiştir. Çünkü Türkçede vurgusuz olumsuzluk eki pek çok kombinasyondan türetilmiştir, o vurgusuz değil vurgulu olmalıydı.

**kel-me' + e-dim* > **kelme'dim*

**kal-ma' + e-dim* > **kalma'dım* gibi. (Cf. Türk. *Hoca' Efendi* > *Hoca'fendi*, Kzk. *Alma' Ata* > *Alma'ta* gibi.)

Altaycadaki olumsuz anlamdaki fiil bugün sadece Tunguzcada **e-* şeklinde yaşamaktadır. Tunguz dillerinin çoğunda olumsuz (yapmamak)

anlamındaki fiiller yardımcı fiil *e-* ile oluşturulur. Bu defective fiil bugün Tunguz dilleri içerisinde sadece üç işlek şekle sahiptir: *e-si-n* (present) *e-çi-n* (past) *e-tē-n* (future) *-ra* (ve ayrıca *-na*, *-sa*, *-da*) bir isim-fiil biçimi içerisinde temel fiil ve olumsuz anlamdaki *e-* temel fiilden önce gelerek olumsuz şekil yapılır.

Evk. *sā-re-m* “biliyorum” *e-si-m sā-re* “bilmiyorum”

Evk. *sā-re-n* “o bildi” *e-ri-n sā-re* “o bilmedi”

Evk. *e-te-m hā-r* “bilmeyeceğim” *e-te-n hā-r* “o bilmeyecek” (K.A. Novikova “Evinsky yazık in YN SSSR V 99)

Olumsuz emir şekli de aynıdır. Olumsuz anlamdaki “*ekel*, *exel*, *eci*” gibi edatlarla şekillendirilir. Bütün bunlar olumsuz fiil olan “*e-*”den türetilmiştir.

Evk. *ekel bū-re!* “verme!”

Neg *exel bū-ye* < **ekel bū-re*

Nan. *eci bū-re!* *id* (Tsintsius 1977: 432)

Tunguzcada olumsuzluk şekilleri olan olumsuzluk zarfları arkaik bir özellik olarak asıl fiilin önene getirilir. Daha yeni olumsuzluk şekilleri ise sadece Nanay ve Ulcha dillerinde bulunur. Bu iki dildeki “*e-*” olumsuzluk fiilinin inflected şekli şimdiki zaman ve geçmiş zamanda esas fiilden sonra getirilir. Böylece büzüleme (contraction) vasıtasıyla Nanay ve Ulcha dillerinde *-(a)sı-* / *-(e)si-* (şimdiki zaman) ve *-(a)çı-* / *-(e)çi-* (geçmiş zaman) için eklenir. (Tsintsius 1977: 432)

Na *büre(e)sii* “vermem” < * *büre- esi-i* < *bū-re e-si(n) bi*

Ulcha *bū-re-si-mbi* “vermem” < * *bū-re e-sin bi* (cf. *būrii* “verdim”)

Na *büre(e)çimbi* “vermedim” < *bū-re e-si si* (cf. *būrisi* “vermezsin”)

Tunguzcadaki olumsuz fiil *e-* ve onun akraba türevlerine Moğolca ve Türkçe sahiptir. Moğolcada olumsuzluk onunla eş sesli olan (sesteş) *ese-* olumsuzluk fiilidir. (Poppe 1955, p. 287)

Mo *kele-be* “söyledi” *ese kelebe* “söylemedi”

Mo *ire-be* “geldi” *ese ire-be* “gelmedi”

Mo *yabu-qu* “git” *yabu-qu ese-kū* “git ya da gitme”

Mo *ki-kū* “yapmak” *ki-kū ese-kit* “yap ya da yapma”

Mo *ire-gsen-i* “gelebilir” *ire-gsen-ese-gsen-i* “gelebilir ya da gelmeyebilir” (Poppe 1954: 175, Lessing 1960: 333)

Tunguzcadaki olumsuz “*e-*” fiilinin türevine Türkçe de sahiptir. Bunlar Çuvaşçada “*an*” “yapmamak” < *(*eŋ*) MK (Oğuz) *eŋ* “hayır” *eŋ eŋ* “hayır hayır” MK *ep...ep* “ne...ne de” Kırg. *elek* “henüz değil” Yak. *ilik*.

Türk dillerinde sadece Çuvaşçada olumsuz edat “*an*” ile yapılan emrin

olumsuzu vardır.

Çhuv *kala!* “konuş!” *an kala!* “konuşma!” < *eṇ- kele!

Chuv *pır!* “git!” *an pır!* “gitme!” < *eṇ bar!

Chuv *kil!* “gel!” *an kil!* “gelme!” < *eṇ-kel!

Chuv *kit-ter!* “gelmesine izin ver” *an kit-ter!* “gelmesine izin verme!” < *eṇ kel-tür-

Kırgızcada olumsuzluk edatı “*elek*” “henüz değil” {-V} ya da {-y} gerundium şekillerine eklenerek olumsuz present perfect (henüz olmamış aksiyonları) kısa süre içerisinde olacak aksiyonları ifade eder.

Kırg *kel-e elek, kelelek* “henüz gelmedi”

Kırg *süylöy elek* “henüz söylemedi” < *söyle-yü elek

Yakutçada “*ilik*” bu dildeki ile aynı fonksiyondadır.

Yak *iste ilikpin* “henüz işitmedim” < *eşid-e elik bin

Yak *körö ilik pin* “henüz görmedim” < *kör-e elik bin

Bu örnekler Kırgızcadaki “*elek*” ve Yakutçadaki “*ilik*” edatlarını açıklar. Aslında olumsuzluk edatları Altayca olumsuzluk fiili “*e-*”den türetilmiştir. < *e- ”yapmamak”

Biz şimdi tekrar {-mAtI(n)} ekine geri dönebiliriz. Yukarıdaki açıklamaların ışığı altında bu ekin Altayca “*e-” olumsuzluk fiiline {-m} isim-fiil ve {-tI(n)} gerundiumunun eklenmesiyle oluştuğunu kabul edebiliriz.

*al-ı-m e-ti(n) > Orkh. *almatin* “almadan”

*udı-m e-ti > Orkh. *ūdımatı* “uyumadan” gibi.

{-mAtI(n)} ekinin {tI(n)} elementi için bu gerundium ekinin sadece Uygurcada *neçökke-ti* ~ *neçökke-di* “nasıl yaptı, hangi tarzda yaptı” zarf yapısı içerisinde bulunan olumlu anlamdaki köke eklenmiştir. Aşağıdaki örnekleri incelersek:

şmnug neçökleti “Ölüm zebanisi onu nasıl olup da öldürdü” (M I 19 10)

neçökke-di meniñ balıkımtakı uluşumtakı ig toga ketmez “Nasıl olup da benim şehrimdeki hastalık yok olmaz” (D IV 10 62-3)

{-tI(n)} eki bugün sadece son zamanlarda merkez İran’da keşfedilen Halaç Türkçesinde bulunmaktadır. Bu ekle ilgili dilde umumiyetle olumlu anlamdaki köklere “-di~ -ti” şeklinde eklenmektedir. Genel Türkçedeki {-Xp} gerundiumunun fonksiyonuna sahiptir. Aşağıdaki örnekleri incelersek:

hün-di atlandılar “Atlara binen atlılar göründüler” *vu’r-di yuk-, vah-i-ti kördük* gibi. (Doerfer 1988: 132)

Halaç Türkçesindeki gerundium eki -di / -ti ayrıca Halaç Türkçesinde

/-dU/ şeklinde görülür. Bu kök şekli Farsça edat “u” ile /-di/’nin kaynaşması sonucunda oluşmuştur. *sildü sipirmek* “silmek, süpürmek” < *sıl-di u sipirmek* (Doerfer 1988: 131) *kel-du varmak* “gelmek ve varmak” < *kel-di u varmak, ke’l-du keçmek* < *kel-di u keçmek* gibi... (Doerfer 1980: 147)

Aşağıdaki örnekler bize /-dU/ şeklinin nasıl oluştuğunu açıkça göstermektedir.

tiş-ti u qavzan-di = Fars. *u uḫān u hizān raft* (Doerfer 1988: 132)

Bu makaleyi sonuçlandırmadan önce MK’de birkaç defa görülen {-*maḏlp*} gerundiumuna dikkat çekmek istiyorum: *körmedip* “görmedim” (MK I 380, 420) *bolmadip* “olmadım” (MK III 121) gibi. Bu örnekler dişler arası /d/ iledir, o da olumsuz fiil *e- göstergesidir, ayrıca Proto-Türkçe {d} ya da {ḏ} ile pekiştirilmiş bir köke sahiptir. *ed- (Orkh.) ı- ya da ıd- “göndermek” to- ve tod- “doymak” Uig. *yüd-* “yüklemek” < *yü-d- (cf. yük “load” < *yü-k

Biz o halde MK’deki şekilleri *bolmadip*, *körmedip* gibi kabul edebiliriz. Yukarıda bahsettiğimiz büzülmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır:

**körü’ m ed-i-p* > *kö’ rmedip*

**bölum ed-i-p* > *bö’ lmadip*

Kaynaklar:

- BANG, W., 1923: “Das negative Verbum der Türkspacachen” *SBAW* XVII, pp. 114-131.
 BENZING, Johannes, 1952: “Der Aorist im Türkischen” *UAb24*, 1-2, 130-132.
 BROCKELMANN, C. 1954: “Osttürkische Grammatik der Islamischen Literatur-Sprachen Mittelelasiens, Leiden.
 DOERFER Gerhard und Semih Tezcan 1980: “Wörterbuch des Chaladsch, Budapest.
 1988: Grammatik des Chaladsch, Wiesbaden.
 ECKMANN Janoz, 1966: Chagatay Manuel, Bloomington.
 ERGIN Muharrem, 1962: “Türk Dil Bilgisi, İstanbul 4. Baskı 1972.
 JOHANSON Lars, 1979: “Alttürkisch als dissimilierende Sprache” Akademie der Wissenschaften und der Literature, Mainz.
 KORKMAZ Zeynep, 1965: “Türkiye Türkçesindeki –madan / -meden zarf-fiil ekinin yapısı üzerine” *Türkoloji Dergisi* II. cilt 1. Sayı Ankara 259-269
 LESSING Ferdinand D, 1960: *Mongolian – English Dictionary*, Berkley and Los Angles.
 MENGES Karl H. 1968: “The Turkic Languages and Peoples” Wiesbaden.
 RADLOFF W. 1987: “Die alttürkische Inschriften der Mongolei” Neue Folge. St. Petersburg.
 RAMSTEDT, G. J. 1924: “Die Verneinung in den altaischen Sprachen, Eine semiologische Studie” *MSFOu* III, pp. 210-213.
 1952: *Einführung in the altaische Sprachwissenschaft* II, Her. Pennti Aalto, Helsinki.
 RÄSÄNEN Martti, 1957: “Materialien zur Morphologie der türkischen Sprachen, Helsinki.
 SWIFT Lloyd, 1963: *A Reference Grammar of Modern Turkish*, Bloomington.

TEKİN Şinasi, 1990: “Türkçede –MA- Olumsuzluk ile –DIK+ Eki Nereden Geliyor?” Tarih ve Toplum, cilt 13, sayı 74, Şubat 78-81.

TEKİN Talat, 1968: A Grammar of Orkhon Turkic, Bloomington.

.....1989: “On the of Turkic Negative Suffix {-mA-} AOH XLIII, 1 pp. 81-86.

..... 2000: Orhon Türkçesi Grameri, Ankara.

THOMSEN Vilh 1896: Inscriptions de l’Orkhon déchiffrees (=MSFOu V) Helsingfors.

“Moğolların Gizli Tarihinde” Türkçe Unsurlar

V. İ. Rassadin**

Çevirenler: Reshida Adzhumerova***

Arş. Gör. Emine Atmaca****

1240 yılına ait “Moğolların kutsal destanı”, Orta Çağ Moğol Edebiyatının en önemli tarihî eserlerinden biridir. Keşfinin üzerinden 150 yıl geçmiş olmasına rağmen destan, bugün ilim adamlarının dikkatini hala çekmekte ve üzerinde çok sayıda araştırma yapılmaktadır. Ancak diyemeyiz ki, eser, her yönüyle ele alınmıştır. Destanın dilbilimsel yönü, özellikle de kelime dağarcığı ve kelimelerin etimolojisi en az çalışma yapılan alanlardır.

“Moğolların Kutsal Destanı” adlı eser, metin olarak uzun olduğundan dilbilimcilerin nazarında özel bir önemi vardır; çünkü bu eser, XIII. yüzyıl Moğol toplum yaşantısından bahseder ve içerisinde çok sayıda semantik grupları kapsar ve bu kelimeler, o dönemin Moğolları tarafından rahatça anlaşılmış ve kullanılmıştır. Diğer bir deyişle bu eser, Moğolcanın 750 yıl öncesi kelime dağarcığının en önemli katmanını oluşturur. Bu nedenle karşılaştırmalı Moğolca eğitiminde, “Moğolların Kutsal Destanı” adlı eser çok değerli bir malzeme sağlar. Moğol Dilleri tarihinin öğreniminde, bu eserin kelime dağarcığındaki alıntı kelimelerin öğrenimi büyük merak uyandırır. Çünkü zaman açısından “Moğolların Kutsal Destanı”nın dili, Çağdaş Moğol lehçelerine nazaran Eski ve

* Bu makale, “Moğolların Gizli Tarihi”: kaynak bilimi, filoloji, tarih (Novosibirsk, Nauka, 1995) kitabında yayınlanmıştır.

** Prof. Dr. Rassadin Valentin İvanoviç, 1992 yılından bu yana Ulan Ude şehrindeki Buryat Devlet Üniversitesi Orta ve Doğu Asya dilleri bölüm başkanıdır. 12 Kasım 1939 yılı Rusya Pskov şehri doğumludur. Fizik Matematik bilimleri doktorudur. Bilimsel çalışmalarının esas alanları: Moğol dili, Türkoloji, Karşılaştırmalı Türk-Moğol Dilbilimi, Altay dilleri. Yüksek lisans tezi: “Çağdaş Tofalar dili söz varlığı”; Doktora tezi: “Tofalar Dilinin Türk Dilleri arasındaki yeri”.

“Kutsal Destan”, Moğolların eski yazılı abidesidir. 1240 yılında Ugedey Han zamanında yazıldığı tahmin ediliyor. Abidenin orijinali saklanmamıştır. Elimize ulaşan en eski nüsha Çin harfleriyle yazılı ve Çinceye çevirisi olan Moğol metnidir. Bu transkripsiyon Çinlilerin Moğolca’yı öğrenmeleri amacıyla 14 yüzyılının sonunda yapılmıştır. Abidenin dilinde, çok sayıda Moğolca arkaik unsur vardır. Poppe, bu eserin dilinin Doğu Orta Moğol lehçesine ait olduğu görüşündedir.

Destan, Moğolların dili, tarihi ve geçmişi hakkında bilgi veren çok değerli bir eserdir. Hem halk edebiyatından şiir örneklerini, hem de düz metinleri (efsane, destan, sade konuşma dili) kapsar. Eserin çevirisi ilk olarak 1866 yılında Pekin’deki Rus misyonerliğin üyesi Palladiy tarafından yapılmış ve yayımlanmıştır.

*** Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi reshidekirim@gmail.com

**** Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Araştırma Görevlisi (eatmaca@sakarya.edu.tr; eatmaca07@hotmail.com)

Ortaçağ Türklerin diline daha yakındır.

Karşılaştırmalı bir dil bilim uzmanı, üstün körü bakışıyla Moğolların kutsal destanında çok sayıda Türkçe unsurun olduğunu görebilir. Tabi ki, (bu eserin kelimelerini incelerken) Moğollarca ele geçirilen Türklerin yaşadığı Orta Asya, İdil boyu, Kuzey Kafkasya coğrafyasıyla bağlı olan yer adları, etnik grup adları ve kişi adlarını bir kenara bırakmalıyız. Bu eserin bölümlerinde, toprakların nasıl ele geçirildiği anlatılırken bu yer adlarının kullanılması gayet tabiidir. İdil (Türkçe)- Volga (Rusça kullanılışı); Erdişi (Türkçe)- İrtiş (Rusça kullanılışı) şehirler, Urugençi (Türkçe)- Urgenç (Rusça kullanılışı) Otarar (Türkçe)- Otrar (Rusça kullanılışı), Bukar (Türkçe)- Buhara (Rusça kullanılışı) Türk halkları ve kabilelerinin isimleri (karlu'ut - Karluk, kanlin - Kanglı, kibça'ut - Kıpçaklar, bacigid - Başkurtlar, uygud - Uygurlar), kişilerin adları (Celaledin, Malik), unvanlar (Sultan, Bek, İdikut) vs.

Moğol bilimi için o zamanlarda adapte olmuş ve öz Moğolca olarak kullanılan Moğolcaya girmiş Türkizmlerin verilmesi çok önemlidir. Örneğin o döneme ait Moğolca özel isimler, bu açıdan ilgi çekici bir malzemedir. Cengiz Hanın yakın çevresinde Otçigin-Noyan, Belgutay, Munlik, Alakuş-Digitkuri, Kudüs-Kalçan adlarını taşıyan Moğollar vardır. Bu kişi adları veya onun bileşenleri açıkça Türk kökenlidir.

Örneğin Otçigin adı, ot ateş, ocak ve tigin (şehzade) Türkçe kelimelerden oluşmuştur; yani orijinaldeki “Tigin”-baba ocağının mirasçısı, şehzade anlamında olan kelime Moğolcaya fonetik değişikliklerle Çigin olarak geçmiştir. Tigin kelimesi, Eski Türklerin yönetici kesiminde olanların adlarının bir parçasıdır. Örneğin Alp-tegin, Kül-tegin, Yaruk-tegin.

Moğol adı Belgutay, Türkçe *belgu* “işaret, alamet, nişan” kelimesinden gelir ve Eski Türkçe *belgölüg* “işaretli, gözüken” kelimesinin birebir alıntısıdır.

Şüphesiz *Munlik* adı da Türk kökenlidir. +*lik* eki bunu kanıtlamaktadır. Yalnız kelimenin ‘Moğolların Kutsal Destanı’nda kaydedilmiş ve S.A. Kozin tarafından böyle açıklanmış olan bu şeklini göz önünde bulundurursak, Eski Türkçe *mung* ‘acı, keder, zahmet, yük, ihtiyaç’ kelimesinden mi türedi yoksa Eldengtey ve Ardacab’ın [1985, ss. 130] görüşlerine göre bu adın *Menglik* varyantı vardır ve Türkçe *meng* ‘ben, doğum lekesi’ kelimesinden mi geldiği açık değildir. Aynı zamanda Eski Türkçe *menglig* ‘sevinçli, neşeli, sevinç hissedeni’ (Eski Türkçe *mengi* ‘neşe, sevinç, mutluluk’) veya *mengilik* ‘neşe, mutluluk’ kelimelerinin Moğolcaya uyarlaması da olabilir.

Alakuş-Digitkuri adındaki Alakuş kısmı şüphesiz Türkçe *ala kuş* (rengârenk kuş) sıfat fonksiyonundaki isim tamlaması biçiminde oluşmuş bir yapıdır. Eski Türkçede kuş kelimesi ‘avcı, şahin’ anlamına da gelir. Eski Türkçe özel kişi adlarında da rastlanır. (Örneğin Kara-Kuş)

Bize göre Moğolca Kudus Kalçan adının *Kudus* kısmı, Eski Türkçe ‘kudurmuş, vahşi’ anlamındaki kuduz (kutuz) kelimesinden gelir. Bu kelime Eski Türkçe kişi adlarında da rastlanır. (Örneğin Eski Türkçe adlardan biri Kutuz Urungu – ‘kudurmuş Urungu’)

Bazı tarihçilerin düşüncelerine göre Türk kavimlerinden olan ve özellikle din aracılığıyla Eski Türk medeniyetinin etkisi altında kalan Nayman ve Kereitlerin kişi adlarında da Türkçe unsurlara çokça rastlanır. “Moğolların Kutsal Destanı”nda” kaydedilmiş olan Nayman ve Kereitlere ait kişi adlarından örneğin Altun-Aşuk (Eski Türkçeden ‘altın ayak bileği ya da altın başlık), Kuçuluk Han (Eski Türkçeden *küçlüg* ‘güçlü, kudretli’), Yedi-Tubluk (Eski Türkçeden *Yedi Tuğluk* ‘yedi işaretli’ İnança-Bilgekan (Eski Türkçeden İnançu bilge kan, Kül bilge han, İnançu bilge, İnançu çur; burada *inançu* Eski Türkçe ‘inanç, iman, güven, güvenli’ Eski Türkçe *inan-* ‘güvenmek, inanmak’; Eski Türkçe bilge ‘hikmetli’; Eski Türkçe bil- ‘muktedir olmak’ kelimelerinden gelir ve unvan olarak da kullanılır), Elkutur (burada iki Eski Türkçe kelime *el* ve *kutur* vardır, *el* ‘kabile birliği, halk’ anlamında Eski Türkçe kişi adlarında sık rastlanır, örneğin El Buga, El Temür, El Çur; ancak *kutur* Eski Türkçe *kutuz* kelimesinin fonetik varyantıdır ve aynı anlamda kullanılır.), Guçugudun-Buyruk-kan, Buyruk-kan, Kurça-kus-Buyruk-kan (buradaki *Buyruk* Eski Türkçe ‘emir’ anlamındaki *buyuruk*, *buyruk* kelimesinden gelir, unvan ve makam adı olarak kullanılır; Eski Türkçeden *buyur-* ‘emretmek’) vs.

“Moğolların Kutsal Destanı”nda geçen Moğol kişi adlarının tarihî ve etimolojik yönden incelenmesi büyük bilimsel bir ilgi oluşturur ve ayrı bir monografik araştırmanın da konusu olabilir. Tarihî karşılaştırmalı Moğol bilimi için eserin dilindeki genel Moğol kelimelerin Türkçe kelimelerle paralellik oluşturduğu ve aynı zamanda genel Türkçe kelime oldukları dikkat çekicidir. Bu tür kelimeler, Altayistlerin araştırma konusudur. Böyle kelimelere “Moğolların Kutsal Destanı”nda sıkça rastlanmaktadır. Örneğin tarafımızdan 600’den fazla kelime tespit edilmiştir. Buraya şöyle kelimeler girer: arça ‘ardıç, mazi ağacı’ (karşılaştırınız Türkçe *artuç*, *artız* ‘ardıç’), *argancı*, *argamcı* ‘kamçı, urgan’ (karşılaştırınız Türkçe *arkan*), *ingirçak* ‘tek sıralı eyer’ (karşılaştırınız Türkçe *ingir*, *ingirçak*, ‘yük eğeri’), *omuru* ‘göğsün üst kısmı’ (karşılaştırınız Türkçe *omuz* ‘göğsün üst kısmı’), *katun* ‘hanım’ Eski Türkçe *katun* ‘hanım’), *kadara* ‘koyu kahverengi’ (karşılaştırınız Sibirya Türkleri *kadırgı* ‘koyu kahverengi’), *kargan*, *karagana* ‘gür ot’ (karşılaştırınız Türkçe *karagan* ‘çöl akasyası’), *kana-kanamak* (karşılaştırınız Türkçe *kana-* ‘kan’ kelimesinden gelir.), *boko* ‘güçlü’ (karşılaştırınız Türkçe *böge* ‘kahraman, güçlü’), *sal* ‘sal’ (karşılaştırınız Türkçe aynı anlamdadır), *taolay* ‘tavşan’ (karşılaştırınız Türkçe *tabışkan* ‘tavşan’), *coriku* ‘yönlenmek, göstermek, beklemek, layık görmek’ (karşılaştırınız Türkçe *yori-* ‘yürümek, hareket etmek, bir yerden bir yere geçmek’) ve buna

benzer. Bununla birlikte son zamanlarda yapılmış olan Altayist araştırmaları, bu kelimelerin çoğunu Eski Türkçeden alınmış olduğunu kanıtlamıştır, örneğin *kutuk* ‘mutlu ruh’- Türkçeden *kut* ‘kut, baht, can, hayat gücü, ruh’, *kudurga* ‘eğerin kuyruk altı kısmı’- Türkçeden *kuduruk* ‘kuyruk’ ve buna benzer.

Şunu belirtmemiz gerekir ki, “Moğolların Kutsal Destanı”nda geçen genel Moğol Türkizmleri, Çağdaş Moğol lehçelerine karşılık asıl anlamlarını saklamışlardır. Karşılaştırınız mesela Genel Moğolca zarım ‘bazıları’ “Moğolların Kutsal Destanı”nda *carim* Türkçe ‘yarım’ demektir. (Türkçedeki *yar-* ‘ikiye ayırmak’tan gelir); genel Moğolca *inag, yanag*, ‘sevgili, sevgi’ “Moğolların Kutsal Destanı”nda *inag* ‘doğru, güvenli’ Türkçedeki *ina-*, *inan-* ‘inanmak, güvenmek’, *inanç* ‘inanç, güven’

“Moğolların Kutsal Destanı”nda bunun gibi genel Moğolca kelimelerin varlığı bu kelimelerin XIII. yy. Moğolcasına yerleşmiş ve o çağda yaygınlaşmış olması, “Moğolların Kutsal Destanı”ndan çok daha önceki yüzyıllarda Moğol dilini konuşurlar tarafından benimsenmiş olduğunun bir kanıtıdır. MS. İlk bin yılında, Orta Asya steplerinde Eski Türklerin hükmettiği zamanlarda bu kelimelerin Moğolcada var olduğu kesinlik kazanır.

“Moğolların Kutsal Destanı”nın söz varlığının tarihi yönünden karşılaştırmalı incelenmesi, eserin dilinde kesinlik kazanan Türkçe kökenli kelimelerin de ortaya çıkmasını sağlamıştır. Destanda, Türkçe kökenli kelimelerden bazıları şöyledir:

Alaşas ‘atlar’ (§ 273: *alaşas seuses-i ano daolicu...* “at ve hizmetçileri toplayıp”) –Türkçedeki *alaşa* “at” kelimesinden gelir. *Alaşas* kelimesinin Türkçe kökenli olduğunu E.V. Sevortyan’dan bakabilirsiniz. [1974, ss. 137]

Al ‘kırmızı’ (§ 238: *al deel ... ‘kızıl’* Türkçedeki *al* ‘açık kırmızı’ kelimesinden gelir. Çağdaş Moğol lehçelerinde bu kelime böyle kullanılır: *buryat al şara ‘kırmızı- sarı’, kalmık al ulan ‘açık kırmızı’*. E.V. Sevortyan’da Türkçe *al* kökü ve onun Moğolca karşılıklarına bakınız (age, s. 125, 126J)

Alginçi(n) “ön gözetleme, gözetlemeli, gözetlemeci, aracı, baş hücum (§ 37, 38, 123, 273, 281) Türkçedeki *al* “ön, ön kısım; alın”. Moğolca *alginçi*’nin Türkçe *al* ile ilişkisi hakkında bakınız E.V. Sevortyan (age, s.. 124)

Alaçuk ‘çadır, kulübe’ (§ 118:... *aduuçin Bidan-o alaçuk-a gurtu gay!* ... çobanlar için çadırımız hazırdır) Eski Türkçedeki *alaçu* ‘çadır’ Diğer Türk lehçelerinde *alajık, alaçık, alaçuk, ‘kulübe, çadır, evcik, yazlık kulübe’*) gibi şekiller vardır. Bu Türkçe kelimeyle ilgili E.V. Sevortyana bakınız. [age, s. 130–132]

Oorçak, ourçak ‘haydut, hırsız’ (§ 156, 200, 214) Eski Türkçedeki *ogrı* ‘hırsız’, *ogurla-* ‘çalmak’ kelimesinden gelir. Diğer Türk lehçelerinde “haydut, hırsız” kelimeleri *ogrı, ogru, ogur, uvru, uuru, urı* şeklindedir. Bu Türkçe

kelimeyle ilgili E.V. Sevortyana bakınız [age, s. 412–414]

Oluk yasun ‘ölü kemikleri’ (§ 201) Eski Türkçedeki öyöve ‘ölü’, Eski Türkçedeki öyö- ‘ölmek’ Bu Türkçe kelimeyle ilgili E.V. Sevortyana bakınız. [age, s. 610–611]

Uçumak bir ok türü adıdır (§ 174, 208). Belki de Türkçe ‘uç-’ geliyor. Bu Türkçe kelimeyle ilgili E.V. Sevortyana bakınız. [age, s. 612–613]

Karşı ‘saray’ (§ 267: nouuku karşı ‘seferi saray’ Eski Türkçe karşı ‘saray’ kelimesinden gelmektedir.

Kaostan okit ‘güzel kızlar’ (§ 241) Türkçe bir kelimedir. Tuva Türklerinde kaas; ‘süslü’ Hakas Türklerinde hoos ‘nakış, resim’ Çulım Türklerinde koos, kuas ‘güzel’ Tofa Türklerinde kaas, ‘çizim, nakış, süs, kaastığı ‘süslü, güzel, süslenmiş’ demektir.

Koş ‘mekân, ev’ (§ 169), koşilik ‘yedek çadır, yurt’ (§ 245) Türkçe bir kelimedir. Kırgız Türklerinde koş ‘yedek çadır, göçebe kampı, Türkmen Türklerinde goş ‘çöldeki mekân’, Çağatay Türklerinde koş ‘göçebe kampı’, Eski Türkçe koş ‘yedek’ demektir. Çağdaş Moğol lehçelerinden Kalmukçada *hoş* şekli vardır, ‘kısa süre için geçici bekleme yeri, çöldeki kamp ve ikinci yurt (ana yurt yanındaki) anlamında kullanılır. Kalmukçada *hoş* kelimesini Türkçe kelimelerle G. I. Ramstedt karşılaştırmıştır. [Ramstedt, 1935, S. 189]. Bu Türkçe kelimeyle ilgili detaylı bilgiye M. Räsänen’e bakınız. [Rasanen, 1969, S. 283]

Terme ‘bayram çadırı’ (§ 184) Türkçe bir kelimedir. Başkurt Türklerinde tirme, Nogay terme üyi, Tuva Türklerinde ög ‘keçe çadırı’ Kırgız ve Kazak Türklerinde terme, Özbek Türklerinde terma şeklindedir. Bu kelimelerin özünde Türkçe ter- ‘toplamak’ kelimesi vardır. Kalmuk’çada term kelimesi ‘kulübenin duvar parmaklığı’ Türkçedeki ‘ter-’ kelimesinden türemiş ‘terme’den gelmektedir. [Ramstedt, 1935, S. 393]

Mong ‘üzülme’ (§ 90) Eski Türkçeden *mung* ‘acı, keder, yük, zahmet, ihtiyaç, çile’; *çaka* ‘çocuk’ (§ 68) Türkçe bir kelimedir. Türkçe *çaka*, Başkurt Türklerinde *saga*, Tatar Türklerinde *çaga*, Kırgız Türklerinde *çaka*, Kazak Türklerinde *şaga*, ‘çocuk’ H.-Mong. *tsah* ‘bebek’ demektir.

Belirtmemiz gerekiyor ki, Eldengtey ve Ardacab bizim yukarıda verdiğimiz 15 kelimeden sadece altı kelimeyi (alaçuk, koş, oluk, mong, terme, çaka) Türkçe kökenli olarak kabul etmektedir. Bu yazarlara göre kalan dokuz kelimenin kökeni başkadır. Bu konu tartışmalıdır; ancak bu ayrı bir konudur. Bizim için önemli olan “Moğolların Kutsal Destanı”nda Türkçe kökenli kelimelerin varlığını tespit etmektir. Bu Türkçe kökenli kelimelerin sayısı, gelecekteki araştırmaların da sorusu olacaktır. Bu eserin içerisindeki Türkizmlerin tespit edilmesi genel olarak eserin söz varlığının incelenmesi kadar önemlidir.

NOTLAR

1. Burada ve “Moğolların Kutsal Destanı” eserinin dili hakkında malzeme, S.A. Kozin’in ‘Kutsal Destan. Moğol Kroniği 1240” [1941]’den alınmıştır. Kolaylık sağlanması için malzeme Kiril Alfabetinde verilmiştir.

2. Eski Türkçe ile ilgili malzemeler, “Drevnetturkskiy Slovar”dan alınmıştır. [1969]. Kolaylık sağlanması için, malzeme Kiril Alfabetinde verilmiştir.

Kaynaklar:

DREVNETTURKSKİY Slovar, Leningrad, 1969.

KOZİN S.A Sokrovennoye skazaniye. Mongolskaya hronika 1240, Moskva, Leningrad, 1941 - T. 1.

SEVORTYAN E.V. Etimologiçeskiy Slovar Tyurkskih yazıkov. - M., 1974.

ELDENGTEY, Ardacab, Monggul-un niguça tobçıyan: Seyyiregulul tayılburi. - Kökehota, 1985.

RAMSTEDT G.J. Kalmückisches Wörterbuch. - Helsinki, 1935.

RÄSÄNEN M. Versuch etymologischen Wörterbuchs der Turksprachen eines. - Helsinki, 1969.

*Değerlendirme
ve Tanıtmalar
Reviews*

**Tavkul, Ufuk (2009), *Kafkasya’da Kültürel Etkileşim*
– *Sosyo-linguistik Bir Araştırma*, Türk Dil Kurumu
Yayınları, Ankara, 144 s., ISBN: 978-975-16-2206-8**

Hüseyin Yıldız*

2009 yılında Türk Dil Kurumu yayınları arasında çıkan *Kafkasya’da Kültürel Etkileşim* başlıklı eser konuya sosyo-linguistik açıdan yaklaşmakta ve Kafkas dilleri arasındaki ortak kelimelerden hareketle bölgenin kültürel yapısını da ortaya koymaktadır. Eserin yazarı Prof. Dr. Ufuk Tavkul, Ankara niversitesi ağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları bölümünde ğretim yesi olarak çalışmakta; kendisinin Kafkasya’nın etnik ve sosyo-kültürel yapısı, Kafkasya halkları arasındaki etnik ve kültürel yakınlık ve benzerlikler, Karaçay-Malkar Türkçesi grameri ve sözlüğü konularında Türkiye’de ve yurt dışında (Macaristan, Polonya ve Rusya’da) yayımlanmış iki yüzden fazla makalesi ile, *Kafkasya Dağlılarında Hayat ve Kültür* (1993), *Karaçay-Malkar Türkçesi Sözlüğü* (2000), *Karaçay-Malkar Atasözleri* (2001), *Etnik atışmaların Gölgesinde Kafkasya* (2002), *Karaçay-Balkarlar* (2003), *Karaçay-Malkar Destanları* (2004), *Kafkasya Gerçeği* (2009) adlı kitapları bulunmaktadır.

nsz ve Kaynakça dışında; *Giriş*, *Kafkasya’daki Etnik Gruplar ve Dil Grupları*, *Kafkasya Halklarının Dilindeki Ortak Kelimeler*, *Kafkasya Halkları Arasındaki Kültürel Etkileşimin Analizi* ve *Sonuç* bölümlerinin yanı sıra 37 resim ve 4 harita yer almaktadır.

Dil-kültür ilişkisi ve sosyo-linguistik hakkında teorik bilgi ve tanımların verildiği **Giriş** bölümünü; **Kafkasya’daki Etnik Gruplar ve Dil Grupları** başlıklı birinci bölüm takip etmektedir. Bu bölümde Kafkasya ve Kafkas halklarının tanımı yapılmakta; sırasıyla *Abhazlar-Abazalar*, *Adigeler* (*Çerkesler*), *Karaçay-Malkarlılar*, *Osetler*, *een-İnguşlar*, *Dağistan Halkları*, *Avarlar*, *Dargılar*, *Kumuklar*, *Laklar* (*Gazi-Kumuklar*), *Lezgiler* hakkında bilgiler verilmektedir. Yazarın **Kafkas Halklarının Konuştukları Dil Grupları** başlığı altında yaptığı sınıflandırma şöyledir (s. 29):

* Arş. Gör., Ordu Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Dili Asistanı, hy_turkbilimci@yahoo.com

I-Kafkas Dilleri

1- Abhaz – Adige Dilleri (Batı Kafkaslarda)

Abhaz, Abaza, Şapsıg, Bjeduğ, Besleney, Abzeh, Hatkoy, Natuhay, Kabardey halkları tarafından konuşulur.

2- Çeçen-Lezgi (Nah-Dağıstan) Dilleri (Doğu Kafkaslarda)

Çeçen-İnguş, Lezgi, Avar, Lak, Dargı, Tabasaran, Rutul, Tsahur, Agul halkları tarafından konuşulur.

II- Türk Dilleri

1- Karaçay-Malkar (Orta Kafkaslarda)

2- Kumuk (Dağıstan'da)

III- İran Dilleri

1- Oset (Orta Kafkaslarda)

2- Tat (Dağıstan'da)

Kafkasya Halklarının Dillerindeki Ortak Kelimeler başlıklı ikinci bölümde öncelikle etnik gruplar arasında dil temasının *iktibas, yönerme, semantik etki, fonolojik etki* adı verilen dört biçiminden bahsedilmekte; sonra da Kafkas dillerinde *iktibas* yoluyla ortak bulunan 1100'den fazla kelimenin kökenleriyle birlikte bir alfabetik listesi verilmiştir.

Çalışmanın esasını oluşturan üçüncü bölüm **Kafkasya Halkları Arasındaki Kültürel Etkileşimin Analizi** adını taşımakta ve Kafkas halklarının dillerinden birbirine geçen kelimelerin linguistik ve kültürel etkileşim boyutu, iki alt bölüm halinde incelenmektedir. **Kelime Alışverişinin Linguistik Boyutu** alt başlığı altında biri “Ses Değişimleri”, diğeri “Kafkas Dillerindeki Türkçe Kökenli Kelimelerin Eski Türkçe İle İlişkisi” olmak üzere iki alt başlık daha bulunmakta ve konuyla ilgili örnek kelimeler verilmektedir.

Ses Değişimleri alt başlığında Kafkas dillerindeki ortak kelimelerde görülen ses değişimleri alfabetik olarak *Abhaz-Abaza, Adige-Kabardey, Avar, Çeçen, Lezgi, Karaçay-Malkar* ve *Oset* dilinde ele alınmış, ilgili değişimler gösterilmiş ve örnekler verilmiştir. Bu verilere göre Kafkas dilleri arasındaki ses değişimleri şöyle özetlenebilir:

Abhaz-Abaza Dillerindeki Ses Değişimleri (s. 71-73)

Önseste a- türemesi (26): *abars* “pars” (Abhaz) < *bars* (Karaçay-Malkar)

-e- > -a- (6): *baganda* “kira” (Abaza) < *begenda* (Karaçay-Malkar)

-ı- > -a- (2): *talmaç* “tercüman” (Abaza) < *tulmaç* (Karaçay-Malkar)

-k- > -h- (2): *hatık* “çörek, bazlama” (Abaza) < *katık* “küçük yuvarlak

bazlama” (Karaçay-Malkar)

-o- ~ -ö- > -u- ~ -ua- (4): *buran* “bora, kasırga” (Abaza) < *boran* (Karaçay-Malkar)

-ö- > -o- (1): *toba* “tepe” (Abaza) < *töbe* (Karaçay-Malkar)

-ü- > -u- (3): *dzuzim* “üzüm” (Abaza) < *cüzüm* (Karaçay-Malkar)

Adige-Kabardey Dillerindeki Ses Değişimleri (s. 73-77)

-a- > -e- (22): *ade* “baba” (Kabardey, Adige) < *ata* (Karaçay-Malkar)

-c- > -j- (5): *jası* “yatsı” (Kabardey) < *catsı* (Karaçay-Malkar)

-ç- > -ş- (21): *ahşe* “para” (Adige/Kabardey) < *ahça/açha* (Karaçay-Malkar)

-g- > -c- (8): *becend* “kiralık” (Kabardey) < *begend* (Karaçay-Malkar)

-ı- > -a- (4): *argay* “turnabalığı, somon” (Kabardey) < *ırgay* (Karaçay-Malkar)

-k- > -c-, -ç- (14): *abrec* “savaşçı, akıncı” (Adige, Kabardey) < *abrek*

(Karaçay-Malkar)

-k- > -h- (3): *halebalk* “gürültü, patırtı” (Adige) < *kalabalk* (Karaçay-Malkar)

-o- ~ -ö- > -u- ~ -ua- ~ -ue- (11): *guazanak* “örme çit” (Adige) < *gözenek*

(Karaçay-Malkar)

-ö- > -o- (2): *gogon* “güğüm” (Adige, Oset) < *gögen* (Karaçay-Malkar)

t- > d- (4): *damıga* “damga, arma” (Kabardey) < *tamga* (Karaçay-Malkar)

u- > a- (2): *argoy* “sivrisinek” (Adige) < *urguy* (Karaçay-Malkar)

-ü- > -u- (3): *çezu* “zaman, sıra, an” (Kabardey) < *keziv ~ köziv* (Karaçay-Malkar)

Avar Dilindeki Ses Değişimleri (s. 77-78)

-ı- > -i- (5): *aygir* “aygır” (Avar) < *aygır* (Kumuk)

k- > g- (6): *gılıh* “huy, karakter” (Avar) < *kılık* (Kumuk, Karaçay-Malkar)

-k- > -h- (11): *ahterek* “kavak” (Avar) < *akterek* (Kumuk)

Çeçen Dilindeki Ses Değişimleri (s. 78-79)

-a- > -o- (4): *çola* “demir kırma rengi” (Çeçen) < *çal* (Kumuk)

-ı- / -i- > -a- (6): *başlakh* “başlık” (Çeçen) < *başlık* (Kumuk, Karaçay-Malkar)

o- / ö- > u- (2): *ubar* “hortlak” (Çeçen) < *obur* (Kumuk, Karaçay-Malkar)

-u- > -a- (5): *gullakh* “hizmet, vazife, görev” (Çeçen) < *kulluk* (Kumuk,

Karaçay-Malkar)

ü- > -u- (3): *burtig* “hububat tanesi” (Çeçen) < *bürtük* (Kumuk, Karaçay-Malkar)

k- > g- (6): *gama* “kama” (Çeçen) < *kama* (Karaçay-Malkar, Kumuk)

-k- > -kh (5): *çeçakh* “saçak, püskül” (Çeçen) < *çaçak* (Karaçay-Malkar, Kumuk)

Lezgi Dilindeki Ses Değişimleri (s. 80-82)

-ç- > -j- (7): *ajug* “hiddet, öfke” (Lezgi) < *açuv* (Karaçay-Malkar, Kumuk)

-ı- > -u- (4): *altun* “altın” (Lezgi) < *altın* (Kumuk, Karaçay-Malkar)

-k- > -g (2): *agkanat* “tatarcık” (Lezgi) < *akkanat* (Kumuk)

-k- > -h (9): *açuh* “açık” (Lezgi) < *açık* (Kumuk, Karaçay-Malkar)

-k- > -h- (2): *tuhum* “soy” (Lezgi) < *tukum* (Kumuk, Karaçay-Malkar)

-o- > -u- (6): *burj* “vazife, görev, borç” (Lezgi) < *borç* (Karaçay-Malkar, Kumuk)

-ö- > -u (2): *guzetçi* “gözcü” (Lezgi) < *gözetçi* (Karaçay-Malkar, Kumuk)

- ü- > -u- (4): *güj* “güç, kuvvet” (Lezgi) < *güç* (Kumuk) ~ *küç* (Karaçay-Malkar)
 -lı / -li > -lu (4): *azarlu* “hasta” (Lezgi) < *azarlı* (Kumuk)
 -sız / -siz > -suz (4): *ajalsuz* “ölümsüz” (Lezgi) < *acalsız* (Karaçay-Malkar, Kumuk)

Karaçay-Malkar Dilindeki Ses Değişimleri (s. 82-83)

- a- > -ı- (6): *gılca* “inek” (Karaçay-Malkar) < *gal* “boğa, öküz” (Oset)
 k- > g- (7): *gakki* “yumurta” (Karaçay-Malkar) < *kakı* (Adige)
 ts- > ç- (4): *çınday* “çorap” (Karaçay-Malkar) < *tsında* (Gürcü)
 z- > c- (2): *cink* “alev” (Karaçay-Malkar) < *zing* (Oset)

Oset Dilindeki Ses Değişimleri (s. 83-86)

- c- > -dz-, -z- (17): *dzege* “hasır” (Oset) < *cege* (Karaçay-Malkar)
 -ç- > -s-, -ts- (19): *aftsağ* “dağ geçidi” (Oset) < *ıpçık* (Karaçay-Malkar)
 -e- > -a- (3): *çagat* “orman” (Oset) < *çeget* (Karaçay-Malkar)
 -ı- > -a- (7): *kapı* “kefir” (Oset) < *gıpı* (Karaçay-Malkar)
 -ı- > -e- (3): *gebet* “tulum” (Oset) < *gıbit* (Karaçay-Malkar)
 -k- > -h- (13): *habak* “köy” (Oset) < *kabak* (Karaçay-Malkar)
 -ö- > -o- (3): *gogon* “güğüm” (Oset) < *gögen* (Karaçay-Malkar)
 -ş- > -s- (14): *ahsın* “mide” (Oset) < *aşhın* (Karaçay-Malkar)
 -ş- > -z- (2): *babuz* “ördek” (Oset) < *babuş* (Karaçay-Malkar)
 -ü- > -u- (3): *cuzım* “üzüm” (Oset) < *cüzüm* (Karaçay-Malkar)

Kafkas Dillerindeki Türkçe Kökenli Kelimelerin Eski Türkçe İle İlişkisi alt başlığında ise Karaçay-Malkar ve Kumuk Türkçelerinden Kafkas dillerine geçen birçok kelimenin Orhun Türkçesinde, Eski Uygur Türkçesinde ve Divânü Lûgati't-Türk'teki izleri sürülmekte; zaman zaman Hun-Bulgar Türkçesi, Kuban Bulgar Türkçesi ve Ana Türkçeye göndermeler yapılmaktadır.

Üçüncü bölümün ikinci başlığı olan **Kelime Alış Verişinin Kültürel Etkileşim Boyutu**'nda sırasıyla *aile, toplumsal yapı, ekonomi, ticaret, ziraat, yemek, hayvanlar, eşyalar, giyim kuşam, vücut, hastalıklar, karakter, coğrafya, eski inançlar* alt başlıkları altında Kafkas dillerinin ortak söz varlığına yönelik ad ve kavramları ele alan Tavkul; *Hristiyanlık dönemine ait kültür unsurlarını, Nart destanlarındaki adları ve antroponimlerdeki ortak unsurları* da incelemektedir. Eserden derlenen ilgili kelimeleri şu şekilde sıralamakta fayda vardır:

Aile İle İlgili Kavramlar: *ana* (*ane* “anne”), *ata* (*ade* “baba”), *emçek* (*amtsek, yemçag, imçak* “süt kardeş”), *baca* (*baje, baja* “bacanak”), *atalık* (*atelik* “atalık, atabek”) (s. 91-93).

Toplumsal Yapıya Ait Kavramlar: *bay* (*baya, abey* “zengin, varlıklı sınıf”), *karabaş* (*karavaş, karavuş, garavaş, garabaş, garbaş* “kadın köle,

cariye”), *bek* (*beg, bag* “bey”), *bike* (*bika, biyke* “prens, bey kızı”), *çagar* (*tsagar* “köle”), *tavbiy* (*tavbi* “prens”), *çanka* (*çanku* “beylerin alt tabakaya mensup eşlerinden veya cariyelerinden doğanlar”), *özden* (*wazdan, uzdan, ozda, üzden* “hür, asil”), *goşa* (*guaşe* “prens, hanımefendi”), *cüyüşhan* (*ziushan* “prens, bey”) (s. 93-94).

Ekonomi-Ticaret İle İlgili Adlar: *ahşe* (*ahça, açha, akça* “para”), *som* “para birimi, lira, ruble”), *şahuri* (*saveri, şahi, şehi, şay, şaur* “şah parası”), *sativ* (“ticaret”), *sativşı* “tüccar”), *alver* (“ticaret”), *alverçi* (“tüccar”), *sevdager* (*savdeger, sovdagari, sovdegar, savdagar, sevdigar, savdager, savdüger, savdügerçi* “tüccar”). (s. 94-95)

Ziraat İle İlgili Kavramlar: *çaga* (*tsaga, açaga* “çapa”), *tınavuç* (*tarnavuç* “tırmık”), *arık* (*arh* “sulama kanalı”), *lippir* (*lappar, lapur* “bir kucak dolusu kuru ot”), *batan* (*battan* “bir kucak ot”), *listin* (*listan* “hayvanların altına serilen kuru ot, saman”), *keben* (*geben, kiben, kaban* “ot yığını, tahıl demeti”), *bürtük* (*bürtik, börték, burtig* “tahıl tanesi”), *becen* (*bgane* “tahıl demeti”), *kara saban* (*karsaban* “nadas edilmiş tarla”), *tarlav* (“bahçe”), *urluh* (“tohum”), *kerki* (“çapa, kazma”), *narşa* (*naşa, naşe* “salatalık”), *badrajan* (*bedrejan* “domates”), *bıhı* (*phi* “havuç”), *şibiji* (*şibjiy* “sivribiber, kırmızı biber”), *baliy* (*bal, bali, balı* “vişne”), *yadur* (*cadur, çadur, züdü, çatu, dzedir, dzedura* “böğürtlen”), *çum* (*çım, tsuma* “kızılçık”), *mısır* (“mısır”), *nartıhu* (*nartef, nartıf, nartüh, narthor* “nart buğdayı, nart darısı”), *tüy* (*tögi, tögü* “darı”) (s. 95-99).

Yemek Kültürü İle İlgili Adlar: *ayran* (*yanan, yeran, yeren* “ayran”), *kaymak* (*kaymag, kaymah, haymah, gaymakh* “kaymak”), *hantus* (*hanthup, henthups* “darı çorbası”), *möreze* (*merzey* “peynirden yapılan bir tatlı türü”), *lebje* (*libje* “tavuk yemeği”), *basta* (*baste, paste, pasta* “mısır ve darı unundan yapılan bulamaç”), *meca* (*mecage, mejace, maza* “mısır unundan yapılan bir tür çörek”), *yörgemeç* (*cörme, corme, corume, jerume, cerme, zorma* “bağırsak ve işkembeden yapılan yemek”), *soktu* (*sohta, sokta, sohda, nekulh* “karaciğerden yapılan sucuk”), *katık* (*hatık, hetik* “küçük yuvarlak bazlama”), *kalaç* (*halaç* “çörek”), *gircin* (*kardzin, kerjen* “ekmek, çörek”), *kurt* (*kurut, kuvut, kuvit* “kurutulmuş peynir”), *kuvurma* (*gurma* “kavurma”), *begene* (*becin, becine, begeni, bekni* “pişirilmiş mayalı boza”), *buhsum* (*maksım, mahsıma, mahsime, bahsıma, abagsıma* “boza”), *çagır* (*çagur, çahır, şagır* “şarap”) (s. 99-101).

Hayvan Adları İle İlgili Kelimeler: *adaka* “horoz”, *goguş* “hindi” gibi kelimelerin yanı sıra at kültürüyle ilgili *alaşa* (*alasa, alaşe*), *emilik* (*amlık, emliç, yemliç, yemlik*), *tulpar* (*turpal, durpal*), *şagdiy* (*çagıdıy*), *hora* (*huara*), *kunacın* (*kunacın, kunajın, kunan*), *tay, nal, nohta* “yular”, *kamçı, tamga* “damga”, *cular* “yular”, *kancıga* “eyer terkisi”, *cılkı* “at sürüsü”, *arkan* “kement” kelimelere de rastlanmaktadır. Yabancı hayvanlarla ilgili olarak da *aslan, kaplan, bars* “pars”, *dombay* “bizon”, *tonguz* “domuz”, *kaban* “erkek domuz”, *kırgıy* “aladoğan”,

laçin “şahin, doğan”, *kunduz*, *dudak* “toy kuşu”, *tıyın* “sincap”, *uku* “baykuş”, *çakıncık* “saksığan”, *cubran* “tarla faresi” (s. 101-102).

Eşya Adları: *çoyun* (çodın, açuan, çiyon, suan, şuvan, şuan, çoyen, çoyına, çuvan, çüyina “bir tür dökme kazan”), *kumgan* (komgan, akumaan, huvgan, kuırgan, kubgan, kuman “ibrik”), *itiiv* (aitu, aytu, utı, uto, itu, yetu “ütü”), *yalgav* (calgavuç, algav, algavindza, yaglav, yavlov “tava”), *küüüz* (küüz, küvüz, köbes kebis “halı”), *yiken* (cegen, caguan, dzegen, zegen, yegen, gyékény “hasır”), *kiyiz* (kiz, kidiz “keçe”), *gadura* “sepet, sele, süzgeç”, *güh* (guıhu, keli “havan”), *aravun* “ateş küreği”, *şindik* (şent, sıntag “sandalye”), *sancat* (şuvanset “sacayağı”) (s. 102-104).

Giyim-Kuşam Kültürü İle İlgili Kelimeler: *başlık*, *başmak* “ayakkabı”, *çabır* “çarık”, *gönçarık* “çizme”, *könçek* “pantolon”, *çınday* “çorap”, *çubur* “kısa kaftan”, *çık* “çarığın düğümü”, *halı* “iplik”, *huyun* “çarık tabanı”, *geşhin* “önlük”, *hedik* “işleme, nakış”, *har* “dantel”, *sancoh* “şerit”, *çille* “ipek”, *dariy* “ipek”, *katapa* “kadife”, *lavdan* (lavdane “ipek”) (s. 104).

Vücutla İlgili Kelimeler: *bazuk* “üst kol kemiği”, *muguştuk* (makuıstag “ön kol”), *savashola* (şholla “yemek borusu”), *hamhot* (hamhutta “surat, çene”), *dordan* “kursak”, *ahsın* (aşhın “mide”), *burun* (bırınk “burun”), *bogurdak* (boguz, bohır, bokkur “boğaz, gırtlak”), *dzuıh* (dzukka, cuıh, cukka “ağız, surat”), *kode* (köten “kuyruk”), *tenka* (tönke “tepe kemiği”), *tula* (tulu “tepe kemiği, bingıldak”), *kırkı* (akırkı “gırtlak, boğaz”), *kırkımcı* (akırkımcı “adem elması”), *tamak* “boğaz, gırtlak”, *köten* (kueten “göden, rektum”) (s. 105-106).

Hastalık Adları: *emina* (yemin, yemine, yımına “kolera, veba”), *salamelik* (asamarlık, sarmalık “veba”), *kuiy* (kvi, gıyı “uyuz, irin”), *happil* (hippil “su kabarcığı, derinin su toplaması”), *gubus* “siğil, ur, tümör”, *manka* (mangav, manha, mañka “sakağı, ruam”), *sakav* (sekav, sakoo “sakağı, ruam”), *talav* (talagu, talo “kazıklı humma, dizanteri”), *tamakıdze* (tamak avruv “boğaz ağrısı”), *sagar* (çığır “kel, uyuz”), *salmartan* (çımılur, çırmultın “fitik”) (s. 106-107).

Karakter İle İlgili Kavramlar: *batır* “kahraman”, *cigit* “yiğit”, *tulpar* (tolpar, turpal “yiğit, kahraman”), *hevley* (havle “avare, tembel, haylaz”), *huemıhu* (homuh “korkak, aciz”), *gurımuk* (gurmuk, kıyın “geçimsiz, kaprisli”) (s. 107-108).

Coğrafi Kavramlar: *tengiz* (dencız, tengız, tencız “deniz”), *mşın* (amşın “deniz”), *köl* (kul, gual, guel “göl”), *ıpçık* (aıtsag “dağ geçidi”), *töbe* (töpü, töpö “tepe”), *tolkun* (tolkın, dulkın “dalga”), *avuz* (auz, ağız “kanyon, dar vadi”), *beştav* (bešto “doğu rüzgarı”) (s. 108-109).

Eski İnançlarla İlgili Kavramlar: *Kürek Biyçe*, *Dzivara*, *Hantsa Guaşe* gibi geleneklere; *apsatı* (afsatı, absastı, ajvepşe, pşimezıtha “av tanrısı”), *Anay*, *Çoppa* (Tsoppa), *Danmettir* (Donbettır), *Eliya* (Yelia), *Gori*, *Hardar*, *Horoldar*, *Nikkol*,

Nikolla, Tepena (Çepena), Totur (Tutır), Aymuş (Aymış, Amış), Bayrım (Merem), Şıbila (Şıble) gibi tanrı adlara ve Hazar Türklerinin aracılığıyla geçen *şabat (şebet, sabat, şuot, şabbat, şabati, şamat, şamat kun* “cumartesi”) (s. 109-111).

Hristiyanlık Döneminden Kalan Ortak Kültür Unsurları: *kvire* “hafta”, *kvirende* “pazar günü”, *paraskevi* (*baras kün, bereskeşhue, berejey* “cuma”), *bayrım kün* (*marem, mayrem bon* “cuma”), *cvvari* (*cor, juer, cuer, cuar, dzvar, çār* “haç”), *şogen* (*şovcen, şavi-gani* “papaz”) (s. 111-112).

Nart Destanlarındaki Ortak Adlar: *Debet* (*Devet*), *Tlepş* (*Debeç, Debek*), *Aynarij* (*Aynarji*), *Kurdalagon*, *Örüzmek* (*Urızmag, Wrijmeg, Wuerzemec, Wuezirmes, Wuarzamac*), *Batraz* (*Batrez, Batiraz, Batraz, Beterez, Peterez, Pataraz, Paterez*), *Satanay* (*Satana, Şatana, Sataney Guaşe, Setenay, Seteney, Sela Sata, Sataniya*), *Sosurka* (*Sosuruk, Sosrikua, Sozriko, Sosrukua, Sasrikua, Sasruka*) (s. 112-114).

Antroponimlerde Ortak Unsurlar başlığı altında öncelikle sırasıyla Kabardey, Batı Kafkasya Adige (Çerkes), Abhaz – Abaza, Çeçen-İnguş, Karaçay-Malkar kökenli soyadlarına değinilmiş; sonra da Kafkas halklarının bazılarında ortak olan *abay, abuk, aci, bolat* (*bolet*), *botaş* (*boteş*), *camankul, caraşdı* (*jereştı*), *çurdım* (*şurdım*), *Dohşuk* (*Dokşukin, Toğçuk*), *Haçuk, Meker* (*Makar*), *Şeremet* (*Şermet*), *Şıdak, Tambiy, Tram* gibi soy adlarına değinilmiştir (s. 115-117).

Eserin **Sonuç** bölümünde ise sosyolojik bir kavram olan kültürleşme kavramı üzerinde durulmuş, kültürleşmenin kültürel etkileşim ve dil üzerindeki etkilerinden söz edilmiştir.

Genel olarak düşünüldüğünde bölgeye hakim bir araştırmacı tarafından kaleme alınan eser, sosyo-linguistiğin Türkçede yeni yeni işlendiği de hesaba katıldığında Türkoloji kaynağı olarak son derece önemlidir. Gerek Kafkas halkları, gerekse onların dilleri hakkında önemli bilgiler veren eser; bölgedeki etkileşimi de veriler sunarak ortaya koymaktadır. Ne var ki eseri incelerken gözümüze takılan ve çoğunun baskıdan kaynaklandığını düşündüren bazı hususlara da kısaca değinmekte fayda vardır. Bunlardan ilki “Kafkasya’daki Etnik Gruplar ve Dil Grupları” adlı ilk bölümde Kafkas halkları hakkında bilgi verilirken herhangi bir tasnifin ya da sıralamanın olmamasıdır. *Abhazlar-Abazalar, Adigeler (Çerkesler), Karaçay-Malkarlılar, Osetler, Çeçen-İnguşlar, Dağıstan Halkları, Avarlar, Dargılar, Kumuklar, Laklar (Gazi-Kumuklar), Lezgiler* şeklinde sıralanan halklardan en azından Karaçay-Malkarlılar ve Kumukları “Türk”, Osetleri “İran”, diğerlerini de “Kafkas” başlığı altında tasnif etmek bilgiyi sistemleştirmek bakımından yeterli olabilirdi. Bir diğer konu yazarın kelimelerle ilgili ses değişikliklerini verirken kullandığı –a- > –e-, –k->–g-

gibi ifadelerdir. Bunlar yerine *incelme*, *kalınlaşma*, *yuvarlaklaşma*, *süreklileşme* gibi terimler kullanılması; *ünlüler*, *ünsüzler* gibi ayrımlar yapılması çalışmayı sistemli hale getirecek ve okuyucu tarafından anlaşılmasını kolaylaştıracaktır.

Çalışmada kullanılan işaretler konusunda da zaman zaman dikkatimize takılan durumlar olmaktadır. Söz gelimi bazen -ı- / -i- > -a-, bazen -k- > -c-, -ç-, bazen de -o- ~ -ö- > -u- ~ -ua- kullanılmaktadır. Burada “/”, “~” ve “~” işaretlerinin birbirleri yerine kullanılması yerine birinde karar kılınması işaretle birlik açısından daha yararlı olabilirdi. İşaretlerle ilgili bir diğer konu ise “-“ ve “< , >” işaretlerinin yanlış kullanımıdır. Bu işaretlerden ilki seslerin önüne gelirse (-k) sonsesi, arkasına gelirse (k-) ön sesi, hem önüne hem de arkasına gelirse (-k-) ara sesi ifade eder. Ancak çalışmada Adige-Kabardey dilindeki ses değişiklikleriyle ilgili olarak geçen -c- > -j- değişikliğinde yer alan örneklerden *jası* < *catsı*, *jerume* < *cörme*, *jizum* < *cüzüm* maddeleri c- > j- değişiklikleriyle ilgilidir. Diğer işaretler ise köken belirtmekte ve morfolojik tahlillerde kullanılan, tarihi kaynaklardan hareketle eski biçimi belirtmektedir. Eserde genellikle aynı dönemdeki iki dil ya da lehçedeki paralelliği göstermek için kullanılmıştır. Bu durumda sanki lehçelerden biri diğerinden eskiymiş intibası uyandırmaktadır. Bunun yerine “~” işaretinin kullanılması problemi ortadan kaldırmaya yetecek yöntemlerden biridir. Çalışmanın yeni basımından önce bu türden hususların gözden geçirilmesi çalışmanın kıymetini daha da artıracaktır.

Son bölümde bahsedilen ve büyük çoğunluğunun baskı hatası olduğu ve dikkat eksikliğinden kaynaklandığı düşünülen ve çalışmanın kıymetini düşürmeyen hususlar bir kenara bırakılırsa, sosyo-linguistik sahasında kaleme alınan eserin önemini Türkoloji tarihi bakımından bir kez daha vurgulamak gerekmektedir. Zira Kafkasya Türkoloji için önemli bir sahadır ve sosyo-linguistik de henüz yeni bir alandır. Eserde verilen gerek *aile*, *toplumsal yapı*, *ekonomi*, *ticaret*, *ziraat*, *yemek*, *hayvanlar*, *eşyalar*, *giyim kuşam*, *vücut*, *hastalıklar*, *karakter*, *coğrafya*, *eski inançlar* kavramlarıyla ilgili kelimeler olsun; gerekse *Hristiyanlık dönemine ait kültür unsurlarını*, *Nart destanlarındaki adları* ve *antroponimlerdeki ortak unsurlar* olsun bu saha için önemli verilerdir. Bundan hareketle içindeki verilerin Türkolojiyle ilgili birçok çalışmaya kaynaklık edeceği beklenen eser için Prof. Dr. Ufuk Tavkul’u tebrik ediyor, Kafkasya’yla ve Türkolojiyle ilgili özellikle de sosyo-linguistik gibi Türkiye Türkolojisi için taze olan bir sahadaki yeni çalışmalarını bekliyoruz.

**şirin User, Hatice (2009) Köktürk ve Ötüken Uygur
Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi, Kömen Yay.
Konya, 548 s. ISBN: 978-975-6527-37-5**

Ekrem Arıkoğlu*

Sözlük hazırlamak, uzun yıllardan beri sözlüklerle uğraştığımdan gayet iyi bilmekteyim ki, iğneyle kuyı kazmak gibidir. Bu yüzden sözlükler çoğunlukla ekipler tarafından hazırlanır.

Ülkemizde Eski Türkçenin söz varlığını tematik (konusal) olarak ele alan bir çalışma şimdiye kadar yoktu. Bu konuda yabancı bilim adamlarınca yazılan *Drevnetyurskiy slovar* ve *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish* sözlükleri 13. asır öncesi Genel Türkçenin söz varlığını içermektedir.

Ülkemizde Köktürk metinlerine yönelik en kapsamlı çalışmalar Hüseyin Namık Orkun, Talat Tekin, Muharrem Ergin, Ahmet Bican Ercilasun, Osman Fikri Sertkaya, Sema Barutçu Özönder vd. tarafından yapılmıştır. Son yıllarda Cengiz Alyılmaz, Erhan Aydın ve Hatice şirin User Eski Türkçe konusunda kendilerini ciddi şekilde yetiştirmiş bilim adamları olarak görünmektedir.

Biz bu yazıda yukarıda adını zikrettiğimiz bilim adamlarından Hatice şirin User'in *Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları, Söz Varlığı İncelemesi* adlı eserini tanıtmaya çalışacağız.

Yenisey Bölgesinde tarihlendirmelerinde güçlükler yaşanan, irili ufaklı yüzlerce Köktürk yazılı abide bulunmaktadır. Metinlerin boyutu küçüldükçe okumada ve anlamlandırmada güçlüklerin artacağı ortadadır. Bilimsel çalışmalarda sınırlılıkların iyi tespit edilmesi yapılan çalışmaların “bilimselliği”ni belirleyen temel ölçütlerdendir. Bu sebepten elimizdeki eserde Köktürk dönemine ait altı (Çoyr, Ongin, Kül Tigin, Bilge Kağan, Tonyukuk, Kül İç Çor); Ötüken Uygur Kağanlığı dönemine ait dört (şine Usu, Taryat, Tes, Suci), toplam on metin seçilerek sınırlılık iyi tespit edilmiştir. Eserden, yazarın ikinci ciltte daha küçük metinleri değerlendireceğini de öğreniyoruz.

Eser; *Giriş, Köktürk ve Ötüken Uygur Yazıtlarının Söz Varlığı, Sonuç, Metinler, Kaynaklar, Madde Başları Dizini ve Genel Dizin* olmak üzere yedi ana bölümden oluşmaktadır.

şirin User, Önsöz’de amacının dönemin söz varlığını bir araya getirmek ve bu malzemeyi tematik olarak sınıflamak olarak açıklar. Şimdiye kadar çoğunlukla yayımlanan metnin sözlüğü, yapılan çalışmanın sonunda verilmiştir ve eserdeki metinle sınırlı tutulmuştur.

Eserin *Giriş* bölümünde *Amaç ve Yöntem* (s.19-23), *Konu Kaynakları* (s.25-38), *Yorum ve İncelemeler* (s. 39-130) alt bölümleri yer almaktadır.

* Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, ÇTLE Bölümü Öğretim Üyesi

Konu Kaynaklarında metin kaynakları; sözlükler, söz öbekleri ve sözlerin değerlendirildiği çalışmalar; dil bilgisi çalışmaları; eski Türk tarihi çalışmaları; Eski Türk unvanları hakkında çalışmalar değerlendirilir.

Bizce eserin en önemli başlıklarından biri Yorum ve İncelemeler bölümüdür. Bölümde, 115 kelime veya kelime grubunun daha önce bilim adamlarınca nasıl değerlendirildiği verildikten sonra yazar kendi düşüncesini aktarmaktadır. Burada hem daha önce kelime veya kelime grupları hakkında yorum yapmış bilim adamlarının değişik düşüncelerini bir arada görüyoruz hem de yeni anlamlandırma teklifleriyle karşılaşyoruz.

Eserin ana gövdesini ise *Köktürk ve Ötüken Uygur Yazıtlarının Söz Varlığı* bölümü oluşturmaktadır.

Bölüm kendi içerisinde *Özel Ad Bilgisi ve Dil Bilgisi Öğeleri, Konularına Göre Adlar, Konularına Göre Fiiller* olmak üzere üç başlık altında açılır. Dil Bilgisi Öğeleri altında dokuz; Konularına Göre Adlar başlığı on iki; Konularına Göre Fiiller ise yirmi üç başlıkla açılır. Adların ve fiillerin sınıflamasında yeni teklifler sunulur.

Sonuç bölümünde on metinde geçen kelimeler sayısal olarak değerlendirilir. On metinde özel adlarla birlikte 1135 farklı kelime kullanılmıştır. Kelime tekrarlarıyla birlikte on yazıtta toplam 7726 kelime vardır. Bir kelimenin farklı anlamlarda kullanılabileceği düşünüldüğünde sayı çok daha da artmaktadır. Bölümde kelimelerin kullanım tabloları da verilmektedir.

IV. Bölümde metinler daha önce bilim adamlarının yaptığı belli başlı okuma denemelerinin karşılaştırılmasıyla verilmiştir. Metinlerde yazılmamış harfler Talat Tekin'in yaptığı şekilde parantez () içerisinde gösterilmiştir.

V. Bölümde konuyla ilgili çok geniş bir kaynakça yer alır.

VI. Bölümde madde başları dizini yer alır. İncelenen metinlerde geçen kelimelerin bütün anlamlarının bu dizin (sözlük) bölümünde verildiğini belirtelim.

VII. ve son bölümde genel dizinde Özel Adlar verilir.

Eser Köktürk ve Ötüken Uygur Dönemine ait 10 metnin her yönüyle incelenmesidir denilebilir. Eserin, gerek yazarın yaptığı yorumlardan, gerek derin yapısından çok ciddi emek ve birikim ürünü olduğu gayet açıktır. Birkaç da küçük kusurundan bahsedelim. Eserin dış kapağında “Köktürk ve Ötüken Uygur Kağanlığı Yazıtları” başlığının her iki iç kapakta da “ve” bağlacı düşmüş. Cengiz Alyılmaz'ın “Orhun Yazıtlarının Söz Dizimi” başlıklı çalışmanın kaynakçada bulunmadığını belirtelim.

Eser kıymetli insan ve bilim adamı Prof. Dr. Tunca Kortantamer'e ithaf edilmiş. Yazarın vefa örneğidir.

Sayın Hatice Şirin User'i hem bu güzel eserinden dolayı, hem de yakın zamanda Doç. Dr. olmasından dolayı kutluyoruz. Umuyoruz, sınav engellerinin bitmiş olması, sayın Şirin User'in daha çok yetkin ve güzel eserler vermesine yardımcı olur.

**Paşa YAVUZARSLAN, Osmanlı Dönemi Türk
Sözlükçülüğü, Tiydem Yayıncılık, Ankara, 2009,
VII+333. ISBN: 978-605-5881-23-8**

Yavuz Kartalhoğlu

Türkçenin en eski sözlüğü Dîvânu Lügâti't-Türk'tür. Bu sözlükten sonra Türkçenin tarihi akışı içinde farklı zaman ve mekânlarda pek çok sözlük yazılmıştır. Sözlüklerle ilgili en az çalışma yapılan dönemlerden birisi de Osmanlı Türkçesi dönemidir. Bu dönem ile ilgili yayımlanmamış bir kaç tez vardır. Osmanlı döneminde yazılmış olan sözlüklerin hem yöntem hem de söz varlığı bakımından incelendiğı önemli bir kitap *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü* adıyla Paşa Yavuzarslan tarafından yayımlandı.

Yavuzarslan'ın eseri Önsöz, Kısaltmalar, Giriş, Osmanlı Dönemi Türk Sözlükleri, Sonuç, Notlar, Kaynaklar ve Resimler kısımlarından oluşmaktadır. Önsöz kısmında, eserin yazılış sebebi, kapsadığı zaman dilimi ve genel olarak Türk sözlükçülüğünden bahsedilmektedir. Yavuzarslan, Mehmed Esat Efendi'nin 1795 yılında basılan *Lehçetü'l-Lugat* adlı sözlüğü ile Hasan Bedrettin'in 1927 yılında düzenlediğı *Yeni Resimli Türkçe Kâmus* adlı sözlük arasındaki Osmanlı sözlüklerini ele alır. Eserde, bu iki sözlüğün yazıldığı tarihler arasında yazılan yirmi sekiz -farklı baskılarıyla birlikte yaklaşık kırk- sözlük incelenmiştir. Bu aşamada Yavuzarslan'ın karşılaştığı en büyük güçlük, yazılış tarihleri itibarıyla günümüzde artık nadir eserler arasında yer alan bu sözlüklere ulaşabilmek ve bunlardan veri elde etmeye çalışmak olmuştur. Bu sözlükleri tek tek bütün yönleri ile ele alıp yöntemlerini araştırmacıların istifadesine sunmanın ve madde başlarını inceleyerek bunlardan örnekler çıkarmanın güçlüğüne bilen birisi olarak böyle bir araştırmaya girişmenin -üstelik kütüphanelerde sadece *tek nüshası* olan pek çok ETT eseri dururken- bile bir cesaret işi olduğunu söyleyebilirim.

Giriş kısmında, önce Türk sözlükçülüğüne kaynaklık eden Arap sözlükçülüğü incelenmiş ve Arap sözlükleri düzenlenme ve ilkeler bakımından beş ekole ayrılmıştır: Mahreç ve Taklip, Özel Alfabetik Düzen, Kafiye Düzeni, Alfabetik Düzen, Tematik. Arap sözlükçülüğünden sonra "Türk Sözlükçülüğünün Doğuşu ve Gelişme Evreleri" başlığı altında Karahanlı, Harezmi, Kıpçak, Çağatay ve Anadolu sahalarında yazılan belli başlı sözlükler kısaca tanıtılmıştır. Anadolu sahasındaki ilk sözlükler olan *Bahşayış Lügati*, *Tuhfe-i Hüsamî* ve *Lügat-i Feriştahoğlu* gibi eserlere bu bölümde yer verilmiş. Bu ilk sözlüklerle ilgili bilgiler sözlüklerin fotoğrafları ve sözlüklerde yer alan bazı leksik öğelerle desteklense idi daha güzel olurdu. Giriş kısmında ayrıca Farsça-Türkçe ve

Arapça-Türkçe sözlükler üzerine daha önce yapılmış olan çalışmalardan da bahsedilmiştir. Yavuzarslan, XVIII. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı Devleti'nde matbaanın Türkler tarafından da kullanılmaya başlanmasının Türk sözlükçülüğünde yeni bir çıkış açtığını ifade eder. Matbaanın Osmanlı hayatına girmesi ile *Tercemetü Sihâhü'l-Cevherî (Vankulu)*, *Ferheng-i Şu'ûrî* ve *Ahterî Kebir* gibi tercüme sözlükler de yayımlanır. Yavuzarslan, giriş kısmının sonunda Batı'da yabancılar tarafından yazılan sözlüklerden sadece Meninski'nin sözlüğünün adını vererek bahseder. Yavuzarslan'ın kitabı bundan sonra Osmanlı zamanında Latin, Kiril, Ermeni harfleri ile yazılan sözlükleri inceleyen bir araştırma ile tamamlanmalıdır.

Osmanlı Dönemi Türk Sözlükleri kısmı, kitabın asıl inceleme kısmını oluşturmaktadır. Burada Mehmed Esad Efendi'nin *Lehçetü'l-Lügat'i*, Redhouse'un *Müntehabât-ı Türkiye ve Müntehabât-ı Lügat-i Osmâniyye'si*, Ahmet Vefik Paşa'nın *Lehçe-i Osmanî'si*, Muallim Naci'nin *Lügat-i Nâcî'si*, Şemseddin Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî'si* gibi farklı baskılarıyla birlikte sayıları kırkı bulan sözlük yer almaktadır. Burada gözüme takılan ilk nokta sözlüklerin bazılarının yazılış tarihlerinin miladi olarak gösterilmemiş olması oldu. Bir diğer nokta ise sözlüklerle ilgili örnek fotoğrafların sözlüklerin anlatıldığı kısımda değil de başka bir bölümde yer almış olmasıdır. Sözlüklerle ilgili fotoğraflar sözlüğün anlatıldığı yere konsa idi, araştırmacılar sözlüğün birkaç sayfasını görüp sonra Yavuzarslan'ın verdiği bilgileri inceleme imkânı elde etmiş olurlardı. Yine de sözlüklerin örnek fotoğraflarına ayrıca yer verilmiş olması kitabın önemli bir özelliğidir. Çünkü, günümüzde bazı metin yayınlarında eski yazılı orijinal metne yer verilmemektedir.

Yavuzarslan, sözlükleri incelerken önce sözlüğün basım yeri ve tarihi, şu an bulunduğu yer, yazarı, madde başları, cildi, sözlüğün kaynakları, yazarın sözlüğü nasıl hazırladığı, yazarın ihtar, tenbih ve kaideleri, varsa daha önceki baskısı(lar)ndan farklı yönleri gibi konularda bilgi veriyor. Bazı sözlüklerde yazarın kendi sözlüğünü başka sözlüklerle mukayesesi de yer alıyor. Bu bilgilerden sonra "sözlükte uygulanan yöntem" kısmı geliyor ki bana göre Yavuzarslan'ın eserinin asıl kıymetli yeri burasıdır. Ben buraya Yavuzarslan'ın incelediği sözlüklerdeki yöntem kısmını ele alış biçimi hakkında fikir vermesi bakımından 168. sayfada yer alan "Lügat-i Nâcî'de Uygulanan Yöntem" başlığı altında verilen bilgileri kısaca almak istiyorum:

1. Sözlüğe Osmanlı Türkçesinde yazar ve şairler tarafından kullanılan Arapça, Farsça ve Batı dillerinden geçen kelimeler alınmıştır. Kelimelerin anlamları verilirken Osmanlı Türkçesindeki kullanımları dikkate alınmıştır.

abone (أَبُونَة) [Fransızcadan abonné] Gazete ve resâ'il-i mevkûta gibi neşriyyâta peşinden müşteri olan, müşterek.

2. Sözlüğe alınan Arapça ve Farsça kelimelerin kökenleri [ء], [أ] kısaltmalarıyla gösterilmiş, Batı dillerinden geçen kelimelerin kökenleri ise

maddebaşından hemen sonra köşeli ayraç içinde [Fransızcadan] şeklinde açık olarak yazılmıştır.

aterine (أَتْرِينَه) [Rumcadan] Gümüş balığının irisi.

3. Sözlüğe alınan Arapça kırık çoğulların hem tekil biçimleri gösterilmiş hem de çoğul biçimlerinin anlamları verilmiş ve örneklendirilmiştir.

âsâr (أَثَرُ) [ع] (أَثَرُ)'in cemi.

4. H. 1322 baskılı Lügât-i Nâcî'de maddebaşlarını tanıklamak için şair ve yazarlardan verilen örnekler daha geniştir.

âbgîne (أَبْغِينَه) [ف] şişe, sürâhî: “Âbgîne içinde mey gibidir. Leb-i la'lin hayâlî dilde müdâm.” Bâkî § Âyine.

5. Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arapça, Farsça ve ecnebî kelimelerin her bir anlamı (§) işareti ile ayrılmış ve her anlam için örnek cümle veya beyit ya da mısra verilmiştir.

âhenk (أَهْنَكُ) [ف] Tevâfuk-ı asvât, çalgı âlâtı arasındaki uygunluk: “Sığmıyor cisme cân safâsından- Bu ne âheng-i rûh-perverdir!”. § Çalgı düzeni, çalgıya düzen veriş: Çalgıcı kânûnını âheng edinceye kadar meclisin düzeni bozuldu. § Sadânın usûl üzere cereyânı: “Câybâr-ı gülşenin daldım hazîn âhengine” § İntizâm, düzgünlük: Âheng-i selâset § Çalıp çağırma: Bu gece orada âheng var. § Kasd etme: Âheng-i azîmet.

Yavuzarslan'ın bu kısımdaki tespitlerine göre Türk sözlükçüleri önce Osmanlı Türkçesindeki Arapça ve Farsça söz varlığına sözlüklerinde yer vermişler, Türkçe kelimeler ise daha sonra sözlüklere girmeye başlamıştır. Tanzimat öncesi dönemde *Lehçe-i Osmânî* diğer sözlüklerden ayrılır ama modern sözlükçülük ilkeleri bakımından eksik ve kullanışsızdır. Bu dönemdeki en iyi sözlük Ebuzziyâ Tevfîk'in *Lügat-i Ebu 'z-ziyâ*'sıdır. Tanzimat döneminde hazırlanan en mükemmel sözlük ise Ş. Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî* adlı eseridir.

Bu çalışmanın önemli bir yanı da sözlüklerden örnek olarak alınan leksik öğelerdir. Bu öğeler içinde 18-20. yüzyıla ait olan artık günümüzde kullanılmayan kelimeler de vardır.

Sonuç kısmında, bu çalışmada ulaşılan sonuçlara yer verilmiş. Yavuzarslan, kırk kadar sözlüğü inceledikten sonra Anadolu sahasındaki ilk modern sözlüğün Ş. Sâmî'nin *Kâmûs-ı Türkî* adlı sözlüğü olduğunu belirtiyor.

Paşa Yavuzarslan, hem Osmanlı dönemi sözlüklerini bir araya getirmiş hem de bu sözlükleri özellikle yöntem bakımından ayrıntılı olarak ortaya koymuştur. Bundan sonra, Osmanlı dönemi sözlüklerinden birisi üzerinde çalışacak olan araştırmacılar Yavuzarslan'ın eserinden sözlüklerle ilgili ayrıntılı bilgi sahibi olabileceklerdir. Bu kitap aynı zamanda Osmanlı Türkçesi söz varlığı örneklerini içermektedir. Bu yönü ile öğrencilere de faydalı olacak bir çalışmadır. Paşa Yavuzarslan'ı bu çalışmasından ötürü kutluyor, bu sahadaki çalışmalarını bekliyoruz.

Öner, Mustafa, Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü, Türk Dil Kurumu Yay. Ankara, 2009, 358 s.

Araş. Gör. Yasin şerifoğlu*

Prof. Dr. Mustafa Öner'in hazırladığı ve Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Kazan-Tatar Türkçesi Sözlüğü; Sunuş, Genel Kaynaklar, Örnek Taranan Kaynaklar, Alfabe ve Sözlük bölümlerini kapsayan 358 sayfadan oluşmaktadır. Prof. Dr. Ülkü Çelik Şavk ve Prof. Dr. Emine Gürsoy Naskali tarafından incelenerek yayımlanan eser, Prof. Dr. Mustafa Öner tarafından akademik ve sosyal hayatı Sovyet rejiminin taraflı yaklaşımı ve yıldırıcı baskılarıyla mücadele etmekle geçen ve bu uğurda hayatını veren Üzbek Bayçura'ya ithaf ederek örnek bir vefa anlayışı sergilenmiştir.

Eserin sunuş kısmı, Tatar Türklerinin yaşadıkları coğrafya hakkında verilen bilgi ile başlamaktadır. Zira, bir toplumun dilini, zaman ve mekan içinde görselleştirmek insan zihninde konunun daha iyi anlaşılmasını sağlamak açısından önemli bir yaklaşımdır. Bu açıklamaların ardından birkaç paragrafta kısa ancak öz olarak Tatar Türklerinin devlet tarihi, bununla birlikte oluşturulan yazı dili ve millî edebiyatı hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu bölümde ayrıca, özellikle XIX. yüzyıl sonlarında başlayan yenileşme (Ceditçilik) sürecinde Tatar Türklerinin aktif çalışmalarına vurguda bulunularak, Kırım'da çıkan ve Türk Dünyasının dört bir yanında gezici bir okul görevi üstlenen Tercüman gazetesinin yanında oluşturulan diğer yayımlara ve sözlüklere dikkat çekilmiştir. Bu açıklamalarla birlikte Tatar Türklerinin içinden çıkmış dil ve tarih bilinci üst seviyede olan Şahabeddin Mercani, Rızaeddin Fahreddin, Kayyum Nasiri, Abdullah Tukay, Ayaz İshaki, Fatih Kerimi, Sait Remiyev, Galimcan İbrahim, Mecid Gafuri, Galiesker Kamal, Fatih Emirhan, 1920 sonrası yazarlarından Hadi Taktaş, Musa Celil, Mehmüt Galev, Sibgat Hekim, Hesen Tufan, İbrahim Salahov, Garif Ahunov, Muhammet Mehdiyev gibi aydınların isimleri zikredilerek Tatar Türkçesine katkılarına vurgu yapılmıştır.

Eserin sunuş kısmından sonraki kaynaklar bölümü: 1. Genel Kaynaklar, 2. Örnek Taranan Kaynaklar şeklinde iki kısma ayrılmıştır. Öner, eserini oluşturmak üzere birinci bölümde 50 genel kaynaktan yararlanırken ikinci bölümde, sözlüğündeki kelimeleri örneklendirmek üzere çağdaş Tatar Türkçesini işleyen önemli yazarların kaleme aldığı 84 farklı eserden taramalar yaparak zengin

* Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

bir kaynakça oluşturmuştur. Genel kaynak kısmında yararlanılan 50 kaynak çalışmadan 10 tanesinin Mustafa Öner'e ait olması, Öner'in bu alanda sarfettiği emek ve mesainin bir kanıtı olarak göze çarpmaktadır.

Eserin sözlük kısmından hemen önce bir alfabeye yer verilmiş ve özellikle bazı seslerin doğru anlaşılabilmesi için bu sesleri ifade eden harflerle ilgili kısa açıklamalar yapılmıştır.

Sözlük, 8127 madde başı, 1300 adedi deyim ve tamlama biçimindeki alt maddeden oluşan toplam 9427 madde ve sözleri örneklendirmek için taranan 84 kaynaktan cümle, kıta, beyit veya mâni türünden 2600 örnek alıntıyı içine alan kapsamlı bir eserdir.

Sözlük kısmındaki sözlerin madde başı olanları koyu ve transkripsyonlu latin harfleriyle verilmiş, hemen yanında ise kiril alfabesiyle yazılışı gösterildikten sonra anlam/ anlamları verilmiştir. Madde başlarının her iki alfabede de gösterilmesi, sözlerin doğru okunmasına katkıda bulunacak olmasından dolayı önemli görülmektedir. Bunun yanında, sözlerin anlam açıklamaları kısmında verilen örneklerin bazılarının beyit veya dörtlüklerden oluşan şiir parçası oluşları anlamın iyi anlaşılması için gösterilen titiz çalışmayı gözler önüne sermekle birlikte, Türk dilinin ilk sözlüğü Divanü Lûgat'it- Türk'ün örneklendirme biçimini hatırlatmaktadır. Eserdeki sözlerin örneklendirilmesinde sergilenen bu tutumun, toplumların kültürel zenginliklerini kayıt altına almak açısından, son derece önemli olduğu düşüncesindeyiz.

Mustafa Öner'in bu çalışmasının yayınlandığı günlerin bölümümüzde okutulan Tatar- Başkurt Türkçesi dersini alan lisans öğrencilerinin, kendilerine ödev olarak verilen metinlerdeki sözlerin anlamlarını öğrenmek amacıyla, kapımızı aşındırmaya başladıkları günlere denk gelmesi, eserin bu alanda çalışma yapan araştırmacılarla birlikte lisans, yüksek lisans ve doktora öğrencilerinin faydalanabileceği bir kaynak olması bakımından çok önemli olduğunu göstermektedir.

Hazırladığı bu sözlüğü, hocası Prof. Dr. Günay Karaağaç'ın kendisine verdiği "Tatar Türkçesini öğrenme" ödevini başarıyla tamamladığının bir belgesi olarak gösteren Prof. Dr. Mustafa Öner'in ortaya koyduğu bu görev bilincinin ve çalışkanlığının, bizim gibi genç araştırmacılara iyi bir örnek olacağını düşünüyor, çalışmalarımızda bizlere büyük kolaylık sağlayacak böyle bir eseri hazırlamış olmasından dolayı Prof. Dr. Mustafa Öner'e şükranlarımızı sunuyoruz.

**Dr. Nergis BİRAY, Türkiye’deki Afgan Kazakları Ağzı,
Türk Dil Kurumu Yayınları; 935, Ankara, 2009, 500 s.,
ISBN 978-975-16-2125-2**

Cemile Kınacı*

Türk dili araştırmalarının önemli bir kolunu da ağız çalışmaları oluştırmaktadır. Son yıllarda Türk Dil Kurumu ağız araştırmalarına ağırlık vermiş ve bu konuda pek çok eser yayımlamıştır. Türk Dil Kurumu tarafından 2009 yılında yayımlanan önemli bir ağız araştırması da ‘‘Türkiye’deki Afgan Kazakları Ağzı’’ adlı çalışmadır. Çalışma, ‘‘Önsöz’’ ünde ifade edildiği şekliyle, Türk dilinin bir bütün hâlinde ele alınması ve üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasına katkıda bulunmak arzusuyla kaleme alınmıştır.

Türkiye’deki Kazak ağızları ile ilgili daha önce başka araştırmacılar tarafından önemli çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışmalardan birisi Saadet ağatay’ın ‘‘Kazakça Metinler’’ isimli eseridir. Saadet Çağatay, Doğu Türkistan’dan Hindistan’a ve oradan da 1952 yılında Türkiye’ye göç eden Kazak Türklerinin halk edebiyatı örneklerini 1953 yılında derlemiş ve bu metinleri eserinde Türkiye Türkçesine aktararak vermiştir. Bir diğer alışma Ferhat Tamir’in ‘‘Barköl’den Kazak Türkçesi Metinleri’’ adlı eserdir. Barköl, Doğu Türkistan’da, Kazak Türklerinin yoğun olarak yaşadığı merkezlerden biridir. Çin baskısına dayanamayan Kazak Türkleri, çeşitli tarihlerde yurtlarını terk etmişler, Tibet, Hindistan ve Pakistan yoluyla Türkiye’ye göç etmişlerdir. Ferhat Tamir’in eseri, Barköl’den Türkiye’ye göçen Kazaklardan 1984 yılında yaptığı çeşitli derlemelerden ve bu derlemelerden hareketle yazdığı bir gramer incelemesinden meydana gelmektedir.

‘‘Türkiye’deki Afgan Kazakları Ağzı’’ adlı eserin bütününde ise, Afganistan Kazakları ağız ses ve şekil bilgisi yönünden incelenmiş ve incelemede Afganistan Kazakları ağızının Türkçe içindeki yeri ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Eserin ‘‘Giriş’’ bölümünde verilen bilgilere göre, üzerinde ağız çalışması yapılan Afganistan Kazaklarının çoğu, bugünkü Kazakistan’da bulunan Kızılorda ve Çimkent şehirlerinden gelmişlerdir. Bir kısmı da daha önceden göçtükleri Tacikistan’ın Korgantepe şehrinden Afganistan’a geçmişlerdir. Kazakistan’dan Afganistan’a göç eden Kazakların sayısı kesin olarak

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, ağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü/Ankara.
kcemile@gazi.edu.tr

bilinmemektedir ve değişik kaynaklarda da göç eden Kazak sayısı açıkça belirtilmemiştir. Kendilerinden metin derlenen Kazaklar ise, Kazakistan’dan Tacikistan’ın Korgantepe şehrine göçen Kazakların 300-400 hane, Türkiye’ye gelenlerin de 65 hane kadar olduklarını söylemişlerdir. Metinlerin derlendiği Kazaklar, orta ve küçük cüze mensupturlar. İçlerinde ulu cüze mensup olan kimse bulunmamaktadır. Kazakistan’daki kıtlık yıllarının ardından uzun ve çetin bir yolculuk sonunda, bir çok kayıp vererek 1932-1933 yıllarında Afganistan’a gelen Kazak Türkleri, burada Kunduz, Bağlan, Belh, Badahşan ve Tahar şehirlerine yerleştirilmişlerdir. Afganistan’da da geçim sıkıntısı ve çeşitli eritilme politikaları ile karşı karşıya kalan Kazak Türkleri, Türkiye’ye göçme isteklerini Afganistan Hükümetine bildirmişler ancak onların bu istekleri hem reddedilmiş hem de müracaatta bulunan kişiler tutuklanarak hapse atılmıştır. Yarım yüz yıl kadar Afganistan’da yaşayan Kazaklar, Türkiye’ye gelmek için önce Pakistan’a, oradan da kaçak olarak İran’a geçmişlerdir. Buradan da Türkiye’ye kaçak olarak geçen Kazaklar, kaçak olarak geldikleri için İran’a geri gönderilmiş ve bir süre hapsedilmişlerdir. Hapishane hayatının ardından bir süre daha İran’da kalan Kazaklar, buradan kaçak olarak Pakistan’a geçmişlerdir. Kazakların bir kısmının Pakistan, İran, Türkiye arasındaki kaçışları esnasında geçen süre zarfında Afganistan’daki Kazakların büyük bir kısmı daha Pakistan’a geçmiştir. Böylece Pakistan’da sayıları biraz daha artan Kazaklar, o sıralarda Pakistan’da bulunun devrin Cumhurbaşkanı Kenan Evren ile görüşmüşler ve Türkiye’ye iltica etme isteklerini belirtmişlerdir. Bu tarihten sonra altı ay daha Pakistan’da kalan Kazaklar, 1982 yılında Türkiye’ye getirilmişlerdir. Gelenlerden edinilen bilgiye göre, Kazaklardan bir kısmı Afganistan’da, daha küçük bir kısmı da Pakistan’da kalmıştır. Türkiye’ye getirilen Kazaklar toplu olarak Kayseri’nin Yenişehir Mahallesi’ne yerleştirilmişlerdir. Nergis Biray, 1995 yılında buradaki Kazaklarla görüşmeye gittiğinde, Kayseri’de sadece 5-6 hane kalmış, ilk gelenlerden yüzde yirmisi daha önceki senelerde Bursa’ya, kalan büyük kısmı ise son birkaç yılda İstanbul Zeytinburnu’na daha önce yerleşen Kazakların yanına göç etmiştir. Kayseri’de kalan Kazaklar, Türkiye’deki sosyal hayata uyum sağlamıştır. Türkiye’ye geldiğinde yaşı küçük olanlar, Türkiye Türkçesini iyice öğrenmişlerdir.

Türkiye’ye gelişleri bunca maceralı olan Afgan Kazaklarının ağız özellikleri Nergis Biray’ın hacimli çalışmasında ortaya konulmuştur. Çalışmada ilk önce Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü tarafından 1982 yılında Afganistan’dan göç edip Kayseri’nin Yenişehir Mahallesi’ne yerleştirilen Kazak Türklerinden yapılan derlemeler deşifre edilmiş ve metin ortaya konulmuştur.

Çalışma, Giriş, İnceleme (Ses Bilgisi ve Şekil Bilgisi), Sonuç, Metinler ve Sözlük bölümlerinden meydana gelmektedir.

“Giriş” bölümünde, Afganistan Kazaklarının Kazakistan’dan göç

edişlerinden günümüze gelene kadarki durumları anlatılmıştır.

“İnceleme” bölümünde deşifre edilen metinler, ses bilgisi ve şekil bilgisi bakımından incelenmiştir. “Ses Bilgisi” bölümü kendi içinde “ünlüler” ve “ünsüzler” olmak üzere iki ana başlık halinde incelenmiştir. “Şekil Bilgisi” bölümü de “Şekil Yapısı Bakımından Kelimeler” ve “Mana veya Vazife Bakımından Kelimeler” olmak üzere iki ana başlık altında incelenmiştir. Şekil Bilgisi bölümündeki zamir ve fiil çekimlerinde, önce soruşturma yoluyla tespit edilen örnek çekimler, sonra metinlerden alınan örnekler verilmiştir. “İnceleme” bölümünde, Kazak Türkçesi yazı dili ile zaman zaman karşılaştırmalar yapılmıştır.

“Sonuç” bölümünde, Afganistan Kazakları ağzının belirgin özellikleri, Kazak Türkçesi yazı dilinden farklı olan tarafları, Türkiye Türkçesi ve diğer Türk lehçelerinden etkilendiği yönler belirtilmiştir.

“Metin” kısmında kasete alınan konuşmalar, transkripsiyonlu bir şekilde metin haline getirilmiştir. Kaynak kişilerden tespit edilen metinler ayrı ayrı metin numarası ile numaralandırılmıştır.

“Sözlük” bölümünde, metinlerde geçen ancak standart Türkçede kullanılmayan kelimeler, metindeki anlamları esas alınarak açıklanmıştır. Yapım eki almış kelimeler sözlükte belirtilirken, çekim eki almış şekilleri gösterilmemiştir.

“Kaynakça” da çalışma sırasında faydalanan eserler verilmiştir. Bunlardan özellikle, Afganistan Türklüğü ile ilgili olan çalışmalar konuya ilgi duyan başka araştırmacıların faydalanabileceği çalışmalardır.

Türk dilinin bir bütün hâlinde ele alınmasına ve üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yapılmasına bu güzel eserle katkıda bulunan Nergis Biray’ı kutluyoruz ve çalışmalarının devamını diliyoruz. Ayrıca, 500 sayfalık bu eseri renkli bir kapak ve güzel bir baskı tekniği ile neşreden TDK’ya da teşekkür ederiz.

**ADAMOVIĆ Milan, (Çeviren Aziz Merhan)
Floransalı Flippo Argenti'nin Notlarına Göre (1533) 16.
Yüzyıl Türkçesi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
2009. ISBN 978-975-16-2126-9**

Araş. Gör. Ömer Yağmur*

Türkçenin tarihî seyrinin takip edilebilmesinde çeviri yazılı metinlerin önemi büyüktür. Osmanlı İmparatorluğunun Batı ile ticarî, kültürel, diplomatik, askerî alanlarda irtibatının artması yüzyıllar boyuca Türkçe öğrenmeye de ilginin giderek yoğunlaşmasına neden olmuştur. Bu ilgi neticesinde bugün çeviri yazılı yani diğeri bir adıyla transkripsiyon metinleri adını verdiğimiz eserler yazılmıştır. Bu eserler yabancı dillerde yazılan Türkçe gramerlerin yanında İtalyanca-Türkçe, Fransızca-Türkçe, Latince-Türkçe gibi sözlüklerden oluşmaktadır.

Bilindiğı gibi Osmanlı Türkçesinde kullanılan Arap alfabesi bazı Türkçe sesleri gösterme noktasında yetersiz kalmaktadır. El yazması eserlerde bir yazı geleneğı olarak imlanın kalıplaştığı düşünölebilir. Bu nedenle bazı fonetik ve morfolojik olayları tespit etmede en önemli başvuru kaynağı çeviri yazılı metinlerdir.

Çeviri yazılı metinler üzerinde bugüne kadar birçok çalışma yapılmıştır. Fakat bu konudaki bilimsel yayımların çoğunlukla yurtdışında ve yabancı dillerde yapılması Türk okuyucusunun bu çalışmalara erişmesini güçleştirmektedir. Burada tanıtmayı amaçladığımız kitap 2001 yılında *Das Türkische des 16. Jahrhunderts, Nach den Aufzeichnungen des Florentiners Filippo Argenti (1533)* adıyla Göttingen'de yayımlanmış eserin Aziz Merhan tarafından Türkçeye yapılan çevirisidir. Bu arada şunu da hemen belirtmek gerekir ki *Regola* üzerinde yapılan ilk çalışma *Alessio Bombaci*'ye (d.1914-ö.1979) aittir. Bombaci, *La "Regola del Parlare Turcho" di Filippo Argenti* (Napoli, 1938) başlığıyla yayımladığı monografisinde ilk defa uzmanların dikkatini bu değerli yazma üzerine çekmiştir. Fakat bu yayım *Regola*'nın tamamını değil, sadece *Ridolfo Lotti*'ye (1510-1561) ithaf edilen nüshada bulunan Türkçeden seçme örnekleri, *Argenti*'nin transkripsiyon sistemini ve XVI. yüzyıl İstanbul Türkçesi hakkında bilgileri içermektedir. Öte yandan *Adamović*'in bu çalışması Floransa Merkezi Milli Kütüphanesi'nin Sezione Magliabechiana Classe III Codice 58'de

* İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

bulunan yazmanın ilk iki cildinin tamamını ele alması bakımından önemlidir.

Regola del Parlare Turcho (Türkçenin Konuşma Kuralları)'nin nüshaları Floransa Merkezî Millî Kütüphanesi'nin Sezione Magliabechiana Classe III Codice 58 ve Codice 133'de bulunmaktadır. Bu nüshalardan Codice 58'de bulunan nüsha üç cilttir. İlk iki cilt eserin tamamını oluşturmaktadır. Üçüncü cilt ise ayrıca değerlendirilmesi gereken tam bir nüshadır. Codice 58'de bulunan nüshaların I. ve II. cildi *Ridolfo Lotti*'ye ithaf edilmiştir. Bu nüshanın tarihi 1533/1534 olarak tahmin edilmektedir. Codice 133'de bulunan ve *Argenti*'nin, hemşehrisi *Luigi de Riccio* için hazırladığı nüshanın ise diğer nüshadan daha eski olduğu Türkçe ve İtalyanca ay isimlerinin korelasyonundan tespit edilebilmiştir (1531/1532). Ayrıca Codice 58'de bulunan III. cildin de Codice 133'teki nüshalarla aynı dönemde yazıldığı yine bu korelasyondan anlaşılmaktadır (s.15).

Adamović, çalışmasında 1533/1534'te yazılan ve diğer nüshalara göre içerisinde bazı düzeltmeler bulunan Codice 58'deki I. ve II. ciltleri esas almıştır. III. cildi ise sadece kontrol nüshası olarak kullanmıştır.

Eser şu başlıklardan oluşmaktadır:

Sunuş (s.7)

Filippo Argenti İstanbul'da (s.9)

Argenti'nin "Regola del parlare turco" Külliyyatı (s.11)

Türkçe Gramer (s.15)

Türkçe Sözlükler ve Sözcük Dizini (s.88)

Argenti'nin Transkripsiyon Sistemi (s.94)

Argenti'nin Türkçesinin Genel Özellikleri (s.103)

Ses Bilgisi Özellikleri (s.105)

Ünlüler (s.105)

Vurgu (s.108)

Ünsüzler (s.110)

Şekil Bilgisi Özellikleri (s.115)

Söz Dizimi Özellikleri (s.122)

Sözlük Bilgisi Özellikleri (s.123)

Türkçe Söz Varlığı (s.126)

Problemlili Bazı Sözcükler (s.269)

Kısaltmalar ve Kaynakça (s.270)

Eserin 9 ve 10. sayfalarda Floransa Cumhuriyeti'nin Sultan'a yazdığı görevlendirme mektuplarından anlaşılabilirdiği kadarıyla *Filippo Argenti*'nin kimliğine ve İstanbul'da kaldığı süreye değinilmiştir. 11 ve 15. sayfalar arasında *Regola* nüshalarının ayrıntılı bir tavsifi yapılmıştır. 15 ve 16. sayfalarda ise *Regola*'nın Türkçe gramer kısmı hakkında bilgiler verilmiştir. Sonraki sayfalarda (s.17-87) *Regola*'da bulunan Türkçe gramerin (Codice 58, c. I, v. 28^a-62^a) eksiksiz tıpkıbasımı *Adamović*'in çalışmasını daha da ilgi çekici kılmaktadır. Tıpkıbasımdaki el yazısı Avrupa'da ilk Türkçe gramer yazma onuruna sahip *Argenti*'nin kendi kaleminden çıkmıştır. Baskının düzgün ve temiz olmasına rağmen ne yazık ki bu el yazısını okumak gayet güçtür. Bazı yerlerde “h” ve “d” harflerini çözmek biraz göz alışkanlığı gerektirmektedir. İşin içerisine bir de *Argenti*'nin ayrıntılı transkripsiyon sistemi girince başvuru kaynağı yine *Adamović*'in çalışması olmaktadır. Bu nedenle s.94'de *Argenti*'nin transkripsiyon sistemi ayrıntılı olarak tablo halinde verilmiş ve bu konu hakkında çeşitli açıklamalar yapılmıştır (s.94-103).

“*Argenti Türkçesinin Genel Özellikleri*” başlığı mutlaka dikkatle okunması gereken bilgiler içermektedir (s.103-105). Burada *Adamović*'in kısa ama öz olarak verdiği bilgiler *Regola*'nın söz varlığını değerlendirmek isteyen okuyucuya yol gösterecek niteliktedir. Mesela, Türkçeyi Pera'da bir Rum tercümandan öğrenmiş olma ihtimali yüksek olan *Argenti*, *Regola*'da tamamen Rumca ses biçimiyle gösterilen enginára/aggináráf “enginar” (s.166) kelimesini XVI. yüzyıl Türkçe söz dağarcığından mı almıştır yoksa Rumcadan mı? Bu gibi soruların cevabını okuyucu burada bulabilecektir.

“*Ses Bilgisi Özellikleri*” ana başlığı altında sırasıyla şu alt başlıklar bulunmaktadır (105-115): “*Ünlüler*”, “*Vurgu*”, “*Ünsüzler*”. Burada *Argenti*'nin transkripsiyon sisteminin getirdiği sorunlar metinden örneklerle desteklenerek detaylı biçimde açıklanmıştır.

“*Şekil Bilgisi Özellikleri*” başlığında eserin hem gramerinde hem de sözlüğünde geçen ekler tüm varyantları ile ele alınmıştır (115-122).

“*Söz Dizimi Özellikleri*” başlığı altında ise metinde geçen cümle yapıları örneklerle verilmiştir (122-123). Lakin bu cümle yapıları üzerinde çok fazla değerlendirme yapılmamıştır. *Argenti*, Türkçe kelimelerin vurgularını ve transkripsiyonunu çok başarılı bir biçimde yansıtamamış olsa da Türkçe cümle yapısına hâkim bir görüntü çizmektedir. Bu nedenle bu konu üzerinde daha fazla durulabilirdi.

“*Sözlük Bilgisi Özellikleri*” başlığı altında *Argenti*'nin sözlüğünde geçen kelime hazinesi hakkında bilgiler verilmiştir (123-125).

126 ve 268. sayfalar arasındaki bölüm *Adamović*'in çalışmasının esasını teşkil etmektedir. “*Türkçe Söz Varlığı*” başlığını taşıyan bu bölümde *Regola*'nın

tüm kelime hazinesi alfabetik sıraya göre dizilmiştir. Madde başı olarak verilen kelimeler bugün akademik çalışmalarda Osmanlı Türkçesi alfabesinin transkripsiyonunda kullanılan harfler ile yazılmıştır. Madde başlarının yanında kelimenin bugün kullanılan anlamı, eserde geçtiği yerler ve *Argenti*'nin, bu madde başlarına karşılık olarak yazdığı İtalyanca anlamları bulunmaktadır. Bu madde başlarında okuyucu *Regola*'nın yalnızca kelime hazinesini değil - eğer verilen kelime bir cümlede geçiyorsa- aynı zamanda *Regola*'da geçen cümle yapılarını da görebilmektedir:

abdāl kaçık, akılsız I 178^b abdāl matto, I 208^b abdāl pazo, I 281^b abdāl stolto

bağ asma bahçesi I 25^a er chimún chi baghí uar tabagh ilá acciaí uar, er chimún chi baghí uar jureghindé da daghí uar qualunque ha uigna ha delli alpri pieno il piattello, qualunque ha uigna ha nel core uno ferro di fuoco, I 307^a bagh vigna, II 317^b baghí boşarum vendêmio, baghí bořdurúrum fo uendêmiare

cadıla- büyülemek, II 132^a giadilárum ammalio uno che nô polfa farmi fe nô bene & piacere & che nô mi polfa negare cořa alcuna, giadilatterúrum ammaliare

Argenti'nin transkripsiyon sisteminin gayet karmaşık olduğunu daha önce belirtmiştik. Sözlükte, transkripsiyonla yazılmış Türkçe kelimeler ile bu kelimelerin karşılığı olan İtalyanca kelimeler arasında virgül işaretinin konulmamasının eksiliği zaman zaman hissedilmektedir. Bu nedenle kelimelerin okunuşunda biraz dikkatli olunmalıdır:

borçlı borçlu I 113^a borşcili debitore, II 166^b borşcili im debbo & şono debitore, borşcili şin tu şei debitore, borşcili der epşo /e/ debitore

Yukarıdaki örnek incelendiğinde -*Argenti*'nin el yazısından kaynaklanan şekliyle- “borşcili” kelimesinden ayrı yazılmış eklerin de bulunduğu görülecektir. Türkçe kelimelerin bittiği yere virgül, ya da noktalı virgül konulmak suretiyle okuyucunun hata payı düşürülebilirdi.

Bazı maddelerde ise Türkçe kelimeler İtalyanca karşılıklarının arasında boğulmuş görünmektedir:

utandır- utandırmak II 318^a vtanderúrum vergogno & fo uergogna ad uno di qualche cořa come dire quando jo accôccio uno giouane che io dico bení vtandérma non mi far vergogna

üç üç I 289^b uno terzo şi dice arřcinín vcci bařctán bir cioe del piccho delle tre parti una, II 1^b vccj III

vKitabın 269. sayfasında “*Problemlı Bazı Sözcükler*”in listesi, 270 ve 271. sayfalarında “*Kısaltmalar ve Kaynakça*” bulunmaktadır.

XVI. yüzyılda Latin harfleriyle yazılmış bu eser ilk transkripsiyon

metni olması bakımından Türkoloji için büyük bir önem arz etmektedir. İçerdiği dil malzemesi İtalyanlara Türkçe öğretme gayesini güdüyordu. Yani *Argenti*'nin sözlüğüne aldığı yaklaşık 4200 kelime kitabın hazırlandığı dönem için Türkçe bilmenin de sınırlarını bize gösteriyor. Çünkü *Argenti*'nin amacı Türkçeyi sanatkarâne bir biçimde öğretmek değil, bir İtalyanın günlük işlerinde kullanabileceği hayatî kelimeler ve söz öbekleri olmalıdır. Aynı zamanda Latin harfîyle yazılmış bu kelimeler bize fetih sonrası İstanbul ağzının oluşum süreci hakkında bilgiler de vermektedir. Son olarak şunu da söyleyebiliriz ki, burada işlenen dil İstanbul Türkçesini o dönem itibarıyla en net gösteren verilerden biridir. Bu bakımdan, *Adamović*'in kitabının Türkçeye yapılan çevrisi Türkiye'de dil alanında çalışan araştırmacılar için önemli bir başvuru kaynağı olmuştur.

**ABDULLA, KAMAL, Dilçiliyə Səyahət. Dilçi Olmayanlar
Üçün Dilçilik, Bakı, 2010, 200 s. ISBN :978 9952 28 032 6.
Aysun Demirez Güneri***

Azərbaycan Bilimler Akademisi Yedek Üyesi Prof. Dr. Kamal Abdulla, bir filolog-bilgin, destan bilimci, eleştirmen, şair, gazeteci-çevirmen olarak bilimsel çalışma ve edebî- entelektüel yorumlarıyla her şeyden önce bir Türkologdur (Musaoğlu 2010: 41). Ünlü bir deneme yazarıdır. Kamal Abdulla'nın *Gizli Dədə Qorqut* (1991), *Yarımçıq əlyazma* (2004), *Sehrbazlar Dərəsi* (2006) adlı eserleri ve *Tarixsiz Gündəlik*(2005) isimli uzun hikâyesi Türkiye Türkçesine aktarılmıştır (Musaoğlu 2010: 41-48).

Abdulla, *Dilçiliyə Səyahət. Dilçi Olmayanlar Üçün Dilçilik* adlı eserini, ünlü Azərbaycan dilçileri Məmmədəğa Şirəliyev, Muxtar Hüseynzadə və əbdüləzəl Dəmirçizadə'nin aziz hatıralarına ithaf eder. Yazar, bu eserde, âdeta dilçi olmayanlar için dilçilik ilminin sırlarını ortaya koyar. Üslubu destansı, samimi ve sıcaktır. “*Mənim əziz Oxucum və yaxud Giriş əvəzi*” diyerek başlar söze. “Dilçilik yaşamımızın neresindedir?” sorusunun cevabını arar. Abdulla'ya göre, insan ister hekim, ister mühendis, hangi meslekten olursa olsun dilçidir, her defasında dili yeniden doğar. “Neden her defa?” diye sorulursa, cevabı şudur: Her defasında yeniden doğar dil! Ömründe hiçbir şey yaratmayan kişi, cemiyet için en gereksiz kişi bile en azından kendi dilinin yaratıcısıdır. Bu kitap, her insanda var olan dilçilik kabiliyetine bazı mevcut bilgileri kazandırmak için yazılmıştır. Yazar, fitri dilçilik istidadı ile sonradan elde edilen bilgi isteyerek birleşirse, güzel bir şeyin oluşacağını düşünür ve okuyucuyu dilçilik dünyasına seyahate davet eder. Bu yolculukta önümüzde adalar vardır ve her ada sanki bir dünya gibidir. Her birinde bir dil problemi ele alınacaktır. Bu seyahat gemiyledir ve əhməd ve Zalxa isimli iki genç eşlik eder bizlere (Abdulla 2010: 3-8).

“əhməd ve Zalxa kim ?” sorusunun cevabı *1.Fəsil*'de verilir (Abdulla 2010: 9-32): əhməd ve Zalxa tanıtılır. Azərbaycan Elmlər Akademiyasının Nəsimi adına Dilçilik İnstitutunda 1970'li yılların sonunda her hafta başında enstitünün yöneticisi, dilçi Məmmədəğa Şirəliyev başkanlığında seminerler düzenlenmektedir. Kamal Abdulla'nın sözünü ettiği seminerlerde enstitüde çalışanlar o hafta radyo, televizyon ve gazetelerde duydukları, kaydettikleri üslubi

* Yrd. Doç. Dr., Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, Teknikokullar/Ankara. adguneri@gazi.edu.tr

ve gramatik hatalardan konuşur və bunların iyileştirilməsi üçün yollar araşıdırırlar. Seminarlerde bazen de dilçiliğin nazari meseleleri görüştülür. Bir konuyla ilgili misal verilmesi gerektiğinde her defasında “əhməd” adını kullanırlar. Gün gelir, Zalxa da örneklərə katılır. əhməd, Zalxa’yı sever ama Zalxa’yı isteyen vardır. Ortaya bir problem çıkmıştır. İşte, dil de hayat gibidir. əhməd, “Zalxa nerede doğmuş, yaşı kaç?...” gibi sorularla onu nasıl merak ediyorsa, biz de “Dil nedir?”, “Dil nasıl ortaya çıkmıştır?”, “Dilçinin tarihi, dilçiliğin başka bilimlerle alakası...” gibi konuları merak ederiz. Kamal Abdulla diyor ki: “*Problemlər var, əziz Oxucu. Bəli, doğru düşünürsən, hər bir elmin öz daxili problemləri, başqa sözlə, öyrəniləsi obyektləri olur.*” (Abdulla 2010:12). Dilçiliğin də nazəri ve xüsusi problemləri vardır və bunlar ancak metod yardımıyla çözülebilir. “*Dilçilik elmində bir sıra metodlar formlaşıb ki, onlardan istifadə etməklə bu elmin müxtəlif problemlərinin içində, dərinliyinə və uzaqlarına baş vurmaq reallaşır. Bunlarsız isə sadəcə olaraq bu reallaşma mümkün deyil.*” (Abdulla 2010: 29).

Kamal Abdulla’nın sözünü etdiyi seminarlar, Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesinde Hocamız Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun’un başkanlığında yıllardır devam eden Perşembe Seminarleri’ne benzemektedir. Perşembe Seminarleri’nde, Türkoloji sahasının ünlü simalarından Prof. Dr. Tuncer Gülensoy ve Prof. Dr. Leyla Karahan hocalarımız da çoğunlukla hazır bulunurlar. Bu seminarlar, dil ile ilgili meselelerin ele alındığı, değişik üniversitelerden Türkologların misafir edildiği, yeni yayınların tanıtıldığı, bir nevi usta - çırak ilişkisinin yaşandığı bir mektep niteliği taşımaktadır.

Dilçiliyə Səyahət adlı eser, sekiz bölümden(*fəsil*) oluşmuştur. Her bölümde ana başlıklar bulunur.

II.Fəsil, Unudulmayan efemer (kelebek) başlığını taşımaktadır. Efemer, bir günlük ömrü olan kelebehtir. Ses de kelebek gibi bir defalıktır, büyük bir harmoninin esas parçasıdır. Her sesin insan üzerinde yarattığı etkiler mevcuttur. Rus Sembolistleri ve Fransız şairi Artur Rembaud, seslerin sırrını, potansiyelini ve insan hislerine tesirini öğrenmeye çalışmışlardır. Dil ailelerinin sınıflandırılmasında da sesler etkilidir. Seslerin kendi içlerinde uyumları vardır. Ünsüz seslerin uyumuyla *alliterasiyalar* ve ünlü seslerin uyumlarıyla *asonanslar* yapılmıştır (Abdulla 2010:33-52).

III. Fəsil, Sənin adın nədir? sorusuyla başlar. Kitâb-ı Dede Korkut’taki ad verme geleneğinden söz edilir. “*Adlar, aşıyalara təsadüfənmi verilir, yoxsa burada bir qanuna uyğunluq var və yaxud ad verilərkən aşıyanın daxili quruluşu, yoxsa məzmununu nəzərə alınırımı?!*”(Abdulla 2010:59) sorusunun cevabı eski Yunanistan’da da aranmıştır. Yunan felsefesindeki *füsey* ve *tesey* nazariyeleri mevcuttur. *Füsey*, Yunanca tabiat yoluyla, *tesey* insanların anlaşılarak koydukları isimler için ifade edilen kavramlardır. *Onomastika* adını taşıyan adlandırma

bilimi felsefe, semantik, tarih, psikoloji gibi bilimlerle iç içedir (Abdulla 2010:53-74).

IV. *Fəsil*'de *Yaxın, uzaq qoxumlar*'dan söz edilir. Nasıl ki Zalxa'nın akrabaları, komşuları varsa, dilin de akrabaları, dil aileleri mevcuttur. İnsanların birbirine benzerliği gibi diller de az ya da çok birbirine benzemektedirler. Bu bölümde tarihî ve mukayeseli dilcilik, dillerin genetik tasnifi, dil aileleri, canlı ve ölü dillerle ilgili çalışmalar ve M. Kaşgarlı'nın *Divanü Lügati't Türk* adlı eserinin mukayeseli dilcilikteki önemi hakkında kısa bilgiler verilir (Abdulla 2010: 94).

V. *Fəsil*, *Yaşıl ideyalar* bölümünde, dilin kendine has uzuvlarının bulunduğundan söz edilir. Bunlar sözlük, cümle, morphem ve fonemlerdir. "*əslində, dilin daxili mahiyyətini öyrənmək üçün formanın hansı məzmunla dolununun heç bir əhəmiyyəti yoxdur.*" (Abdulla 2010: 96). Ünlü Amerikalı dilçi N. Chomsky'nin "Yaşıl ideyalar ehtirasla yatışırlar." cümlesinin K. Abdulla'ya göre (2010:96) hem manası vardır hem de yoktur. Her cümle kendi içinde belli bir sentaktik manaya sahiptir. Cümlede özne (ideyalar), sıfat (yaşıl), zarf (ihtirasla), fiil (yatışırlar) vardır. N. Chomsky'nin bu cümlesi, semantik bilgi vermemektedir. Dilde sonlu ve sonsuz çokluklar, yapı ve sistem, bir satranç oyunundaki gibi değişmeyen kaideler bulunmaktadır (Abdulla 2010:95-130).

VI. *Fəsil*, Fuzuli'nin "*Aldanma ki, şair sözü, əlbəttə yalandır!*" mısraı ile başlar. "Fuzuli, kendini yalancılıkla mı suçlamaktadır yoksa, sözün yalan olduğuna mı inandırmaya çalışmaktadır?", "Fuzuli haklı mıdır?" K. Abdulla'ya göre Fuzuli haklıdır. Sözle düşünce arasında bir yer vardır. Abdulla, yeryüzünde önce sözün olduğuna inananlardandır ama sonra da söz vardır. Dil ile düşüncemizin, düşünce ile dışarıdaki alemin alaka ve münasebetlerini kaydetmek gerekmektedir (2010:131-152).

VII. *Fəsil*, *Psammetixin təcrübəsi* bölümünde öğreniyoruz ki Psammetix, Mısır'ın Sais sülalesinin yirmi dördüncü firavunudur. Psammetix, dünyanın en eski dilinin hangisi olduğunu merak eder. Yeni doğmuş iki çocuğu annelerinden ayırıp bir mağaraya yerleştirmeleri için çobanlara emir verir. Bu çocuklar hiç bir ses işitmeyeceklerdir. Onlar büyüyüp konuştuklarında, hangi dili konuşurlarsa, dünyanın en eski dili o sayılacaktır. Psammetix, bunun Mısır halkının dili olmasını beklemektedir. Çobanlar, bir gün çocukların konuştuğu haberiyle gelirler. Çocukların ilk söyledikleri kelime bekos (çörek) kelimesidir. Bu kelime Frigya diline aittir. Hayal kırıklığına uğrayan Psammetix, Frigya dilini en eski dil, Frigya halkını en eski halk ilan eder. K. Abdulla, bu hikâyeyle başlar söze. "En eski dil hangisi?", "Dilin bir menşei var mı?", "Sokrat ve Kratil: İnsanlar eşyaları adlandırırken neye önem verdiler?", dilin menşei ve buna bağlı faraziyeler, görüşler sade bir üslupla ele alınır (Abdulla 2010:153172).

VIII. Fəsil, “*əhməd sabah Bakıya qatarla yola düşəcək*” en son bölümün başlığıdır. Yazar bizi adalar arasında gezdirip dolaştırır ve Zalxa tekrar karşımıza çıkar. Yüzü bembeyaz, telaşlı bir şekilde “*əhməd sabah Bakıya qatarla yola düşəcək.*” diye haber verir. Zalxa belirttiği için gidenin əhməd, gideceği yerin Bakı olduğunu ve qatarla (tren) ile gideceğini öğreniriz. Zahir ve batın dilde olduğu gibi hayatta da mevcuttur. Her cümlede derin yapı ve yüzeydeki yapı bulunmaktadır (Abdulla 2010:173-188).

Son söz əvəzi və yaxud dil oyunları bölümünde K. Abdulla, eserin adını *Hamı üçün dilçilik* (Herkes için dilcilik) koymayı düşündüğünü, sonra daha iddiasız bulduğu için *Dilçiliyə Səyahət* adını verdiğini belirtir. Amacı, sevdiği dilcilik biliminin kapılarını okuyucuları için açabilmektir. Bu gezinti bir dil oyunudur ve aslında dilcilik de baştan sona bir oyundur. Dilcilikte de kendine mahsus kanunlar, prensipler ortaya konulurken, hayattan alınmış misallere başvurulur. *Dilçiliyə Səyahət* isimli eser, Azərbaycan Türkçesinden, Türkiye Türkçesine henüz aktarılmamış olmasına rağmen yazarının destansı, canlı, samimi üslubu hissedilmekte, bu da eserin keyifle okunmasını sağlamaktadır. Abdulla, kişisel, merak uyandıran bir hikâye ile sıkılmadan sürdürülen bir dil seyahatine çıkarır okuyucusunu. Bu seyahat, eğlenceli, kazancı bilgi olan bir yolculuktur. Yolcuları dilci olmayanlardır. “Niçin dilci olmayanlar?” sorusunun cevabını Kamal Abdulla bir radyo programında şöyle cevaplandırır: “*Güman edirəm ki, nə iş etmək istəməyimiz, gənclərimizi elmə yönəltməyə, elmi düşüncəyə yaxınlaşdırmağa, onun içində necə davranmağı öyrətməyə çalışmağımız, elə vətəndaşlıq missiyasının bir hissəsidir.*” (<http://www.azadliq.org/content/article/1964904.html>). Abdulla, vatandaşlık görevini yerine getirmeye çalışırken, dilcilik konusunda daha önce çalışanları anmayı da unutmaz. Azərbaycan’da Məmmədağa Şirəliyev dialektoloji, Muxtar Hüseynzadə muasır dil mektebi, əbdüləzəl Dəmirçizadə dil tarihi ve üslubiyyat alanlarının temsilcileridir (Abdulla 2010:189193).

Dilçiliyə Səyahət(2010), dil araştırmalarının, dilciliğin ilgi çekici bir alan olması ve genç dilcilere yol göstermesi bakımından okunmaya değer bir eserdir.

Kaynaklar

Musaoğlu, Mehman(2010), Kamal Abdulla’nın Eserleri Türkiye Türkçesinde, Ankara, 207.

<http://www.azadliq.org/content/article/1964904.html>.(10.05.2010)

Redhouse, James W., (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Recep Toparlı, Uzm. Betül Eyövge Yılmaz, Uzm. Yaşar Yılmaz) Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009, 726 s., ISBN 978-975-16-2154-2

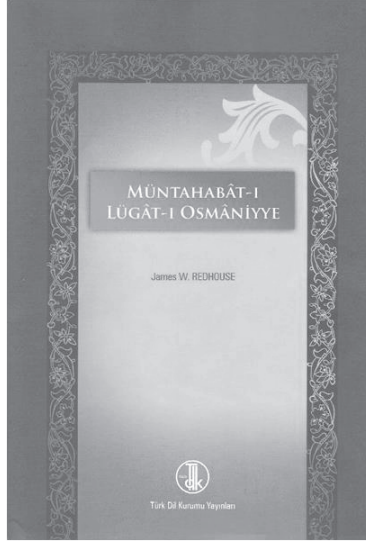
Erkan Karagöz*

Türk sözlükçülüğünün önemli şahsiyetlerinden biri olan İngiliz sözlükbilimci *James W. Redhouse*’un dört yıllık bir çalışma ile 1842 yılında *Müntahabât-ı Türkiye* adıyla yayıma hazırladığı eser, ancak 1269 (1852-53) yılında *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye* adıyla yayımlanabilmiştir. Sözlük, bu adla 1280/1863-64, 1281/1864-65, 1282/1865-66, 1285/ 1868-69 ve 1286/1869-70 yıllarında olmak üzere beş kez yayımlanmıştır. 1289/1872-73’te İlaveli *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye* adıyla yayımlanmaya başlayan bu sözlüğün 1303/ 1885-86, 1315/1897-98 ve 1318/1900-01 yıllarında başka sözlerin eklenmesiyle yeni baskıları yapılmıştır. *Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz* ve *Yaşar Yılmaz* tarafından yeni harflere aktarılarak dilbilimcilerin istifadesine sunulan bu sözlük, *Redhouse*’un 1852-53’te ilk defa basılan *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye* ‘sidir.

J. W. Redhouse’un *Müntahabât-ı Türkiye*’si ve onun genişletilmiş baskıları olan *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye* veya *Lügât-ı Osmâniye* daha sonraki Osmanlı sözlükçüleri tarafından ya aynen taklit edilmiş ya da bu sözlükler beğenilmeyerek *Lügât-ı Remzi* ve *Lügât-ı Ebu’z-ziya* gibi sözlükler meydana getirilmiştir.

Osmanlı dönemi sözlük çalışmalarının en önemli ismi olan *Sir James W. Redhouse*, Türkçe ile ilgili olarak *Turkish-English-French Dictionary* (*Türkçe-İngilizce-Fransızca Sözlük*; 1834’te tamamlandığı bildirilen bu eser basılmamıştır.), *Müntahabât-ı Türkiye* (*Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye*, 1269/1852-53), *A Lexicon, English and Turkish* (*İngilizce-Türkçe Sözlük*, 1277/1861), *Külliyât-ı Aziziye fi’l Lügâti’l Osmâniye* (1301/1885; Osmanlı Türkçesinin tarihî sözlüğü olan bu eser, 9-10 cilt olarak tasarlanmış ve biten ciltler Osmanlı hükûmetine sunulmuş olmasına rağmen bu yazmaların nerede

* Araş. Gör., Gazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları, Teknikokullar/AN-KARA erkankaragoz48@gmail.com

olduğu bilinmemektedir.) ve *Turkish and English Lexicon, Shewing in English the Significations of the Turkish Terms (Kitab-ı Maani-i Lehçe, 1306/1890)* gibi sözlükleri kaleme almıştır.

Türkiye’de dilbilimcilerin, özellikle İngiliz dilini öğrenmeye çalışanların ismini kaliteli bir sözlük markası olarak bildikleri ve tercih ettikleri Redhouse İngilizce-Türkçe / Türkçe-İngilizce sözlüğün başlangıç hikâyesi *Redhouse*’un bu eserlerinden başlamaktadır. Bunun için eseri tanıtmadan önce sözlük bilimci *James W. Redhouse*’u kısaca biyografik olarak tanıtmak eserin ortaya çıkmasındaki koşulların anlaşılabilmesi için yerinde olacaktır. Ayrıca bir İngiliz olarak *Redhouse*, bu eseri niçin yazdı, bu eseri yazmaya iten etkenler nelerdi, Türk dili (Osmanlıca) üzerine yaptığı çalışmalar ona ne kazandırdı, yaptığı çalışmalar dünya sözlük literatüründe nasıl karşılandı vb. soruların cevaplarının bilinmesi, eserin öneminin daha iyi kavranmasını ve yabancı bir bilim adamının gözüyle o yıllardaki Türkçeye bakış açısı hakkında fikir sahibi olunmasını sağlayacaktır.

Sir James Redhouse – The Turkish Dictionary Man (Türkçe Sözlük Adamı)

Doğu bilimci *Sir James William Redhouse* (1811-1892), *James Redhouse* ve *Elizabeth Saunders*’ın ilk çocuğu olarak 30 Aralık 1811 tarihinde Londra’ya yakın bir yerde dünyaya gelmiştir. Redhouse erken yaşta yetim kalmış, 1819 yılından 1926 yılına kadar *Christ’s Hospital*’da eğitim görmüştür.

Redhouse 1826 yılında çıktığı Akdeniz seyahatinde İzmir’e, oradan da

İstanbul'a gitmiştir. İstanbul'da kendisine Osmanlı hükümeti tarafından teknik ressamlık işi teklif edilmiştir. Bu iş teklifi onun çeşitli resmi devlet makamları ile yakın ilişkilerde bulunma imkânı vermiş, özenli bir şekilde Türkçe çalışmalarına yönlendirmiştir. *Redhouse* 1830 yılında Rusya'ya gitmiştir. 1834 yılında Londra'ya dönmüş ve Türkçe-İngilizce-Fransızca bir sözlük üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bu sözlüğü tamamlayıp yayımlamak üzereyken *Thomas Xavier Bianchi*'nin *Türkçe-Fransızca sözlüğünün* yayımlanması üzerine bu düşüncesinden vazgeçmiştir.

1838 yılında *Redhouse* Osmanlı Devleti'nde çevirmen olarak çalışmaya devam etmiştir. Önce Sadrazamın daha sonra hariciye nazırının özel tercümanı olarak çalışmıştır. Daha sonra 1840 yılında Osmanlı donanmasına nakledilmiş, Deniz Harp Konseyinin bir üyesi olmuş ve görevlendirilerek Suriye kıyılarına

gönderilmiştir. Burada İngiltere ve Avusturya'nın birleşik kuvvetleri ile Osmanlı askerleri arasında kalmıştır. Kıyıdaki Osmanlı kuvvetleri ile yabancı devletler filosu arasındaki iletişimin sağlanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. 1843'de Osmanlı Devleti ile İran arasında bir barışın sağlanması için görevlendirilmiş olan *Kaptan Willam Fenwick Willams*'ın sekreteri ve tercümanı olmuştur. Mayıs 1847'de Erzurum'da sonuçlanan görüşmelerde arabuluculuk yapmıştır. İstanbul'a döndükten sonra 1853 yılına kadar imparatorluk ile İngiliz elçiliği arasındaki iletişimi sağlamıştır. 1854'te İngiliz dış ilişkiler bürosunda doğu dilleri çevirmeni olarak çalışmıştır. 1857'de İran ile gerçekleşecek bir antlaşmanın sonuçlanmasına yardımcı olması için Paris'e gönderilmiştir. Bu onun son diplomatik görevidir.

Bu görevden sonra kendini yalnızca edebî çalışmalara adanmıştır. 1854'te katıldığı Royal Asiatic Society derneğinin 1861'den 1864'e kadar kâtipliğini yapmıştır. Emekli olduktan sonra Kilburn'de yaşamaya başlamış, burada vaktini Arapça, Farsça ve Türkçe kelimeleri bir araya getirmeye çalışmakla geçirmiştir. Üç dilde her kelime için alfabetik bir sıra takip etme yollarını aramıştır. 1884 Haziranında Cambridge Üniversitesi tarafından fahri doktora ile onurlandırılmıştır. 13 Nisan 1885'te Aziz Michael ve Aziz George Şövalyeliği hakkını kazanmıştır. 1841'de Osmanlı Sultanından Nişan-ı İftihar madalyası, 1847'de İran'da Aslan ve Güneş nişanı almıştır.

4 Temmuz 1892'de ölen Redhouse iki kere evlenmiştir. İlk evliliğini 1836'da Jane Carrot ile yapmıştır. Jane Carrot 1887'de ölmüştür. İkinci evliliğini ise 1888'de Sir Patrick Colquhoun'un kızı Eliza ile yapmıştır.

Redhouse birçok açıdan Osmanlı Türkçesi üzerinde otorite sayılan figürlerdendir. Bitiremediği el yazması sözlüğü British Museum'dadır. Bu sözlüğün kısaltılmış bir versiyonu American Board of Foreign Missions tarafından yayımlanmıştır. Aşağıda Redhouse'un yayımlanmış eserlerinin bir listesi yer almaktadır. Bu eserleri dışında Royal Asiatic Society's Journals adlı dergide değişik zamanlarda yayımlanmış makaleleri mevcuttur.

Eserleri:

Grammaire raisonnée de la langue Ottomane (1846)

Vade mecum of the Ottoman colloquial language (1855)

Turkish vade mecum (1877)

A simplified grammar of the Ottoman-Turkish (1884)

Müntehabâtı lügatı Osmaniye (1838)

A dictionary of Arabic and Persian words used in Turkish (1853)

A Turkish and English lexicon shewing the English significations of the Turkish terms (1890)

Kitabı maanii lehçe li James Redhouse el İngilizî (1890)

The Mesnevi (1881)

A Vindication of the Ottoman Sultans title of caliph (1877)

On the history, system and varieties of Turkish poetry (1879)

Müntehabât-ı Lügât-ı Osmaniyye, Osmanlı Türkçesinde kullanılan söz varlığı içinden seçilmiş 25.658 kelimededen oluşmuştur. Müntehabât kelimesinin anlamı da güzideler, seçilmiş olan şeylerdir. Bu sözlerin 18.197'sini Arapça, 6.761 'ini Farsça sözler oluşturmaktadır. Sözlükte çok az da olsa *kılavuz*, *damga* ve *bitikçi* gibi Türkçe kelimelere yer verilmiştir. Eski baskısında iki cilt

olarak hazırlanan sözlüğün birinci bölümünde 416, ikincisinde ise 456 sayfa yer almaktadır. *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*'nin 10 sayfalık giriş kısmı, eserin teknik özelliklerini açıklayıcı bir bölüm olarak Türk sözlükçülüğü açısından ayrıca dikkate değerdir. *Sir James W. Redhouse*, sözlükte sade bir dil kullanmış; madde başı olarak aldığı sözün en yaygın anlamının yanında birkaç anlamına da yer vermiştir. *Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz ve Yaşar Yılmaz* tarafından Latin harflerine aktarılan baskısında madde başlarının kökenlerini belirtmeyen yazar, daha sonra yayımlanan ilaveli baskısında Farsça sözlerin başına fe harfi (ف), Türkçe sözlere bir kavis işareti; Arapça olanlara ise hiçbir işaret koymamıştır. Bazı maddelerde *cevgân/cevgân, jeng/zeng, pedîd/bedîd, pirûze/firûze* gibi ikili yazıma yer veren Redhouse, madde başı açıklamalarda geçen *bürümak, saltırmamek*, gibi sözlere gelen ekleri ince sıradan olması gerekirken kalın yazmış; diğer yandan *bahadırılık, fenalık sühedanlık, perdedarlık, yavaşlık* biçiminde tercih ederek tam tersini yapmıştır.

Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz ve Yaşar Yılmaz Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye'yi yayıma hazırlarken ilk bölümde madde başlarını Latin alfabesinin sırasına göre düzenlemişlerdir. Dizin bölümünde ise sözlüğü kullananların okunuşunu kestiremedikleri sözlere kolay ulaşabilmeleri için *Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniyye*'nin madde başlarını Arap harflerine göre sıralayarak vermişlerdir. Ayrıca bu sözlükte, Türkçe Sözlükte olup olmadığını dikkate almaksızın “g” ve “k” seslerinden sonra gelen “a” ve “u” seslerinin üzerinde uzatma işaretini kullanmamışlardır. Eserin genelinde ise sözlüğü hazırlayan ekip Türk Dil Kurumunca belirlenen yazım kurallarına uymuşlardır.

Redhouse'un bu güzel çalışmasını itinalı bir şekilde hazırlayıp araştırmacıların hizmetine sundukları için *Recep Toparlı, Betül Eyövge Yılmaz ve Yaşar Yılmaz*'a emeklerinden dolayı teşekkür ederiz.

Kaynaklar:

REDHOUSE, James W., (Hazırlayanlar: Prof. Dr. Recep Toparlı, Uzm. Betül Eyövge Yılmaz, Uzm. Yaşar Yılmaz) **Müntahabât-ı Lügât-ı Osmâniye**, Ankara, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009.

STEPHEN Leslie - LEE Sidney, **Dictionary of National Biography**, London, Adamant Media Corporation, 2005 (http://books.google.com/books?id=5IM0yQMScDsC&pg=PA381&lpg=PA381&dq=%22Patrick+Colquhoun%22+Redhouse&source=web&ots=R4g7R4jGsw&sig=i7S22zbevawvcT5aB2k4U8EfY&hl=en&sa=X&oi=book_result&resnum=1&ct=result#v=onepage&q=%22Patrick%20Colquhoun%22%20Redhouse&f=false).

YAVUZARSLAN Paşa, **Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü**, Ankara, Tiyyem Yayıncılık, 2009.

Fotoğraf : <http://www.flickr.com/photos/32451628@N06/4577066479/>

Dil Araştırmaları Uluslararası Hakemli Dergi

Yayın İlkeleri

Dil Araştırmaları dergisi, uluslararası hakemli bir dergidir. Bahar ve Güz olmak üzere yılda iki kez yayımlanır. Dört sayıda bir dizin oluşturulur. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına, abonelere ve ilgililere gönderilir.

Amaç: *Dil Araştırmaları* dergisinin amacı, genel Türk dili, genel dil bilimi, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleri alanlarındaki özgün çalışmalara bir ortam hazırlamak ve bu yolla söz konusu alanlardaki araştırmaları ilgili kamu oyuna duyurmaktır.

Konu: *Dil Araştırmaları* dergisi, tarihî ve çağdaş Türk lehçeleriyle genel dil bilimi konularını ele alan özgün araştırmalara yer verir.

İçerik: Araştırmaya dayalı, alanında bir boşluğu dolduracak ve daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış özgün yazılar ile bilimsel toplantılarda sunulmuş bildiriler (*bu durum açık bir şekilde belirtilmek şartıyla*), alanın gelişimine katkı sağlayacak tanıtım ve eleştiri yazıları *Dil Araştırmaları* dergisinde yayımlanır.

Yazıların Değerlendirilmesi: *Dil Araştırmaları* dergisine gönderilen yazılar, Yayın Kurulu tarafından derginin yayın ilkelerine uygunluk bakımından değerlendirilir. Yayın Kurulunun uygun bulduğu yazılar, alanında çalışmalarıyla kabul görmüş iki hakeme gönderilir. İki hakemden olumlu rapor alan yazılar yayımlanır. Hakem raporlarından biri olumlu diğeri olumsuz ise, yazı üçüncü bir hakeme gönderilir. Hakemlere yazar adı gönderilmez ve hakemlerin isimleri gizli tutulur. Gelen raporlar beş yıl süreyle saklanır.

Yazarlar hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltme taleplerini dikkate alırlar; katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. *Dil Araştırmaları* dergisine kabul edilmeyen yazılar istek hâlinde yazarlarına iade edilir.

Yayın Dili: *Dil Araştırmaları* dergisinin yayın dili Türkiye Türkçesidir. Ancak her sayıda Yayın Kurulunun kararıyla diğer Türk lehçelerinde de yazı yayımlanabilir.

Yazım Kuralları

- 1. Başlık:** 14 punto, koyu, küçük harflerle yazılmalıdır.
- 2. Yazar Adı:** Başlığın altında sağ tarafta, soyadı küçük harflerle, koyu yazılmalı; unvan, görev yapılan kurum ve e-posta adresi italik olarak bir yıldız

işareti ile soyadına dipnot düşülerek ilk sayfanın altında verilmelidir.

3. Özet: Yazının başında, Türkçe ve İngilizce özet (en fazla yüz kelime) mutlaka bulunmalıdır. Özet içinde kaynak, şekil, çizelge vb. bulunmamalıdır. Özeti hemen altında en fazla on kelimelik anahtar kelimeler yer almalıdır. Özet ve anahtar kelimeler Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmalıdır.

4. Makale Metni: Yazılar, A4 boyutundaki kâğıtlara, MS Word programında Times New Roman yazı karakteriyle, 11 punto, tek satır aralığıyla, sayfa kenarlarında 3'er cm. boşluk bırakılarak ve sayfalar numaralandırılarak yazılmalıdır. Gönderilen yazılar, 10 000 kelimeyi geçmemelidir. Metinde geçen örnekler *eğik harflerle*, anlamlar tırnak içinde ve düz olmalıdır. Yazılarda Türk Dil Kurumunun yazım kuralları geçerlidir. Yazar özel bir font kullandıysa, yazıyla birlikte bu fontları da göndermelidir. Ayrıca yazıda kullanılan resim, şekil vb. için numaralar verilmelidir.

5. Kaynak gösterme ve alıntılar: Metin içinde atıflar ad ve tarih ve/veya sayfa olarak parantez içinde (Hacıeminoğlu 1991), (Hacıeminoğlu 1991: 30) şeklinde gösterilmelidir. Üç satırdan az alıntılar satır arasında ve tırnak içinde; üç satırdan uzun alıntılar ise satırın sağından ve solundan birer santimetre içeride, blok hâlinde, 9 puntoyla, tek satır aralığıyla verilmelidir. Atıfta bulunan tezlerin hangi üniversitede, hangi akademik derece için ve hangi tarihte yapıldığı belirtilmelidir.

Dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilmeli ve sadece açıklamalar için kullanılmalıdır.

6. Kaynaklar: Kaynaklar, metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak, 9 punto, tek satır aralığıyla ve aşağıdaki biçimde yazılmalıdır. Eser adları yatık, makale adları tırnak içinde ve diğer bilgiler örneklerdeki gibi verilmelidir. Bir yazarın birden fazla yayını olması durumunda, kaynaklar yayımlanış tarihine göre sıralanmalı; bir yazara ait aynı yılda basılmış yayınlar ise 2008a, 2008b şeklinde olmalıdır.

CLAUSON, Sir Gerard (2005), “Altayca Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi” (Çev. İsmail ULUTAŞ) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* V/2, Kış, Bornova, İzmir, s. 311-324.

ECKMANN, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay KARAAĞAÇ), İÜEF Yayınları, İstanbul.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), “Türkçenin En Eski Komşuları” *Makaleler* (Haz. Ekrem ARIKOĞLU), Akçağ Yayınları, Ankara, s. 41-62.

KARAHAN, Leyla (1997), “Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine”, *Türk Dili*, S. 549 (Eylül), Ankara, s. 209-213.

KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, TDK Yayınları.

Yazıların Gönderilmesi

Belirtilen ilkelere uygun olarak hazırlanmış yazılar, internet veya yazışma adresimize gönderilmelidir. Yazarlara raporlar doğrultusunda geliştirilmek veya

düzeltilmek üzere gönderilen yazılar, gerekli düzenlemeler yapılarak en geç bir ay içinde tekrar dergiye ulaştırılmalıdır. Yazı işleri, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabilir.

Yukarıdaki kurallara uymayan makaleler yayımlanmaz. Yayımlanan makalelerin fikrî ve ilmî, çevirilerin ise hukukî sorumluluğu yazarlarına / çevirmenlerine aittir.

Yazışma adresi

Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu

Gazi Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

06500-Teknikokullar/ Ankara/ TÜRKİYE

Tel: 0 312 202 14 20

dilarastirmalari@gmail.com

www.dilarastirmalari.com

Dil Araştırmaları International Refereed Journal

Editorial Principles

Dil Araştırmaları is an international refereed journal and it is published twice a year as spring and fall seasons. An index is prepared and published at the end of each fourth issue. Each issue is forwarded to national/ international libraries and international indexing institutions determined by editorial board and to subscribers.

Aim: *Dil Araştırmaları* is published to bring forth original studies in the fields of Turkish Language, linguistics, historical and modern Turkish Dialects and to inform the public opinion about these studies.

Topic: Articles related to historical and modern Turkish Dialects and linguistics are published in *Dil Araştırmaları*

Content: Articles forwarded for publication must be original, contributing to knowledge and scientific information in related fields or bringing forth new views and perspectives. Articles shouldn't have been previously published or accepted to be published elsewhere. Papers presented at conferences may be accepted (provided that it is clearly stated). Articles introducing works and critiques can also be published in *Dil Araştırmaları*.

Evaluation of Articles: Articles forwarded to *Dil Araştırmaları* are first reviewed by the editorial board in terms of journal's publishing principles. Those regarded as acceptable are initially sent to two referees who are well-known for their studies in the fields. Articles are published if the referees sent affirmative reports. If one of the reports is affirmative and the other is negative, it is forwarded to a third referee. Names of the authors are not sent to the referees. Names of the referees are also kept secret. The reports are kept for five years.

The authors are expected to consider the criticism, suggestions and corrections proposed by the referees. If the authors disagree, they are entitled to express their views with justifications. Articles which are not accepted for publication can be returned to their authors if requested.

The Language of Publication: The publication language of *Dil Araştırmaları* is Turkish. Articles in other Turkish dialects may be published upon the decision of the Editorial Board in each issue.

Writing Rules

1. Title: The title should be written in bold, with 14 type size.

2. Name of the Author: It should be written with the surname in small letters and bold, under the title and on the right side. Academic position, institution and e-mail address should be written in italics with an asterisk as a footnote to the surname at the bottom of the first page.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish and English (in maximum 100 words) at the beginning of the text. There should be no reference to sources used, figures and charts etc. There should be key words, maximum ten words, under the abstract. Abstracts and key words should be written in Turkish and English.

4. Main Text: The article should be written in MS word program in Times New Roman, 11 type size and 1 line on A4 format papers. There should be 3 cm space on the margins and pages should be numbered. Articles should not exceed 10000 words. The examples should be in italic, their equivalents in Turkish should be in quotation marks and not in italic. The articles must confirm to the writing rules of The Turkish Language Association. If the author had used a special font type, he should forward it with the article. Besides, the pictures and figures etc. in the article should be numbered.

5. Indicating Sources and Citations: References within the text should be given with name and date and/or page in parentheses as follows: (Hacıeminoğlu 1991), (Hacıeminoğlu 1991: 30). Citations less than 3 lines should be typed between lines and in quotation marks; citations more than 3 lines should be typed with indent of 1 cm in block, 9 type size and with 1 line space. At which university, for which academic position and when the cited dissertations are prepared should be stated.

Footnotes should be numbered at the bottom of the page, and be used only for explanations.

6. References: References should be typed at the end of the text in alphabetical order of the authors' surnames, with 9 type size and 1 line space as follows. The names of the works should be in italic, the names of the articles should be in quotation marks and other information should be as in the examples. If there are more than one source by the same author, then they will be listed according to their publication date; sources of the same author published in the same year will be shown as 2008a, 2008b.

CLAUSON, Sir Gerard (2005), "Altayca Teorisinin Leksikoistatistiksel Bir Değerlendirmesi" (Çev. İsmail ULUTAŞ) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi* V/2, Kış, Bornova, İzmir, s. 311-324.

ECKMANN, Janos (1988), *Çağatayca El Kitabı* (çev. Günay KARAAĞAÇ), İÜEF Yayınları, İstanbul.

ERCİLASUN, Ahmet B. (2007), "Türkçenin En Eski Komşuları" *Makaleler* (Haz. Ekrem ARIKOĞLU), Akçağ Yayınları, Ankara, s. 41-62.

KARAHAN, Leyla (1997), "Fiil-Tamlayıcı İlişkisi Üzerine", *Türk Dili*, S. 549 (Eylül), Ankara, s. 209-213.

KORKMAZ, Zeynep (2003), *Türkiye Türkçesi Grameri (Şekil Bilgisi)*, Ankara, TDK Yayınları

How to Forward Articles

The articles prepared in accordance with the principles should be sent to the e-mail address given below. The articles returned to the authors for correction and improvement should be sent back to the Journal not later than one month. Minor editing may be done by Editorial Board.

Articles not prepared in accordance with the principles above will not be published. The scientific responsibility of the published articles and legal responsibility of the translations belong to the authors/translators.

Correspondence Address

Doç. Dr. Ekrem Arıkoğlu

Gazi Üniversitesi

Fen Edebiyat Fakültesi

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

06500-Teknikokullar/ Ankara/ TÜRKİYE

Tel: 0 312 202 14 20

dilarastirmalari@gmail.com

www.dilarastirmalari.com